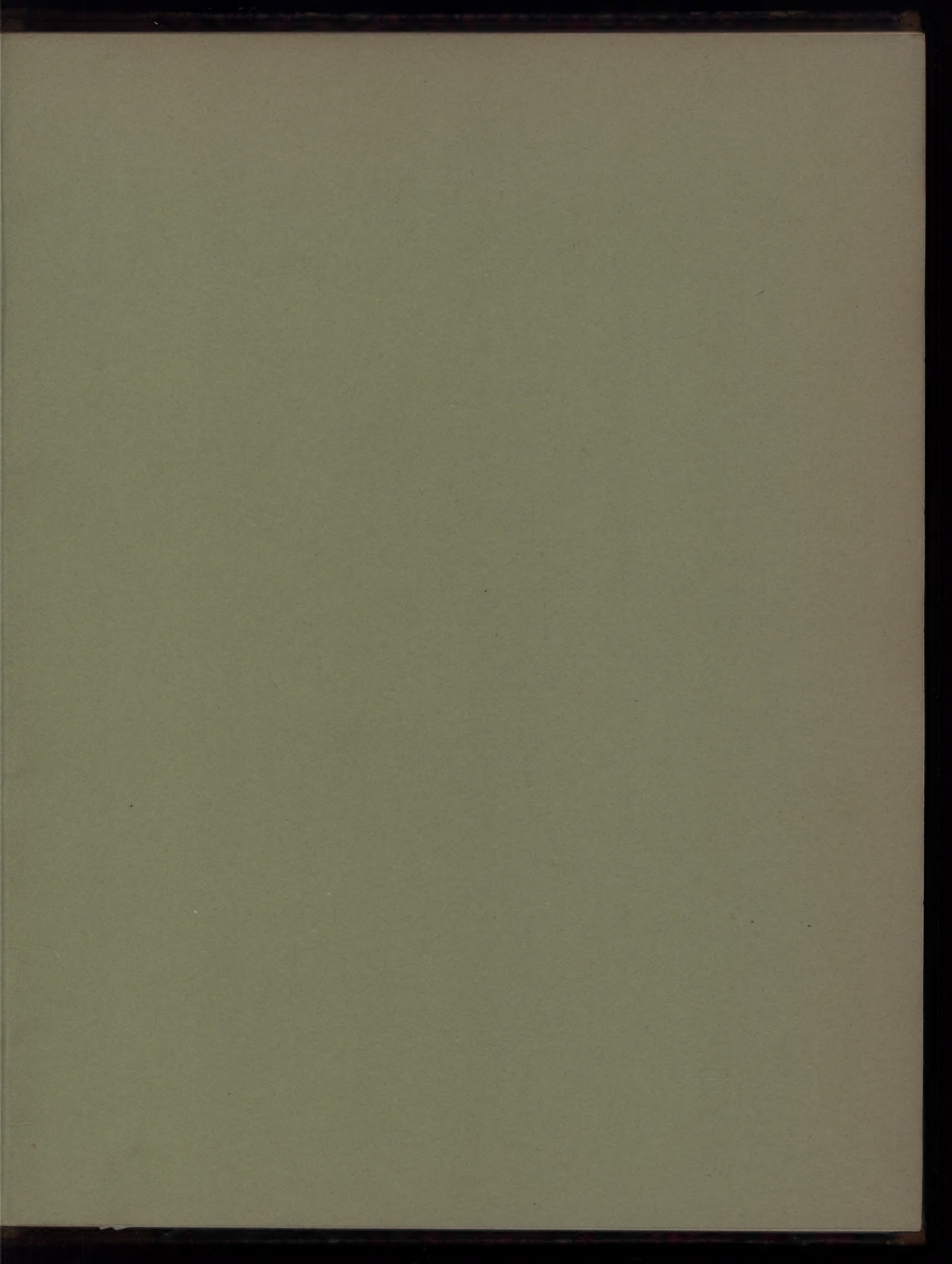
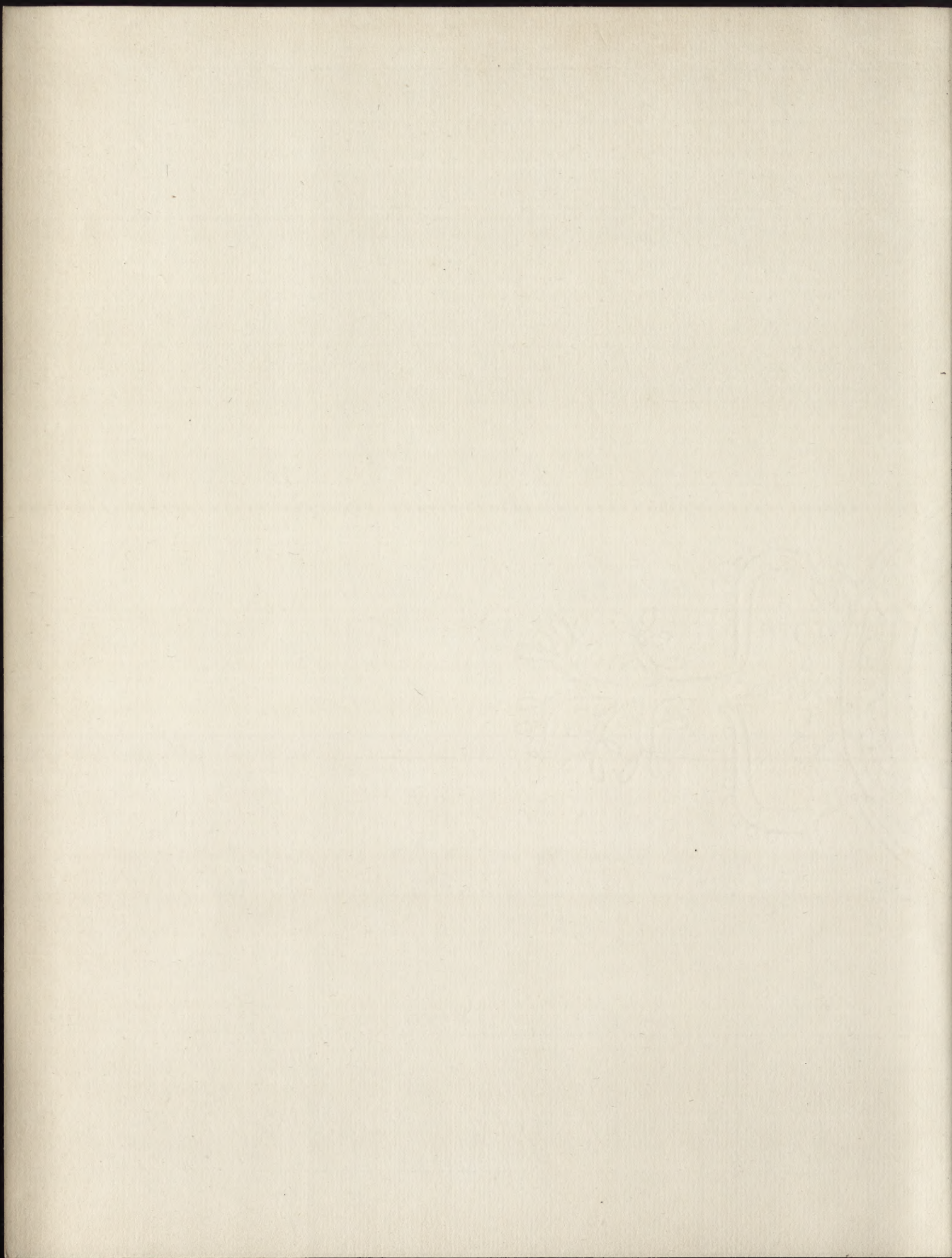
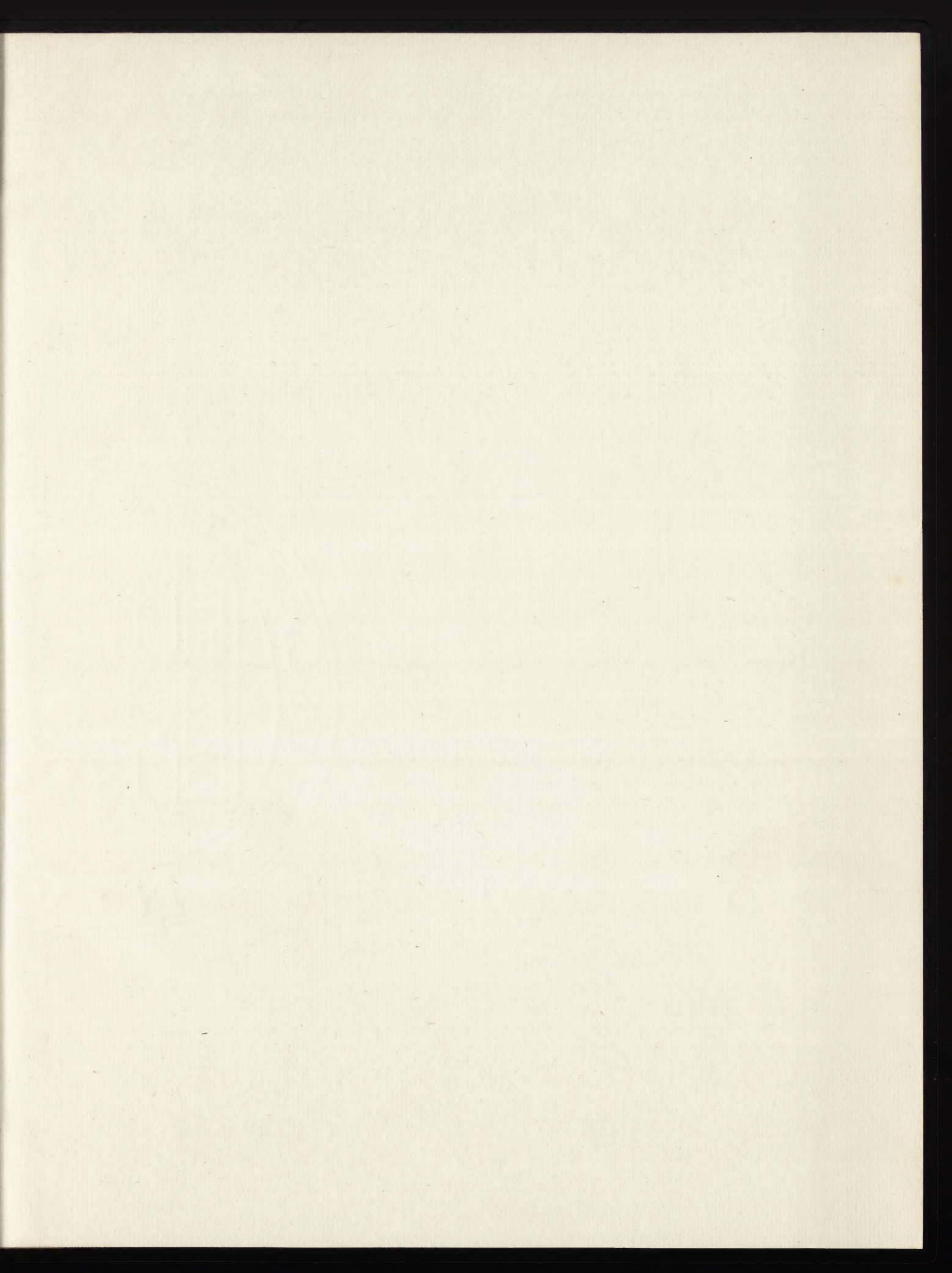
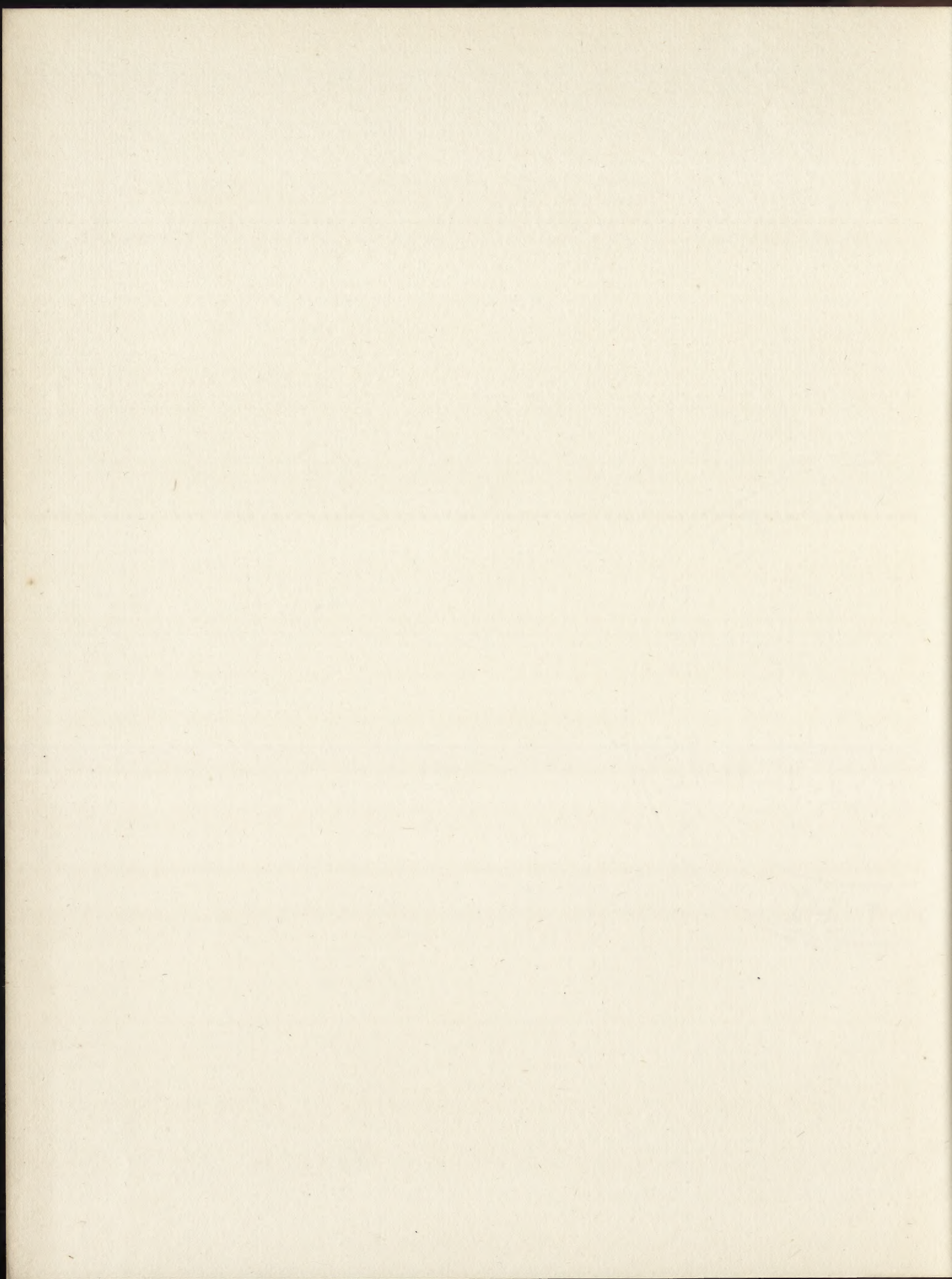

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

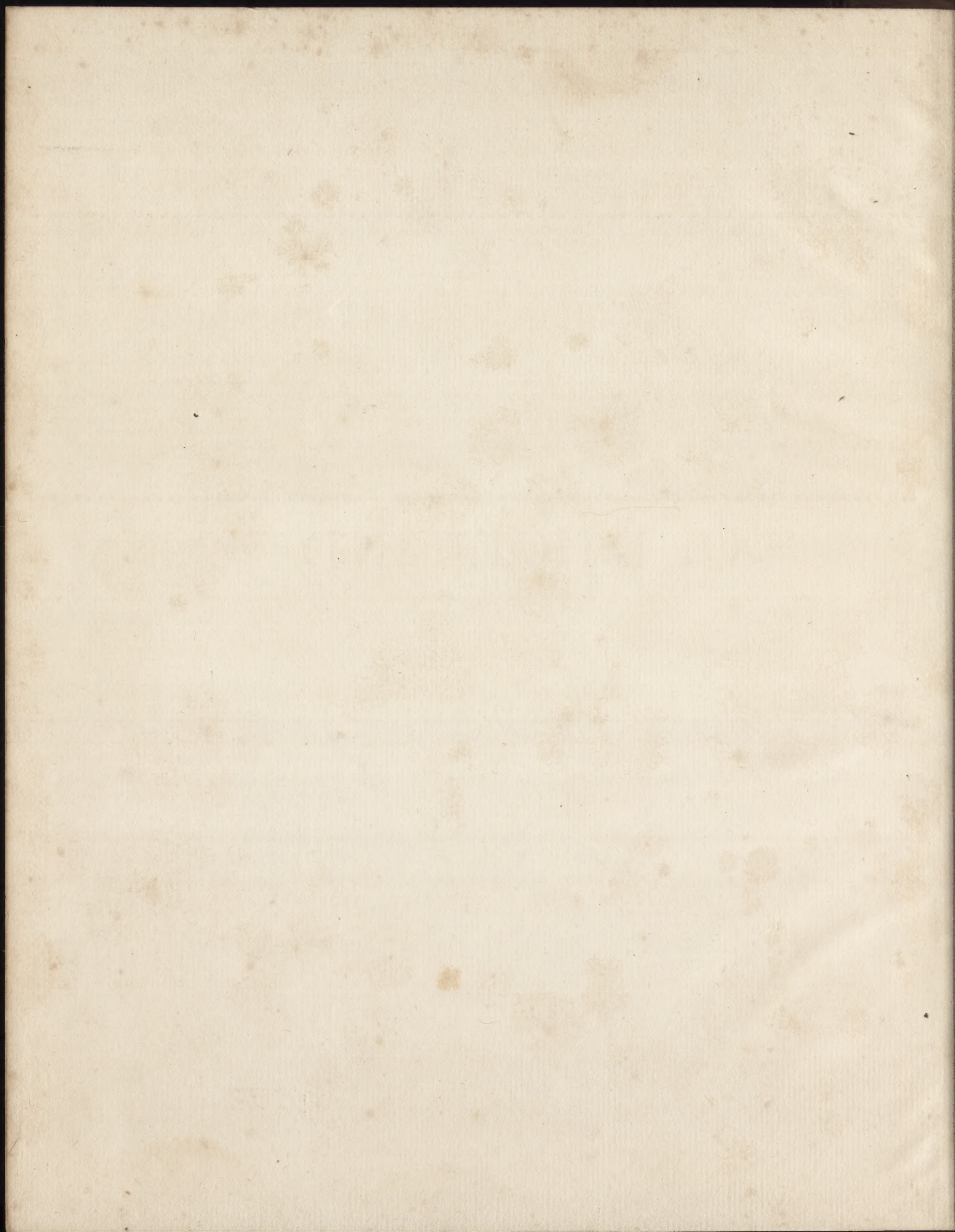

OUD-HOLLAND.

1893.

OUD-HOLLAND

Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

*Geschiedenis der Nederlandsche Kunst,
Letterkunde, Nijverheid, enz.*

ONDER REDACTIE VAN

DR. A. BREDIUS

Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage

EN

E. W. MOES

Ass.-Bibliothecaris der Universiteit van Amsterdam

ELFDE JAARGANG 1893.

Gedruckt en uitgegeven door
de BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ
v/h GEBROEDERS BINGER,
Warmoesstraat 174. — AMSTERDAM 1893

INHOUD VAN DEN ELFDEN JAARGANG.

BLADZ.

IN MEMORIAM. — MR. N. DE ROEVER. Door Dr. A. Bredius. (<i>Met een ets door Jan Veth</i>)	I
ORANJES BRIEFWISSELING MET JACOB VAN WESENBEKE EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN 1570—1573. Voor het eerst volledig uitgegeven door J. F. van Someren	7, 105, 179, 236
EEN GESCHENK VAN DE STAD AMSTERDAM AAN DEN MARQUIS DE LIONNE. Door E. W. Moes	30
PIETER SYMONSZ. POTTER GLASESCHRIJVER OOC SCHILDER. Door Dr. A. Bredius (<i>Met fac-similes</i>).	34
ROTTERDAMSCHESCHILDERS (CLAES JANSSE VAN WILLIGEN, ANTHONIE DE LORME). Door P. Haverkorn van Rijsewijk (<i>Met fac-similes</i>)	47
DE MUNTEN EN DE WAARDE VAN HET GELD IN HET BEGIN DER XVII ^E EEUW. Door Max Rooses	55
STEENEN GALG. Medegedeeld door J. F. Croockewit.	64
HET BOELEN- OF OTTERSKOOR AAN DE NIEUWE KERK TE AMSTERDAM. Door Jan F. M. Sterck (<i>Met twee prenten</i>)	65
OPMERKINGEN OMTRENT EENIGE MEESTERWERKEN IN 'S RIJKS MUSEUM. Door Prof. Jhr. Dr. J. Six (<i>Met een fac-simile</i>)	96
JAN WILLEMSZ. DECKER. Door P. Haverkorn van Rijsewijk (<i>Met een fac-simile</i>)	125
DE PORTRETTE VAN JORIS DE CAULLERY. Door Dr. A. Bredius	127

HOLLANDSCHE KUNST IN SCHOTLAND. Door Dr. C. Hofstede de Groot	
(<i>Met fac-similes</i>).	129, 211
BIJ EENE PEN-TEEKENING VAN PHILIPS VAN MARNIX VAN ST. ALDEGONDE. Door	
Prof. Dr. J. J. v. Toorenenbergen (<i>Met een prent.</i>)	149
IETS OVER REMBRANDT. Door Prof. Jhr. Dr. J. Six	154
ELIAS HERCKMANS. Door Dr. J. A. Worp	162
DE VIER OVERLIEDEN VAN DEN ST. SEBASTIAAN DOELLEN DOOR BARTHOLOMEUS VAN	
DER HELST. Door Dr. Johs. Dyserinck (<i>Met twee prenten</i>)	193
SIMON JACOBSZ. DE VLIAGER. Door P. Haverkorn van Rijsewijk	229
EEN HEKSENPROCES TE ROTTERDAM IN 1566. Door Mr. W. Bezemer. . . .	255

PRENTEN EN FAC-SIMILE'S.

	BLADZ.
Portret van Mr. N. de Roever. Ets van Jan Veth.	tegenover 1
Twee fac-similes van handteekeningen van Pieter Symonsz. Potter	38
Fac-simile der handteekening van Willem Bartius	38
„ „ „ „ Claes Jansz. van der Willigen.	47
„ „ „ „ Anthonie de Lorme	54
Grafzerk van de familie Boelens—den Otter en van Mr. Claes Hillebrantsz., priester, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.	tegenover 74
Triptiek op het altaar in de Boelens- of Otterskapel	86
Fac-simile der naamteekening van Rembrandt, op „De Staalmeesters”. . . .	100
„ „ handteekening van Jan Willemsz. Decker	126
„ „ naamteekening van Gerard Hoeckgeest	132
„ van het monogram van Jan Theunisz. Blanckerhof.	137
„ der naamteekening van Meindert Hobbema	140
„ „ „ „ Gillis d'Hondecoeter.	148
Blad uit het Album amicorum van Jan van der Does (Dousa), geschonken aan de Universiteits-Bibliotheek te Leiden door W. F. Baron Roëll te 's Gravenhage.	tegenover 152
De Overlieden van den St. Sebastiaan doelen te Amsterdam in 1653. Photographure naar de schilderij van Bartholomeus vander Helst in het Rijksmuseum te Amsterdam	tegenover 199

De Overlieden van den St. Sebastiaan doelen te Amsterdam in 1653. Naar een teekening in het familie-album van Banning Cock.	tegenover 207
Fac-simile der naamteekening van Jacob van Ruisdael	211
„ „ „ „ Dirck Dircksz. Santvoort	212
Twee fac-similes van naamteekeningen van Jacques de Claeuw	216
Fac-simile der naamteekening van Jacob van Spreeuwen	218
„ „ „ „ Pieter Gallis	225

IN MEMORIAM.

M^R. N. DE ROEVER.

Geboren 3 December 1850, Overleden 11 Maart 1893.

TOEN mijn onvergetelijke vriend NICOLAAS DE ROEVER mij in den loop van het jaar 1885 aanbood de plaats van ADRIAAN DE VRIES als mede-redacteur van *Oud-Holland* in te nemen, dacht ik weinig, dat ik reeds na acht jaren deze droeve inleiding zou moeten schrijven.

Na acht jaren!

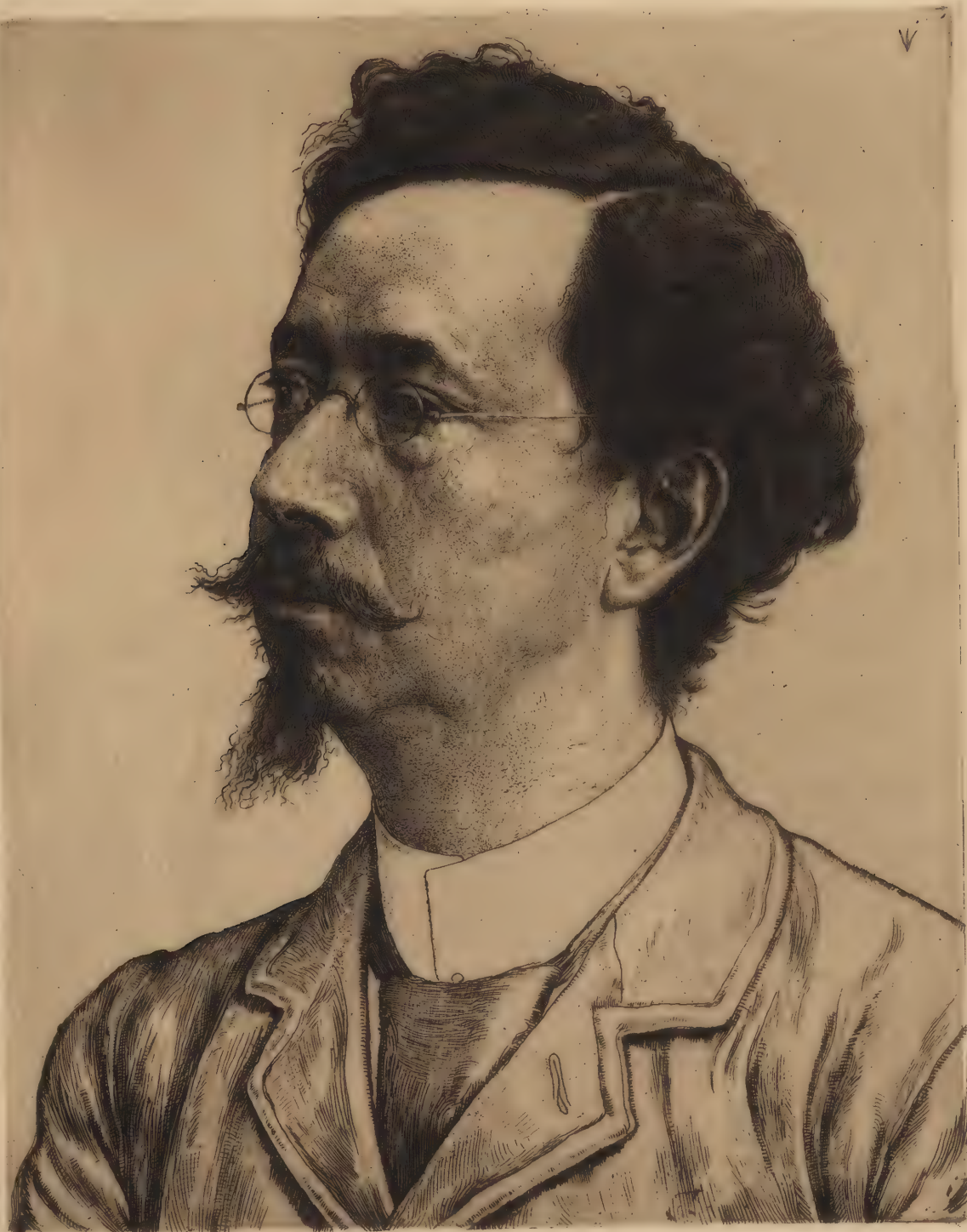
Acht jaren waarin ik DE ROEVER steeds meer leerde waardeeren als vriend, als mensch, als geleerde. Trouwer vriend zal ik niet meer vinden. Menschen als hij, edel door en door, onbaatzuchtig, strevende naar al wat goed, wat schoon is, zich wijdende met alle krachten van lichaam en geest aan de eenmaal aanvaardde taak, zal men maar al te schaars aantreffen; een geleerde als DE ROEVER, een archivaris als deze man, die wist dat de letter doodt maar de geest levend maakt, zal Amsterdam niet licht weér aan het hoofd van zijn Oud-Archief zien.

Onze kennismaking dagteekent van 1881. Samen met hem en DE VRIES lid der Commissie van de „Zilvertentoonstelling,” (of zooals de officieele titel luidde: *Oud-Holland*, 1893.

Tentoonstelling van Kunstvoorwerpen in vroegere eeuwen uit edele metalen vervaardigd) in Arti et Amicitiae gehouden, zagen wij elkaar daar dagelijks. Wat heeft hij zich toen een moeite gegeven met het betrekkelijk ondankbare werk voor den uitgebreiden catalogus dier tentoonstelling. En hoe groot was de vreugde als er weêr een meestermerk ontdekt was, men weêr de vervaardiger van het een of ander fraaie voorwerp opgespoord had!

Niet lang daarna rijpte bij DE VRIES en DE ROEVER het plan een tijdschrift in het leven te roepen, gewijd aan de geschiedenis van Oud-Holland's kunst, letterkunde en kunst-industrie, en wel voornamelijk aan studies op dit gebied, berustende op een grondig bronnen-onderzoek. En DE ROEVER en DE VRIES waren onvermoeide archief-onderzoekers, en reeds toen hadden beiden zulk een rijke schat van aantekeningen verzameld, dat de redactie alleen jaren lang het nieuwe tijdschrift met belangrijke artikelen zou kunnen vullen. In 1883 verscheen het eerste deel van het tijdschrift *Oud-Holland*. Helaas! de samenwerking der ijverige vrienden zou maar kort duren. Reeds de tweede jaargang moest beginnen met een hartelijk woord van DE ROEVER aan de nagedachtenis van zijn 8 Februari 1884 ontslapen vriend ADRIAAN DE VRIES gewijd. Dat „In Memoriam” is kenschetsend voor DE ROEVER. Waardeerend, bewonderend al wat groot en goed was in zijn vriend, diens wel eens wat opvliegend karakter vergoelijkend, zijn „overhoop leggen met zijn beste vrienden” op echt vriendschappelijke wijze uitleggende en verklarende als „les défauts de ses qualités”. Bij DE ROEVER zocht men te vergeefs naar zulke „défauts.” Met den besten wil van de wereld kan ik ze niet vinden. Ik heb hier niets te bemantelen of te verschoonen. Bij hem geen eerezuchtig streven als bij zoovelen die wel gaarne zien dat anderen even als zij werken en zoeken, mits zij zelf maar *de* groote mannen blijven, de zonnen, waarom anderen als kleine sterren mogen draaien. Waar DE ROEVER er iets toe kon bijdragen een ander tot zulk een zon te maken, hij deed het gaarne, en oprecht, onbaatzuchtig verheugde hij zich in hun succes. Waar hij meende dat de een of andere studie aan andere handen beter was toevertrouwd dan aan de zijne, hij bedacht zich niet lang, maar stond eigen aantekeningen over zulk een onderwerp bereidwillig aan anderen af.

Zelf heb ik de grootheid van zijn karakter op treffende wijze mogen leeren kennen. Toen DE VRIES overleden was, begreep ik, dat het mijne taak werd zijn archief-onderzoek in het belang onzer kunsthistorie, vooral met het oog op de geschiedenis onzer XVIIe eeuwse schilderschool, voort te zetten. Ik begon dus een systematisch doorlezen der Amsterdamsche Archieven, voornamelijk van de documenten der XVIIe eeuw. Maar DE ROEVER zette tegelijkertijd zijne onderzoekingen voort. Zouden wij beiden hetzelfde doen? Als naijveraars er naar trachten het eerst iets te vinden, het eerst iets uit te geven? Schoorvoetend ging ik naar

NICOLAAS DE ROEVER.

DE ROEVER toe, om dit onderwerp met hem te bespreken. En zonder lang bedenken werd, op zijn voorstel, uitgemaakt, dat ik al wat ik over schilders en graveurs vond zou bewerken, terwijl hij de geschiedenis, letterkunde en kunstindustrie voor zijne rekening nam. Over en weer zouden wij elkander onze aantekeningen over ieders onderwerp meedeelen. Men vergete niet, dat juist de nieuwe gegevens over de geschiedenis onzer XVIIe eeuwse schilderschool, de nieuwste ontdekkingen over REMBRANDT bijvoorbeeld, een veel grooter algemeene belangstelling te voorschijn riepen, dan de overige zooeven genoemde onderwerpen. Al wat REMBRANDT dan ook betrof, zouden wij samen in artikelen voor Oud-Holland verwerken. Zoo togen wij aan den arbeid, en ik mag het zeggen: nooit heeft iets, ook de geringste oneenigheid, het kleinste punt van geschil, ons gemeenschappelijk werken gestoord. Duizende uren mocht ik met mijn vriend, soms in onherbergzame archieflokalen, in stoffige paperassen rondpluizen, en het waren almede de gelukkigste uren van mijn leven. En als ik dan tegenover hem zat, en met een van vreugde stralenden blik uitriep: „*Rembrandt Harmensz. van Ryn, constryck schilder*”, als er weer een nieuwe vondst onze verzameling kwam verrijken, — het was oprechte vreugde zonder naijver, die hem in mijn juichtonen deed instemmen. Ja, het zijn goede, onvergetelijke uren geweest, die ik met DE ROEVER op Amsterdam's Archiefzolders mocht slijten. En hij laat daar tegenover mij een ledige plaats na, die mijn gemoed steeds met diepen weemoed zal vervullen!

De tweede en derde jaargang van „Oud-Holland” dragen alleen DE ROEVER'S naam als redacteur. Hij vroeg mij in den loop van 1885 of ik de plaats van DE VRIES wilde innemen, een aanbod dat ik natuurlijk met blijdschap aanvaardde. De lastige zijden van het redacteurschap nam hij steeds op zich; alle bemoeiingen met de drukkerij, de correspondentie met de inzenders van bijdragen en, last not least, het soms zoo omvangrijke register, voor dat alles zorgde DE ROEVER, en steeds met de hem eigene nauwgezetheid, die hem bij alles wat hij behartigde nooit verliet.

Hoeveel belangrijks hebben die 10 voor ons liggende jaargangen van dit tijdschrift van zijne hand niet ontvangen? Naast die belangrijke artikelen over REMBRANDT, waarbij hij, de rechtsgeleerde, op scherpzinnige wijze het ingewikkelde proces van REMBRANDT met zijne schuldeischers en Titus voogden uiteenzette, vinden wij onder meer: merkwaardige bijdragen tot de geschiedenis der Amsterdamsche plateelbakkerijen, die hij nog wenschte te vervolgen en waarvoor hij sedert een reeks van aantekeningen verzamelde, over Amsterdamsche boekdrukkers der XVIe eeuw, over een aantal schilders — de CONINXLOO'S, PIETER ISACSZ, ABRAHAM VINCK, CORNELIS VAN DER VOORT, PIETER AERTSEN, den graveur JAN HARMENSZ. MULLER, PIETER LASTMAN, VENANT, enz. (aantekeningen door hem gemaakt

vóór wij samen in de archieven werkten), over de Rariteitenkamer op 't Amsterdamsch stadhuis, over de Amsterdamsche Doolhoven, over den Amsterdamschen „baleynwercker” JOHANNES OSBORN, het merkwaardige stuk „Tweeërlei regenten”, eene interessante bijdrage tot de geschiedenis der vergrooting van Amsterdam, „Twee concurrenten van de eerste West-Indischen Compagnie”, eene bewerking van gewichtige documenten over de handelsgeschiedenis van het zeventiende eeuwsche Amsterdam; dan de medeelingen over KILIAEN VAN RENSELAER en zijne kolonie RENSELAERSWIJCK, die zoo lezenswaardige bijzonderheden over de Hollanders in Amerika in het midden der XVIIe eeuw, hoogst belangwekkende gegevens over Vondels laatste levensjaren en nog tal van andere kleinere bijdragen, zoovele bewijzen voor DE ROEVERS éénige kennis van het oude Amsterdam, van het leven en bedrijf onzer voorvaderen ¹⁾ Die kennis deed hem er toe overgaan twee grootsche werken op touw te zetten. Het ééne zou het Amsterdam der XVIIe eeuw schetsen, en ook andere schrijvers stonden hem daartoe bijdragen af. Het andere van nog grooteren omvang: „Het leven van onze voorouders” was nog niet genaderd aan de XVIe en XVIIe eeuw, waar DE ROEVER eigenlijk eerst blijken kon geven van zijn uitgebreide en veelzijdige kennis van zeden en gewoonten dier dagen.

Thans zal een andere hand moeten voltooien, wat hij met zooveel lust en liefde begon!

Geen gebied uit het verleden van ons land, van ons volk, of het boezemde hem ernstig belang in. Toch was het vooral de kunst en hare geschiedenis die hem boeide. Naast de groote kunst ook de kunst-industrie. En wat wist hij er veel van! En bovenal: hoe bereid was hij steeds een ieder die maar tot hem kwam te helpen. Zij zijn niet te tellen, die tot hem kwamen om inlichtingen omtrent het een of ander historisch onderwerp. Voor hoe velen teekende hij bij zijn archief-onderzoek allerlei gegevens aan. „Och, daar doe ik Mr. X of Z zoo'n plezier mee,” heette het dan. En dat deed hij zoo gaarne. Om een ander genoegen te doen, verwaarloosde hij dikwijls zijne eigene belangen, bracht hij zijn kostbaren tijd ten offer.

Amsterdam „onze goede oude Amstelstad” was steeds zijn lievelings-onderwerp. Een schat van bijzonderheden van allerlei aard over het verleden dier stad vindt men in zijne drie bundels: Uit onze Oude Amstelstad. En wat schreef hij niet dikwerf in verschillende dagbladen over die stad! En de Amsterdamsche Jaarboekjes (1888—1891), wat een reeks van bijdragen van zijn hand behelzen zij. En steeds was het iets nieuws, iets belangrijks.

¹⁾ En hoeveel had hij nog in portefeuille, over de glasblazerijen, de fabrieken van goudleer, de tapijtwerkers enz. Zooveel mogelijk zullen die aantekeningen door de tegenwoordige redactie voor Oud-Holland bewerkt worden.

Wat een aardig boek is zijn „Van vrijen en trouwen,” en hoe volledig en degelijk heeft hij daarin dit onderwerp uitgewerkt. Wij kunnen hieraan zien wat er van zijne „Voorouders” zou geworden zijn.

„Helaas, hij die de rust nooit zocht, rust thans,” schreef hij voor DE VRIES, en op hem zijn die woorden al even toepasselijk.

Want rust kende hij niet, gunde hij zich niet. Slechts eenige weken in het jaar — en dan werd het ook hoog noodig — verliet hij Amsterdam om te Zandvoort of elders wat frissche lucht in te ademen en zich met vrouw en kinderen in de vrije natuur te vermeien. Toch werd soms ook dan nog hard gewerkt. En toch kon hij zoo genieten met zijne lieve kinderen, als hij met hun te Zandvoort aan het strand groote wandelingen ondernam. Wat kon hij daarvan opgewekt vertellen, als hij eens even een dagje overkwam om in Amsterdam het een of ander na te zien.

Wat werd er, ondanks het vele wat DE ROEVER in zijn jeugdig leven reeds gaf, nog van hem verwacht!

Het Oud-Archief van Amsterdam, door hem op voortreffelijke wijze in het afgeloopen jaar geborgen en gerangschikt in het nieuwe Archief-gebouw in de „Oude Waag”, zou nu eerst definitief, geheel, door hem verwerkt worden, zijn laatste woord spreken.

Het mocht niet zijn. Voor anderen is het weggelegd de vruchten van zijn arbeid te plukken. Maar het zal niet zijn zonder een woord van hulde aan hem, die rusteloos voor de nieuwe inrichting van „zijn” Archief gezwoegd heeft, die, ondanks het vele wat hij tot stand bracht, zijn ambtsplichten nooit verwaarloosde, maar die vervulde met een toewijding, een nauwgezetheid, waaraan menig Archivaris een voorbeeld mag nemen. Hoe zorgde hij voor de toekomst, door het bewaren van allerlei papieren, thans schijnbaar van geringe waarde en beteekenis, en later eens van het hoogste belang voor de historie van de Amstelstad. Daarvan getuigen de portefeuilles door hem aangelegd, rijk aan brochures, prenten, teekeningen, strooibilletten en wat niet al.

En midden uit al dat werken is hij, als door een bliksemstraal weggerukt.

Woensdag 15 Maart stond een groote schare van diepbedroefde vrienden op Zorgvliet om de laatste rustplaats van Amsterdam's Archivaris, NICOLAAS DE ROEVER.

Elders zal DE ROEVER'S uitvoerige biographie verschijnen. Hier zij slechts aangestipt, dat hij, na eerst voor het Notariaat opgeleid te zijn, te Amsterdam studeerde en 4 Juli 1878 promoveerde met een zeer belangrijke dissertatie over de Amsterdamsche Weeskamer. Toen men in het begin van 1885 te Amsterdam

door den dood van den Archivaris P. SCHELTEMA een opvolger moest benoemen, viel met recht het oog op DE ROEVER, die reeds meermalen blijk gegeven had zoo goed met het archief dier stad vertrouwd te zijn. 28 September 1877, dus vóór zijne promotie, werd hij als Adjunct-Archivaris aldaar aangesteld. Sedert 1 Februari 1882 nam hij het Lectorschap in het Oud-Vaderlandsch recht aan de Amsterdamsche Universiteit waar. Een belangrijk werk van zijne hand, aan die Universiteit gewijd, is zijn: „Album Academicum” van het Athenaeum Illustre, dat in 1882 werd uitgegeven.

In tal van commissies van tentoonstellingen enz. zetelde DE ROEVER. Hij was secretaris van de Commissie van toezicht op 's Rijks Museum, en wijdde daaraan zijne beste krachten. Ook had de vereeniging „Rembrandt” het voorrecht hem als secretaris te bezitten, en maakte hij deel uit van het bestuur der Nederlandsche Archivaris-Vereeniging. Nog kortelings was hij een der oprichters van het Genootschap voor Munt- en Penningkunde, en het nieuwe orgaan dier vereeniging bevat nog eene bijdrage van zijne hand. Bij dat alles was hij druk bezig met de voorbereiding voor de inrichting enz. van het Museum SUASSO-VAN EEGHEN. Met den stads-architect A. W. WEISSMAN reisde hij in het voorjaar van 1892 naar Frankfort, München, Weenen, Cassel enz. om de inrichting der Musea aldaar met het oog op het nieuw te bouwen stedelijk Museum te bestudeeren. Noodlottige reis voor de ROEVER! Hij zou bij zijne terugkomst zijne echtgenoot, die na zijn vertrek, schijnbaar niet ernstig, ongesteld was geworden, niet weer levend terug zien. Die slag trof hem in 't hart. Lang scheen het dat hij *te* zwaar voor hem was; en geruimen tijd kon zelfs zijn werk hem geene afleiding meer bezorgen. Gelukkig kwam er verandering. In de laatste maanden van zijn leven trachtte hij weer in te halen wat verzuimd was, en kalmte, gelatenheid, vernieuwde lust in onverpoosden arbeid traden in de plaats van een mistroostigheid die zijne vrienden eerst met bezorgdheid gadegeslagen hadden.

De laatste dagen van zijn leven heeft hij zelfs in opgewektheid in den kring zijner vrienden doorgebracht. Nog op den dag vóór zijn overlijden zond hij mij een briefkaart, die mij bewees dat hij weer geheel de oude geworden was en zich tot over de ooren in het werk had begeven.

Daar verspreidde zich het bijna ongeloofelijke bericht: DE ROEVER is dood!

Een uitstorting van bloed in de hersenen had in één oogenblik dat trouwe hart doen stilstaan, die onvermoeide hand, van wie nog zóó veel verwacht werd, voor altijd doen rusten!

Mijn beste vriend! Rust in vrede! Ook van U mogen wij getuigen: *En zijne werken volgen hem na!*
A. BREDIUS.

ORANJES BRIEFWISSELING

MET

JACOB VAN WESENBEKE

EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN

1570—1573

VOOR HET EERST VOLLEDIG UITGEGEVEN DOOR

J. F. VAN SOMEREN

IV.

XX.

Proclamatie van den Prins van Oranje. Krachtige aansporing aan de Nederl. ingezetenen om zich te verzetten tegen Alva's overheersching en bereidverklaring om daartoe goed en leven te wagen. — Gelijktijdig afschrift, waarvan het origineel met 's Prinsen hand was onderteekend en met zijn zegel voorzien. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 23.

1570, 9 Augustus.

WILHELM by den gratien Gods Prince van Oraen[gen], Grave van Nassau, Catzenellebogen etc., Heere ende Barroen van Breda, Diest, Grimbergen, etc., Borchgrave van Antwerpen en Besancon. Allen ende yegelicken den goeden ingesetenen van enighen der Nederlanden van wat qualitheyt zy zyn, wensschen wy salicheyt, vryheyt ende verlossinge uuter tegenwoirdiger deerlicker slavern[ye]. Wy houden u lieden indachtich met wat vlijt ende getrouw[icheyt] wy altijt gearbeyt hebben om den dienst van God ende van [den] Co. mitsgaders de gemeyne vryhe

yt,

welvaart ende privilegie[n] van den Nederlanden te voirderen ende doen onderhouden naer allen onsen vermogen. U lieden is oock wel kenne[lick] met wat costen, moyten ende peryckel wy sedert drye jaeren herwaerts onse uterste beste altijt gedaen hebben om onse algemeyne vianden ende die vremde verdruckers des lieven vaderlants daeruut te verdryven ende metten wederkeeren des Woirde Gods tselve met allen zynen zoo verjaechden als verdructen ingesetenen te verlossen ende in zyne oude vryheyte te stellen ende hanthouden waertoe wy oock vuer twee jaren door Gods genade ende onser vrienden ende verwanten hulpe zulcken heerecracht int lant gebrocht hadden dat des de middelen naer mensche-lycken oordeel nyet en gebrak[en]. Indien de eyghene ingesetenen des lants thender eygen welvaart ende verlossinge hadden willen verstaen zoe met contributie van gelde als met overgeving hender steden in onsen handen tot gewoonlicker ende behoorlicker gehoersaemheyte des Co. gelijk zy ons belooft ende daerop om bystandt angeroepen hadden ende anderssins oock van eedts ende naturen wegen schuldich waren, ende altijt gewonelyck hadden geweest hen oock tegens de mintste verdruckinge tot onderhoudt huerder vryheyte te stellen. Welcke versuymenisse zoowel alle de waerelt zeer heeft doen verwonderen ende oock ons nyet alleen den middel, maer oock den moet ende oorzake eensdeels heeft benomen om zedert tot noch toe te hebben connen thoonen den yver ende goeden willen die wy eensdeels tuwer ende ter lants gemeyne verlossinge gedragen hebben ende altijt dragen selen, ende ongetwijffelt ons een groot achterduncken maeckt om ons weder by zulcken gevaer te stellen. Nochtans naedien wy aensiende de tyrannye geweldens verdruckingen schattingen ende boosheden die de algemeyne viandt in den Nederlande dagelijcx voortstelt tegen een iegelycken sonder eenich anschouw van state oft ouderdom ende dat hy nyet op en houdt van met meerder dingen te dreygen, al souckt hy onder het deksel van een valsche genaempt pardoen¹⁾ (twelcke te rechte geheeten mach worden een overwreet placcaet over ziele, lijf ende goet) die simpele te verleyden ende int net te crygen. Soe ende connen wy nyet gelaten des zoo beweect te worden met een hertelijck medelyden dat wy ons nyet langer en connen onthouden oft geweygeren van opt bidden ende ansueck ons van allen canten wordende gedaen ons genegen ende gewillich te verthoonen ende presenteren, ende tuwer alder verlossinge lijf ende goet ende alles dat wy vermogen daerom te wagen ende by te setten, om u die vryheyte uwer conscientien ende dwoordt Gods met des lants privilegien te doen, genyeten ende restitueren. Innen verre nochtans dat ghylieden (also men ons aengeeft) gewillich zijt ende metterdaet uwe hulpe ende assijstentie daertoe wilt

¹⁾ N.l. het algemeen pardon van 16 Juli 1570.

bethoonen zoo by overgevinge elck uwer steden, als by mackelicke contributie van gelden, tot opbrengen ende onderhoudt van den ruyteren ende knechten die tot verdryvinge des tyrans ende tuwer verlossinge noodich selen wesen wae[rtoe] wy met ulieden allegader van eedts ende naturen wegen aen God, aen den Coninck, aen onsen Vaderlandt [ende] nakommers verbonden zijn, ende gheenen arbeyt cost noch vreese en behooren te aensien van daertoe te commen dwelck alleenlijck by ulieden ende dander ingesetenen staet, want wy van uwer zijden versekert wesende, en selen van onser zyden in gheenen gebreke wesen, van metter hulpe Gods ulieden by te staen te bescudden met heercracht te beschermen ende te verlossen ende bevryden gelyck de thoonder ofte thoonderen van desen breeder van onsen wege anseggen zal oft selen volgende den last die wy hen ende elck van hen daertoe gegeven hebben, dien wy begheeren dat ghy ende elck uwer daerinne wilt geloove geven ende u zoe quyten dat alle die werelt nyet langer en mercke dat ghyluyden duer u eygen verzuymen[isse] u zelve in eene eeuwige slavernye ende elendicheyt werpt. Daeruut u God genadelick wil verlossen ende zynen zegen ons daertoe geven. Gegeven tot Dillenburg den negenden dach van Augusto 1570.

Onderteyckent GUILLAUME DE NASSAU.

Besegelt met zyne Exce zegel in rooden wass.

XXI.

De Prins van Oranje aan Jacob van Wesenbeke. — Wesenbeke zal van Wezel naar Emden vertrekken. Naijver tusschen Sonoy en Basius. Begeleidend schrijven aan Huchtenbrouck betreffende Utrecht. De Prins informeert naar de gelegenheid van Kampen. Alva verzamelt troepen bij Nijmegen. — Hs. van 's Prinsen secretaris, onderteekend en bezegeld door den Prins. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 58. Uitgeg. door Kervyn de Lettenhove in zijne: Documents inédits relatifs à l'histoire du XVIe siècle, I, blz. 73 en vv. 1570, 22 Augustus.

Wesenbeke.

J'ay par ce porteur que m'avez envoyé receu voz lettres du XVIIIe de ce mois, ensemble les pièches y jointes, et veu par icelles ce que depuis votre dernier partement de ce lieu¹⁾ vous avez besoiné allendroict de ce que je vous

¹⁾ Dillenburg, waarheen W. derhalve na zijn tocht in de Nederlanden was teruggekeerd. *Oud-Holland*, 1893.

avois donné en charge. Et comme (ainsi que vous me dictes) à votre venue à Wesel n'y avez trouvé ceulx qui vous avoient promis d'y comparoir aux fins que sçavez que toutesfois leur avez escript et mandé bien amplement mon intention, je désire surtout qu'ayant d'eulx responce m'en tenez adverty par le premier. Et puis que pour entretant ne laisser escouler occasion quelconque qui pui[sse] servir à l'avancement du faict commun vous avez donné à cognoistre le point de votre commission allendroict l'argent¹⁾ à vous cognu aux Sieurs de DRUYNEN et de SNOEY, j'en suis esté fort bien aise pour avoir si amples tesmoignaig[es] de leur bonne et enthière affection allendroict de ceste cause et mon service. Et suyvant ce je vous envoie cy-jointe la commission que pour eulx vous demandez et ferez bien de les advertir de ma part que toutes et quant fois que le Seigneur Dieu leur donnera la grâce de faire quelque bon exploit, ils ayent surtout à user de toute la discrétion et pourvoyance que leur sera possible, menantz la prinse²⁾ en lieu seur à ce que les marchans ou aultres n'y mettent les mains dessus.

Quant au poinct des renditions des villes j'ay de mesme fo[rt] bien entendu, ce que sur icelluy me mandez les comunicacions qu'en avez eu avecq quelques-uns, et les responces que vous attendez journellement des aultres.

Mais comme je ne vois en cecy encoires aucune bien fondée apparence dont l'on pourroit de brief seurement espérer le fruit désiré je trouveroys fort requiz de regarder avant toutes choses quelle assurance pour y parvenir pourront donner ceulx qui s'y employent. A quoy servira grandement de considérer les qualitez de ceulx-là, et s'ilz ont le crédyt pour conduyre ung tel affaire, afin que à la fin le tout ne voyse en parolles et l'on ne s'en trouve trompé comme cy-devant est advenu par plusieurs fois, par du mesmes eulx et moy pourrions tomber aux inconveniens que pourrez facilement comprendre pour le dangier qu'il y at que partant d'envoys et renvoys de lettres et messaigiers le faict pourroyt

1) KERVYN leest: agent.

2) KERVYN leest: princesse, en voegt er eene noot bij, dat de hier bedoelde prinses de bruid zou zijn van FILIPS II: ANNA VAN OOSTENRIJK, en, niet tevreden met deze grove flater in zijne *Documents inédits* (blz. 73) begaan te hebben, komt hij in zijn ander werk: *Les Huguenots et les Gueux*, 2e deel, daarop terug. Blz. 242 en 243 aldaar lezen wij het volgende staaltje van geschiedvervalsching; „Dans les premiers jours d'Août, WESENBEKE est revenu à Wesel. La jeune archiduchesse d'Autriche est attendu à Nimègue. Il ne s'agit de riens moins que de l'enlever si son escorte est peu nombreuse. Le prince d'Orange a recommandé qu'on la conduise en lieu sûr et qu'elle ne tombe pas entre les mains des marchands: il la considère surtout comme un gage, et sans doute à ses yeux elle doit répondre de la délivrance du comte de Buren.” „Sans doute” — dit is wel eene der curieuste dwalingen, die ooit op een verkeerde lezing gebaseerd zijn geweest! Maar erger dan dat is de laster van geveinsdheid, die hierop aan den Prins wordt verweten: „Lorsque”, insinueert KERVYN, „quelques jours après, le prince d'Orange rend public l'ordre qu'il a donné à ses partisans de laisser passer avec respect le navire qui porte la jeune reine d'Espagne, il est difficile de le concilier avec les instructions secrètes données à WESENBEKE. Il n'y a là vraisemblablement qu'un piège, et on en est tellement persuadé que toute la flotte du comte de BOSSU escorte ANNE D'AUTRICHE.” — C'est ainsi qu'on écrit l'histoire — à la KERVYN DE LETTENHOVE!

estre descouvert avant aucun effect. Et je trouve d'autant moins besoing que je les admonestre beaucoup par lettres ainsi que m'escripvez, parceque s'ilz ont l'avancement de la gloire de Dieu, et leur délivrance de servitude et tyrannie pour recommandez, ilz se debvroient à bon droict les premiers mettre en devoir pour m'en solliciter.

Au regard du voiage que vous trouveriez bon de faire vers Emden pour y communiquer avecq ceulx que vous me dictes, j'en suis fort bien content, et pourrez regarder si ceulx qui ont l'administration des collectes vous vueillent à c'est effect turnir trente ou quarante florins.

Touchant les lettres que me dictes avoir esté escriptes par Mre JOHAN BASIUS, à ceulx du Waterlandt et aultre part sur le faict des collectes, cela s'est faict par ma charge expresse, et suyvant la commission que je luy en ay donné en ce quartier-là. Non que par là j'aye voulu faire chose qui pourroyt tourner à la disréputation du Sieur SNOEY, sçaichant assez la sincère affection qu'il a tousjours monsté en ceste cause, mais pour éviter la désordre qui par la pluralité des commissaires pourroyt advenir. Aussi que la commission que cy-devant j'ay donné au dit SNOEY à Arenstadt¹⁾ s'extend tant seulement au pays de Clèves ainsi qu'il l'a demandé et me seroit partant chose très-aggréable, que laissant toutes ces partialitez, et particulières envies, l'on eusse tant seulement respect à la cause commune, et que à l'avancement d'icelle ung chacun de son costet s'employasse le mieulx qui luy fust possible.

J'ay veu la minute par vous dressée pour Mre ESTIENNE VAN DEN BERCH. Je l'ay pour certaines raisons quelque peu changé demeurant toutesfois la substance en son entier et vous envoie avec ceste la lettre que sur icelle j'ay fait dépescher. Laquelle regarderez luy faire tenir le plus seurement qu'il sera possible, pour le dangier que sçavez qu'il y at en cecy pour sa personne, et seroys trop marry qu'aucun inconvenient lui advint, espérant que cy-après il me pourra encoires faire bon service.

Je vous renvoie aussy signées et cachetées la commission et instruction pour le faict des collectes à Couloingne et là entour, que m'avez envoyé pour en estre faict selon que m'escripvez. Encoires que je crains qu'on n'en tirera grand fruyct, pour la confusion illecq advenue par la retraicte de ces povres réfugiés.

Vous trouverez icy par mesme moyen jointes mes lettres au Sieur de HUCHTENBROUCK que demandez. Vous les luy pourrez délivrer, le remerciant bien amplement de ma part de sa bonne affection, luy priant d'y vouloir tousjours continuer, avecq telles persuasions que sçav[ez] à ce servir, et vous entendrez bien particulièrement de luy qu[el] apparence yl y pourroit avoir touchant la ville

1) Zie: BOR, 323v.

d'Uytrecht et aultres. Aussi vous n'oublierez point ce que je vous ay encharg[é] touchant la ville de Campen, pour ce que je désir[e] fort de sçavoir la situation d'icelle, et s'yl y a bon port, et vouldroys s'yl fust possible l'avoir en pourtraicture.

Au surplus je désire fort que le plus souvent que vous pourrez me mandez bien particulièrement de votre besoingne et de toutes les occurrences qui vous viendront à cognoissance pour selon ce me règler. Et comme l'on m'a parde cà faict plusieurs rapports de la grande quantité d'artillerie, aussy d'une bonne partie de gendarmerie que le Duc D'ALVE faict marcher, mener et conduyre vers Nyeuwmegen sans qu'on sçaiche à quelle intention, si vous en entendez quelque chose, je désire extrêmement que par le premier m'en donnez advisement. Et sur ce je prieray Dieu vous avoir en sa sainte et digne garde. Escript à Dillenberch ce XXij^{ème} jour d'Aoust 1570.

*A notre chier et
bien aimé Mr^e
Jacques de Wesenbeke.*

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

XXII.

De Prins van Oranje aan Jacob van Wesenbeke. Aanslagen beraamd op Zutphen, Campen, Deventer en Zwolle. — Hs. van 's Prinsen secretaris, onderteevend en bezegeld door den Prins. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 64. Uitgeg. door Kervyn de Lettenhove, t. a. pl. blz. 76.

1570, 30 Augustus.

Wesenbeke

Estant venu icy devers moy le Sieur SNOEY avecq le Bourgmastre de Gorcom ont amené certain personnaige avecq eulx, m'ayant donné à cognoistre quasi le mesme de ce que vous m'avez déclaré. Et pour aultant que par ce ilz en sçavoyent à parler, je leur ay en effect dict toutes les mesmes choses que vous avez en charge par quoy vous en pourrez communiquer avecq eulx, et leur déclarer librement, et franchement votre instruction leur dénommant aussi ceulx que vous sçavez qui s'y employent. Affin que de commune main l'on puisse ainsi besoingner, pour tant mieulx et plustost venir à quelque bonne fin, sans nulle confusion, leur ayant enoultre enchargé de se gouverner tousjours selon la dite

instruction que vous avez de moy, à laquelle je m'ay remis, et qu'ilz ne besoingnent rien sans vous aussi que vous y besoingnez avec leur sceu. Aultrepart quant à ceulx qui vous ont donné à cognoistre de Zutphen, Campen, Deventer, et Zwolle, je désire bien que vous enquestez le plus particulièrement que vous pourrez de leur intention, et du moyen qu'ilz ont à cela, pour selon ce soy règler, et procéder tant plus seurement.

Et quant à Groeningen ne seroit que bon que vous fissiez venir devers vous le Bourgmaistre dudit lieu qui se tient à Emden pour sçavoir de luy quel moyen qu'il y auroit pour entreprendre quelque chose sur icelle place. Et m'advertissez au surplus bien souvent de votre besoingne. Sur quoy je prie Dieu vous avoir en sa sainte garde. Escript à Dillenberch ce pénultiesme jour d'Aoust 1570.

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

XXIII.

Verslag van een onderhoud van Jacob van Wesenbeke, Dirck Cater en Frans Volkertsz Coornhert met Unico Manninga, Drost te Emden, betreffende zijne overeenkomst met den Heer van Dolhain. — Hs. van Wesenbeke, door hem en de beide anderen onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 73(74).

1570, 12 September.

Op ten twaleffden dach Septembris anno XVe ende tseventich hebben die eersame discrete Meester JACOB VAN WESENBEKE, DIRCK CATER, ende FRANS VOLCKERTSZ COORENHERT ons gevonden by den edelen erntvesten UNICO MANNINGA tot Vargum, ende Lutzburg Hovetling, Droste tot Embden, omme hem te verthoinen het bevel ende die commissie van den doorluchtigen hoichgeboren Vorst ende Heere, WILHELM by der gratie Goodts Prince van Orangien, Grave tot Nassau etc. beroerende het nemen van der informatie opte handelinge by mynen Heere VAN DOLHAIN gehadt van de schepen anno XV^eLXIX by hem genomen, omme alsoo te ordentlicker ende met auctoriteyt, dieselve informatie te bestendelycker te nemen. Ende dat de voorn. Droste ter selver tijt onder andere woirden zeyde, dat hy metten Heere VAN DOLHAIN veele heymelycke communi-

catien gehouden hadde ende alsoo de Heere VAN DOLHAIN hem zeyde dat hy naer mynen Heere den Prinse reyssen wilde, omme by zijnder V.Exe advijs soldaten an te nemen ende een invasie in de Nederlanden te doene, was onder henluyden versproocken dat die Droste een deel soldaten zoude gereet maecken, ende van wegen der welgeboren edelen Geraven [*sic*] ende Heren van Oistfrieslandt opten huysman zoude leggen, opdat deselve soldaten gereet mochten gevonden werden als die Heer VAN DOLHAIN weder zoude comen, ende hy dan deselve soldaten afdancken zoude, die de Heer VAN DOLHAIN alsdan opter daet in zyne dienste zoude mogen annemen, ende dat de Droste dien naervolgende meer dan een dusent soldaten etlycke maenten lang op den huysman ende tot hore groete coste hadde verleyt, ende gehouden. Maer alsoo DOLHAIN niet en quam, ende alle zyne woerden in de lucht liet varen heeft hij ten laesten de soldaten affgedanck, ende de huysman ontlast van verder kosten. Actum ut supra en oirconde onse onderteyckeninge

J. WESENBEKE.

DIERCK CATER.

F. COORNHERT.

XXIV.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Onderhandelingen met die van Utrecht. Hij verwijt den ingezetenen hunne kleinmoedigheid, die bij de Duitsche vorsten een slechten indruk maakt. Aanslagen op Deventer, Zutphen en Groningen. Thans is het gunstige oogenblik daar om iets van belang te ondernemen. — Belangrijke eigenhandige brief van den Prins, door hem onderteekend en bezegeld. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 75(76). Uitgegeven door Kervyn de Lettenhove t. a. pl., bl. 77.

1570, 12 September.

Wesenbek, J'ay reçu deux de voz lettres et vous responderay mainte[nant] seulement sur le fait de ceulx de Utrecht remettant de vous respon[dre] sur les aultres articles contenues en voz lettres par la premi[ère] commodité. Or quant à ce que m'escripves que ceulx de Utrec[ht] par le mis en avant de quelques bons personaiges désiran[t] la liberté du pais se seriont résolus que pour se retirer ung fois de toute de la grande opression tirannie et injustice que le tiran leur fait sans aulcung leur mérite et seriont bien d'advys entrer avecque moy en quelque accord et capitulation pour me mestre le pais et ville de Utrecht entre

mes mains. Sur quoy leur porres respondre que en premier lieu je leur remerchie très-affectueusement de la bonne confidence qu'ilx monstrent avoir de moy et leur asseurer que depuis que les estrangiers sont venus au pais et que me suis apperceu de la grande tyrannie et servitude qu'ilx estiont résolu de mestre deans ledit pais (comme ilx ont bien pour ung commencement déjà démontré) n'ay rien eu plus à ceur ny en pensement, comme n'ay encores, comme je eusse peu retirer lesdits pais hors des inconveniens où ilx sont maintenant plongés comme j'espère qu'ilx auront cognu par expérience, qui je faict mon debvoir pour les povoir retirer de la servitude et les remestre en leur ancienne lib[erté]. Je ne peus celler qu'il m'ast grandement despleu et l'a[y] senti véritablement et trouvé estrange le peu de debv[oir] et démonstration que lesdits pais en général ont montré n'y vouloir obvier jusques à présent pour leur propre [bien] et cy-après de leurs enfans et leur peus asseurer que les principaulx de Allemaigne l'ont trouvé aussi estran[ge] et l'ont attribué à une grande nonchailance et peu de ceur ne faisant entendre comme leur ancienne réput[ation] et renom (que lesdits pais ont toujours eu devant tous aultres nations d'avoir jusques au dernier goutte de leur sang maint[enu] leurs libertés) soit ainsi évannuy et perdu où ilx ont eu et ont encores pour le présent si bons et facilx moiens de y remédier. Par quoy aiant ceste commodité de leur povoir faire entendre seurement et confidentement ma bonne affection et volonté que je leur porte, que je n'ay volu faillir à mon debvoir les exhorter tous généralement et prier qu'ilx veuillent prendre le faict à ceur et en temps obvier et résister à ceste misère et tyrannie avant que le tirant se puisse encores plus remforcer tant par érection de citadelles, remforcement de gens de guerre estrangiers, sasissement des biens des Estats que de particuliers, nouvelles impositions et tailles que aultres opressions et moiens qu'il trouverat journalment. Or pour obvier à tout cessi les porres asseurer que en cas que eulx et aultres villes se veuillent vivement emploier que de ma part les assisteray avec tout mon povoir et de tel sort (me donnant quelque moien d'argent pour le commencement) que j'espère avecque l'aide du Tout-Puissant en peu de temps les remestre en plus grande prospérité qu'ilx furent oncques. Quant à la capitulation que ceulx de Utrecht veuillent faire avecque moy aves très-bien faict d'avoir enchargé à leurs députés qu'ilx le mestent par escript et si ne l'ont encores faict tiendres la main qu'il[x] le fassent. Mais si la chose gist seulement à ce point que les ecclésiastiques désirent estre asseurés de povoir jouir de leurs biens leur poves déclairer que leur donneray très-voluntiers ceste assurance. Car en ce faict ne cherche nullement mont particulier ains seulement le bien et liberté du pais. Vous leur porres aussi en oultre dire que surtout il seratt nécessaire qu'ilx regardent secrètement attirer à leurs dessings autant des aultres villes qu'ilx

porront, mesmes aussi qu'ilx soient bien assurés du chasteau dudit Utrecht pour autant qu'il leur est nécessaire de en estre assuré. Vous me porres aussi mander particulièrement la fasson comment et par quels moiens ilx voudront mestre leur dessing en effect affin que en cela je leur puisse tant mieulx seconder. Il serat bien nécessaire voiant la bonne affection de ceulx de Utrecht de tenir la main vers ceulx de Deventer et Sutphen qu'ilx se volussent aussi résou[dre] à cause que difficillement porres secourir lesdits [de] Utrecht si n'aves Deventer et Sutphen. Quant aux aultres villes de Hollande quant entendres quel[que] chose m'en porres incontinent advertir comme aussi ce que aures négocié touchant Groningen. Il n'y s'est en longtems présenté mellieurs moiens de povo[ir] effectuer¹⁾ quelque chose de bien pour la liberté de tout le pais que maintenant, moienant que les villes veuillent prendre corage et en temps pousser outre avant que la chose s[oit] découvert et divulgé, et est à craindre si à ce coup ne le font que jammais ilx auront le moien le povoir faire que seroit bi[en] la plus lamentable chose du monde de veoir ung tel pais florissant ester toubé à jam[mais] en une si exécrationnable tyrannie et servitude.

Or [...] ne servant cest à aultre fin prieroy le Créate[ur] vous donner bonne vie et longe. De Dillenberg ce Xij^{me} de Septembre anno 1570.

Votre bon amy

GUILLAUME DE NASSAU.

Keerzijde: „Respondi 18 Sept. 1570.”²⁾

Postscriptum van den Prins bij den voorgaanden brief. Eigenhandig en onderteekeend. — Brit. Mus. Galba C. IV, 78.

Niet bij Kervyn.

[1570, 12 September.]

Wesenbeck, Pour autant que en votre lettre me mandes que les ecclésiastiques de Utrecht (comme aves entendu) se contenteront bien de ester assuré de povoir jouir de la moittié de leurs biens, si ainsi est porres traicter là-dessus mais si yls ferient grande difficulté et voudriont persister sur le toutt leur porres assurer de ma part selon que ma lettre faict menti[on] plustost que de reculler l'affair principal. Datum ut in litteris.

GUILLAUME DE NASSAU.

¹⁾ KERVIJN leest: de par effectuer.

²⁾ Aanteekening in hs. van WESENBEKE.

XXV.

*Opdracht van Jacob van Wesenbeke en Dirk Cater aan Clement Volkertsz Coornhert om het onderzoek in de zaak van Dolhain in hunne afwezigheid voort te zetten.*¹⁾ — Afschrift door D. Cater, door hen beiden onderteekend. Brit. Mus. Galba C. IV, 74 (75).

1570, 13 September.

Alsoe de doorluchtighe hoechgheloe[ren] Vorst ende Heere de Prince van Orangien, Grave van Nassau enz. belieft heft ons onderscre[ven] te belasten ende committeren om te vereenen ende doen betiden soe veelte informatie ende besiet alst moghelick waer opte handeling ende ontfanck ende bewint ghehadt ghedreven end ontfanghen soe opte scepen als in deser stadt ende elders by den Heere VAN DOLHYN ende dat mit haesteghe overcomeghe saeck den ghemeene beste grootelicks aengaende ons nyet moghelick oft gheleeghen is de begonste inqueste in deser stad te vol[einden] soe wy wel verhoopt hadden, so hebben wy ghebeeden ende bidden met desen den eersamen ende wysen CLEMENT VOLCKERTSZ COORNHERT dat hy dezelfde inqueste wil voorts tsijnre V.G. dinste ende voor tgemeen besten continueren ende in onsen afwesen voort na deselve saeke vereen[en] ende dar op beliden ende doen overhooren alle alsulcke personen die hy sal bevijsd[en] daraf eenig besceit te weten soe wy hem mondlings breder ghebeeden ende hy ons belooft heeft. Oorconden deser by ons onderscreven tot Emden deses Xij^e Septembris 1570.

JACOP VAN WESENBEKE.

DIERCK CATER.

XXVI.

„Instruction de la part de Monseigneur le Prince d'Orange Conte de Nassau etc. pour Mr^e Jacqu[es] de Wesenbeke, sur ce que de la part de son Ex^e il aura à traicter à Wesel et aultrepart de la redditi[on] des villes D'Hollande et aultres quartiers.” — Hs. van 's Prinsen secretaris, geteekend door

¹⁾ Zie ook het verslag van FRANS COORNHERT, hierna, No. LIII en No. LX.
Oud-Holland, 1893.

den Prins, met bovenst. opschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 77 (79). Uitgeg. door Kervyn de Lettenhove t. a. pl., blz. 80.

1570, 26 September.

Premièrement arrivant ledit WESENBEKE à Wesel entendra la response que luy donneront ceulx qui ont commenc[é] à traicter avecq luy touchant la ville d'Utrecht, pour ouyr quels moyens ils ont pour effectuer les ouvertures qu'ils luy en ont faictes.

Fera le samblable avecq tous ceulx qui luy ont mis aucu[ne] samblable chose en avant pour quelques autres villes ou placès.

Et trouvant quelques bonnes et bien fondées raisons en leur dire, tellement que par là se pourroyt espérer de parvenir au fruct désiré, lors en toute diligence il l'advertira son Ex^e pour de son costé au surplus estr[e] pourveu comme il appartiendra.

Mais en cas qu'il trouve quelque changement aux affaires que les villes pour quelques respèitz qu'ilz pourront allé[guer] n'auroyent présentement le moyen de se rendre, lors leur fera ledit WESENBEKE toutes les remonstrances qu'il [...] estre nécessaires, pour les faire penser à leur prop[re] délivrance, et ne voulloir négliger si legièrement les moyens que Dieu leur envoie.

A quoy serviroit grandement de practycquer dix ou douze hommes des plus confidens, les quelz espars çà et là en diverses de ses villes fissent tousjours tout bon et fi[dèle] debvoir d'admonester le plus qu'ilz pourroyent les inhabitans à prendre ce faict à cœur et regarder de près à leur délivrance d'une intollérable et perpétuel[le] servitude.

Et voyant son Ex^e que le poinct le plus important au fo[nd] pour ce faict, et signamment pour la conservation de ses batteaulx, est d'avoir quelque port asseuré, auquel sesdis batteaulx puissent avoir seur accès et recours toutes et quantes fois que besoing sera, soit pour y amener les prinse qu'ilz auront faictes, ou bien soy y retirer, le dangier et nécessité les pressant, icelle son Ex^e at advisé, que ledit WESENBEKE (ayant entendu la response des villes susdites) se pourra adresser aux sieurs de DRUNEN et SNOEY, et au Bourgmaistre de Gorcom, et celluy qui avecq eulx a esté icy pour adviser par ensamble quel moyen qu'il y pourroit avoir pour la surprinse des villes d'Enckhuysen, Mynneblyck ¹⁾, Horne, Rotterdam, Brielle, et l'isle de Vorne, et si le Sr. SNOEY vouldroit accepter la charge du faict susdit. Auquel cas son Ex^e en estant adverty fera en toute diligence dépescher la commission telle qu'eulx la pourront adviser, luy donnant

1) Medemblik.

à cest effect en assistance tous les batteaulx qui sont présentement pour le service de son Ex^e en la rivière d'Ems, comme de mesme son Ex^e dépeschera incontinent lettres à Monsr. DE LUMBRES et à son escuyer TSERAERTZ, affin qu'avecq leurs batteaulx, ilz se viennent joindre à ceulx qui sont en la susdite rivière, pour donner assistance ausditz SNOEY et DRUYNEN à l'avancement desditz exploictz.

Son Ex^e escriptvra aussy lettres au drossart d'Emden luy priant qu'il vueille donner pareille assistance auditz Srs. SNOEY et DRUNEN qu'aultrefois il a promis et par effect démontré à Monsgr. DOLHAIN.

Faict par son Excellence à Dillenberch le XXVj^{me} jour du mois de Septembre, l'an de grâce mil cinq cens soixante dix.

GUILLAUME DE NASSAU.

XXVII.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Brief van aanbeveling voor Reinier Cant. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 78 (80). Uitgeg. door Kervyn t. a. pl., blz. 81.

1570, 27 September.

Wesenbeke, Comme depuis votre partement est icy arrivé REYNIER CANT porteur de ceste, nous avons entre aultres communiqué avecq luy sur le faict duquel dernièrement vous avons donné charge, et ce ensuyvant avons trouvé bon qu'il se transporte vers vous, le sieur SNOEY et Bourgmaistre de Gorcom, pour vous faire entendre ce que sur celà nous avons ultérieurement advisé. Parquoy vous le pourrez sur ce ouyr, et le voyre comme nous mesmes et communiquer avecq luy librement et franchement de ces affaires, luy faisant exhibition de la dernière instruction qu'avez (comme nous espérons) receu hier par celluy que nous vous avons envoyé. Et nous mandez le plus souvent que vous pourrez de votre besoin et des occurrences de pardelà. Sur quoy nous prierons Dieu vous avoir en sa sainte garde. De Dillenberch ce XXVij^e jour de Septembre 1570¹⁾.

*Notre chier et bien
aimé Mre Jacques de
Wesenbeke.*

Votre bon Amy
GUILLAUME DE NASSAU.

Keerzijde: „Ri 1 Octob. 1570.”¹⁾

¹⁾ Aanteek. in hs. van WESENBEKE.

XXVIII.

„Instructie van wegen myns Ghen. Heeren mijns Heer [den] Princen van Oraengten, Grave van Nassau enz. voir Joncker Godefroy van Haastricht, Heere van Druynen enz. angaende tgene hy van zyne Ex^e wegen seggen ende vercleeren sal Joncker Diederycken Snoey, den Heer van Huchtenbrouck, Mrⁿ Jacoben van Wesenbeke ende den Borgerm. van Gorcom sijnde tot Wezel.” Aanslagen op verschillende steden. Hendrik Wessels. Popko Ufkens, gezant der Gravin van Emden. Drukken van Wesenbekes Tweede boek. — Hs. van 's Prinsen secretaris, onderteekend en bezegeld door den Prins, alsmede met correctiën van zijne hand. Met bovenst. opschrift. Brit. Mus. Cotton. Galba C. IV, 80 (84).

1570, 11 October.

1. In den iersten, aengesien dese tegenwoirdige zaken Goidts ee[re] ende glorie aengaen, ende dat sonder zyne Goddelycke Mat in deselve saken egheene voirderinge geschieden en mach [ist] zyne Ex^e begheerte dat men Hem continuelijck ende sonder op[houden] bidden sal, dat hy syne Goddelycke gratie ende ghenade [daer]toe gheven wil opdat alle saken mogen geschieden tot zijner glorie ende onser sielen salicheyt.

2. Ten anderen, alzoe kennelijck genoeg is het groot dangier ende perycle dat daerinne is indien dese saken int openbaer quam begheert zyne Ex^e dat men die soe secret houde als moege[lijck] wordt sonder die te veele lieden te vercleeren, waertoe zyne Ex^e raetsaem vijndt dat men op dit passe nyet en handele met eenige cleyne steden, maer alleenlijck mett[en] principaelsten, als naementlijck Deventer, Zuytphen, C[ampen], Utrecht, Enckhuysen, Hoorn, Delft, Briel, Rotterdam, Dordrecht ende Loevenstain. Ende maken dat men van di[en] mach versekert zijn, verhopende alsdan angaende den anderen te min zwaricheyt sijn sal.

3. Aengaende Zuytphen, Deventer ende Campen zyne Ex^e h[eeft] hem wel willen adverteren hoe dat HENRYCK WESSELS is alhier by syne Ex^e geweest, ende heeft beloeft d[ese] voirsz. drye steden zyne Ex^e te leveren binnen den XX[i] dach van Novembre naest commende begherende dat men tselve nyemant sunderlinx te kennen en gheve, zoe dunckt zyne E[x^e] geraden dat men hem vercleere wyen dat men al van deser saken gesproken heeft, opdat hyt weete, ende metten selven wyd[ers] communicere indien hy wilt, indien nyet, dat men hem laet voir doen, nochtans heeft zyne Ex^e hem belast, in der saken nyet voit te varen, tot hy breeder bevel van zyne Ex^e heeft ende dat hy binnen drye

weken syne Ex^e advertere in wat state dat die saken sijn, hoewel hy alreede van zyne Ex^e die commissien daertoe geexpedieert heeft. Begerende syne Ex^e dat men hem insgelijcx advertere op welcken tijt men die andere aenslagen soude mogen te wercke stellen om des te gevuechelycker voirts te varen.

4. Belangende die stadt Utrecht, aengesien WESENBEKE op dit passe gheen breeder bescheet daarvan gescreven en heeft, en weet syne Ex^e noch ghene resolutie daerop te gheven, hoewel dattet een van de voirneemste steden is, daer men eenigh dinck mede soude mogen uuytrichten.

5. Voer soe veele angaet den aenslach op Enckhuysen ende Horn, dunckt zyne Ghenade, dat men denselven met vijff oft zeshondert mannen lichtelijck sal connen uuytrichten, aengesien men gelyckelijck den aenslach doen sal op Campen, Briel ende het eylandt Vorn. Welcken aenslach wel succederende sal men den anderen altijt te beter mogen te helpe commen, principalijck indien men het eylandt Voorne met Dordrecht ende Delft inne becomen can, waerdoer men in het geheele Waterlandt nyet en soude hebben te bevreesen. Soe dunckt zyne Ex^e dat men mochte employeren sesse ofte seven schepen om te volbringen den aenslach van Enckhuysen ende Hoorne, ende metten resterenden schepen ende knechten soe veele als men conde overcommen, mocht men versoucken het eylandt van Voorne, Delft, Rotterdam ende Dordrecht, ende tselve nyet succederende mochten die selve schepen gaen naer Enckhuysen gelycker wijs oock soudon doen de krijchsluyden die men daer mochte stellen, om Deventer ende Campen inne te neemen indien denselven aenslach oock nyet voorts en ghinck.

6. Begheert voorts syne Ex^e dat men hem advertere wat middel daer wesen mach om eenige merckelycke somme gelts te becommen opdat by faulte van dien egheen achterstel en gheschiede om den steden met ruyteren ende knechten te hulpe te commen.

7. Ende alsoe onlanck by syne Ex^e geweest is zeker edel[man] uuyt Vrieslandt genaempt POPCO UFKENS, gelijk den h[eer] VAN DRUYNEN bekendt is, begheert syne Ex^e dat men goede correspondentie metten selven houde, aengesien dieselve van wegen der Gravinne van Emden by syne Ex^e gesonden is geweest, ende is oock by deselve Gravinne ende Drossart van Emden in goede achtinge.

8. Roerende de brieven daer WESENBEKE van scrijft aen de Gravin ende Drossart voirsz. heeft zyne Ex^e die metten voirsz. POPCO UFKENS gescreven gelijk die He[er] VAN DRUYNEN wel weet.

9. Nopende den middelen by henlieden begrepen ende die WESENBE[KE] zyne Ex^e overgesonden heeft, vijnct syne Ex^e dieselve seer goet.

10. Aengaende den roeren die AERT VERBEKE leveren soude, bedanckt

zyne Exe denselven VERBEKE grootelijck van zyne goe[de] affectie ende indien hij die leveringe doen wilt is zyne Exe tevreden hem daertoe te gheven duysent dallers ghereet indien sylieden weeten waer syne Exe die nemen ende ontfangen soude mogen ende van de reste wilt zyne Exe hem wel assigneren op het rançonnement van de schepen zoe wanneer zyne Exe weet zekerlijck wat hy voir zu[lck] paert hebben sal.

11. Belangende den stormhouden die en begheert zyne Exe nyet, zoe m[aer] zy den coop van de roeren maken, soe maer als sy connen ende dieselve [.....] en gevallen syne Exe nyet al te wel midts dat zy voirwichtich, ende zy mochten met hem handelen op twee daelders voir d[e] roeren oft op twee dallers een oort.

12. Aengaende dat WESENBEKE scrijft van te doen drucken zynen twee[den] bouck, zyne Exe zal hem daerop beraden.

13. Voersoeveele eenige zwaricheyt maken in den collecten, zyne Exe en wilt nyemandt dwingen, sal nyet te min brieven scryven in den steden daer die collecten ghescieden. Ende sall men ondertusschen mogen noteren denselven onwilligen.

14. Aengaende die stadt Delft sal syne Exe die commissien metten iersten doen depescheren, gelijk als WESENBEKE scrijft.

15. Nopende die steden van Brabant dunckt syne Exe beter te sijn dat men daermede noch ter tijt ophoude, opdat alle saken des te secretelycker blyven mogen.

Ghedaen by zyne Exe tot Dillenberch opten Xjen dach van Octobri 1570.

16. Ende hoewel zyne Exe HENRYCKEN WESSELS alreede die commissie gegeven heeft, aengesien nochtans zyne Exe die sake noch zeer rouw vijndt begheert deselve syne Exe dat zy hem heure meyninge hier op seynden oftet geraden dochte dat men die sake aengrype oft noch ter tijdt stille staen, adverterende meteenen zyne Exe wat zy hier van hooren.

17. Syne Exe heeft die commissie aengaende die stadt Enckhuysen enz. laeten alleenlijck stellen op Joncker DIEDERICH SNOEY, midtsdien zyne Exe gheerne HUYCHTENBROUCK gebruycken wilde int faict van Utrecht.

18. Syne Exe begheert dat men hem advertere wat ende hoeveel schepen die Hertoge van ALVA noch mach hebben in Hollant ende Zeelandt, naerdad die coninginne vertrocken is.

GUILLAUME DE NASSAU.

XXIX.

De Prins aan Wesenbeke. Kennisgeving dat de (in het vorige stuk medegedeelde) instructie hem zal worden overhandigd door den Heer van Druynen, schout van Breda. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteeekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 79(83). Uitgeg. door Kervyn t. a. pl., blz. 82.*

1570, 11 October.

Wesenbeke,

Suyvant ce que BRUNYNCK vous at ce jourdhuy escript je dépesche vers vous le sieur de DRUYNEN mon escoutette de Breda présent porteur. Et pour aultant que par luy et l'instruction qu'il porte ¹⁾ signée de ma main vous entendrez sur tout mon intention je ne m'extendray davantaige par ceste me remectant à sa suffissance, et espérant que vous employerez en toute selon la bonne confidence que j'ay en vous. A tant je prie Dieu vous avoir en sa sainte garde. De Dillenberg ce X^e jour d'Octobre 1570.

*Notre chier et bien
aimé Mre Jacques
de Wesenbeke, Docteur
en droict.*

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

Keerz : „Octob. respondi 18.” ²⁾

XXX.

Overeenkomst van Joncker A. van Huchtenbrouck, Dirk Sonoy en Jacob van Wesenbeke met Aert Verbeke betreffende de levering van 2000 stuks vuurroers. — Afschrift door Wesenbeke. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 82 (86).

1570, 20 October.

Op huyden den twintichsten Octobris a^o XVC ende tzeventich [zijn vergadert] geweest binnen der stadt van Wesele Joncker AELBRECHT VAN HUCHTENBROUCK, DIEDERICK SNOYE ende Mr. JACOB VAN WESENBEKE, als last hebbende van wegen

¹⁾ Uit de aantekening van KERVYN, bij dit briefje gemaakt, blijkt hoezeer deze geleerde zich heeft vergist door te meenen dat de instructie, waarvan hier sprake is, alleen betrekking had op de „collecten” voor het in Duitschland aan te werven krijgsvolk. De stukken No. XXVIII en XXIX immers behooren blijkbaar bij elkander.

²⁾ Aanteek. in hs. van WESENBEKE.

mijns G. Heere des Princes van Oraengien, over een zyde, ende AERT VERBEKE, coopman, over dander zyde, diewelcke tsamen metten anderen gehandelt ende gecontracteert hebben als hiernaevolcht. Te weten ierst als dat de voorn. ARENT VERBEKE, binnen een maent naer datum van desen gehouden sal zijn te leveren tot Bremen tweeduysent roeren met haer groot ende cleyn flesse ¹⁾, stuck voer negen en vijftich stuyvers brabant, bedragende vijff duysent negen hondert gulden brabant. waerop men hem betaelen moet voer eenige leveringhe de somme van duysent dalders ende noch duysent vier hondert ende vijftich gulden brabant. zoe haest ende zoe bald als die leveringhe geschiet zal zijn ende die resterende twee duysent negen hondert vijftich gulden te betalen drye maenden naer datum van die leveringhe, daervooren de voorn. uuyt den naem als vooren, hem ARENT voer sekeringe toegeseyt ende gegeven hebben alle de penningen die soudén mogen procederen van de collecten die gedaen zijn ende sullen worden binnen den gebiede ende jurisdictie van den Hertoge van Cleve, Artsbisschop van Colen, Munsteren, Cuyck, Aken ende daerontrent uuyt crachte van zyne Ex^e commissie van den vijftiensten Juny XV^c ende tzeventich. Belovende diezelve collecte nyet voorder te beswaren dan se voer datum van desen belast zijn geweest. Dit voorgaende is tusschen die voergen. partyen gesloten ende geaccordeert met al sulcken bescheet als dat men AERT VERBEKE zal betalen van al sulcken achterheyt als men hem noch schuldich is van wapenen ende amunitien geleverd in Vrieslandt. Dies sal den voorsz. AERT zijn vlijt doen om den vyant te ondercoopen ende affbrueck te doene van roeren wat in hem is. Noch is besproken dat die roeren daertoe gheen flessen geleverd sullen worden dat men daervoer corten zal seven stuvers brabant. op elck roer ende voer die roeren die te Neder Wezel sullen geleverd worden sal men cortten vier stuvers. In teecken der waerheyt zijn hier twee sedelen affgemaect gesneden uuyt A. B. C. D. ende deen des anders onderteekent. Aldus gedaen ende gepasseert binnen der voorsz. stadt van Wesele by dage, maende, jaere als boven.

XXXI.

De Prins aan Wesenbeke. Dankbetuiging voor zijn ijver. Geene aanslagen te beproeven op Gouda, Arnhem, Buren, Hoorn, Haarlem, Leyden en Gorkum, tenzij dat Utrecht en Deventer zich hebben overgegeven. De predikanten, die voor de goede zaak zouden bidden, worden aangemaand tot omzichtigheid in hunne predikatiën. Geheime onderhandelingen met Meghen.

¹⁾ Kruitzakken. — Verg. uit deze Briefwiss. No. XXXIII (volgende afl.)

Traagheid der consistoriën in zake de collecten. — Hs. van 's Prinsen secretaris, onderteekend door den Prins. — Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 84 (88). Uitgeg. bij Kervyn t. a. pl., blz. 83 en vv.

1570, 22 October.

Wesenbeke, Hier à l'après-dîner j'ay par le messagier présent porteur receu trois vos lettres escriptes les 14, 17 et 18 de ce mois. Et en avois quatre jours auparavant receu trois aultres votres des 7, 8 et 10e d'icelluy. En response desquelles, ne veulx délaissier en premier lieu vous remerchier de bonne affection, non seulement du bon soing et vigilance que je voys vous portez à ces affaires mais aussi de la continuelle diligence dont vous usez à m'advertir de l'estat d'iceulx. Et pour aultant que sur voz trois premières des 7, 8 et 10ème et aussi sur divers pointz des trois aultres je vous ay bien amplement respondu par l'instruction que vou[s] at apporté Monsr. de DRUNEN et par ce que suyva[nt] icelle il vous aura dict de bouche, ne trouvant ic[y] à y redire, je me remectray à ladite instruction. Et vous diray cependant que quant aux lettres d'asseura[nce] et commissions que désirez je vous envoie pour la seureté des villes lesquelles semblent donner espoir [de] se voulloir rendre. Il y a quelque temps que j'ay faict tenir lesdites lettres prestes pour les envoyer mais considérant la conséquence que cecy tiroyt apr[ès] soy pour l'estroicte assurance que lesdictes villes demandent de moy, de les assister de tout mon pov[oir] et aussi de ma propre personne, et voyant d'a[ultre] costet combien j'estoys à ce peu instruit n'ayant aucuns deniers pour avecq bon nombre de gens de che[val] et de pied les secourir, et que toutefois sans cela je ne puis rien, j'ay trouvé bon ne/m'eslargir si tost pour l'envoy desdictes lettres, afin de ne tomber en cest inconvéniement de leur promectre aucune chose laquelle par faulte d'argent je ne leur pourroys tenir, par où eulx et moy tomberions assurement en plus grans maulx et dangiers que ne sommes présentement. Par quoy afin que ces choses puissent tant mieulx et plus commodément estre mises à exécution, et que l'assurance tant de l'ung que de l'autre costet se puisse trouver tant plus ferme, le mellieur sera que devant tout vous advisez à trouver moien pour par aucune voye me faire avoir quelques cinquante ou soixante mille florins, pour furnir à la levée de quelques deux ou trois mille chevaulx, et six ou sept mille hommes de pied, pour leur secours selon que l'instruction que je vous ay donné au mois d'Aougst dernier (comme je pense, et de laquelle je désire que par le premier m'envoyez copie,) et aussy celle que le Sr. de DRUNEN vous at apporté le contiennent. Et ne faudray cependant tenir lesdictes lettres prestes pour leur envoyer quant il sera temps et [quan]t je seray seure de l'argent et faire tout ce que je verroy concerner l'advancement de la gloire de Dieu, et la

délivrance de la servitude et tyrannie en laquelle ilz se retiennent. Et comme j'entens tant par vos lettres que par les advertemens qui me viennent journellement de divers aultres lieux que leurs misères oppressions et violences s'augmentent de jour à aultre, aussy me samble que tant plus ont ilz de debvoir à me requérir pour leur délivrance s'ilz en ont le désir somme de mon costé j'ay tant mellieur couraige pour de tout mon pouvoir m'employer en cela, moyennant qu'il y eusse de l'argent, sans quoy comme vous sçavez je ne [le]ur pourroys [ten]ir ce que leur [au]rois promis, comme [dit] est.

D'aultrepart j'ay depuis peu de jours en ça reçu lettres de REYNIER CANT et par icelles entendu que les derniers batteaulx prins sont esté raçonnez. Et comme par là les miens sont d'aultant affoibliz je luy ay mandé que par le premier il m'advertisse le plus amplement qu'il pourra de l'ordre et apparence qu'il y a pour avecq les restans pover affectuer quelque chose, dont ne faudray vous certiorer incontinent, pour selon ce régler les aultres affaires de delà.

Je suis bien esbahy que n'avez encoires peu obtenir aultre résolution de la ville d'Utrecht, qui est toutesfois une des principales, par laquelle on pourroyt faire estat de quelque bon effect.

Et quant à ce que de nouveau me mandez des villes Arnhem, Remunde et aultres, je ne doubte point de leur bonne affection, mais afin que les choses demeurent tant plus secrètes, et que ne embrassons trop pour une fois, il me samble que le mellieur sera de superséder encoires à les solliciter et de continuer cependant avecq toute la discrétion possible allendr[oict] des aultres plus principales et importantes comme je vous ay mandé si amplement par le deuxiesme article de l'instruction que le Sr. de DRUNEN vous a apporté.

Je trouve b[ien] bon aussi et pour les raisons que me dictez, qu[e] l'on fasse entreprinse sur les villes de Goude, Arnhem¹⁾, Woerden, Buren, Hoorn, Haerlem, Leyden, Gorcom et aultres portées par voz dernières lettres mais d'aul[tant] que sçavez combien celles de Deventer, Utrech[t] et quelques aultres importent plus, pour pover amener le secours requiz pour les aultres, il me samble que le plus expédient sera de practyc[quer] premièrement pour s'emparer d'icelles, et tenter c[e]pendant les susdictes et aultres qu'on trouvera convenir et les tenir tousjours en bonne dévoti[on] pour se rendre, quand l'on verra l'opportunité, e[t] que de nous en seront requises, sur les mesmes assurances que les aultres.

De l'argent que vous estimez estre envoyé à Francfort pour moy, il me viendroît fort à propos pour l'avancement de ces affaires, mais je n'en ay riens entendu, qui me fait esmerveiller dont telz bruietz procèdent.

J'ay fort volontiers entendu l'ordre que vous avez donné à faire prier Dieu

¹⁾ KERVIJN leest ten onrechte: Druhen!

(sans l'ayde duquel nous ne pouvons rien) pour l'avancement de ceste cause si juste et chrestienne, ainsi que je le vous avoys mandé par le premier article de madite dernière instruction pour les raisons y reprinses. Mais comme vous sçavez que les prescheurs ne sont quelquefois trop bien exercez au maniement de telz affaires, et que quelque zèle trop inconsidéré les pourroit transporter à parler quelque peu trop ouvertement dont les malveillans feroient bientost leur prouffict, au grand détriment de la cause, signamment ès lieux où y a presche publicque, je veulx bien vous prier qu'admonestez lesdits prescheurs à ce que sur ce ilz se tiennent en telz limites que nul mal en puisse advenir, et que plus tost on présente à Dieu le coeur, qu'une infinité de prières proférées de bouche sans dévotion.

Touchant ce que le sieur de SNOEY vous a escript du conte de MEGHEM il est ainsi comme vous dictes, qu'il est ung des principaulx qui en ceste cause nous est dommaigeable, et sur tous aultres pourroit empescher toutes bonnes entreprises. Par quoy je trouveroys très-bon qu'il en fusse usé ainsi que m'escripvez et suis bien content s'yl est aucunement possible par quelque voye que ce puisse estre il soit ainsi effectué gardant tousjours en cecy comme en toute aultre chose toute la discrétion possible. Et ne veulx partant à ce mesme propos délaisser à vous dire aultresfois, que vous vous donnez tousjours bien garde de ceulx qui s'adressent de nouveau à vous à ce que de la part dudyt conte ne vous soient envoyez quelques espions, auquel faict je le cognois fort adroit. Et pour ce je trouve bien bonne la dextérité de laquelle je vois par vos lettres vous avez usé au regard de ceulx qui sont venuz devers vous, assçavoir de vous estre tousjours bien informé de leur qualitez devant que leur descouvrir aucune chose. En quoy je ne doute que continuerez. Au surplus j'ay veu ce que par celles du Vii^e et depuis par vos trois dernières vous m'escripvez de Monsr. DOLHAIN l'intention qu'il a de divulguer sa justification ou apologie de ses actions passées. Et que aussi ledyt Sr. DOLHAIN m'at aultres fois dict de bouche, et y ayant maintenant pensé de plus près je trouve ainsi que vous me dictes, qu'il seroit fort bon que celà fust empêché, mesmes qu[e] je fusse assuré de sa personne estant en la ville de Coloingne. Parquoy je vous prie que mettez cecy quelque peu en considération, et par le premier me donnez quelque bon et seur advis comment l'ung et l'autre se pourroyt le mieulx effectuer.

Et au regard de ce que m'escripvez arrier du peu de zèle que monstrent les Consistoires de delà pour le faict des contributions, procédant comme il samble par ce que Mre. NICOLLAS TAFFIN leur auroit mandé, je suis fort esbahy comme si peu de chose les retire si légèrement de l'affection qu'ilz demonstrent. Ce néantmoins j'escripvray en toute diligence les lettres que me dictes si cela les

pourre esveiller à faire mellieur debvoir, n'estant aultrement délibéré de les contraindre, n'y aussy beaucoup prier pour aucune chose. Ceulx d'Angleterre vont tousjours avant, comme puis briefz jours en ce j'ay entendu par lettres de Monsr. de LUMBRE et de BASIUS. Et ay partant depuis trouvé bon faire dépescher lesdits lettres que demandez, que je vous envoie cy-jointes avec la copie d'icelles. Et afin que tous ces affaires cy-dessns répétez se puissent démener tant plus secrètement, et avecq moins de soubzcon, j'ay trouvé bon que faictes courrir ung bruit que je me retire de ce lieu pour aller résider avecq ma femme et enfant à Erfort, pays de Turinge, ce qui aura tant plus grande apparence pour les propos qui en sont aultresfois esté meuz et pour plus grande confirmation pourrez adjoûster que ma femme est à cest effect à Couloigne pour ramener nos enfans et les meubles quelle peult avoir là. Et cependant direz tousjours aux députés des villes, qui s'adresseront à vous et aultres que trouverez convenir les occasions qui me meuvent à semer tel bruyct.

Et pour aultresfois retourner à ce que au commencement de ceste je vous ay dict, touchant que je ne scauroys donner aucune assurance aux villes, sans avoir premièrement le moien de l'argent dont vous ay parlé comme aussi il ne m'est possible de leur promectre aultrement quelque chose, je vous prie pour fin de ceste adviser entre vous quel expédient il y pourroyt avoir pour le recouvrement de quelque somme telle que je vous ay dict cy-dessus, afin que aultrement les villes ne soient par là tou[t]-à-coup reboutées et moy ne tombe en si grand mal de leur avoir promis chose laquelle toutesfois je ne leur pourroys par après aucunement tenir. Et à tant je prie Dieu vous avoir [en sa] sainte garde. De Dillenberch ce XXije jour d'Octobre 1570.

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

Depuis ceste escripte nous sommes advertiz que à Couloigne et là entour l'on ne parle d'aultre chose que de la rendition de ces villes, parquoy regarderez de faire courir quelque aultre bruyct pour oster ceste suspicion.

Mr. Jacques de Wesenbeke

Docteur en droict.

R. 27 Octobris 1570

respondi 29¹⁾

¹⁾ Aanteek. in hs. van Wesenbeke.

XXXII.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Alva heeft door de magistraat het garnizoen van Den Bosch doen afkopen voor 40000 gulden, zoodat waarschijnlijk 5 vendels zullen verlegd worden naar Leiden en Delft. Wesenbeke moet de afgevaardigden van die steden geruststellen, aangezien een zoodanige maatregel in 't belang van den opstand zijn zou. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door hem onderteevend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 83 (87). Uitgeg. bij Kervyn, t. a. pl. blz. 88.

1570, 22 October.

Wesenbeke, Depuis mes lettres escriptes, m'est venu advertence, de ce que le Duc d'Alve seroyt accordé avecq ceulx de Bois-le-ducq, pour leur décharge de la garnison qu'ilz ont présentement, moyennant la somme de quarante mille florins ou dallers, qu'ilz luy bailleront. Que toutesfois il ne fera sortir que les cinq Enseignes des huyct, en intention de mestre et repartir les mesmes cinq enseignes ès villes de Leyden et Delft, qui donne assez à présumer que ce sont à mesme intention pour les rançonner aussy par après, et retenir tout l'argent que de ce viendra pour luy, sans en rendre compte au Roy. Et comme cela ne pourroit que grandement servir à noz desseingz estans les ennemiz repartiz avecq si petit nombre, en si divers lieux, et mesmes aucuns telz, où les bourgeois et aultres inhabitants sont sans nombre beaucoup plus fortz, me samble que moyennant que les entreprinses sur Deventer et Utrecht puissent avoir quelque bon succès, ces aultres villes auroient tant meilleur moien pour se désespacher desdits garnisons, et serions par mesme voye tant plustost quictes et avecq tant moins de peine déchargez d'autant d'ennemiz. Et comme je crains que s'il advient ainsi cela pourroit les faire reculer, et intimider les villes susdits de Leyden et Delft, ferez bien en cas qu'ilz s'adressent à vous leur faire entendre ce que dessus, et leur remonstrer que cela ne peult servir que à leur advantaige, estans eulx beaucoup plus fortz que lesdits garnisons. Et ne vueillez faillir me mander par le premier ce que vous en aurez entendu, avecq votre advis, comment en cela on se pourroit régler. Datum ut in literis.

Le XXije d'Octobre 1570.

GUILLAUME DE NASSAU.

(Wordt vervolgd.)

EEN GESCHENK VAN DE STAD AMSTERDAM AAN
DEN MARQUIS DE LIONNE.

DOOR

E. W. MOES.

IN den jare 1665, lieten hem de Heeren Borgemeesteren van Amsterdam een groot stuk schilderen, vol gewoel van alderley Schepen, en Jachten en hun Koopstadt in 't verschiet, waar voor zy hem gaven 1300 gulden, en noch een vereering of geschenk daar en boven. Dit stuk diende tot een present aan den Koning van Vranckryck Lodewyk den XIV, die 'er groot genoeg in nam, en het in de Louvre, by meer fraye penceelkonst liet plaatsen". Aldus HOUBRAKEN over eene schilderij van LUDOLF BAKHUIZEN.¹⁾

Slaan we nu den catalogus van den Louvre op, dan vinden we onder no. 5 van de Hollandsche school werkelijk een „*Escadre hollandaise*", waarvan de traditie wil, dat ze door de stad Amsterdam aan koning LODEWIJK XIV gegeven is. Maar de schilderij draagt op een drijvend tonnetje het jaartal 1675 en niet 1665. De bewerker van den catalogus gevoelde dan ook, dat hier iets haperde, en de oude inventarissen nasuffelend, vond hij de schilderij nog niet vermeld op

¹⁾ HOUBRAKEN, Groote Schouburgh II, p. 240.

den door BAILLY in 1709 en 1710 opgemaakten inventaris, ja eerst vermeld als een nieuwen aankoop onder LODEWIJK XVI gedaan op last van D'ANGIVILLER.

Het viel mij al dadelijk op, dat de bewerker van den catalogus niet heel veel verder gekeken heeft, dan zijn neus lang was, want n°. 6, ook een marine van BAKHUIZEN, valt veeleer in de termen, het bedoelde stuk te zijn.

Dit doek is 1.27 hoog en 2.20 breed, terwijl de beschrijving luidt: „*La mer est couverte de barques et de vaisseaux. L'arrière d'un de ces bâtimens, à gauche est sculpté et porte l'inscription suivante: AN DE SPIE·GEL*”¹⁾ 1666, Ludolff Backysen. *A l'horizon, la ville d'Amsterdam, dont on lit le nom au bas du tableau, à gauche*”.

Wat de voorstelling aanbelangt, zoo klopt deze zeker veel meer met HOUBRAKEN's opgave dan die van de vorige schilderij, waar alleen maar zes oorlogschepen op te zien zijn.

Maar een ander bezwaar weerhield den bewerker van den catalogus, n°. 6 voor het bewuste stuk aan te zien. Niet het verschil van jaartal, dat maar één jaar met HOUBRAKEN's bericht verschilt, maar de afkomst. Want deze schilderij is eerst ten tijde van LODEWIJK XV verworven, en wel als geschenk van de erfgenamen van den beroemden beeldhouwer EDMÉ BOUCHARDON, gestorven te Parijs 27 Juli 1762.

Dit bezwaar is echter op te lossen, wanneer we slechts de officiële bescheiden naslaan, die in het Archief van Amsterdam berusten, en die mij door den archivaris DE ROEVER eenige weinige dagen voor zijn dood verstrekt zijn met de bekende onbaatzuchtigheid, die hem kenmerkte als het ideaal van een bewaarder der aan zijne zorgen toevertrouwde schatten.

3 Nov. 1665 lezen we in de Resolutieboeken van Heeren Burgemeesteren: *Schilderij van Monsieur de Lionne.*

Ten selven dage en praesentie, door den praesiderenden Burgem. sijnde gerapporteert, hoe, Reijnier Heemskerck komende van Paris, wijt den heer van Beuningen extraordinaris envoijé van der stadt aen de croon van Vrancryck, hadde verstaen, dat wel gemelte heer van Beuninghen hadde gesien, dat in seeckere gallerije ten huijse van Mr. de Lionne, Secretaire d'état, verscheyde vacken waeren verciert met afbeeldingen der voornaemste steden in Europa, ende dat alleen noch een der selver vacken was leedich, oock onder de voorschreven steden de stad van Amsterdam niet werde gevonden, en dat des wegen met voorn gemelte heer de Lionne vervallen sijnde in discours, de voornoemde hr. van Beuningen meende, dat hadde

1) Dit is zeker verkeerd gelezen. Ik heb echter geen gelegenheid gehad, de schilderij zelf te bezichtigen.

konnen bespeuren, hoe meergemelde heer de Lionne niet onaengenaem soude zijn, dat het noch opengebleven vack met een schilderij, afbeeldende de stad van Amsterdam ware gevult, oock dat hij, hr. van Beuningen hadde gemeent, dat zijn ed. neve Reijnier Heemskerck voorn. gemeldt van tgeene voorschreven is, aen de hrn. Burgermeesteren alhier, behoorde te geven eenige kennisse; waerop gedelibereert, is goet gevonden ende verstaen den praesiderende Burgemeester te authoriseeren, om meermael gemelden Heemskerck bekend te maecten, dat de heer Burgermeester boven genaemt, ter occasie als voorn. geschreven, hadden geresolveert de stad van Amsterdam te doen afschilderen, den heer v. haerl. College Gerard Hasselaer, de sorgue dat sulx wel wierde gedaen, aenbevolen, ende den dick genoemden Heemskerck te versoeken, dat van haer Ed. resolutie aen syn Oom, den heere van Beuningen, kennisse gelieffde te geven, opdat haer Ed. soude met den eersten toegesonden mogen werden de perfecte groote, die de voorgeseyde schilderije sal moeten hebben om denselven naer vereysch wtgeregt sijnde, den hr. van Beuningen, tot accomplissement van de vereijste civiliteijt, toegesonden te werden".¹⁾

Burgemeester GERARD HASSELAER werd dus met de tenuitvoerbrenging van het besluit van burgemeesteren belast. Hij wendde zich tot LUDOLF BAKHUIZEN, een vreemdeling, die sedert 1649 te Amsterdam woonde, en, ten minste dit vertelt HOUBRAKEN, daar eerst aan het schilderen raakte. Dit bericht schijnt waarheid te bevatten, wanneer wij opmerken, dat werken van zijn hand, vóór 1658 gedaateerd, niet voorkomen, en van een stuk met dit jaartal, in de Kunsthalle te Hamburg, wordt zelfs nog de echtheid der naamteekening, mijns inziens echter ten onrechte, betwijfeld en het werk ook aan JOHANNES VAN DE CAPPELLE toegeschreven. In het Museum te Berlijn is een licht bewogen zee van 1664. Een nauwkeurige vergelijking van alle ongedateerde schilderijen van den laatsten onzer groote zeeschilders zal vermoedelijk nog meer werken in dit vroege tijdperk kunnen doen plaats.

De eervolle opdracht vervulde hij klaarblijkelijk tot groote tevredenheid van zijn lastgever, immers: „*De schilderij van de stad Amsterdam, deur den burg Hasselaer aenbesteet, zal opt naesten betaelt moeten werden met vierhondert ducats, met versouk van een goude ducaton aen de huisvrouw van de schilder Ludolf Bakhuisen.*"²⁾

In de resolutieboeken der thesaurie werd deze post 13 Juli 1666 geboekt „*Ludolph Backhuijsen, is toegeleght 400 ducats, en een goude ducaton voor het schilderen van de stad Amsterdam, dat na Vranckerijck gesonden sal werden.*"

¹⁾ Deze resolutie is in de Kunstkrönijk, Nieuwe Serie XVIII p. 12 vlg. reeds door den heer RÖSSING tot een kleine novelle uitgewerkt.

²⁾ *Dagelijksche Notulen van Burg. over 1666 II*, p. 33, reeds met eenige fouten in de spelling door Dr. P. SCHELTEMA gepubliceerd in *Aemstels Oudheid I*, p. 158.

Bijna alles is nu opgehelderd. HOUBRAKEN heeft de klok hooren luiden maar wist niet waar de klepel hing. In 1665 is de schilderij besteld, maar eerst in 1666 is zij afgeleverd, en niet voor den koning was het geschenk bestemd, maar voor diens machtigen minister HUGUES DE LIONNE, MARQUIS DE BERNY, na wiens dood in 1671, het aan 't zwerven zal gegaan zijn, tot het uit de verzameling van BOUCHARDON in den Louvre terecht gekomen is.

Nog iets echter trof mijn aandacht, de allerwonderlijkste naamteekening: *Ludolff Backysen*. Zoo heeft de schilder zijn naam zeker nooit geschreven, en een vervalsching lag voor de hand, tot ik hieromtrent zekerheid kreeg door een brief van CHRISTIAAN HUYGENS, 26 Nov. 1666 van Parijs uit aan zijn zwager PHILIPS DOUBLET geschreven ¹⁾. Hierin schrijft hij: „*Quand vous m'envoierez cette pièce ayez soin, je vous prie, de la bien enpacqueter, à fin qu'elle ne se gate, comme il est arrivée a un fort beau tableau que Monsieur van Beuningen a receu depuis peu, qu'on avoit roulé devant qu'esté bien seché. Il est au reste très beau, fait par un nommé Back à Amsterdam, et represente cette ville avec l'Y et quantité de vaisseaux; je n'en ay jamais veu de mieux peints ni de l'eau si bien représenté.*”

De schilderij was dus eenvoudig: *Back* of *L. Back* gemerkt, een door den schilder zeer vaak aangewende verkorting van zijn naam, o. a. op het zooeven genoemde stuk in het museum te Berlijn en op vele andere stukken, en latere handen hebben die afkorting verkeerd aangevuld.

1) Deze brief zal gepubliceerd worden in deel VI van HUYGENS' Oeuvres complètes.

PIETER SYMONSZ. POTTER

GLASESCHRIJVER, OOC SCHILDER

DOOR

DR. A. BREDIUS

„..... een seer eerlyck, vreedsaem en naerstich
„man..... van een gezondt en goet oordeel, mits-
„gaders oprecht, vroom, degelyck en godtsalig leven.”

ET is een niet ongewoon verschijnsel, wanneer vader en zoon beiden kunstenaars geweest zijn, dat de beroemdste van hen den anderen in het vergeetboek doet geraken. De vermaardheid van BERCHEM liet zijn vader, den verdienstelijken stilleven-schilder PIETER CLAESZ, tot voor korten tijd een onbekend monogrammist blijven; SALOMON VAN RUYSDAEL's zoon, JACOB VAN RUYSDAEL II, werd eerst onlangs weér aan het licht gebracht, en thans worden zijne beste werken reeds met f 4000.— en meer betaald. LODEWIJK VAN DER HELST is ook nog niet zoo heel lang als verdienstelijk portretschilder in de Kunsthistorie ingelijfd, en vroeger werd op 't Amsterdamsche stadhuis een zijner voluit gemerkte portretten nog als het werk van zijn vader BARTHOLOMEUS gecatalogiseerd. Vóór de talrijke zeeslagen van WILLEM VAN DE VELDE DEN OUDE in 's Rijks Museum hingen, dachten weinigen meer aan hem; zijne eigenlijke schilderijen worden — in Engeland — nog meestal voor het werk van zijn beroemden zoon gehouden.

En hoe weinigen denken er aan, dat REMBRANDT's zoon, TITUS VAN RIJN, ook schilder was?

Zoo is ook PIETER POTTER, een onzer veelzijdigste schilders uit de eerste helft der XVIIe eeuw, door zijn grooten zoon PAULUS zoodanig op den achtergrond gedrongen, dat hij haast alleen bij enkele kunsthistorici nader bekend is. Toch verdient hij meer algemeene bekendheid en waardeering. Moge dit opstel daartoe mede werken.

ZIJN LEVEN.

HOUBRAKEN, de oudste bron voor de biographie van onzen schilder, is danig in de war. Hij noemt hem de zoon van PIETER SIMONZ. POTTER, penningmeester of geheimschrijver van de Hooge en Lage Swaluwe, getrouwd met de dochter van PAULUS BARTIUS, Pensionaris of loontrekkend raadsheer van Enkhuizen. *En onze schilder zelf heette* PIETER SYMONSZ. POTTER, en *hij* was met die dochter van BARTIUS gehuwd. Duidelijker dan uit de hier volgende Acte, tevens een „bewijs van goed gedrag” voor onzen kunstenaar, kan het al niet blijken.

Den 15^{en} February 1649 compareerden DIRCK JANSZ UYLLENS, coopman, out omtrent 52 jaeren, d'E. Heer WILLEM PISO, der medicijnen Doctor, out omtrent 39 jaren, d'eersame BARTHOLOMEUS BREENBERGH [schilder], out omtrent 50 jaren, en Sr. HENRICK COOPS [schilder?], out omtrent 39 jaren, alle wonende binnen deser stede Amstelredamme, en hebben bij ware woorden, in plaetse van solemneelen eede, ten versoucke van d'eersame PIETER SYMONSZ. POTTER, schilder, getrouwt zijnde mette dochter van de E. Heer Mr. PAULUS BARTIUS zalr, in zijn leven Pensionaris der stadt Enckhuijsen, verclaert . . . en geattesteert hoe waer is, dat zij getuygen lange jaren zeer familiere mitsgaders goede kennisse en ommegangh metten producent gehadt en gehouden hebben, ende dat zij getuygen in 't zelve doende hebben gesien en bevonden, dat de producent is een zeer eerlijck, vreedsaem en naerstich man, die hem in zijn handel en wandel zoodanich heeft gedragen en gecomperteert, mitsgaders zijn dingen ende zaecken zoodanich waergenomen heeft als een eerlijck, deuchtsaem en Godtvreesent man toestaet ende betaemt te doen. In voege dat zij getuygen in de producent niet anders en hebben gesien off bevonden noch konnen bespeuren off bemercken als een gesondt en goet oordeel, mitsgaders oprecht, vroom, degelijck en godtsalich leven. Alle 't welck enz.¹⁾

1) Prot. Not. F. WTTENBOGAERT, Amsterdam.

Voorts vertelt HOUBRAKEN, dat hij te Enkhuizen de schilderkunst beoefende, later echter naar Amsterdam trok, er zijn burgerrecht 14 Oct. 1631 kocht en in 1692 [dit is een drukfout; lees: 1652] overleed. T. VAN WESTHREENE heeft zich veel moeite getroost met een onderzoek in de archieven van Enkhuizen naar levensbizonderheden van PIETER POTTER ¹⁾ maar kon er geen bewijs voor vinden, dat PAULUS BARTIUS, de bekende Pensionaris van Enkhuizen de grootvader van PAULUS POTTER was. Uit bovenstaand document is dit al vast onomstootelijk vastgesteld. De vrouw van PIETER POTTER, in sommige Acten AECHT POULUS genoemd, heette dus AECHT PAULUSdr. BARTIUS of BERTIUS. Zij was de zuster van den knappen schilder WILLEM BARTIUS of BARTSIUS, wiens degelijk schutterstuk nog in het Museum van Alkmaar prijkt. Onder half verbrande Acten van Not. W. CLUYT te Amsterdam vond ik er eenige met nadere berichten omtrent de familierelatiën van PIETER POTTER. Daarbij waren verscheidene requesten. Een daarvan luidt:

[Geeft.... te kennen PIETER POTTER, Mr: schilder..... dat] door hem suppliant ende WILLEM BARTSIUS, soone van FREDERICKGE MEYNERTS, wede van Mr. PAULUS BAERTSZ, in haer leven gewoont hebbende binnen deser stede, gerepudieert ende mette voet gestoten [is... haar boedel] sulcx dat hem niemant als erfgenaem heeft willen institueren. (De doodschulden van zijne schoonmoeder bedroegen *f* 116 — 18 — 0, en PIETER POTTER moest nog *ca f* 287.— van haar hebben voor 2 jaar en 7 maanden kamerhuur. Hij verzoekt uit de penningen uit den boedel of van verkochte goederen dit bedrag te mogen ontvangen.)

Een ander request — 25 Mei 1636 te Amsterdam geschreven — luidt als volgt:

Geeft met schuldige eerbiedinge te kennen Mr. PIETER POTTER, schilder alhier, als vader ende voocht van sijn onmondige kinderen, geprocreëert bij AECHGEN PAULUS zijne huysvrouw, dochter van wijlen FREDERICKGE MEYNERTS, wede van Mr. PAULUS BAERTSZ, in haer leven gewoont hebbende binnen deser voorsz. stede 't sijnen suppl^s huysinge, hoedat hij suppl^t. in qualite voorsz. den boedel ende goederen van deselve sijne schoonmoeder gerepudieert hebbende, volgens d'acte daarvan zijnde, hadde daerover goetgevonden, d'selve goederen door een Notaris ende gesworen Tauxeerster alhier te doen inventariseren ende taxeren, ende dat bij provisie, ten fine mochte werden verstaen offer yemandt soude mogen wesen, die sich als erfgenamen van de voorsz. FREDERICKGEN soude willen institueren. Waeromme hij suppl^t. eenige weecken geleden aen WILLEM BARTSIUS *zijn*

¹⁾ Zie zijn: PAULUS POTTER. Sa vie et ses œuvres. Den Haag, M. NIJHOFF 1867.

swager (wonende tegenwoordich binnen deser stede) geschreven heeft gehad, off hij sich als erffgenaem van zijne voorn. moeder zoude willen dragen, dan en heeft sulcx niet willen aennemen te doen, maer heeft insgelijcx dselve boedel gerepudieert. Ende alsoo hem suppliant niet gelegen is de naëgelaten goederen van de voorsz. zijne schoonmoeder langer t'sijnen huysse te behouden, ende gemerckt mede hij suppl. intuitu pietatis, de dootschulden van deselve zijne schoonmoeder betaelt ende verschoten heeft, . . . versoeckt hij Uwe E. E. ootmoedelijck hem te authoriseeren d'selve goederen ter meeste proffijte van degenen die daertoe best gerechticht zijn, te beneficieeren ende vercoopen, mitsgaders de penningen daervan procederende te brengen in consignatie ter fijne voorsz.; ende dat voorts hem suppl. gegunt zij (: opdat de linnen ende wollen clederen van zijne voorn. schoonmoeder op de banck publijckelijck niet en souden mogen werden vercocht:) deselve cleederen en eenige cley-nicheden, sooals deselve getauxeert sijn, naer hem te nemen, 't welck strecken sal op soodanige oncosten der dootschulden, als hij suppl. deuchdelijck bewijsen sal, bij hem verstrekt ende verschoten te zijn.

In margine een Fiat van Schepenen.

Actum in Amsterdamme, 25 Mey 1636.

Heel onderaan:

Van de boel is zuiver geprocedeert f 87.—¹⁾

1 Dec. 1635 had POTTER reeds verklaard, dat hij den boedel van zijne schoonmoeder „hadde gerepudieert ende metten voet gestoten”. Hij teekent: PIETER POTTER, schilder.¹⁾ Uit een Inventaris van dien boedel, door POTTER opgemaakt, noteerde ik:

Een schilderij met boerties, kleyn, van een Discipel(!) . . . f 3—0—0
 een landschapje van BAISIUS (dit staat er duidelijck, maar er zal wel
 BARTSIUS bedoeld zijn) f 6—0—0

Vóór wij verder gaan, moet ik hier zijn geboortejaar zien vast te stellen. NAGLER noemt 1587, VAN WESTHREENE 1595. 23 Aug. 1639 zegt PIETER POTTER, schilder, dat hij omtrent 42 jaren oud is²⁾. Maar in het Album Studiosorum van Leiden staat op den 11 November 1630 ingeschreven: PIETER POTTER Enchusanus 30. Mat. (Wij weten, dat de schilders — ook REMBRANDT en JAN STEEN! — zich te Leiden in lieten schrijven als student, alleen om vrijdom van belastingen en schuttersdiensten te kunnen genieten!³⁾ En 8 Juli 1636 verklaren PIETER POTTER, oud 36 jaren, en WILLEM BARTSIUS, out 24 jaren, wonende

¹⁾ Prot. Not. W. CLUYT. Amsterdam.

²⁾ Prot. Not. G. COREN.

³⁾ Zie o. a. OBREEN'S Archief voor Ned. Kunstgeschiedenis VI.

binnen Amsterdam, ten verzoeke van PIETER VAN DAM, een en ander over de goudleermakerij van MAERTEN VAN DEN HEUVEL.¹⁾

Zulke verklaringen zijn dikwijls weinig betrouwbaar en uiteenlopend, maar wanneer herhaaldelijk dezelfde voorkomen, kunnen wij toch wel aannemen, dat de waarheid er niet ver van te zoeken is. Zoo mogen wij hier wel het vermoeden uitspreken dat PIETER POTTER in of omstreeks 1600 te Enkhuizen geboren werd. Waarover HOUBRAKEN geheel zwijgt, is POTTER's verblijf te Leiden. Toch heeft hij daar geruimen tijd vertoefd. Uit een aantal documenten is mij gebleken dat hij van 1628—1630, dus gelijktijdig met den jeugdigen JOHANNES DE HEEM, te Leiden woonde. Ik laat hier volgen eene handteekening zooals hij die herhaaldelijk, dikwerf als getuige, onder Leidsche notariële acten plaatste:

Pieter Symonsz Potter Schilder
Pieter Potter Schilder.

PIETER POTTER was aanvankelijk slechts glasschrijver en schijnt eerst te Leiden meer aan het schilderen geraakt te zijn. 22 Sept. 1628 machtigt de E. PIETER SYMONSZ POTTER, glasseschrijver, *ooc schilder*, jegenwoordich (1628!) woonachtich binnen Leyden, den Notaris Mr. CORNELIS NOUT te Enkhuizen, om aldaar te ontvangen van LUYTGEN FREECSEN 92 Gulden „wt saecke van 't maecken „ende schrijven van nieuwe glazen en eenige oude te stoppen ende te repareren.”

Get: PIETER SYMONSZ. POTTER, *glasschrijver*.²⁾

Het laatste vond ik hem te Leiden in November 1630. Hij is in dat jaar waarschijnlijk naar Amsterdam getrokken, en daar gestorven zooals we zoo straks zien zullen. Alleen schijnt hij een korten tijd te 's Gravenhage en Delft vertoefd te hebben. 1647 wordt PIETER POTTER als lid van het Haag'sche St. Lucasgilde vermeld.³⁾ In hetzelfde jaar vindt men hem in het Delft'sche St. Lucasgilde

¹⁾ Prot. Not. C. HOGHEBOOM, Amsterdam. BARTSIUS teekent bij die gelegenheid:

Wilhelm Bartsius

²⁾ Prot. Not. P. D. VAN LEEUWEN, Leiden.

³⁾ OBREEN's Archief III, p. 263.

aangeteekend. ¹⁾ Maar in 1646 vond ik hem nog te Amsterdam wonende, terwijl hij, bij zijn sterven aldaar, in de Beulingstraat in een klein huisje woonachtig was.

Het is onzen braven PIETER POTTER ook al niet heel voorspoedig gegaan. Hij heeft 30 Juli 1636 nog als voogd van zijne kinderen, met WILLEM BARTSIUS de 2 jaren verlopen huishuren kunnen opeischen van een huis op de Spaensche burchwal te Enkhuizen. Kort daarna zien wij hem te Amsterdam druk bezig als een der drie „participanten” in eene goudleerfabriek. Hij had intusschen uitdrukkelijk geconditionneerd, dat hij thuis mocht blijven schilderen voor zijne vrouw en kinderen, om in hun onderhoud te voorzien, en slechts nu en dan moest hij naar de fabriek omzien. Deze stond op het „Weespat”. 11 April 1639 vernemen wij toch dat „PIETER POTTER doorgaans op de winckel van 't goude „Leermacke op 't Weespat, daer de vergulde roemer uythangt, en opte Amstel „heeft gepast”. ²⁾ Maar de zaken gingen niet voordeelig, en 28 April 1646 liet POTTER eenen GERRIT COCQ, gehuwd met de Wede van één zijner compagnons, vervolgen. ³⁾ De armzalige nalatenschap van onzen kunstenaar bewijst ons, dat zijn laatste levensdagen niet onbezorgd waren. Daarbij kwam het verdriet over de zwakke gezondheid van zijn grooten zoon PAULUS, diens tegenspoed in den Haag enz. 4 October 1652 werd in de Oude kerk begraven: PIETER SYMONSZ. POTTER, comt uyt de Beulingestraet. Er werd f 10 — 13 — 0 voor zijn begrafenis betaald — een som, hoog in aanmerking genomen, dat de desolate boedelkamer zich met zijne nalatenschap moest bemoeien. Denkelyk was het de pieteit van zijn zoon PAULUS, die den vader deze eervolle begrafenis gaf. Hier volgt de Inventaris van PIETER POTTER, waar wij, naast de „lombartceeltgens” de voorwerpen zagen, die hem omringden, den citer, dien we op zijne stillevenen „vanitasges” herkennen. Het is het laatste „document” over den schilder, dat ik hier geven kan.

11 October 1652. Inventaris der goederen..... naegelaten ende in 't sterffhuys van wijlen za: PIETER POTTER en desselffs huysvrouw, laest gewoont hebbende en overleden in de huysinge van SARA HERMANS, Wede van za: JAN CARSTENSZ, staende in de Beulingstraet, gedaen maken ten verzoেকে van de voorsz. SARA HERMANS en DIRCK LEUVEN, Apothecar, als Crediteuren

¹⁾ Ibidem I, p. 40.

²⁾ Prot. Not. B. J. VERBEECK, Amsterdam.

³⁾ „ „ N. CRUYS, Amsterdam.

van de voorn. PR. POTTER en desselfs huysvrouw, ende daertoe geauthori-
seert..... bij de E. Heeren Commissarissen van desolate Boedels binnen
deser stede.

In 't voorhuys:

2 oude spaensche stoelen.
3 schilderijen van drie kinderen, met vergulde lijsten.
2 d^o. met swarte lijsten van twee doode kindertgens.
1 d^o. van een engel, met een swarte ovale lijst.
3 cleijne d^o. persoonagien met swarte lijsten.
Voorts oude stoelen, oude kussens, een enkel stukje porselein, een
poppe-leenstoel, een eikenhouten tafel enz.
In een kast wat vrouwen kleederen.
„Een lombart-ceeltgen, daerop [gehaelt f 30.—, is in handen van
„ABRAHAM CARSTENS” (de zoon van SARA HERMANS.)

In de binnenhaert:

2 conterfeijtsels met eeckenhoute lijsten.
2 d^o. van Prins WILLEM en Prins MAURITS met vergulde lijsten.
2 conterfeytsels met vergulde lijsten.
1 schilderij van een seetgen; een d^o. cleyner.
22 Boecxkens in octavo en cleynder.
6 boecken in quarto.

Op het kelderkamertgen:

Een conterfeytsel van den Overledenen.
een Oude Citer.
En eenige zaken van weinig belang.

Op de bovenkamer:

Een schilderij van de groetenisse Maria met een swarte slechte lijst.
Een d^o. van Samson sonder lijst.
een d^o. van een keucken.
een d^o. van een landschapgen.
een d^o. van een harder en harderin.
een onvoltrocken stuckgen.
2 conterfeijtsels met ebbenhouten lijsten.
1 d^o. van een manspersoon.
een onvolmaect stuckgen.
2 kleijne ovael bortgens.
eenige onbeschilderde paneeltgens.

veertien schilderijlijsten.
 3 vrijffsteenen.
 een schildersesel.
 een ebbenhoute uyttrecktafel.
 een oude clavecimbel.
 een boeck in quarto, sijnde een formulier-boeck van alderhande requesten,
 mandamenten, conclusien etc.
 11 oude boecken in quarto, 15 in octavo enz.
 eenige boeckgens en papier tsamen in de cas in de binnenhaert gesloten
 en versegelt.
 een lessenaer daerinne als boven mede versegelt.
 een casgen met oude brieven, versegelt.

Op de Solder:

2 Kistgens daerin eenige verw; item een schildersesel.
 drie lijsten.
 een schilderij van de stadt Breda.
 deken, vuil linnen, enz.

Aldus gedaen etc.¹⁾

ZIJN WERK.

Men kan PIETER POTTER gerust een der veelzijdigste kunstenaars onzer XVIIe-eeuwsche school noemen. Wij kennen uitnemende stillevens, aardige, soms geestig gedachte genrestukjes met fraai geteekende figuren, en landschappen met vee van zijne hand.

Toen de Koningin van Engeland den 10 Mei 1643 te Amsterdam hare „blijde incomste” deed, heeft PIETER POTTER daarvan treffelijke teekeningen vervaardigd, die door PIETER NOLPE in drie bladen fraai geëtst zijn.²⁾ NOLPE etste ook nog „de vier jaargetyden,” „Hercules wordt door de deugd de ware „weg des levens aangewezen” en „de vier elementen” naar onzen schilder.

Het minst geslaagd zijn zijne landschappen. Vooral het P. POTTER f. 1638 gemerkte landschap met herders en vee in het Mauritshuis is een der slechtste werken van den schilder. Men kan het haast niet begrijpen, dat dit dezelfde kunstenaar is die bijna tegelijkertijd zulke fraaie zaken schilderde. De onbehagelijke figuren zijn zwak geteekend en het coloriet is eentonig bruin; wellicht is het door den tijd zeer gewijzigd. Daarentegen bezit de heer WERNER DAHL te Düsseldorf een zeer goed stuk van hem: een overval door de woeste Soldatesca van die dagen. In een hal zitten om een houtvuur, dat zijn rook verspreidt,

¹⁾ Prot. Not. N. v. BORN, Amsterdam.

²⁾ MULLER, Ned. Historieplaten I. p. 262.

Oud-Holland, 1893.

soldaten met twee marktententsters, waarvan er eene, een echte lichtekooi, een pijpje rookt. Links eenige gevangenen, met uitstekende koppen; daarbij gewonden, met verbonden gezicht. Rechts brengt een soldaat nieuwe gevangenen — eene familie, man vrouw en kinderen — binnen. Verder rechts een poort, waardoor twee ruiters binnenkomen. Heel achter ziet men een rijtuig met paarden, gebouw en boomen. Rechts op den voorgrond een prachtig gedaan stilleven van harnassen, trommel, manden, ledertuigen enz. Het is een zijner beste stukken, dun geschilderd, met fijn licht-donker behandeld en P. POTTER *f.* 1632 gemerkt. Een dergelijk stuk bezit het Museum te Praag. Een lustig soldaat, met hellebaard in de hand, is in een intiem gesprek met eene deerne, die op een stoel gezeten is en een pijpje in de hand houdt. Weder ligt er een stilleven van wapenen en vaatwerk op den voorgrond. In fijn grijsbruinen toon geschilderd, goed geteekend. Gemerkt P. POTTER *f.* 1637 (of 1631?). In de Gallerie Schönborn te Weenen vond ik een zeer fraai stuk van hem: een elegant cavalier, in een kleurig costuum, ten voeten uit, staat naast zijn hazewindhond en houdt zijn ruitermantel over den rechter arm. Gemerkt: P. POTTER *f.* 1644. Om nog in Oostenrijk-Hongarije te blijven: de heer RATH te Budapest bezit een genrestuk met twee heeren en twee dames van 1632.

Te Dessau in het Amalienstift ziet men een groot stuk van PIETER POTTER: de verstooting van Hagar. Het is onbehagelijk en in den trant van het Haagsche exemplaar geschilderd. Gemerkt en 1643 gedateerd. Een dergelijke schilderij bezit de heer JOS. DE KUYPER te Rotterdam, P. POTTER *f.* 1628 gemerkt, dus een zijner vroegste ons bekende werken.

Voortreffelijk is een stukje van onzen meester, dat ik eenigen tijd geleden bij denzelfden heer JOSEF DE KUYPER zag. Het stelde een officier voor, met zijne vrouw en bediende, „toebereidselen makende tot verhuizen,” zooals reeds de catalogus der verzameling Kleinenberg 1841 vermeldt. Het in fijngrizen, helderen toon gehouden stuk is P. POTTER *f.* 1632 gemerkt. Een P. POTTER gemerkt gezelschapje van 5 triktrakspelende soldaten, dat ik in de onlangs verkochte veiling PHILIPS NEVEN te Maastricht zag, was minder goed van kwaliteit. Het was haast monochroom, in bruingrijzen toon geschilderd. Daarentegen bevond zich in 1890 bij den Londenschen kunsthandelaar COLNAGHI een aardig gezelschap van drie dames en drie heeren, die muziek maken, aan CODDE toegeschreven, maar zonder twijfel een werk van onzen PIETER POTTER. In het midden stond een dame met zwart jak en geele rok; de achtergrond was heldergrijs.

Een dergelijk werk met triktrakspelende soldaten, gemerkt en 1629 gedateerd, in het museum te Kopenhagen (No. 281), zou mij doen denken, dat ook deze schilderij een betrekkelijk vroeg werk van onzen schilder is.

Een allervermakelijkste schilderij, P. POTTER *f. a.* 1648 gemerkt, bevond zich in de 1886 te Enkhuizen verkochte verzameling SNOUCK VAN LOOSEN. Helaas was het in zulk een toestand van slijtage, dat het voor geene publieke verzameling meer geschikt was en dan ook maar *f* 100.— kon opbrengen. Een jongman zit op zijn kantoor voor zijn lessenaar met een arm in een doek, met verslagenheid luisterende naar de verwijtingen zijner vrouw, „die hem haren jongstgeborenen voorhoudt,” zegt de catalogus. Andere details doen eer denken, dat het een te vondeling gelegd kind is. In het verschiet een rechterlijk persoon, die iets met krijt op de geopende deur schrijft. Allerlei zaken, een muziek-instrument, een gebroken degen, een stukgevallen wijnroemer enz. liggen overal op den vloer verspreidt. Men zou een heelen roman uit deze voorstelling, die levendig aan den zooveel lateren HOGARTH doet denken, kunnen samenstellen.

Een der beste stukjes, behorende tot de hier behandelde categorie, is zijn werk in 's-Rijks-Museum te Amsterdam: „de stroosnijders.” Het is een aardige compositie, de teekening der figuren is zorgvuldiger en beter dan in de meeste PIETER POTTER'S, en de kleur is fijn en krachtig tevens. Het werk werd vroeger aan PAULUS POTTER toegekend maar door BODE in zijne „Studiën” (1883) terecht aan diens vader terug gegeven. Nog andere genrestukken zijn aanwezig in het museum te Mainz: een meisje, dat in de keuken bezig is, (1640 gedateerd), een elegant gitaar-speler (1636) bij Baron van Pallandt te 's-Gravenhage¹⁾ en een (ongemerkt) stuk met triktrakspelers in het Gemeentelijk Museum te Frankfurt a/M.

Wellicht zijn de allerbeste werken van PIETER POTTER toch zijne stillevens. Wij zagen reeds zijne voorliefde voor dit genre op eenige der hiervoren genoemde schilderijen. Terwijl de laatsten dikwijls kleurig gehouden zijn, ons sterke „lokale” kleuren in de costumen en accessoires doen aanschouwen, zijn de „Vanitas” bijna steeds kleurloos geschilderd: alles is in één bruin-grijzen toon gehouden. Een der beste specimina van deze stukken bevindt zich thans in de verzameling Thieme te Leipzig. Het is gemerkt: PIETER POTTER F., en 29½ cm. hoog en 46 cm. breed. Op een tafel, gedeeltelijk met grijs-paersch kleed bedekt, staat een koffertje, met documenten gevuld, die men door de half geopende deksel ziet liggen. Rechts een globe, boeken, een zandlooper, cranium, viool en tabakspijpje; het laatste ligt op een met zegel voorzien perkament. Vóór het koffertje ligt een groot boek, waarop een schilderspalet met penseelen, daarbij een inktkoker en een veëren pen. Links op de tafel een test met gloeiende koolen. Links tegen den muur een bundel met papieren. Het geheel is in fijnen grijs-bruinen toon zonder veel kleur, lekker, „malsch” geschilderd. In de fraaie collectie WEBER te Hamburg bevindt

¹⁾ Dit stukje is 1820 in de veiling L. VAN REENEN te 's-Gravenhage met *f* 210.— betaald.

zich een dergelijke Vanitas (h. 0.55 cm., br. 0.41 cm.) met een doodshoofd, doodsbeenderen, een gescheurd document, een uitgebrande kaars op koperen kandelaar naast een globe, en een hoog momglas. Links een inktkoker naast een boek, een brief, horologie, enz. Gem: P. POTTER.

Bekender is eene dergelijke schilderij in het museum te Berlijn, vroeger in de verzameling Suermondt te Aken. Deze Vanitas, iets kleiner, is al weder uit dezelfde voorwerpen: een globe, boeken, perkamenten, een doodshoofd, zandlooper, omgeworpen kan en glas en een hoed! samengesteld. Links weer een test met vuur en pijpen. Nog bruiner en met grijzen achtergrond. Gemerkt: P. POTTER *f.* 1636. Weër een Vanitas, alleen P. POTTER gemerkt, met een viool, kruiken, een doodshoofd, uitgaande kaars, muziek, roemer en schelpen ziet men bij den heer WERNER DAHL te Dusseldorf. Dit stukje is 36 cm. hoog en 47 cm. breed. In de verzameling van der Hoop, 's-Rijks-Museum, bevindt zich een iets afwijkend stilleven in de hoogte (53 cm. hoog, 41 cm. breed.) Het is P. POTTER *fc.* 1646 gemerkt. BODE roemt er de „Klarheit, Helligkeit und Leichtigkeit der Behandlung” van. De heer van der Hoop betaalde er in 1838 reeds *f* 705.— voor. In 1872 was er een soortgelijke Vanitas in „Arti et Amicitiae” te Amsterdam tentoongesteld; andere exemplaren berusten bij de heeren E. VON MILLER en REMY VAN HAANEN te Weenen (van 1638.)

Als schilder van zulke zinnebeelden der ijdelheid van al het ondermaansche behoort PIETER POTTER tot een interessante groep van Leidsche schilders, die tusschen 1620—1700 dit onderwerp op de meest verschillende wijze behandelden. De oudste van die kunstenaars is wel DAVID BAILLY (1584—circa 1657). Een eigenlijk stilleven is niet meer van hem bekend, maar in oude inventarissen vond ik ze vermeld, en te Cambrai bevond zich bij den heer A. DUMONT een portret, dat meer stilleven dan conterfeitsel is.¹⁾ JOHANNES DE HEEM, die met PIETER POTTER te Leiden werkzaam was, schilderde omstreeks 1628 eenige „Vanitas” die sprekend op POTTER's stukken gelijken. De mij bekende stukken van dien aard, voluit: JOHANNES DE HEEM *f.* 1628 gemerkt, berusten bij den heer PAUL MANTZ te Parijs en in het museum te Aken. Een dergelijk werk van 1629 „den „besten Bildern der Art von PIETER POTTER ganz ähnlich, aber in einem klareren „Ton, weicher und noch geistreicher behandelt” (BODE), zag men in de sedert verkochte verzameling GSELL te Weenen. DE HEEM, die met dergelijke werken zijn kunstenaarsloopbaan begon, was wellicht het directe voorbeeld voor PIETER POTTER. De gebroeders HERMAN en PIETER STEENWIJCK, over wie ik in dit tijdschrift reeds een en ander meedeelde, behandelden te Leiden hetzelfde onderwerp. Maar zij waren kleuriger, al behielden zij de grijze achtergronden en bruinen

¹⁾ Eene afbeelding in CH. BLANC's *Histoire de la peinture*.

„Gesammtton” van hunne voorgangers. Het Leidsche Museum bezit thans een zeer fraaie Vanitas van HERMAN STEENWIJCK. JACQUES DE CLAEUW; JAN STEEN's zwager, was ook een uitnemend vanitas-schilder; een goed werk van hem in 's-Rijks-Museum, een ander in het Museum te Karlsruhe, een derde bij Graaf ANDRÉ MNISZECH te Parijs, zijn er zoovele bewijzen voor. En nog andere Leidsche kunstenaars volgden zijn voorbeeld; ik noem slechts EDUARD COLLIER en MARTINUS NELLIUS, PIERRE PORET, JOHANNES HANNOT, ADAM PICK enz.

Wie de leermeester van onzen schilder geweest is, weten wij niet. Misschien wel een onbekende grootheid te Enkhuizen of te Alkmaar. Te Leiden, waar hij zich circa 27 jaar oud vestigde, schijnt hij echter eerst met schilderen begonnen te zijn; vóór dien tijd had hij slechts met „glasschrijven” den kost verdiend. En daar waren zonder twijfel mannen als BAILLY en JOHANNES DE HEEM van invloed op hem. Later te Amsterdam kwam hij in aanraking met lieden als LASTMAN, MOEIJJAERT, PYNAS enz. Zijne bijbelsche en mythologische onderwerpen dragen er de sporen van. En in zijne galanté gezelschappen, soldatenscenes, „cortegaerdgens” was het de school van HALS, in Amsterdam door PIETER CODDE en DUIJSTER zoo goed vertegenwoordigd, die zijne voorbeelden kunnen geweest zijn.

Het was niet mijne bedoeling een compleet oeuvre van den meester te geven; toch geloof ik dat de meeste zijner thans bekende schilderijen hier genoemd zijn. Opvallend is het, dat HOET en TERWESTEN geen enkel stuk van PIETER POTTER vermelden. Hij moet in de 18e eeuw geheel en al in het vergeetboek geraakt zijn. In de XVIIe eeuw nog niet geheel en al. Ik vond in oude inventarissen o. a. genoemd:

1 Juli 1659 werd in een Haagschen boedel verkocht: een stukje van den OUDEN POTTER: f 11.—.

1662 werd in den Haag (Inventaris JOH. WIGHMANS) een stukje van POTTER op f 6.— getaxeerd.

In den desolaten boedel van ADR. FRAES, makelaar te Amsterdam (1656), bevond zich: een schilderij van eenige parssenagies van PIETER POTTER.

Bij Dr. HERMANUS VAN DER LINDEN, overl. 5 Juni 1670 in den Haag hing in „de blauwe camer” een historie van Johannes, sijnde een engel (?) van PIETER POTTER.

In 1666 bezat de Amsterdamsche schilder-kunsthandelaar CORNELIS DOECK bij zijn overlijden „op de hoogste vlieringh” een grootaghtigh stuck van Abraham's knecht en Rebecca van D'OUDE POTTER.

8 Nov. 1633, dus bij het leven van den schilder, belooft LAURENS SCHIJN te Amsterdam, met andere schilderijen meer, ook te zullen leveren: een gevecht van PIETER POTTER tot 50 gulden.

LAMBERT KELLER te Amsterdam bezat in 1680, bij zijn overlijden: eenige soldaten, „buyt gecregen hebbende” van PIETER POTTER, op *f* 18.— getaxeerd.

5 Nov. 1649 bezitten PAULUS RAMERS en AGATHA DE BRUIJN te Amsterdam o. a.: een stuk „van boeren en soldaten” van PIETER POTTER, op *f* 24.— getaxeerd.

ANTHONY GAILLARD, 29 Oct. 1639 te Amsterdam overleden, bezat „twee stukken van soldaten” van PIETER POTTER.

In 1682 liet de weduwe van Capiteyn ALDERT MATTHIJSZ. te Amsterdam „een geselschapje” van PIETER POTTER na. (Die dame bezat ook een schilderij van REMBRANDT van de Koninginne Hester, dat op slechts *f* 30.— getaxeerd werd!)

En JACOB AGGES, commissaris op 't Vlie, liet, in 1682 te Amsterdam overleden, een boeregezelschap van PIETER POTTER na, dat op *f* 18.— getaxeerd werd

Luisteren wij ten slotte nog naar hetgeen BODE over PIETER POTTER zegt: ¹⁾

„Wir lernen ihn als einen Meister in der Richtung des DIRK HALS kennen „in einigen auf uns gekommenen Bildern aus dem Soldatenleben sowie in verschiedenen Stilleben. Jene Genrebilder sind in einem ähnlichen grauen Gesammtton gehalten wie eine Anzahl von Bildern des DUCK; allein die Behandlung „ist kräftig, der Auftrag körniger. Ein Vergleich der Gemälde des PIETER POTTER „und des J. A. DUCK scheint dafür zu sprechen, dass sich beide etwa gleichzeitig — „ohne dass Einer den Andern beeinflusst habe — unter der Einwirkung des „FRANS HALS oder seiner Schüler ausgebildet haben.”

„.....Seine Stilleben stellen sämtlich eine Vanitas vor: Todtenschädel, „Stundenglas, Globus neben Büchern, Geldbeutel und dergleichen auf einer Tischplatte zusammenliegend. Sie sind in kleinem Format gehalten, sehr geschlossen „in der Beleuchtung, in einem kühlen bräunlichen Gesammtton, in welchem die „Localfarben kaum angedeutet sind, von leichter, geistreicher Behandlung.”

¹⁾ Studien zur Geschichte der Holländischen Malerei. Braunschweig 1883.

ROTTERDAMSCH E SCHILDERS.

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

CLAES JANSSE VAN WILLIGEN.

DE notaris GHIJSBRECHT VAN ROSSUM te Rotterdam passeerde den 15^{en} Juni 1662 eene acte, waarbij „ISAACQ DE COLONIA en „NICOLAES VAN WILLIGEN, bijde m^{rs} schilders alhier, ver- „claerden bij hare manne waerheijt in plaetse van eede, ter „requisitie van SARA VAN DE VELDE, wed^e wijlen LAMMERT „LAMMERTSZ. VAN DE VELDE, waer en waerachtich te zijn, „dat sijl. deponenten, menichmael in handen hebben gehad „seecker briefjen geschr. en onderteijckent te zijn bij eenen CORSTIAEN VAN DER „MEER, ebbeleijstemaecker, jegenwoordich woonen tot Amsterdam en hetselve „briefjen oock menichmael gelesen, 't welck inhoudende was, dat hij VERMEER „aen haer SARA VAN DE VELDE belofte gedaen hadde, om met haer in den „heijligen houwel. staet te treden”, enz. Getuigen van deze acte waren JOOST VAN KERCKHOVEN en ADAM DE COLONIA, de zoon van ISAACK. VAN WILLIGEN onderteeckende aldus:

Claes Jansse van Willigen

Uit deze acte blijkt, dat CLAES JANSEN VAN WILLIGEN schilder was en in 1662 te Rotterdam woonde. Den 13^{en} Jan. 1668 werd bij den notaris J. DUIJFHUIJSEN Jr. te Rotterdam het testament gemaakt van JAN CLAES VAN WILLIGEN, metselaar, en DIRCKJE PIETERSD^r, zijne vrouw, wonende aan de Delftsche Vaart tegenover de Steur. Daarin vermaakt hij zijne nalatenschap aan zijne vrouw, zijn zoon CLAES JANSZ. VAN WILLIGEN en zijn dochters kind ABRAM GIJSBERTS DENANNE, in gelijke portien. Zij benoemt haren man tot universeel erfgenaam, mits hij aan HUIJBERT en ANNETGE PIETERS, haar broeder en zuster, aan JANNEKE JACOBSD^r, haar broeders kind, en aan PIETER JANS, haar zusters kind, te zamen uitreikt *f* 12.—

Hoewel de ouders door deze acte bekend zijn, kon ik den datum der geboorte van den schilder niet vinden. Wel de aantekening van zijn huwelijk. Den 10^{en} Dec. 1656 werd het huwelijk geproclameerd van „CLAES JANSSE VAN „WILLIGEN, J. M., van Rotterdam, wonende op het Doelewatertge, met MARITGE „ARCKENBOUTS, van Rotterdam, wede van JACOBUS KETGEN, woonende in de Corde- „wagestraet”. Hoewel de datum der voltrekking van het huwelijk niet is ingevuld, had deze toch spoedig plaats. Den 30^{en} October 1657 lieten zij in de Remonstrantsche kerk doopen eene dochter, waarbij de grootvader getuige was, den 9^{en} November 1660 een zoon, waarbij de grootmoeder tegenwoordig was, en den 2^{en} Aug. 1662 weder eene dochter, waarbij LIJSBETH ABRAHAMS als getuige diende. Ziedaar alles wat ik van den schilder kon vinden. Wij moeten echter nog een oogenblik bij zijn huwelijk stil staan. Zijne vrouw was weduwe van JACOBUS KETGEN. Den 12^{en} Juni 1649 werd te Rotterdam attestatie afgegeven, om te Overschie te trouwen, aan: „JACOBUS KETGEN, J. M., van Antwerpen, „wonende in de Meulesteech, met MARITGEN ARCKENBOUTS, J. Dr, van Rotterdam, „in de Lombertstraet”. Zeven jaren duurde dit huwelijk. In de laatste week van Augustus 1656 werd KETGEN begraven; het echtpaar woonde toen in de Corde- wagenstraat. De weduwe bleef dus niet lang alleen: ruim drie maanden later trouwde zij VAN WILLIGEN. Wij kunnen niet zeggen of haar eerste man verwant was aan JAN BAPTISTA KETGEN, die, blijkens eene acte van den notaris J. VAN ALLER ANDRIESZ., schilder was en in Juli 1645 met *f* 6 twee schilderijen wilde lossen bij den herbergier in de Witte Pauw.

Het bleef mij onbekend wanneer CLAES JANSZ. VAN WILLIGEN stierf; zijne weduwe hertrouwde den 15^{en} Aug. 1677.

Van dezen schilder zijn thans slechts weinige werken over. Te oordeelen naar die welke ik heb gezien, zijn er twee periodes in zijn arbeid te onderscheiden. De kenmerken liggen zoowel in de onderwerpen als in de behandeling. Hoofdzakelijk heeft hij landschappen geschilderd, maar die der eerste

periode zijn tamelijk blond van kleur en geven echt Hollandsche tafreelen weder, terwijl die der tweede periode zich kenmerken door de bruine tint van het loof, meer decoratief behandeld zijn en Duitsche landschappen vertoonen. Een der eerste, geteekend v. Willigen, bezit de heer J. H. LINTZ Jr., in Den Haag. Daarop ziet men een werf, waar een schip van stapel loopt; achter het schip brandt een vuurtje, waaromheen het werkvolk in een kring danst; op den voorgrond een water, waarin balken en kromhouten liggen, en een strook land, waarop twee heeren, die naar het afloopen van het schip kijken; achter de werf huizen en achter het schip boomen; links een vaart en een ophaalbrug. Het lijkt wel een gezicht in de buurt van Rotterdam. De behandeling en de samenstelling zijn zwakker dan die der Rhijngezichten. De heer LINTZ deelde mij mede, dat hij dit stuk van DUBOIS te Middelburg heeft gekocht.

De andere landschappen zijn waarschijnlijk niet naar de natuur geschilderd en veeleer op het atelier samengesteld. Zoo het landschap met reizigers, enz. die een brug willen overgaan, dat tot de verzameling VAN DER STRAELEN—MOONS—VAN LERIUS (Antwerpen, 19 Febr. 1885, No. 258) behoorde en weder te voorschijn kwam in de veiling der nalatenschap van den kunsthandelaar PAPPELENDAM (Amsterdam, 11 Juni 1889, No. 281). Een grooter landschap, met jagers, kwam te Amsterdam, op eene veiling van 30 October 1885, te voorschijn. Op den naam van C. KOEDIJCK bevond zich onder de schilderijen, welke 28/9 October 1887 te Keulen verkocht werden, een gezicht op eene vaart, met huizen aan de kanten en links eene boerenhofstede, waarlangs een breede weg met ruiters en andere figuren. Op den voorgrond eenige wilgen en andere boomen. Het was geteekend C. v. WILLIGEN en deed 440 mark. In 1887 had de firma D. BOER en Zonen, in Den Haag, een landschap van dezen schilder, geheel in bruinen toon, dat medegenomen werd naar Buda-Pest door een kunsthandelaar aldaar. Mr. A. J. ENSCHEDE, te Haarlem, bezit een groot Rijnlandschap, afkomstig uit de collectie STOCKBROO, dat een pendant schijnt te zijn van een, dat tot de collectie A. PHILIPS NEVEN, te Maastricht, behoorde en op de veiling van die verzameling, 24 Maart 1892, voor f 135 het eigendom werd van het Museum-Boijmans. Een van deze twee kwam als *Vue aux environs de Rhede*, op eene veiling voor, welke den 6^{en} Mei 1868 te Rotterdam gehouden werd door de heeren LAMME. Ik meen dat te mogen besluiten uit de overeenkomst der afmetingen. De figuren laten op beide, gelijk op de meeste stukken van VAN WILLIGEN, te wenschen over; de compositie lijdt aan eene zekere gedwongenheid. De vergezichten, over een tusschen bergen kronkelende rivier, zijn beter dan de bruine boomen, de Duitsche huizen met of zonder watermolen, op den voorgrond, hoewel hier somtijds vrij goede lichteffecten zijn aangebracht. Beide stukken,

Oud-Holland, 1893.

dragen de handteekening V. WILLIGEN; dat in Boijmans is het eenige gedateerde, nl. van 1665.

Met nog een stuk van dezen schilder maakte ik kennis, door bemiddeling van Jhr. B. W. F. VAN RIEMSDIJK. Dit stuk behoort tot een geheel ander genre. Het stelt den brand van Troje voor. Op den voorgrond rechts ziet men AENEAS, zijn vader ANCHISES op de schouders dragende, vergezeld van zijne vrouw CREUSA en zijnen zoon ASCANIUS. Zij komen uit een grooten poort van eene ruïne, welke het overige van den voorgrond vult, en door en over welke men ziet een plein, waarop het houten paard staat, een rei voortrukkende soldaten, enz. De geheele tweede grond is bezet met brandende gebouwen, waaruit hier en daar eenigszins paarse vlammen opstijgen. De figuren zijn hier beter en met meer zorg behandeld dan op de vermelde landschappen. Het stuk is decoratief behandeld, breed en vet gedaan. Het herinnert niet aan de COLONIA'S, noch minder aan VAN DER POEL, maar heeft veel overeenkomst met den Brand van Troje, van B. BREENBERGH, gegraveerd door C. VISSCHER. Waarschijnlijk heeft VAN WILLIGEN ook iets willen doen voor den smaak zijner tijdgenooten, die na den brand te Delft in 1654 bijzonder belust waren op branden en brandjes. Het stuk is op eikenhout, hoog 0.89 en breed 1.18; het draagt zeer duidelijk de handteekening C. v. WILLIGEN en een jaartal waarvan de twee eerste cijfers 16 goed leesbaar zijn, het derde waarschijnlijk een 5 is en het vierde onleesbaar.

ANTHONIE DE LORME.

Deze schilder is bekend door een aantal schilderijen, maar men was geheel vergeten waar hij thuis behoorde. Het eerst vernamen wij dit in 1880, toen Dr. A. BREDIUS in de *Nederlandsche Kunstbode* het een en ander mededeelde uit het *Journal des voyages de Monsieur de Monconys*, etc., 1677. DE MONCONYS kwam in Juni 1663 uit Engeland naar Vlaanderen en Holland. In het laatst van Juli was hij te Rotterdam en maakte daar kennis met eenen koopman Mr. GUÉRAS, die hem bracht bij „le peintre DE LORME, qui ne fait que l'église de Rotterdam en diverses veües, mais il les fait bien.” Zóó schrijvend, vergat DE MONCONYS, wat hij, te Middelburg zijnde, bij den heer TIRENS, had opgeteekend, nl. dat „DE LORME de „Rotterdam fait des perspectives à piliers de marbre, comme il y en a dans la Galerie de Oüital (Whitehall),” terwijl volgens zijne eigene mededeeling de Groote Kerk te Rotterdam was „toute blanschie par dedans.”

Deze aanteekeningen waren Mr. A. D. DE VRIES Az. zeker weder ontgaan, toen hij in 1885 in zijne *Biografische Aanteekeningen* vermeldde den ondertrouw te Amsterdam, op 10 Febr. 1657, van ANDRIES DE LORME, van Eplissijn bij

Doornik, diamantsnijder, wed^r. VAN FRANCIJNTGE ROGIER, wonende in de Laurierstraat, en MADDALEEN MADALET, van Gere, wed. van JAN LUIJCASZ, en daarbij het vermoeden opperde, dat deze diamantsnijder wel de schilder kon zijn, wiens voornaam nog niet vaststond.

Het laatste was waar, en bleef het voor wie niet in Rotterdam's Archieven had gesnuffeld, tot in dit tijdschrift door DR. A. BREDIUS het *Schildersregister van Dr. J. Sijsmus* werd medegedeeld. SIJSMUS had nl. opgeteekend, dat DE LORME ANTHONIJ heette, een discipel van JAN VAN VUCHT was, boerekermiszen „moij” en tempeltjes „treffelijk” schilderde. In ons opstel over JAN VAN VUCHT, in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift opgenomen, werd SIJSMUS' mededeeling aangaande de betrekking tusschen dezen schilder en DE LORME bevestigd, daar wij hem herhaaldelijk zijnen meester zagen bijstaan als getuige bij acten, door dezen verleden op 11 Oct. 1627; 1 Jan., 14 Maart, 6 April 1634; 5 April en 14 Dec. 1635. Op 24 Oct. 1628 was DE LORME bij den notaris J. DUIJF-HUIJZEN JR. getuige van eenen JAN DE RAET, en den 18^{en} Juli 1635 mocht hij met JAN VAN VUCHT, en gelijk deze, met de vermelding zijner qualiteit als schilder, getuige zijn bij den notaris W. JACOBZ, dat juffrouw MARIE VAN BERCKEL een toegezegeld papier, haar authentiek testament bevattend, den notaris exhibeerde. Tusschen 14 Dec. 1635 en 4 Juni 1643 vonden wij onzen schilder niet vermeld; op laatstgenoemden datum trad hij weder als getuige op. Bijna vier jaren verloopen nu eer wij zijnen naam weder vermeld vonden, maar nu dan ook bij een belangrijker feit en met belangrijker gegevens.

Den 26^{en} Mei 1647 trouwde hij, en de aanteekening van zijn huwelijk luidt: „ANTHONIJ DE LORME, j. m., van Doornijck, wonende op de Buttersloot, met „MAERTJE FLORIS, j. d., van Ouwerschie, wonend op de Kipstraet.” In 't voorbijgaan teekenen wij aan, dat zijne vrouw — blijkens latere stukken — heette MAERTJE FLORIS VAN DER WERF, maar aanstonds vestigen wij er de aandacht op, dat onze schilder te Doornik geboren was, en de diamantsnijder, die bijna tien jaren later te Amsterdam voor den tweeden keer in het huwelijk trad, te Eplissijn bij Doornik. De naam deed reeds een buitenlandsche afkomst vermoeden, en ANTHONIE kan wel verwant aan ANDRIES zijn geweest. Waarschijnlijk behooren beiden tot ééne familie, welke uit de zuidelijke naar de noordelijke Nederlanden was uitgeweken. Te Rotterdam leefde een koopman en makelaar AUGUSTIJN DE LORME, die, blijkens eene acte van 15 April 1626, moet geboren zijn in 1559, maar dien wij te Rotterdam eerst aantreffen den 3^{en} Dec. 1614, en die vóór 21 Aug. 1628, blijkens eene acte zijner weduwe MARIJ BEGUIN, overleden moet zijn. Wij kunnen echter niet zeggen, of ANTHONIE DE LORME een bloedverwant, misschien wel een zoon van dezen AUGUSTIJN was.

Het huwelijk van ANTHONIE DE LORME bleef niet kinderloos, maar hun eerstgeborene stierf spoedig. Immers den 12^{en} Juni 1648 werd in de Gereformeerde kerk zijn zoon FLORIS gedoopt, die in de week van 21 tot 28 Juni daaraanvolgende reeds begraven werd ¹⁾. Blijkens de aantekening in het Doodenregister, woonden zij toen in de Kipstraat. Den 28^{en} Dec. 1649 gingen zij naar den notaris JACOB DUIJFHUIJSEN Jr. om hun testament te laten maken. Zij heeten in dit stuk „burger en burgerin deser stede, beijde cloeck ende gesont.” De hoofdinhoud is: Als de eerststervende geen kind achterlaat, dan maken zij aan de bloedverwanten van den eerstaflijvige 25 car. gld. eens. Voorts maken zij elkander erfgenaam van alle hunne goederen, „oock de goederen van den winkel”. ²⁾ Laat de eerststervende kind of kinderen na, dan moet de ander die opvoeden en laten leeren een ambacht of een andere eerlijke „exercitie, daer metse hunnen cost „sullen connen verdienen, en noch een somme van ses gld. eens wanneer ze tot „meerderjaricheijt of houwelijcken staet gecomen sullen zijn, voor hunne simpele „legitime portie.”

Den 1^{en} Jan. 1650 brachten ANTHONIE DE LORME en zijne vrouw weder een kind ten doop, dat ANNA werd geheeten, en den 3^{en} Sept. 1651 hadden zij nogmaals dit genoeg, daar hun een zoon geboren was, die weder FLORIS werd geheeten, maar den 14^{en} Jan. en in de eerste week van Februari 1652 moesten zij deze kinderen grafwaarts brengen. Zij woonden toen op de Botersloot, op den hoek van de Klaversteeg. In 1653 werd hun een zoon geboren, die nogmaals FLORIS werd geheeten en den 23^{en} Febr. werd gedoopt, terwijl den 31^{en} October 1655 een zoon ABRAHAM ter kerke werd gedragen, en den 17^{en} Maart 1658 eene dochter, die weder ANNA werd genoemd. Een van deze kinderen werd begraven in de week van 26 April tot 3 Mei 1664. Toen of kort daarna was ANTHONIE DE LORME verhuisd naar de Goudsche Wagenstraat. Dit blijkt uit eene acte, welke hij den 1^{en} September 1664 passeerde bij den notaris JAC. DUIJFHUIJSEN Jr. en waarbij de schilder PIETER JACOBSZ. DUIJFHUIJSEN getuige was. Die acte is eene schuldbekentenis aan HUIJBERT MICHIELSZ. wonend te Rotterdam „buyten de Goutsche poort”, voor eene som van f 3400 „ter sake van aengetelde penningen hem comparant op Mejdach 1664 en daertevoren, op interest gedaen”. Hij belooft die som te betalen 1 Mei 1665 met een jaar interest „jegens drie gulden tien stuvers van 't hondert en voorts gelijcke interest naer desen verschijnende tot de schult betaelt sal sijn.”

In de laatste maand van 1671 verloor DE LORME zijne vrouw. In 't begin

1) Rekenb. van kerkmeesters.

2) Ook hier blijkt weder, hoe de meeste schilders van dien tijd, in hun voorhuis een winkel van schilderijen en schildersgereedschap hielden.

der week van 6—13 Dec. werd in het Register van overledenen ingeschreven: „MARIJA FLORIS VAN DER WERF, de man ANTHONIJ DE LORME, in de Goutse Wagestraet op den hoeck van de Breestraet.” Anderhalf jaar daarna volgde haar de schilder zelf. In gemeld register werd in de week van 18—25 Juni 1673 genoteerd: „ANTONY DE LORME, weduwnaar, in de Goutse Wagestraet op den hoeck van de Breestraet.” Blijkens het Register der Weeskamer liet hij „onmondige” kinderen achter.

Zie hier het weinige, dat wij van zijn leven hebben gevonden. Prof. W. BODE, opperde het vermoeden, dat hij ook te Delft zou zijn geweest, omdat ANTH. PALAMEDESZ. eenige stukken van zijne hand, van 1641 tot 1646, gestoffeerd heeft, en te Antwerpen, om zijn verwantschap met HENDRIK VAN STEENWIJCK JR. (*Catal. Mus. Berlijn* 1883, No. 830 B en *Die Grossherz. Gemälde-Galerie zu Oldenburg*, 1888, p. 62). Wat het eerste aangaat, het stoffeeren van eenige stukken door A. PALAMEDESZ. is geen afdoend bewijs voor DE LORME's verblijf te Delft, wel voor eene vriendschappelijke betrekking tusschen beide schilders. Bovendien woonde een zoon van ANTHONIE PALAMEDESZ. te Rotterdam ¹⁾, dien hij zeker meermalen bezocht. In het midden van 1637 stierf DE LORME's vriend en leermeester VAN VUCHT en daar diens kerkgezichten zeer verwant zijn aan die van B. VAN BASSEN en nog getuigen van den invloed der Antwerpsche architectuurschilders, ligt het voor de hand, dat althans de eerste kerken van DE LORME ook dien invloed vertoonen. Hij overtreft zijn leermeester niet, evenmin den jongen VAN STEENWIJCK en VAN BASSEN, maar hij is warmer van toon. De data van zijn leven maken echter, zooals wij gezien hebben, een verblijf te Delft en te Antwerpen vóór zijn huwelijk niet onmogelijk.

Hij begon dus met phantasie-kerken te schilderen, somtijds met kaarslicht, welke — zoo als wij in de biographie van VAN VUCHT gezien hebben — werden betaald naar het aantal pilaren. Later schilderde hij gezichten in werkelijk bestaande kerken, o. a. — gelijk DE MONCONYS vertelde en door eenige overgebleven werken van zijne hand bevestigd wordt — in de Groote of St. Laurenskerk te Rotterdam.

SIJSMUS vertelt dat DE LORME boerenkermessen heeft geschilderd. Wij konden er echter geen opsporen, ook niet in veilingscatalogussen. Kerken van zijne hand zijn er in verscheidene Museums en particuliere verzamelingen. Onder anderen was er een van 1640 in de coll. BECKFORD te Bath in 1835, is er in het Museum te Schwerin een van 1641, in de Pinakothek te München een van 1642,

¹⁾ Deze was een zoon uit het eerste huwelijk van ANT. PALAMEDESZ. In Nov. 1684 werd begraven „JOHAN PALAMEDES J. M., ANTONIJ PALAMEDES ende ANNA JOOSTEN, in 't midden van de Wijnstraat.” (Reg. van overledenen).

twee van 1643 in het museum te Frankfort a/Main en in het Museum te Oldenburg (uit de collectie Pommersfelden), een van 1644, met een opdracht aan den Rotterdamschen officier A. DULLAERT, in de coll. JOHN WALTER te Bearwood bij Wokingham, een van 1645 bij den EARL of WARWICK op Warwickcastle, en een in de collectie van LORD HALDON, verkocht te Londen 28 Febr. 1891, een van 1646 in het Museum te Frankfort a/Main, een van 1658 in het Museum te Schwerin, een van 1660 in de Collectie Viardot, te Parijs in 1863 verkocht, een van 1661 in het Museum te Leipzig, een van 1662 uit de collectie CROZAT aangekocht voor de Hermitage te St. Petersburg, een van 1667 in het Museum te Grenoble en een van 1668, dat in 1890 in Engeland te koop was. Ongedateerde schilderijen bevinden zich in de Museums te Berlijn, Mainz, Stuttgart, New York en in de collecties van Jhr. SIX te Amsterdam en van den heer A. TWIETMEIJER te Leipzig, dat op de retrospectieve tentoonstelling aldaar in 1889 was toegeschreven aan B. VAN BASSEN, terwijl de Hertog VAN WELLINGTON, te Londen, van hem bezit een stuk, voorstellende een breede, steenen trap, in een huis, waarop door een open raam het licht naar binnen valt op eene geknield liggende vrouw; aan 't boveneinde van de trap valt ook licht door een open raam met balusters, waarheen eene vrouw snel loopt met hevige gebaren. Het Museum van Rotterdam, de stad waar hij werkte en stierf, bezit nog geene herinnering aan den verdienstelijken schilder

Antony de Lomm

DE MUNTEN EN DE WAARDE VAN HET GELD IN HET BEGIN DER XVIIE EEUW.

DOOR

MAX ROOSES.

MEN weet welke onoverzienbare menigte van munten er in de vorige eeuwen, en meer bepaaldelijk in het begin der XVIIe eeuw, hier en elders in omloop waren. Het is niet altijd gemakkelijk zich een juist denkbeeld te vormen van de waarde, die elk hunner bezat. De oude munttarieven zijn, wel is waar, niet moeilijk te vinden, maar zij geven het wettelijk gewicht in fijn goud en fijn zilver op en leeren dus niet bijzonder veel over de waarde der speciën in gekende munteenheden. Het heeft bijgevolg zijn nut aan te duiden, welke de waarde was van elk der voornaamste geldstukken, die men hier in vorige eeuwen aantrof.

Niet minder nuttig achten wij te onderzoeken welke de waarde van het geld in die dagen was, vergeleken met die van heden. Over dit punt bestaan er zeer uiteenlopende meeningen: men hoort met onbeschroomdheid verzekeren, dat één gulden in het jaar 1600 zooveel deed als 5 en ook wel dat hij zooveel deed als 10 gulden van onzen tijd. Ik ben overtuigd, dat men over het algemeen de waarde van het geld in vroeger eeuwen, ten minste in de XVIe en XVIIe eeuw, sterk overschat en wilde deze mijne zienswijze wel eens met bewijzen staven.

Het ware wenschelijk, dat de waarde van het geld in vroeger eeuwen, op degelijke gronden, wetenschappelijk worde vastgesteld. Menige inlichting, die nu al heel weinig zegt en geen helder denkbeeld opwekt, zou er duidelijk door worden. Wat beteekent voor ons, bijvoorbeeld, de zoo vaak voorkomende, en met zooveel zorg aangehaalde bijzonderheid, dat voor een schilderij zooveel honderd gulden betaald werd aan haren maker, wanneer men niet weet of één gulden van toen gelijk staat met twee, met vijf of met tien gulden van nu?

Daar ik meer dan eens zelf verplicht was opzoekingen te doen over deze twijfelachtige punten, durf ik het een niet nutteloos werk achten een kleine bijdrage te leveren tot de oplossing van beide hooger gestelde vragen.

* * *

In het archief der familie PLANTIN-MORETUS vond ik tal van bescheiden van aard om met nut gebezigd te worden bij deze bespreking. Een zeer eigenaardig vermeld ik in de eerste plaats; men zal het wel alleen aantreffen in een huis, waar eerbied voor alles wat aan de voorouders toebehoorde de gewoonte van ook schijnbaar onbeduidende dingen te bewaren zoover deed drijven als hier.

Wanneer JAN MORETUS, de eerste van dien naam, zijne kas opmaakte, eens of meermalen in de week, placht hij de verschillende muntsoorten, die hij er in aantrof, afzonderlijk op te schrijven, daarnevens de waarde ervan in guldens aan te teekenen en zoo door een reeks vermenigvuldigingen, gevolgd door eene optelling de totale som zijner ontvangsten te berekenen. De blaadjes en snippers papier, waarop hij deze cijferingen uitvoerde, bewaarde hij van 1600 tot 1610 en bewaarden zijn opvolgers na hem. En ook die bescheiden familiepapieren blijken bouwstoffen voor de geschiedenis te leveren.

Ziehier als voorbeeld de kopij van een dier blaadjes.

46 dobbel ducaten en Henricus nobels.....	fl. 345 —
5 half nieuwe ducaten	18 — 2½
6 halve nieuwe nobels.....	24 —
4 angelotten	21 — 12
23 gouden realen.....	63 — 5
5 Fransche croonen	16 — 10
2 Spaensche pistoletten	6 — 10
3 Italiaensche pistoletten	9 — 9
10 dobbele Alberti	50 —
38 guldens in specie	38 —
1 Philippus daelder	2 — 10
In 5 stuyvers	54 —
In oorden	4 — 10
In monnoye.....	0 — 14½
Adi 6 Novembris 1604.	fl. 654 st. 3

Uit deze berekeningen van MORETUS maken wij de volgende lijst op der munten in onze streken in omloop in de eerste jaren der XVIIe eeuw en der waarde aan ieder geldstuk toegekend.

1 dubbel Spaansch pistolet	fl. 6 st. 10
1 Spaansch pistolet of 1 Spaansche kroon.....	3 — 5
1 Philippus of 1 Philippus daalder	2 — 10
1/2 Philippus	1 — 5
1 gouden reaal of gouden Philippus reaal	2 — 15 (of 2 — 16, of 2 — 19)
1 Philippus gulden	2 — 4
1 Italiaansch pistolet	3 — 3
1 Italiaansche dukaat	3 — 12½
1 Fransche kroon (Écu de France)	3 — 6 (of 3 — 8, of 3 — 12)
1 Henricus nobel	7 — 10
1 angelot	5 — 8 (of 5 — 5)
1 oude rozen nobel (noble à la rose)	8 — 5
1 halve oude nobel	4 — 2½
1 nieuwe rozen nobel	8 — —
1 halve rozen nobel	4 — —
1 enkel Jacobus	5 — 5
1 dubbel Jacobus	10 — 10
1 Vlaamsche nobel	6 — 14
1 Albertus of dubbele Albertus	5 — —
1 enkel of halve Albertus	2 — 10
1 dubbel dukaat of dukaat	7 — 10
1 halve dukaat	3 — 15
1 dukaton of zilveren dukaton	2 — 12 (of 2 — 13)
1 halve nieuwe dukaat	3 — 12 (of 3 — 6)
Un quart d'Écu	0 — 15
1 rijksdaalder	2 — 5
1 Carolus gulden	1 — 16
1 Hongaarsche dukaat	3 — 12 (of 3 — 13)
1 millerey (milreis)	3 — 12
1 kort kruis (Portugal)	3 — 10
1 lang kruis (id.)	3 — 4
1 double de Hongrie	6 — 8
1 Hollandsche gulden	1 — —
1 Hollandsche daalder	1 — 8

Zooals men ziet wordt door MORETUS de waarde eener zelfde munt niet immer op gelijke wijze berekend. Wellicht spruit dit verschil voort uit het verschil van gewicht der stukken.

Een andere oorkonde van denzelfden tijd geeft de waarde der gouden munten naar vasten standaard op. Het is het gedrukte stuk, geplakt op de binnenzijde eener doos met schaal en met gewichtjes. Deze gewichtjes bestaan uit vierkante stukken koper; op ieder hunner is het figuur eener verschillende muntsoort afgebeeld en de zwaarte van het gewichtje staat gelijk met die, welke het afgebeelde muntstuk moet hebben. Het blaadje is gedrukt te Antwerpen bij

HIERONYMUS VERDUSSEN in 1607. Het geeft de waarde der munten op in guldens en stuivers en in schellingen en grooten. Ziehier deze lijst:

Nieuwe Valuatie van de goude munte, van den lesten Junii, anno 1607.

	fl.	st.	sch.	gr.
De dobbel ducaten met twee hoofden herwertsover geslaghen...	7	10	—	25—0
Denckeke van dien.....	3	15	—	12—0
De dobbel derdendeelen van de voors. dobbel ducaten.....	5	0	—	16—8
De enckle derdendeelen.....	2	10	—	8—4
De goude Realen.....	5	12	—	18—8
De halve goude Realen.....	2	16	—	9—4
Den gouden Carolus gulden ende ander geslaghen onder dien naam ende wapen van zijne Majesteyt.....	—	36	—	6—0
De goude Croonen van herwaertsover.....	3	8	—	11—4
Den S. Andries gulden.....	2	14	—	9—0
Den Philippus gulden.....	2	6	—	7—8
De dobbel ducaten van Spaignien met twee hoofden.....	7	10	—	25—0
Enckele van dien ende die van vieren na advenant.....	—	—	—	—
De croonen van Spagnien.....	3	6	—	11—0
De dobbel ende die van vieren naar advenant.....	—	—	—	—
De Fransche Croonen.....	3	8	—	11—4
Den grooten Crusaert van Portugal.....	37	0	—	123—4
De milleresen van Portugal.....	3	15	—	12—6
De dobbel naer advenant.....	7	10	—	25—0
De croonen van Portugal met het cort cruys.....	3	10	—	11—8
De ander met het lang cruys.....	3	8	—	11—4
Den Roosenobel van Enghelandt.....	8	2	—	27—0
De halve na advenant.....	4	1	—	13—6
Den ouden Angelot van Enghelant.....	5	8	—	18—0
Den anderen Angelot van tselve gewicht met een O opt schip..	5	3	—	17—2
De ducaten van Hongarije, Bohemen, Polen, Duytslant ende Italien	3	12	—	12—0
De dobbel naer advenant.....	7	4	—	24—0
De Italiaensche croonen.....	3	5	—	10—10
De dobbel, ende die van vieren naer advenant.....	—	—	—	—
Den goudt-gulden van Duytslant vanden slage vande Keurvor- sten ende andere van ghelycken slage.....	2	12	—	8—8
De Geldersche Ryders en guldens vande dry steden van Campen, Deventer ende Swol.....	—	39	—	6—6

Alles ter remedien van een aesken op elck stuck. (Met Gratie ende Privilegie)

Thantwerpen, bij HIERONYMUS VERDUSSEN, Ghegheven tot Brussel den lesten Junij 1607.

Het een geteckent Le Comte. Dander Buschere.

Uit de vergelijking dezer twee tabellen maakt men op, dat de lijst der stukken, die wezenlijk in omloop waren, sterk verschilden van die, welke ambtelijk als zoodanig werden opgegeven en dat de waarde, voor welke zij in ontvangst werden genomen, eenigszins afweek van die welke 's lands bestuur er aan toekende. Dit moest er nog bijkomen om de verwarring ten top te voeren!

De tweede vraag tot welker oplossing wij eene bijdrage wenschen te leveren is die der waarde van het geld in het begin der XVIIe eeuw. Als de meest vertrouwbare maatstaf dezer geldt te recht het dagloon van een gewoon arbeider in eene zelfde stad in eenen vroegeren tijd vergeleken met het loon van heden. Weet men wat een metser, een timmerman, een smid en andere ambachtslieden wonnen in Antwerpen en in Amsterdam en wat zij daar nu verdienen, dan weet men ook hoeveel meer arbeids men toen voor een gulden kon bekomen dan nu. Daar het loon berekend wordt naar de behoefte van het huisgezin van den werkman, zoo kan men er uit opmaken met hoeveel toen een arbeider kon leven. Vergelijkt men dit met hetgeen de werkman nu wint, dan bekomt men de evenredigheid tusschen de waarde van het geld in de twee tijdstippen.

Als grondslag van ons onderzoek naar den toestand in het begin der XVIIe eeuw nemen wij de sommen door BALTHAZAR MORETUS betaald voor het herbouwen van een goed deel van wat nu het Museum PLANTIN-MORETUS is. Al de rekeningen zijn bewaard, de eigenaar van het gebouw maakte er zelf een algemeen overzicht van en uit de samentelling blijkt, dat hij in het geheel 30513 guldens betaalde. Alle ambachten, die bouwwerken verrichten, zijn in die rekeningen vertegenwoordigd. Wij halen er uittreksels uit aan in de orde, waarin zij voorkomen in den band, welke ze nu bevat.

(Blz. 153.) Den 5 Junius 1620.

Gevrocht ten huijse van sinnoer Moerentorf (MORETUS) op de Vrijdachs mert. In den Passer.

PAUWELS VANDEN SANDEN metser 2 daghen.....	2 gl. 8 st.
GEERT den metser gevrocht 2 daghen.....	2 gl. 8 st.
BASTIAEN metser gevrocht $\frac{3}{4}$ daghen.....	0 gl. 18 st.
ROELANT dinder gevrocht 2 daghen.....	1 gl. 8 st.
PEETER dinder gevrocht 2 daghen.....	1 gl. 8 st.
De sten schonmaeker (steen-schoonmaker)	8 st.

De rekening loopt over 53 weken. Zelden werkt een zelfde man de zes volle dagen der week. Des zomers en des winters is het dagloon gelijk. Heel het jaar door winnen de metsers 1 gulden en 4 stuivers, de dienders 14 stuivers per dag.

(Blz. 197—216). Rekeninghe van arbeytsloon van WILLEM VANDEN BOGAERDE timmerman.

1620 (van den 2ⁿ) tot den 8ⁿ Augustus.

Noch hebbe ick WILLEM ghevrocht 5 daghen tot 28 st. — 7 gul.
Noch heeft CORNELIS gevrocht 6 daghen tot 22 st. — 6 gul. 12 st.
Noch heeft LAUREYS gevrocht 6 daghen tot 22 st. — 6 gul. 12 st.
Noch heeft HANS MICHIELSENS gevrocht 2 daghen tot 22 st. — 2 gul. 4 st.
Noch heeft HANS GHENOELS — 2 dagen tot 22 st. — 2 gul. 4 st.
Noch heeft HANS DE WINTER — 4 dagen tot 20 st. — 4 gul.
Noch heeft BALTEN gevrocht 2 dagen tot 20 st. — 2 gul.
Noch heeft JACUS gevrocht $5\frac{3}{4}$ dagen tot 18 st. — 5 gul. 3 st. $\frac{1}{2}$

Ook hier werkt een werkman slechts bij uitzondering, in denzelfden bouw ten minste, zes dagen in de week. In de wintermaanden blijft, evenals midden in den zomer, het loon van een baas 28 stuivers, dat van den vollen timmermansgast 22 stuivers; gasten van minder bekwaamheid winnen 20, 19, 18 stuivers.

Volgens de rekening van JACQUES VAN NUYS, den leemplakker (Blz. 285), verdiende hij 24 stuivers per dag, zijn werkman 22 stuivers, de diender 14 stuivers, de jongen 10 stuivers.

Volgens de rekening der steenhouwers EVERAERT VAN EYCK en CORNELIS VANDEN EYNDE (Blz. 301) wint een steenhouwer 15 stuivers daags.

De loodgieter SEBASTIAEN HERMANS (Blz. 307) rekent voor een dag werkens met drieën 2 gulden.

De schaliedekker ABRAHAM VAN DEN BOSCH (Blz. 335) rekent voor zijne gasten 24 stuivers daags, voor den diender 12 stuivers.

MORETUS' eigen werklieden der Plantijnsche drukkerij werken per stuk en bij paren, de drukker en zijn inktroller; zij winnen in 1620, gemiddeld, de eenen 8, de anderen 14 gulden in de week met hun beiden. De beste zettters winnen nagenoeg 10 gulden in de week, de mindere 8 of 6 gulden.

Wij komen dus tot de slotsom, dat de goedbetaalde werklieden metsers, timmerlieden, plafonneurs, schaliedekkers, drukkers, één gulden en twee stuivers of één gulden en vier stuivers wonnen, de steenhouwers, de dienders en mindere werklieden verdienen 12, 14, 15, 16, 18 stuivers. De Brabantsche gulden deed 20 stuivers, een stuiver vier oorden of negen onzer centiemen.

Wanneer wij nagaan, dat tegenwoordig ten onzent de metsers, timmerlieden en andere hooger genoemde ambachtslieden door den band twee of twee en een halven gulden per dag verdienen in de beste voorwaarden, dan komen wij tot de slotsom, dat in 1893 onze werklieden dubbel zooveel guldens winnen als hunne voorzaten in 1620 en het geld toen, niet het tiendubbel noch het vijfddubbel, maar enkel het dubbel der waarde had van nu. Herinnert men zich, dat het loon onzer werklieden over een menschen-leeftijd nagenoeg de helft was van hetgeen het nu is, dan mag men bevestigen dat van 1820 tot 1850 de waarde van het geld nagenoeg dezelfde was als van 1620 tot 1650. Ziedaar een uitslag, die menigeen vreemd zal doen opkijken en het algemeen aangenomen stelsel over de geldwaarde omstoot; maar de zaak staat nu eenmaal zoo. Daar ik zelf moeite had aan de nauwkeurigheid mijner berekening te gelooven, heb ik deze op velerlei wijze getoetst en ook voor de naastbij liggende tijdstippen gemaakt. Immer ben ik tot dezelfde slotsom gekomen, wanneer ik het dagloon der werklieden tot grondslag mijner berekening nam.

Een andere wijze om de toenmalige waarde van het geld vast te stellen

is na te gaan wat de meest gebruikelijke waren kostten. De gronden zijn hier onvaster, en de uitslagen schijnen ook wel eenigszins anders te zijn, maar groot is toch het verschil niet.

Ziehier eenige posten uit de rekening, die JAN MORETUS II, als deken der St. Lucasgilde in 1617 betaalde, na afloop der maaltijd van het St. Lucasfeest.

9 cappuynen.....	tot 23	stuivers het stuk.
9 —	tot 18	stuivers
9 —	tot 16	st.
4 paar patrijzen, tpaer.....	28	st.
9 sneppen, tpaer.....	22	st.
200 vincken, het hondert.....	32	st.
12 lijsters, het stuck.....	2	st.
3 paar kiekens, 't paer.....	14	st.
19½ pont calfflees.....	tot 4	st. het pont.
6½ — calfflees.....	tot 3½	st. het pont.
Aan 14 pont boter.....		st. 5 het pont.
Voor acht hondert oesteren	fl. 10	st. 8.
Voor 92 ponden hamelenvleesch	tot 3½	st. het pont.
Voor 14 schelvischen	fl. 4	st. 18.
100 potten wijn.....	bedragende den wijn fl. 68.	
Accijs ende impost.....	fl. 21	— 12.

Een aam Rijnwijn gold 72, 74, of 78, gulden. Een pot kostte 1 gulden.

In de rekeningen van het sterfhuys van JAN MORETUS I, October 1610, lezen wij, dat men de volgende prijzen betaalde:

Het zwart laken 3 gulden 14 stuivers de el (van 70 centimeters.)
Het fijn zwart laken 9 gulden 15 st. de el.
Een fijner soort zwart laken 11 gulden de el.
Een soort grauw laken 3 gulden.
Een soort wit laken 4 gulden 10 stuivers.

In 1618 betaalde JAN MORETUS:

Een paar schoenen voor zijn jongste dochter.....	10	stuivers.
Een paar grauw schoenen voor zijn oudste dochter.....	14	—
Een paar violette gepiqueerde schoenen voor jufvrouw.....	30	—
Een paar geborduurd schoenen idem	30	—
Een paar schoenen voor mijnheer.....	45	—
Een paar schoenen voor den knecht.....	45	—
Een paar gefoueerde schoenen voor mijnheer.....	45	—
Een paar Spaansch leeren schoenen idem	45	—
Een paar zwarte schoenen idem	45	—

De satijn kostte, in 1624, 16 of 17 stuivers de el, de ongeschoren fluweel 9 gulden, de faliezijde 7 gulden, het lijnwaad 14 of 15 stuivers, het grauw lijnwaad 20 stuivers.

Honderd pond rijst kostte, in 1610, 14 gulden.

Een pond kaneel $2\frac{1}{2}$ gulden.

Een pond saffraan 21 gulden.

Er waren tarwebrooden van een halven stuiver, een stuiver en twee stuivers.

Een pot melk (ongeveer anderhalve liter) kostte 1 stuiver.

In de rekeningen van den bouw van BALTHASAR MORETUS werd in 1620 betaald:

voor een pond lood 2 stuivers
 voor een pond bewerkt ijzer $2\frac{1}{4}$ stuivers
 voor duizend gemeene baksteen en fl. 4 st. 5
 voor duizend „cleere” steenen fl. 6
 voor duizend Hollandsche steenen fl. 3 st. 12
 voor duizend dubbel steenen fl. 8.

Men ziet, dat de verhouding der prijzen van die tijden tot de tegenwoordige zeer uiteenlopende is. Sommige waren, zooals laken en baksteen en, betaalde men even zooveel als nu, of zelfs meer. Een schelvisch kostte 7 stuivers, een pond kalfsvleesch $3\frac{1}{2}$ of 4 stuivers, 1 kapuin 16 tot 23 stuivers, een pond boter 5 stuivers; men mag zeggen dat dezelfde waren nu eens anderhalve maal zooveel, dan weer twee of driemaal zooveel worden betaald. Schoenen kostten slechts een derde of een vierde van hunnen tegenwoordigen prijs. Over het algemeen schijnt de prijs der waren in guldens minder dan de helft te bedragen van nu. Houdt men rekening van het feit, dat de werkman de helft won van wat hij nu wint, en dat de levensbehoef ten de helft of een derde kostten van wat men ze nu betaalt, dan mag men aannemen, dat de waarde van het geld in het begin der XVIIe eeuw, vergeleken met die van heden, tusschen het twee- en het driedubbel moet gesteld worden, en zeker zal men ze niet te laag schatten, wanneer men ze voor twee en een kwart maal grooter houdt. Vergelijkt men het dagloon der ambachtslieden met den prijs van eetwaren en kleergoed, dan mag men besluiten, dat de arbeiders het toen beter stelden dan nu.

* *
 *

Wanneer men op die grondslagen berekent wat er aan de kunstenaars in het begin der XVIIe eeuw werd betaald voor hun werk, dan vindt men dat zij door den band minder rekenden dan nu. Het is waar, dat zij toen over het algemeen veel meer werk leverden en op die wijze terugwonen wat zij verloren op den prijs van elk stuk.

RUBENS ontving voor zijn in 1611 besteld meesterstuk de drieluik de *Afdoening van het Kruis* in de hoofdkerk van Antwerpen 2400 gulden (van 20 stuivers; in ons geld 1.80 frank) wat nu nagenoeg met 5400 gulden zou gelijk staan. Een ander meesterstuk de *Laatste Communie van Sint Franciscus* in het Antwerpsch

Museum werd hem, in 1619, 750 gulden betaald. Naarmate zijn naam en faam stegen, stegen ook de prijzen, die hij rekende. De Medicis-galerij, uit den Louvre bracht hem in 1622—1625 20.000 Fransche kronen op: aan 3 gulden 8 stuivers de kroon maakt dit 68.000 gulden, ongeveer 150.000 gulden van nu, wat niet bijzonder slecht betaald mag heeten. Voor loopend werk van weinig belang rekende hij verbazend kleine prijzen. De portretten, die hij rond 1616 voor zijn vriend BALTHASAR MORETUS schilderde, werden hem 14 gulden 8 stuivers het stuk betaald; die, welke hij na 1630 schilderde, kwamen op 24 gulden. Voor een teekening in-folio rekende hij 20 gulden, voor eene in-quarto 12, voor eene in-octavo 8, voor een in-24° 5 gulden.

VAN DIJCK ontving voor zijn *Gelukzaligen Hermanus Josephus* (Rijksmuseum van Weenen) 150 gulden in 1630; voor zijn *Kruisrechting* (Hoofdkerk van Kortrijk) 600 gulden; voor zijn Kalvariëberg (St. Michielskerk, Gent) 800 gulden, voor zijn portret van Karel I (in den Louvre) 100 pond sterling.

JORDAENS ontving voor het groote stuk uit de Oranjezaal in het huis ten Bosch 3000 gulden, voor elk zijner stukken uit de Geschiedenis der Batavieren op het Amsterdamsch stadhuis 600 gulden.

Deze waren de groote goden. BOEREN BREUGHEL ontving 150 gulden het stuk voor belangrijke werken; het magistraat van Antwerpen betaalde 300 gulden aan FRANS SNIJDERS voor een zijner voornaamste wildstukken. THOMAS WILLEBORTS ontvangt van MORETUS 96 gulden voor twee portretten. Aan ERASMUS QUELLIN wordt 15 of 16 gulden voor een geschilderd portret en een teekening, en 250 gulden voor een groote schilderij toegekend. Niet anders ging het toe met de beeldhouwers en de graveurs. HANS VAN MILDERT ontving in 1622 150 gulden voor drie borstbeelden. Aan ARTUS QUELLIN, den beroemden kunstenaar, werd door JAN MORETUS II eens 59½ gulden en eens 60 gulden betaald voor een borstbeeld in witten steen. Voor het groote beeldhouwwerk, boven de poort van het museum Plantin-Moretus prijkende, rekende hij 150 gulden. Aan de groote graveurs van RUBENS, THEODOOR en CORNELIS GALLE, PIETER DE JODE, LUCAS VORSTERMAN werd voor een titelplaat in-folio van 75 tot 100 gulden betaald.

Voor al deze werken zou nu zeker het vierdubbel gerekend worden. Maar waar is het dat, indien de kunstenaars van eersten rang geld wonnen en verteerden als groote heeren, die van minderen rang veel dichter stonden bij den ambachtsman dan dit in onze dagen het geval is.

STEENEN GALG

MEDEGEDEELD DOOR

J. F. CROOCKEWIT.

*Extract Notulen der Vroedschap van Wijk bij Duurstede.
Lunae 7.7bre 1750.*

DOR den Burg^m BRUIJN voorgesteld synde dat vermits het Gerecht buiten de stadt, door langheyt van tyd vergaan is, & sodanig Gerecht eerstdaags nodig soude syn, het tyd was daarvoor sorg te dragen, is in omvraag gebragt, dewyl op de remonstrantie hier aan hare Hoogh^d gepresenteerd, geen App^t gekomen was, als komt blyken uit een brief van den H^r LULS door Burgem. BRUIJN aan H.E. Acht gecommuniceerd, off men een *steen*en *galg* soude laten maken, bestaande uit 3 steenen pilaren, en of het opmetselen daarvan soude worden aanbesteed, alsmede het leveren en bewerken van het daertoe gehoorge eijser en daarop geresolveerd te commiteeren de HH. PAUW, VAN LEEUWEN en VAN ELST om te examineren het onderscheid van een houten of steenen galg enz. en daarvan te rapporteeren, ten einde het voordeeligst voor de stad in agt genomen worde.

Lunae 7 Sept. 1750 nanoens.

De H^r Burg^m PAUW rapporteert na examinatie bevonden te syn, dat het stellen van een *steen*en *Galg* met 3 eyseren raden, maar 31 guldens meer soude kosten, als een houten met 3 houte raden en daarop is eenparig gerolveerd een *steen*en *galg* met eyseren raden te doen maken en ten dien het daertoe van doens synde eyser aan MARTINUS VAN OORSCHOT aanbesteed voor 5 st. 't fl , als ook aan NICOLAAS KROON het metselwerk voor de som van 80 gulden.

HET BOELENS- OF OTTERS-KOOR

AAN DE
„NIEUWE KERK” TE AMSTERDAM

DOOR
JAN F. M. STERCK.

EN ongewone belangstelling is in het atgelopen jaar te beurt gevallen aan

de Koningin van Aemstels hoofdgebouwen,

zoals VONDEL haar noemt, aan de „Nieuwe Kerk” op den Dam, eertijds aan de H. Maagd Maria en de H. Catharina gewijd. Het in ons vaderland nog weinig voorgekomen feit toch is aan haar voltrokken, dat zij onder de tegenwoordige bezitters wordt gerestaureerd door de bekwame hand van een architect die gevoel heeft voor den bouwstijl waaraan zij haar grootsten luister ontleent.

De gevel van het noordelijk kruispand aan de Gravenstraat geeft daarvan reeds het bewijs. Hij is in den eigenaardigen vroeg-renaissance-stijl met gothische motieven, waarin dat gedeelte werd ontworpen na een der vele branden, die het gebouw hebben geteisterd, geheel vernieuwd en zal bovendien met het oude, nu zorgvuldig herstellende reusachtige venster in gebrandschilderd glas, worden opge-
luisterd.¹⁾

¹⁾ De onthulling van dit glasraam heeft op Paaszaterdag, den 1^{en} April 1893 plaats gehad.
Oud-Holland, 1893.

Het verdient ongetwijfeld lof, dat dit heiligdom met zorg wordt onderhouden niet alleen, maar ook in vele opzichten zijn oude gedaante zal terug erlangen; al kan het niet anders of die leege, ons uit de hoogte aangapende nissen, die pinakels en baldekijnen, die daar doelloos aan den gevel hangen, moeten velen den indruk geven, dat er nog altijd iets, en een voornaam onderdeel, aan die kerk blijft ontbreken; dat de bouwmeester, met hoeveel goeden wil en nauwkeurigheid hij ook arbeide, nooit zijn herstellingswerk in alle onderdeelen voltooid zal kunnen noemen. Zijn gevel blijft een heerlijk schoon gelaat, maar waaraan de oogen ontbreken.

Geldt dit van het uitwendige, welken indruk moeten wij dan wel ontvangen (indien de inrichting der middeleeuwsche kerken ons niet geheel onbekend is) van de ranke beuken, wanneer wij die vóór of na het herstellingswerk bezoeken? Dan overzien wij het middenschip in zijn fraai geëvenredigde lengte en hoogte, wij staren in het ruime presbyterium, wij zoeken naar de vele kapellen die de apside omgeven en komen tot de overtuiging, dat hier voor den bekwamen architect nog een dankbare taak is weggelegd, wier vervulling evenwel, voor den dienst waartoe het kerkgebouw nu bestemd is, hem vele en bijzondere moeilijkheden medebrengt. Hoeveel is hier te herstellen, hoeveel wat door den tijd en door de zorgeloosheid is vervallen, kan weer, door nauwkeurige studie, in het oude karakter herleven. Maar dan moet meer gedaan worden dan het strikt noodige. Al voldoet een stevige ruwe plank even goed (of nog beter) tot afsluiting, als een kunstig gebeeldhouwd hek, de tijden zijn voorbij dat men bij herstellingen het laatste door de eerste verving.

Men bereikt reeds zooveel met de kapiteelen, de sluitsteen en de consoles van de eeuwenoude kalk te ontdoen, door sommige wanstaltige betimmeringen weg te nemen, om slechts kleinigheden te noemen, dat wij durven hopen dat ook grootere herstellingen niet zullen achterwege blijven, en dat met name de merkwaardige krans van kapellen, die aan de Oostzijde het koor omringt, in dien toestand gebracht zal worden, dien zij als oud-Amsterdamsche, historische gedenkstukken verdienen.

Doch de artistieke en bouwkundige belangen van deze kerk zijn in den laatsten tijd in goede handen.

Ook de betreurde archivaris van Amsterdam, MR. DE ROEVER, gevoelde hoeveel nog te doen valt om dit monument van Amstels groot verleden, eenig in zijn soort, naar verdienste te bewaren en te eeren. Ik acht het van belang er hier juist op te wijzen, dat deze ontwikkelde en met zooveel goeden smaak beedeelde man, niet slechts voor de Nieuwe Kerk, maar bijzonder voor de Boelens- of Otterskapel, steeds een warme belangstelling getoond heeft. Ik behoef slechts

te verwijzen naar het eerste bundeltje van *Uit onze Oude Amstelstad*,¹⁾ naar het voorbericht van *Het Patriciaat van Amsterdam*,²⁾ om te doen zien hoe hoog deze historische monumenten door hem gesteld werden, en de reden aan te geven waarom ik aan de Boelenskapel (of het - koor, gelijk het oudtijds soms genoemd werd,) een afzonderlijke studie gewijd heb, welker uitgave in *Oud-Holland* tevens moge strekken als een hulde aan de nagedachtenis van den even kundigen als onpartijdigen navorscher der Amsterdamsche oudheid en geschiedenis.

De kapellen namen bij den middeleeuwschen kerkbouw een belangrijke plaats in. Behalve de bijzondere wijding aan een patroonheilige, hadden de voornaamste kapellen door haar ligging nog een eigenaardige beteekenis. Die aan westzijde, naast den ingang, werd steeds tot doopkapel bestemd. In de „Oude Kerk” is deze nu als graf der familie DE GRAEFF VAN POLSBROECK in gebruik. De kapellen aan Maria, de Moeder des Heeren, gewijd, bevonden zich gewoonlijk ten noorden, en die welke rondom het koor in een krans gebouwd waren, stelden de wonden voor, welke de doornenkroon in het hoofd van den gekruisten Christus gedrukt hadden, of als zinnebeeld daarvan, een lichtenden krans van sterren. Men houde hierbij in het oog, dat niets in deze kerken zonder symbolische beteekenis gebouwd is en dat dus ook, daar de kerk een kruisvorm vertoont, in het koor de plaats gevonden wordt van het boven- of hoofdeinde van dat kruis. Deze kapellen werden aan verschillende heiligen gewijd.

In zijn te weinig gekend werk *De Heilige Linie*³⁾ zegt J. A. ALBERDINGK THIJM van dit gedeelte der middeleeuwsche kerken:

„Waar dan ook de kapellen der Heiligen rondom het kruishoofd geschaard zijn, daar zijn zij doorgaands gesticht door personen of korporatiën, welke die Heiligen uit een of andere aanleiding tot hunne bijzondere patronen hebben verkozen en welke daar bij-een-komen om gezamenlijk met hun vereeuwigden vriend en beschermers hulde te brengen aan het Kruisland.”

Dit was ook het geval met de „Nieuwe Kerk” te Amsterdam. Zij zal niet lang na hare voltooiing — men begon den bouw in 1414 — met kapellen rond de apsis versierd zijn geworden. Die, recht achter het koor, moet, haar ligging duidt dit aan, het eerst voltooid zijn. Bij COMMELIN⁴⁾ vinden wij vermeld, dat zij door MEEUS GERBRANTZ. DOOS in 1443 gebouwd is, die daar ook begraven werd.

1) Amsterdam, S. L. VAN LOOY, bladz. 26.

2) Amsterdam, C. L. VAN LANGENHUYSEN bl. 2.

3) " " " bl. 202.

4) Amsterdam I bl. 505.

Ook de andere kapellen bleven niet achterwege. Hetzij deze omstreeks denzelfden tijd gebouwd en eerst later met een stichting of fundatie begiftigd werden, zooals de Boelens-kapel; hetzij, zooals bij de meest noordelijke kapel, tegelijkertijd door de stichters MEEUS GERBRANDZON en KATRIJN zijn moeder, in 1488 besloten werd, haar „te fundeeren, te timmeren, te metselen en van gront op te maecken,” en tevens van een altaar te voorzien; ¹⁾ dit is zeker dat zij haar ontstaan danken aan eenige van de voornaamste familiën welke Amsterdam vóór de hervorming bezeten heeft, welke Patriciërs ze in eigendom verkregen met het doel om daarin een geheiligde begraafplaats voor de leden van hun geslacht te bezitten, en door de daaraan verbondene fundatiën op de altaren waarmede zij die kapellen versierden, te eeuwigen dage missen te laten opdragen, en de voorspraak hunner patronen daar in te roepen. Ook eenige Gilden of vereenigingen hadden daarin hun altaren, o. a. de Drapeniers, de Metselaars, de Bergvaarders en de „Romeinen” of Wijntappers.

Dat deze kapellen of koortjes door de latere bezitters aan hunne bestemming onttrokken zijn is begrijpelijk, al is het niet geheel te verdedigen; doch dat de grafsteden van zoovele oude en voorname Amsterdamsche geslachten, waarvan de afstammelingen ook nu nog onder de eerste familiën ten onzent zijn aan te wijzen; dat deze grafkapellen, vergeten en verwaarloosd, tot de meest vreemdsoortige doeleinden gebruikt worden, is, afgezien van alle godsdienstige gezindheid of onverschilligheid, een feit zoo onverklaarbaar, dat men er bij een ander volk vergeefs een voorbeeld van zou zoeken.

Wat zou een van Albion's *Right Honorables* wel zeggen, indien hij bij een bezoek aan de „Nieuwe Kerk,” in de kapel welke de kerkmeester, JAN DIRKSZON SILL (omstreeks 1510) heeft gesticht en verrijkt met een altaar van *Onse Lieve Vrouw der VII droeffenissen*, nu de woning van den koster vond; wanneer hij in plaats van het altaar, door den vromen burgemeester JACOB VERBERGEN aan zijn naam-patroon den H. Jacobus den Meerdere toegewijd (1485), in diens kapel, 's kosters keuken vond ingericht; als hij de stichting van JAN MEEUSZON den huiszittenmeester der Nieuwe Zijde, (van 1515—1518) van oudsher tot stookplaats zag bestemd; zoo hij onder het gewelf, waar een andere burgervader, de reeds genoemde MEEUS GERBRZ. DOOS met zijn vrouw AEFJE, in 1443 de oudste der nog bestaande kapellen recht in het Oosten liet bouwen en een altaar ter eere van Sint Laurentius stichtte, een uitgang vond naar de Eggertstraat, met een tochtportaal uit 1652; indien hij de bijzonder rijk gebeeldhouwde gothieke kapel door een anderen MEEUS GERBRANDSZ. en zijn moeder CATHARIJN in 1488 ter eere van de Moeder Gods

¹⁾ Bij COMMELIN *Amsterdam*, bl. 505, de acte van deze stichting.

„ende tot vertroosting van haare en haare ouders siele” gesticht, in een vuile timmermanswerkplaats zag veranderd?

’t Is mogelijk dat *His Lordship*, uit flegma of beleefdheid zijn meening niet zoude uiten; maar ik ben er zeker van, dat wanneer hem de nog niet genoemde noordoostelijke kapel getoond werd en medegedeeld dat hier de graven rusten van het voornaamste geslacht dat Amsterdam ooit heeft voortgebracht, waaruit in de 17^e eeuw nog tal van Burgemeesters en Magistraten dier stad met trots zich roemden gesproken te zijn, — ik ben overtuigd dat de vreemde bezoeker zoude vragen of gevoel voor adel en gegronde familietrots in Nederland onbekende deugden zijn!

Achter de gebeeldhouwde borstwering, met de fijn gesneden pilasters, welke die kapel afsluit en nu nog prijkt met de wapens van DEN OTTER, BOELENS, BETHS en ZAEL, in de geschiedenis van Amsterdam goedklinkende namen, is daar een ruw houten loods getimmerd, welke tot eenige meters boven den grond met zand, oude steenen en afbraak is opgevuld en de ruimte der kapel onzichtbaar maakt en dichtsluit. In één woord, op die luisterrijke graven is een bergplaats ingericht van allerlei rommel waarmede men geen weg meer weet. Van oudsher heeft hier de doodgraver of grafmaker zijn atelier opgeslagen.

En toch, toen in 1655, VONDEL een lofdicht wilde wijden aan KORNELIS DE GRAEFF, Vrijheer van Zuidpolsbroeck, Burgemeester en Raad van Amsterdam wist hij dezen geen hoogere eer toe te kennen dan die van gesproken te zijn uit dat oude geslacht van BOELENS, waarvan eenige voorname spruiten in deze grafkapel zijn te ruste gelegd:

Indien men uwen gryzen stam,
Ter heerschappy des lants geschapen,
En die 's lants vryburg Amsterdam
Gekroont heeft met de kroon van 't wapen,
Den lauer schonck, die niet verdort,
Noch schoot de dankbaarheid te kort.

Had ANDRIES niet Stadts eer bewaert,
En 's Keizers glori trouw verdadight,
AUGUST had met zijn edel swaert
Den Ridder spader begenadight,
Wiens miltheit Oostenryck behaeght
Daer Amstels schilt de kroon afdraagt.

Dat de dichter in deze verzen herinnert aan het verleenen van de keizerskroon door Maximiliaan op het Amsterdamsche wapen, toen de stad onder het bestuur stond van den Burgemeester Ridder ANDRIES BOELENS, behoeft geen nader betoog, te meer daar ik later nog op dezen beroemden man zal terugkomen.

VONDEL gaat aldus voort met de herinnering aan dat aloud geslacht weer op te wekken:

Maer dees geslachtboom bloeit, gekroont
In top met BICKEREN en GRAVEN,
Daer vryheit in hun schaduw woont,
En Grootvaer BOELENS zooveel braven
Gesproten zlet uit zynen struik.
Zoo blinckt de goutmyn in 't gebruik.

De stam, die voor 't Gemeene best
Zich zelve uitdeelt by zyn leven,
Wort noch, gelyck van outs bevest
En in zyn tacken hooghverheven:
Want schoon 't gebeent ten grave vaert,
De deught blyft eeuwigh en vermaert. 1)

Doch laat ik voorzichtig zijn en bij een historische studie geen dichter als getuige oproepen, vooral VONDEL niet, die immers door TER GOUW herhaaldelijk is gewraakt geworden, juist in zijne vermeldingen van feiten betreffende het geslacht BOELENS! 2)

Zonder vrees voor eenig verwijt, geef ik dan ook liever het woord aan MR. N. DE ROEVER, waar hij zegt: 3)

„Er is wellicht geen geslacht geweest dat de wisselende lotgevallen van Amsterdam langer heeft gedeeld, dat zich voor de belangen van onze vaderstad warmer heeft in de bres gesteld en met meer juistheid van blik de stadshulk in de richting heeft gestuurd, die zij voor het stadswelvaren noodig had, dan juist dat geslacht BOELENS. Vindt men voor het eerste het bewijs in de regeeringslijsten, waarin de naam BOEL of BOELENS tusschen 1360 en 1680 meermalen wordt genoemd, voor het andere behoeft men slechts de geschiedboeken der stad op te slaan, om overtuigd te worden van den invloed, dien de leden van dit geslacht op den gang van zaken hebben uitgeoefend. De Henegouwsche leeuw mocht verdrongen worden door het Beijersche ruitbord, de Oostenrijksche faas mocht het Boergoensche kruis opvolgen, en de vrijheidlievende Nederlandsche leeuw mocht het Spaansche juk van de schouders schudden, de BOELENS wisten hun aanzien standvastig te bewaren en zich op het kussen te handhaven, totdat de laatste naamdrager bij zijn vaderen werd verzameld, de gevierde naam voor goed verdween. —

Naam en wapen 4) van BOELENS zijn aangenomen door verscheidene familiën,

1) VONDEL, uitg. v. UNGER, dl. 1654—55, bl. 240

2) *Geschiedenis van Amsterdam*, III. bl. 445.

3) *Het Patriciaat van Amsterdam*. Voorrede.

4) Een zilveren dwarsbalk op een veld van sinopel.

die er een eer in stelden, om af te stammen van een dochter of een kleindochter van den bekenden ANDRIES BOELENS, die vijftien maal tot de burgemeesterlijke waardigheid werd gekozen, en in den tijd van zijn bewind, drie graven van Holland den eed mocht afnemen. Dit bewijst dat men 't geslacht in eere hield.

In weerwil van dit al zijn de mannen, die het geslacht BOELENS aan de stad opleverde, langzamerhand vergeten."

En hierdoor is het te verklaren dat ook hunne grafstede dat lot heeft gedeeld. Hoe onverdiend het is, zal blijken uit de bijzonderheden welke ik van hier en daar bijeen heb kunnen verzamelen, zoowel omtrent het koor of de kapel en hare graven, de personen wier asschen zij bewaart, als haar votiefschilderij en merkwaardige grafzerk.

De Boelens-kapel, gelegen tusschen de S. Laurens- en Lieve-Vrouwe-kapellen, welke in 1443 en 1488 gebouwd werden, is ongetwijfeld ouder dan 1510, het jaar waarin wij haar voor het eerst in een officiël stuk vermeld vinden.

Niet slechts de bouworde duidt dit aan, maar ook de omstandigheid dat de meest noordelijke en de meest oostelijke kapellen moeilijk gebouwd kunnen zijn met openlating van de ruimte welke nu de Boelens-kapel tusschen beiden inneemt.

Het komt mij vrij zeker voor, dat de drie kapellen kort na elkander zijn opgericht. De middelste moet na 1488 „getimmert" wezen, zooals de oude oorkonden het noemen, want de Drapeniers- of meest noordelijke kapel, welke uit dat jaar dagteekent, wordt reeds ter plaatsaanduiding genoemd in de acte van stichting der Boelenskapel. De eerste bestond dus reeds vóór de laatstgenoemde, waarvoor de „merckelijke sommen van penningen", tot haren bouw benoodigd, lang vóór 1510, het jaar der stichtingsacte, gestort moeten zijn.

Wij mogen dus aannemen dat de Boelenskapel in dit jaar voltooid was, doch daaruit volgt dan ook de vrij zekere veronderstelling, dat eenige jaren vroeger met het bouwen is begonnen geworden.

Om tot den stichter van de Boelens- of Otterskapel (want beide familiën hebben daartoe medegewerkt) op te klimmen, moet ik den lezer verzoeken mij naar een oud-Amsterdamsch plekje te volgen dat hoogstwaarschijnlijk niet tot zijn dagelijksche wandelingen behoort. Wij zijn in de Westerstraat en slaan de 2^e Boomdwarsstraat in, om, waar deze in de 2^e Lindendwarsstraat overgaat, plotseling op een groot vreemdsoortig plein te geraten, dat veel hooger dan de straat ligt en nu door een openbare school en een volksbadhuis wordt ingenomen. Volkomen in tegenstelling met deze echt 19^e eeuwse inrichtingen klinkt de naam *Karthuizers*-kerkhof, dien dat plein en *Karthuizers*-straat dien de aangrenzende weg draagt. In het begin der 16^e eeuw, ja, reeds drie eeuwen vroeger

toen dit plekje nog op twee roerschoten afstands buiten de stadsvest lag, was hier het *Klooster der Karthuizers*, dat machtig in middelen, maar niet minder machtig in godsvrucht en goede werken, onder de voornaamste kloosters van Amsterdam gerekend kan worden ¹⁾.

Slechts twee getuigen uit den bloeitijd van het klooster treffen wij daar nog aan: den steen met het opschrift: *Catuyser Kloster*, welke eenmaal boven de poort gestaan heeft, en nu in het hoekhuis prijkt, en een meer levende herinnering, een eeuwenouden populier, in wiens schaduw de monniken wellicht vroeger hun getijden gelezen hebben, en die in den zomer dat plein nog een bijzondere aantrekkelijkheid verleent. Nog een derde getuige van den rijkdom van het Karthuizerklooster, genaamd *'t Convent van de Have der Zaligheid van S. Andreas*, ²⁾ blijft in Amsterdam voortbestaan; het is het Burger Weeshuis, dat in 1579 in het bezit werd gesteld van het klooster met al zijn eigendommen, landerijen en archieven, ondanks de weigering van Prior en Procurator, die zich te Haarlem bevonden. Het Weeshuis nam de zorg voor de nog levende Karthuizers op zich tot aan hun dood.

De leden der familie BOELENS schijnen herhaaldelijk tot den bloei van het klooster der Karthuizers te hebben bijgedragen. Niet slechts dat HILLEBRAND DIRCKZEN BOELENS, priester, in 1444 bij zijn professie 600 rijsche guldens schonk en een belangrijke practische verbetering aan de gebouwen aanbracht ³⁾; en dat zijn nicht MARGRIET DIRCKSDR. BOELENS in 1517 groote aalmoezen en een legaat van 150 gulden gaf, benevens een schilderstuk met Christus in den stal van Bethlehem ⁴⁾, alsmede dat haar broeder HENDRICK BOELENS monnik was in dat klooster, maar beider vader, de Burgemeester DIRCK BOELENS, werd in 1459 in dat klooster begraven, hetgeen natuurlijk wel getuigt, dat hij ook bij zijn leven eenige belangstelling zal hebben betoond ⁵⁾.

In 1510 zou hij zich echter een eervoller grafstede gekozen kunnen hebben. Immers een ander lid van de BOELENSZEN, de priester VECHTER DIRCKZEN BOELENS, broeder van evengenoemden Burgemeester, en Procurator van het „Cartuizersklooster van den Tol” (aldus werd het ook genoemd) ⁶⁾ kwam in dat jaar voor Schepenen van Amstelredamme en maakte met Kerkmeesteren van O. L. Vr. kerke, nu de Nieuwe Kerk, de volgende overeenkomst, waarbij hij ten behoeve

¹⁾ SCHELTEMA, *Aemstels Oudheid*. II, geeft de geschiedenis van dit klooster.

²⁾ Zie v. HEUSSEN en v. RIJN, *Kerkel. Outheden* IV, bl. 203.

³⁾ SCHELTEMA, t. a. p. bl. 39.

⁴⁾ T. a. p. bl. 49.

⁵⁾ *Patriciaat van Amsterdam*. Aanhangsel.

⁶⁾ In een Ms. genealogie bij Jhr. Mr. Backer.

Der heilige Geist. Der heilige Geist. Der heilige Geist.

Der heilige Geist.

Der heilige Geist.

Der heilige Geist. Der heilige Geist. Der heilige Geist.

S. DE CLERCQ del. 1893

G R A F Z E R K
 VAN DE FAMILIE BOELEN-DEN OTTER
 EN VAN
 MR. CLAES HILLEBRANTSZ., PRIESTER,
 in de „Nieuwe Kerk" te Amsterdam

Oud-Holland 1893.

van een nieuwe grafkapel, door hem, voor zich en zijn familie gesticht, en welke nu voltooid was, deze bepalingen stelde:

Wy JAN LAMBERTZOEN ende CLAES GHAEFF, scepene in Amstelredame, oirconden en kennen dat voer ons quame RUYSCH JANSZOEN, JAN DIRCKZOEN, ¹⁾ FRANS CLAESZOEN en CLAES BOUYCK, Kerkmeesters van onserj Lieven vrouwen kerck binne desen Stede. Ende gelieden, in den name by consente van den Rade deser stede, alsoe heer VECHTER DIRCKZ. priester sekere merckelycke sommen van penningen in almisse gegeven heeft, der voirsz. kerken, omme daermede, alst nu gebeurt is, te timmeren en funderen ter eeren Goits ende synder liever Moeder der glorioeser Maget Marien, een Capelle ant oisteynde vander voors. kercken, aldernaist de drappenierders Capelle; die sy in den name als boven van nu voertan tot ewigen dage tot coste van voirs. kercken sullen houden, dack dicht en in rake ende dake, dat daeromme die voirs. heere VECHTER, achtervolgende seekere overcoemsten mit hem dair aff van te voren gemaict, gehouden en geacht sal werdden als een ewich fundatoer der voors. cappellen. Ende dat men in derselver cappellen een altaer sal stichten, als nu all gedaen is, ter eeren Goidts, en synder liever moeder Marien, ende niet meer, sonder expres consent en believinge van den voirs. heer VECHTER ende syn nacomelingen daerophy oft syne nacomelingen een ofte meer vicarien sal mogen stichten, ende missen mogen funderen, doende bidden voor syn siele, synder ouderen en vrunden sielen ende voor alle die geene daervoor hij dat begerende is, tot ewigen dagen als hem en synen nacomelingen believe zal. Ende tot dien binnen der voirs. capellen hebben sal vier graven, voer hem ende syn nacomelingen tot ewige dage, die hij in meininge is te bedekken met twee sarcken. Behoudelyck der kercken heure recht op den voorsz. graven, en dat den voirs. heer VECHTER oft zijne nacomelingen die voorsz. Capelle niet en sal oft sullen mogen toescutten, mar open laten, omme een ygelyck daerinne te sitten en knyelen, omme syn devotie te doen, soo vele als recht en reden eysschen sal. Alle arch en list uytgesondert. In oirconde desen brieff bezegelt mit onzen zegelen; gegeven opten vierden dach van Januario, int jaer ons heeren duysent vyffhondert, en thien.

Op de plycque stont J. BENNINGCK. Ende was besegelt met twee uythangende zegelen gedruckt in groenen wassche met dubbele francyne staerten doortrocken.

Tien jaren later, den 27 November 1520 stierf VECHTER DIRCKZEN, en werd volgens zijn wensch in de door hem gestichte kapel aan de Nieuwe Kerk te ruste gelegd. Had hij het kunnen vermoeden, de vrome man, dat van al zijn verlangens, die hij zoo deugdelijk voor schepenen bekrachtigd had, weldra geen enkel meer zou worden opgevolgd, ongetwijfeld zou hij liever bij zijn medebroeders de Karthuizers zijn laatste rustplaats bestemd hebben, al is ook hun Convent niet lang daarna aan verwoesting en vergetelheid prijs gegeven. VECHTER DIRCKZ. en zijn familie mogen nog ten huidige dagen in hetzelfde graf liggen in de Boelenskapel, hetgeen niet onwaarschijnlijk is; maar noch de missen en gebeden *voer zijn siele, synder ouderen ende vrunden sielen*, zullen ten eeuwigen dage worden opgedragen; noch het verbod om de kapel te mogen toescutten, of het voorschrift om *haer open te laten omme een iegelyk daerinne te sitten en knyelen omme syn devotie te doen*, zijn opgevolgd geworden; zelfs de *twee sarcken* die het graf moesten bedekken, zijn verdwenen! VECHTER'S verdere levensbizon-

¹⁾ JAN DIRCKZOEN is JAN DIRCKSZOON SIL, de stichter van een andere kapel, als op bl. 4 vermeld is.

²⁾ Copie collat. 27 februari 1646 door Notaris GERRIT COREN te Amsterdam, bij de documenten van het Moens- of Ottershofje. Bij WAGENAAR, Amsterdam II 177 komt deze acte voor met verschillende onjuistheden.

Oud-Holland, 1893.

derheden zijn even vergeten als zijn graf. Doch om de waarheid gestand te doen, de grafsteenen zijn naar alle waarschijnlijkheid door de familie van den stichter zelf verwijderd en vervangen door het kunststuk van beeldhouwwerk, waarmee omtrent 1540 de graven bedekt werden, en dat nu nog in de kerk aanwezig is.

De zeer nauwkeurige afbeelding van deze grafzerk, waarmee mijne studie wordt opgeluisterd, dank ik aan het talent van den heer S. DE CLERCQ, die dit, door de ligging van den steen zoo moeilijke teekenwerk, met evenveel nauwkeurigheid als goeden smaak voltooid heeft.

De man wiens half uitgesleten beeltenis ook nu nog zoo duidelijk op de grafzerk tot ons spreekt, kan met recht de tweede stichter van de Boelenskapel genoemd worden, want hij heeft die geheiligde bedplaats overvloedig met giften niet slechts, maar vooral met enkele merkwaardige kunststukken opgeluisterd.

Over hem, met name NICOLAES HILLEBRANDZON DEN OTTER, priester, die later den naam zijner moeder GRIETJE BOELENS heeft aangenomen is het mij gelukt verscheidene bijzonderheden bijeen te vinden, die mij in staat stellen zijn persoonlijkheid vrij volledig bekend te maken.

Daar zijn grafzerk het eenige monument is, dat ons nog in werkelijkheid de stichters van het Boelens- of Otterskoor voor oogen brengt, ligt het voor de hand dat wij daarbij wat langer stilstaan.

Deze enorme steen (hij meet wel 3 meter bij 1.70 meter) is nog niet zeer lang geleden, omstreeks 1879,¹⁾ uit de Boelens-kapel verplaatst naar de middelste kapel, door MEEUS DOOS gesticht, en nu tot doorgang dienende. Dat hij daar een vreemd figuur maakt, wordt wel wat vergoed door de betere gelegenheid die men nu heeft om hem te zien, dan dit in de tegenwoordige, met zand en puin opgehoopte Boelenskapel het geval zoude zijn.

De zerk is in ongemeen sierlijken en rijken renaissancestijl uitgehouwen en zoo hoog van relief, dat zelfs de slijtage van 350 jaren de groote kunstwaarde nog lang niet onzichtbaar heeft kunnen maken, ofschoon zij wel veel verloren heeft.

Mr. CLAES DEN OTTER-BOELENS ligt hier voor ons afgebeeld in zijn vol priesterlijk ornaat, in de handen de kelk houdende, zooals hij op zijn sterfbed gelegen heeft. De kelk is blijkbaar met geweld uit den steen gehakt; doch de versieringen van het kasuifel, waarmee de priester getooid is, zijn nog duidelijk zichtbaar: het zijn de afbeeldingen van den *Salvator Mundi*, van de heiligen *Petrus, Paulus, en Johannes*.²⁾

Aan den onderkant, tusschen het grillige ornament, zoowel als boven de

¹⁾ Zie een opstel van DE ROEVER in de *Amsterdamsche Courant* van 8 Januari 1879.

²⁾ Een afbeelding van de zerk in het familie-album DE GRAEFF geeft deze bijzonderheden aan.

beide engeltjes, zijn de wapens aangebracht van BOELENS, BETHS, ZAEL en DEN OTTER, ¹⁾ terwijl in het midden onder zijn voeten, het schild van Mr. CLAES met zijn merk en de letters *n.h.* staan uitgehouwen. De vier hoeken dragen in medaillons de vier Evangelisten, en het randschrift, voor zoover leesbaar, luidt in de eenvoudige taal dier dagen:

Hier legge. begre. boel henrikz. boel dirckz. en duyf sy wijf. dirck boelez. heer vechter en griete boele sy kinderen. en Hier leyt begre. Meester Claes Hillebrant Boelen m^{dxl}. de xxij septembris. ²⁾

Onder het beeld staat met groote letters:

I. v. m. Claes Hillebrantz Boelen 1540

of: *I(n) V(enerabilem) M(emoriam)* ³⁾; en zijn spreuk:

Cruz Pellit Omne Crimen,

d. i.: Het kruis neemt alle zonden weg.

De hoofdpersoon van dit allermerkwaardigste grafmonument vraagt het eerst onze aandacht.

Evenals WILLEM EGGERT, de stichter van de Nieuwe Kerk, was ook de

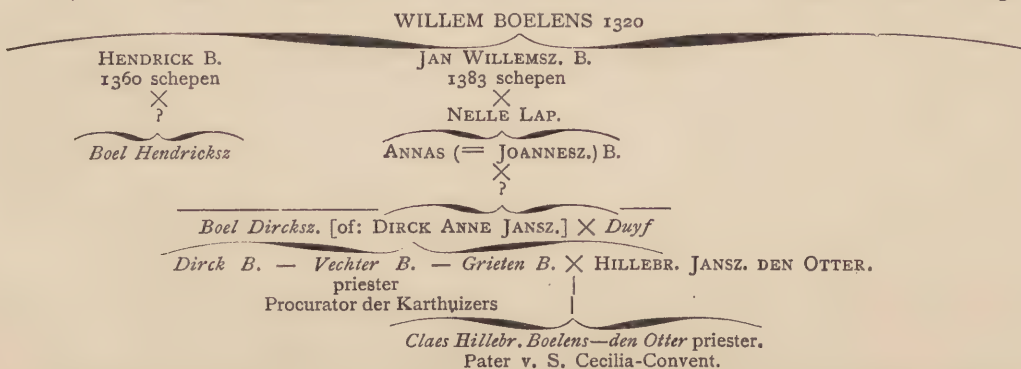
¹⁾ BOELENS: op een groen veld een zilveren dwarsbalk, beladen met de letters *n.h.* (*NICOLAEUS HILLEBR. BOELENS*).

BETHS: in zwart drie gouden penningen, 2 en 1.

ZAEL: in rood twee zilveren dwarsbalken, de bovenste met drie, de onderste met twee zwarte andrieskruisen beladen.

DEN OTTER: gedeeld, *a.* in goud een zwarte vogel op roode kruik, waaromheen een zilveren lint kronkelt; *b.* in zilver een otter van natuurlijke kleur.

²⁾ De personen op de grafzerk genoemd zijn hieronder *cursief* gedrukt en bestaan elkander als volgt:

Heer, zooals alleen VECHTER BOELENS op de zerk genoemd wordt, was toen nog uitsluitend een titel voor geestelijken. Vergelijk nog ons hedendaagsch: Heerbroer, Heerzoon, dat niet beduidt een broeder of zoon, die den Heer is toegewijd, maar geestelijke heer (*dominus*) broeder of zoon.

³⁾ I. V. M. zou ook kunnen beteekenen: *Juris Utriusque Magister*.

stamvader van de OTTERS uit Purmerend afkomstig. Deze, genaamd CLAES WOUTERSZ. in den Otter, was een rijk poorter en handelaar op Engeland. Hij is door koning EDUARD IV van Engeland tot ridder geslagen, ter zake dat hij o. a. aan dien koning omstreeks 1470, toen deze uit zijn rijk verdreven was en naar Nederland gevlucht, veel geld geleend had. Zijn vrouw was MARIE PIETERSdr. WEYNS. Hij had het goede inzicht om twee zijner drie kleinkinderen, wier vader, JAN CLAES WOUTERSZ. DEN OTTER, gehuwd met RENGEMOER JANSdr. van Monnikendam, in 1480 overleden was, uit te huwelijken aan twee van de oudste en rijkste geslachten van Amsterdam: de BETHSZEN en de BOELENSZEN.

FLORIS JANSZ. huwde ALIDA JAN BETHSdochter, en HILLEBRAND JANSZ. IN DEN OTTER werd, — door zijn huwelijk met GRIETJE BOELENS DIRCKSDochter, (de zuster van den zoo beroemd geworden Burgemeester ANDRIES BOELENS), — de vader van Mr. CLAES HILLEBRANTSZ. DEN OTTER, den priester wiens beeld de zerk vertoont, en van diens ouderen broeder DIRCK HILLEBRANTSZ. later Burge-meester van Amsterdam, over wien straks meer.

CLAES HILLEBRANTSZ. DEN OTTER, gezegd BOELENS, is zonder twijfel een man van groote beteekenis geweest, ofschoon al de schrijvers der geschiedenis van Amsterdam over hem zwijgen.

De monumentale grafzerk, het eenige steenen gedenkteeken met beeltenis van een persoon uit de XVIe eeuw, dat in de Amstelstad is bewaard gebleven, had toch dezen en genen wel eens aanleiding moeten geven om te onderzoeken voor wien dat kunststuk kan zijn opgericht. De bronnen waaruit ik de hier volgende levensbijzonderheden heb geput zijn: het bekende merkwaardige familie-album van Jhr. D. DE GRAEFF VAN POLSBROEK, (wien ik hier mijn erkentelijkheid betuig); een manuscript kronijk van 1477 tot 1534, door een Amsterdammer geschreven, en eindelijk het lijkgedicht dat de geleerde ALARDUS van Amsterdam voor CLAES BOELENS-DEN OTTER opstelde. De gegevens zijn nu eens uit dit stuk dan uit het andere tot een geheel vereenigd.

NICOLAAS HILLEBRANTSZ. DEN OTTER werd te Amsterdam geboren in 1496, en verwierf na zijne studiën volbracht te hebben den titel van S. Theologiae Licentiatius, volgens anderen van Baccalaureus. Ik heb reeds vermeld dat hij priester gewijd was en ik vermoed, dat hij tot de orde van S. Franciscus van Assisië behoorde, omdat hij in 1533 aan het hoofd kwam van de nonnen in het S. Cecilia-Convent te Amsterdam, die van deze orde waren. Dit stond ter plaatse waar wij nu het stadhuis aantreffen. Ook vind ik hem vermeld als „parochiaen”, d. i. parochus of pastoor van de Nieuwe Kerk, welke waardigheid hij gelijktijdig met de evengenoemde kan hebben bekleed.

Mr. CLAES was ook Ridder van Jerusalem, hetgeen mij doet vermoeden

dat hij aan een pelgrimstocht naar het H. Land, een heldenstuk in die dagen, heeft deelgenomen. Ik word in deze meening versterkt door een portret dat JAN VAN SCOOREL van hem geschilderd heeft, die zooals bekend is vele Jerusalemvaarders heeft vereeuwigd, wier contereitsels te Utrecht en te Haarlem te zien zijn. Onder dezen komt Mr. CLAES echter niet voor. Waar zijn portret is valt niet meer met zekerheid aan te wijzen. Het berustte eenmaal in het huis van „den jongen Heer van Purmerland,” namelijk FRANS BANNING COCQ. Wij moeten hier denken aan het kasteel Ilpenstein te Ilpendam bij Purmerend. In den verkoopcatalogus der schilderijen van dit huis, welke den 3^{en} December 1872 geveild zijn geworden, is dit portret echter niet weer te vinden. Mr. CLAES was daarop voorgesteld hebbende in zijn rechterhand eenige gouden en zilveren gekruiste penningen (waarschijnlijk medegebrachte munten met het Jerusalemskruis), waarop hij met den voorsten vinger van de linkerhand wijst. Op de onderste lijst staat dezelfde spreuk als op zijn grafzerk: *Crux pellit omne crimen*. Hierdoor was het mij ook mogelijk dit onderste opschrift op den steen met zekerheid te ontcijferen, daar dit nagenoeg is uitgesleten.¹⁾

Welk gewichtig personage Meester CLAES DEN OTTER geweest is, blijkt vooral uit een gebeurtenis, waarbij hij een voorname rol heeft gespeeld; het zoogenaamde „rumoer” der „overwiven” van het Mirakel-Gilde der H. Stede (nu de N. Z. Kapel), in 1531. Het is bij de vermelding van dit merkwaardige feit dat TER GOUW²⁾ voor de eerste en eenige maal Mr. CLAES noemt, blijkbaar zonder hem te kennen, en hem voorstelt als den opruier en den kwaden raadsman der „overwiven.” Daar voor deze beschuldiging geen enkel bewijs wordt aangevoerd en ook volstrekt geen grond er voor te vinden is in de bronnen welke TER GOUW voor zijn bewering aanhaalt, verhoogen zijne woorden de deugdelijkheid van zijn geschiedenis niet. Hoe hoog men den heer TER GOUW ook waardeere als den onvermoeibaren en nauwkeurigen navorscher zijner geschiedbronnen, hij mist één hoedanigheid den historicus onontbeerlijk. Hem ontbreekt volkomen de gave om zich te verplaatsen in de godsdienstige denkwijze der personen die hij opvoert; hij beoordeelt hunne handelingen volgens zijn subjectief protestantsch inzicht, terwijl hij een door en door katholiek tijdvak behandelt.

Bij zijn beschrijving van het „vrouwenoproertje,” zooals hij het noemt, komt dit ook op zeer hinderlijke wijze uit.

¹⁾ Deze bijzonderheden volgens het familie-Album DE GRAEFF. Wellicht duidt de figuur met schild en zwaard (?) in het hoofd van de zerk, op de ridderlijke waardigheid. Het opschrift in den bovenrand is onleesbaar.

²⁾ *Amsterdam* IV. 197 volg.

Deze gebeurtenis, welke men uitvoerig bij TER GOUW verhaald kan vinden, komt in 't kort hierop neder.

In Mei 1531 liet de regeering van Amsterdam „graven een fundament op dat kerckhof van die Heilige Stede, om daer te maken een huys¹⁾,” voor de keuring der wol.

Deze eigenmachtige handeling verdroot natuurlijk de „overwiven” van het Mirakel-Gilde, wier plicht het was voor de belangen der H. Stede in 't algemeen en voor het H. Sacramentsaltaar in 't bijzonder te waken. De „overwiven” behoorden tot de aanzienlijkste familiën der stad, wier naaste bloedverwanten in de regeering waren, zoodat zij vooral meenden deze inbreuk op de rechten der H. Stede, toen nog het voornaamste heiligdom der stad, als een groote beleediging ook haar aangedaan te moeten beschouwen. Hadden deze dames terstond haar beklag ingediend bij den bevoegden rechter, zij zouden zeker haar pleit gewonnen hebben. Maar, hetzij de overheid op 't stuk van zuiver geloof (met reden) niet al te zeer door haar vertrouwd werd, hetzij haar innig godsdienstige overtuiging en de eerbied voor het H. Sacrament haar deed meenen dat hier kort recht moest geschieden, zij verzamelden op den laatsten Mei wel 300 vrouwen bijeen, die korte metten maakten en met schoppen het gegraven fundament weder toewierpen. Dit was zeker een onbezonnen daad, even eigenmachtig als die der regeering; doch nergens blijkt het uit, zooals TER GOUW beweert, dat de vrouwen door twee priesters opgeruid werden. Slechts toen de vrouwen veroordeeld waren en haar de keuze werd gelaten tusschen vier jaar ballingschap buiten de stad of een boete van vijftig gulden ieder, hebben zij zich gewend tot den priester Mr. CLAES, den broeder van een harer, CATRIJN HILLEBRANTSdr. gehuwd met FRANS VAN CAMPEN. De „overwiven” berustten niet in haar veroordeeling maar togen naar Brussel om van den keizer zelf gratie te erlangen; voorwaar een kostbare onderneming zelfs voor die vermogende vrouwen! Op dezen tocht waren zij vergezeld van „een geleert man en een welsprekende man, van Amstelredam, genaemt meester CLAES DEN OTTER en was priester en bacalarius in der godheit.”²⁾ Voor den keizer gekomen, „soe heeft meester CLAES (van den vrouwen wegghen) sijn clachte gedaen, en hij heft begeert, dat die keizer doer sijn goedertierenheit den vrouwen woude gracie doen, en voorstaen in hoer saeck, die godlick ende rechtfeerdig was.”

Immers, al waren de vrouwen ook te ver gegaan in haar optreden voor de rechten der H. Stede, het onrecht door de regeering dat heiligdom aangedaan was niet weggenomen; de zaak waarvoor zij nu optraden in zich was dus rechtvaardig,

1) Volgens de Kronijk 1477—1534.

2) Zoo spreekt de kronijkschrijver van 1477—1534

want het erf dat de regeering wilde betimmeren, was het kerkhof (dat wil niet zeggen de begraafplaats, maar de hof bij de kerk), „een erf dat geheilicht was, en dat tot eere van dat heilige sacrament gegheven was, (al en was die plaetse niet gewijt.)”

De vrouwen kregen, ondanks de welsprekendheid van Mr. CLAES HILLEBRANTZ. DEN OTTER, en een ongelooflijke volharding bij haar verzoek, nul op het request en konden onverrichter zake huiswaarts keeren. Zij moesten wel gedogen dat het huis op het erf der H. Stede gebouwd werd tegen alle recht in, en de boete betalen.

Voorzag KAREL V dat hij toch weinig goeds verwachten kon van een regeering die bewijzen gaf reeds hoe langer hoe minder aan de oude religie te hechten? Het ligt niet op mijn weg hierover nog verdere beschouwingen te houden, evenmin als deze gebeurtenis in alle bijzonderheden te verhalen. Het was mijn doel om Mr. CLAES in zijn flink optreden voor de rechten der H. Stede en der „overwiven” van haar Gilde te schetsen, en aan te toonen dat men zich in de godsdienstige gevoelens dier dagen moet verplaatsen om zoowel den heiligen ijver der vrouwen te verklaren, als meester CLAES te ontheffen van den schijn dat hij haar zou hebben opgeruid of slechten raad gegeven.

Het getuigenis van een tijdgenoot van Mr. CLAES is daar om te bewijzen dat deze niet de man is om zulk een zware beschuldiging te verdienen.

Mr. NICOLAES HILLEBRANTSZ. BOELENS—DEN OTTER overleed den 22 September 1540. De beroemde ALARDUS van Amsterdam, die tegen ERASMUS optrad en in geleerdheid voor hem weinig onderdeed, maakte toen een uitvoerig grafgedicht op den Pater van het Cecilia-Convent. De dichter, die nu eens te Keulen, dan weer te Leuven verbleef, was te Amsterdam in het jaar waarin Mr. CLAES overleed,¹⁾ en vertoefde wellicht toen, evenals hij dat ook bij andere gelegenheden gedaan heeft,²⁾ in het evengenoemde klooster.

Het grafgedicht komt voor in een vrij zeldzaam boekje,³⁾ dat in 1541 te Leuven werd gedrukt, en dat nog een schat van bijzonderheden bevat over Noord-Nederlandsche persoonlijkheden, die ALARDUS bezongen heeft.

1) Volgens dagteekening van een zijner brieven aan GUILIELMUS ANDREAS, 20 Januari 1540, te Amsterdam.

2) In ALARDUS' *Praeconium Divi Nicolai*, staat: *ex collegio Ceciliano, Kal. Mai. 1543.*

3) Te weten: *Theophilacti Bulgariae Archiepiscopi Epistola cum primis elegans ac pia, interprete Alardo Aemstelredamo* [Lovanii, 1541?]. Op den titel ALARDUS' emblema: Een doodshoofd, met *Tandem*. Aan het einde een fraai portret van ALARDUS met: *Anno aetatis 50, en vier verzen*. Onder de gedichten komen er in voor: *Epithalamion Damiani a Goes equitis Lusitani et Johannaë ab Hargen Hagensis*. Grabschriften op: *Georgius Schenk, baro a Tautenburch*; op: *Reynerius Brunt, Aemstelred. Iudex select. curiae Hagensis*. Op *Conradus Goclenius*, professor te Leuven; op *Harman Haio (Occo?)*, een Fries; op *Johannes Tengius* van Hoorn, enz. enz.

De verzen van dezen eerlijken Amsterdamschen geleerde geven in onverdachte taal getuigenis van de ware beteekenis en verdiensten welke aan Mr. CLAES DEN OTTER moeten worden toegekend.

Epitaphium D. Nicolai Hillebrandi Boelij, honoratissimi virginum
Caeciliensum collegij moderatoris, pariter ac celebratissimae
civitatis Aemstelredamensis Censoris sive provisoris,
praecipui libertatis Ecclesiasticae assertoris.

*Hic Nicolaus dormit ille Boelius
Vir candidus, praeterque caeteros probus,
Civilitate nemini cedens, neque
Synceritate; publicis negotijs,
Quae passim obivit, maxime isto nomine,
Eaque caussa, plus quam opulentissimus.
Excercitatus rebus in civilibus,
Quo factiosos gnaviter compesceret,
Obsisteretque publicis adulteris,
Et impediret heu nimis frequentia
Nimis et leves ob noxas divortia.
Hac destinatur Censor in republica. —
Quo vindicaret strenue Monasticen,
Septem per annos singulari industria,
Caeciliano praefuit collegio,
Peculiare pauperum praesidium,
Quos undecumque sic alebat nescios,
Ut Nicolaus ille magnus, Virgines
Jam jam pudendo destinandas luxui
Simulac honestis occupat laboribus.
Hoc curat unum seduloque nititur,
Ut conciones sint piae ac catholicae,
Ut literatos ac pios Ecclesia
Habeat ministros, ac statim scholastica
Pubes bonis et literis et moribus
Formetur, atque hoc a magistris integris. —
Pios in usus orphanorum et pauperum
Pecuniarum maximam vim conferens,
Ingensque egenis dividens patrimonium,
Ptochodochijs atque nosocomijs,
Templis, proseuchis, et sacris altaribus
Plus mille solidos aureos impertiit. —
Paucis diebus continenter maximo*

*Stomachi dolore febrisque exaestuans,
Dei benignitate fretus maxima,
Lactus supremum finijt vitae diem.*

*Excessit autem e vivis An. 1540 decimo Cal. Octob.
cum annos plus minus 44 a attigisset.*

Requiescat in pace.

De vertaling luidt als volgt:

Grafschrift van Heer Nicolaus Hillebrantsz. Boelens, den hooggeëerden bestierder der Maagden van het Caecilia-klooster, tevens Tuchtmeester of provisor der beroemde stad Amsterdam, en hoofdbeschermer van de vrijheid der Kerk.

Hier slaapt Nicolaus Boelens, die openhartige man, die boven allen in deugd uitmuntte, in beschaafdheid voor niemand onderdeed, zoo min als in oprechtheid. Door de openbare bedieningen, welke hij, vooral op dien titel en om die reden bijna voortdurend waarnam, was hij bovenmate vermogend. Hij was geoefend in de burgerlijke [recht]zaken, zoodat hij de partijschappen met ijver onderdrukte, het openbaar overspel belette en de helaas! maar al te menigvuldige en op al te lichte gronden [aangevraagde] echtscheidingen wist te voorkomen. Hij werd bestemd tot Censor [der zeden] in deze stad. Om met kracht de kloosters te handhaven, stond hij zeven jaar met ongewonen ijver aan het hoofd van het Caecilia-klooster. Hij was de bijzondere toevlucht der armen, die hij ongemerkt door allerlei middelen zoo onderhield, als die groote H. Nicolaus de meisjes, die reeds bijna tot schaamteloos wellust bestemd waren; tevens weet hij haar met eerzamen arbeid bezig te houden. Dit is zijn eenige zorg, zijn vlijtig streven, dat de preëken godvruchtig en zuiver katholiek zijn; dat de Kerk geleerde en vrome dienaren bezitte, en de schooljeugd van het begin af tot nuttige kennis en goede zeden gevormd worde, en wel door onbesproken onderwijzers. Een zeer groote som gelds besteedde hij tot liefdadige doeleinden voor weezen en armen, en zijn belangrijk groot, vaderlijk erfdeel verdeelde hij onder de armen-gasthuizen en de ziekenhuizen; voor de kerken, bedehuizen en heilige altaren besteedde hij meer dan duizend goudstukken.

Binnen weinige dagen gedurig door hevige maagpijn en koortsen uitgeput, eindigde hij blijde, vol vertrouwen op Gods onmetelijke goedertierenheid, zijn laatsten levensdag.

Hij overleed in 't jaar 1540, den 22^{en} September, na omstreeks 44 jaar bereikt te hebben.

Hij ruste in vrede.

Is het niet opmerkelijk dat een man wiens overlijden in zulk een lijkgedicht betreurd is geworden en voor wien zoo een rijke grafsteen gehouwen is en geplaatst in de hoofdkerk van Amsterdam, geheel in het vergeetboek is geraakt? En toch wanneer wij met aandacht nagaan waarom Mr. CLAES vooral geprezen wordt, dan is de groote beteekenis van zijn optreden in die dagen aan geen twijfel onderhevig.

Amsterdam beleefde in de eerste helft der 16^e eeuw reeds moeilijke tijden; de nieuwe godsdienstbegrippen drongen langs verschillende wegen de poorten binnen, en het moet erkend worden dat zij zich niet uitten door verhooging der moraliteit. Helaas! ook eenige slechte priesters schroomden niet om hunnen plicht zooverre te vergeten, dat zij, begunstigd door de stedelijke regeering, onder den schijn van hervorming aan te brengen, zich aan de ergerlijkste ondeugden overgaven.

Voor al het verslappen der huwelijktucht was een der meest onheilspellende voortekenen van het algemeen bederf.

„t Zou van katholieke zijde onverstandig en onhandig zijn, tegen de meest onwraakbare getuigenissen in, te ontkennen dat de kerkelijke toestanden in het begin der 16^e eeuw zeer veel te wenschen overlieten. Zonder dat ware immers de godsdienstige omwenteling, waarvoor men den schoonen en fraaiklinkenden naam van Hervorming heeft uitgevonden, een onmogelijkheid geweest? Ja, de geestelijke zoowel als de leekenwereld was wel niet ongeneeslijk maar toch door en door ziek.”

Deze ware woorden van den bekwamen historicus prof. H. J. ALLARD¹⁾ mogen bij de beschouwingen over deze tijden niet uit het oog verloren worden. Er waren evenwel, vooral te Amsterdam, nog vele geleerde en deugdzame priesters, wier ijverig streven het was de oude religie der H. Kerk te handhaven door de misbruiken met alle gepaste middelen te keer te gaan. CROCUS, ALARDUS, CLAES BOELENS behoorden tot die mannen.

Reeds in 1531 klaagt CORNELIUS CROCUS, de geleerde dichter en scholarch in een brief aan den officiaal van Utrecht over de misbruiken bij de huwelijken, welke veelal aanleiding geven tot brasserijen, en oorzaak zijn dat de feestelingen dien dag geen mis hooren, al zijn zij er toe verplicht.²⁾

Nog duidelijker beschrijft ALARDUS den treurigen toestand, wanneer hij in

¹⁾ *Jaarboekje v. Alb. Thijm*. 1892, bl. 50.

²⁾ Zie dien brief in de *Epistolarum ab illustribus et aris viris scriptarum centuriae tres*. Harlingae 1664, bl. 94.

een *Carmen Nuptiale* een zeer uitvoerig beeld geeft van het zedelijk verval en van het verwaarloozen der kerkelijke sacramentele inzegening der huwelijken en de heimelijke sluiting daarvan. omstreeks 1530 à '40. ¹⁾ Het Concilie van Trente ijverde met vrucht daartegen door deze misbruiken streng te verbieden.

Des te lichter valt dan ook onder zulke omstandigheden te verklaren een uiting van walgelijke godsdienstige dweeperij als het spektakel der Wederdoopers of Naaktloopers te Amsterdam in 1535.

Het is niet te ontkennen dat op deze feiten in het *Epitaphium* van Mr. CLAES gezinspeeld wordt door den dichter. De Pater van het Cecilia-Convent had die moeilijke dagen mede doorleefd en hij was het, die zeker de ware middelen heeft aangewend om die stroom van bederf en godsdienstig verval te keeren en ware hervorming te bewerken. Hij verstond het om de oproerigen en zedeloozen te bedwingen. Hij belette de lichtvaardige echtscheidingen. Hij handhaafde met kracht de kloostertucht en voedde de armen; hij verschaftte arbeid aan de vrouwelijke jeugd, waakte voor hare zeden en gaf brave onderwijzers voor degelijke studie aan de jongens; hij zorgde voor ontwikkelde en vrome priesters om godvruchtige en onverdachte prediking te houden; hij verzorgde wezen, armen en zieken, en stichtte gast- en bedehuizen; ziedaar het werk van dien vergeten man, die door zijn tijdgenooten zeker hooger gewaardeerd is geworden, en wiens optreden als *Censor* der goede zeden in zijn grafschrift zoo nadrukkelijk vermeld wordt.

Voor al door zijn bemoeiing en te zijner eere blijkt de Boelens- of Otterskapel met hare fraaiste kunststukken te zijn opgeluisterd.

Er is een oude gravure bewaard, waarop deze grafstede van dit geslacht in welstand staat afgebeeld, zooals zij geweest zal zijn kort nadat Mr. NICOLAES er in begraven werd. Deze prent komt voor in de folio uitgave van WAGENAAR's

¹⁾ ALARDUS AEMSTELRED. *l.c.*

Tantum monemus, ut quod caput omnium
Fiant honeste legitimis Ecclesiae
Ubique servatis probe ceremoniis.

Quo conjugati seculo erant castissimi
Hoc nunc supremis his diebus lubricis,
Spureis pudendis atque adeo teterrimis,
Quibus omnis animo cessit ingenuus pudor

Quibusque Baccho et crapulis calet Venus,
Quibus malis, pravisque totus undique
Est plenus orbis, plena sunt et aequora
Et vasta foetis prata scrophis grunniunt;
Quis prostitutis non abundat angulus,
Incestuosus et nefariis thoris
Scortis quibus sunt quotidianae nuptiae
Totiesque nubunt, quoties illis lubet. Etc. etc.

Over andere misbruiken geeft DE HOOP SCHEFFER, *Gesch. der Kerkhervorming*, bl. 15, vele bijzonderheden, al generaliseert hij te veel, zonder tevens te letten op den oratorischen vorm der aangehaalde bescheiden.

Amsterdam, dl. II bl. 108; ook bestaat er nog een andere gravure van, met weinig verschil in bewerking, doch duidelijker van druk,¹⁾

Beide afbeeldingen vertoonen de kapel of het koor nog met het altaar, de stichting van VECHTER DIRCKSZ., versierd, zelfs de kaarsen branden er op en in de ramen zijn fragmenten van een gekleurd glastafereel zichtbaar. Wat echter het merkwaardigste is van deze prenten, het is een groot, opengeslagen triptychon of schilderij met twee deuren, dat op het altaar prijkt, en dat, al is het door den graveur zeer vaag en onvolkomen weergegeven, ons toch een belangrijken en verrassenden blik doet slaan in de geschiedenis der Boelenskapel. Daarom heb ik niet geaarzeld om van de schilderij alléén een sterk vergroote afbeelding hierbij te voegen. Hoe gebrekkig ook, zij is voor ons doel duidelijk genoeg. Ik erken gaarne dat het mij aanvankelijk eenige moeite heeft gekost om een verklaring te geven van de voorgestelde personen. Ten slotte is het mij toch gelukt om nauwkeurig aan te geven welke familieleden van BOELENS—DEN OTTER er op voorkomen, al kan ik van allen niet *juist* de plaats aanwijzen. Vooraf zij gezegd, dat het wederom Mr. CLAES HILLEBRANTZ. is, door wiens goede zorgen de kapel met dit merkwaardige schilderstuk is getooid geworden.

Het bewijs hiervoor heb ik op de volgende gronden verkregen.

In een der keurige genealogische handschriften van den bekwamen archeoloog GERRIT SCHAEF PIETERSZ., zooals men er bij sommige oude familiën nog aantreft, vond ik in den stamboom BOELENS—DEN OTTER, bij den naam van Mr. CLAES HILLEBRANTZ. vermeld: „Heeft het tafereel, dat fol. 103 vernaemt wordt doen schilderen.”

Op genoemd *folio* teekent SCHAEF de wapens af van BOELENS—DEN OTTER²⁾, ter plaatse waar hij de ouders noemt van Mr. CLAES HILLEBRANTZ. en voegt daar deze aantekening bij:

„Nota in het grootte Tafereel gedaen maken bij Mr. CLAES HILLEBRAND BOELISZ. S. Theol. Lic. soon van HILLEBRAND en GRIETTE voorsz. (en bij gevolge broeder van DIRCK HILLEBRANTSZ.) worden de wapens van haerluyder voornoemde ouders, gestelt als hieronder verthoont word.”

1) In de verzameling van den Heer D. C. MEYER Jr. Zij heeft dit onderschrift: „CAPELLE In de St. Marie, anders gent. S. Catrina-kerk tot Amsterdam, aen de o. z. naast de Drappeniens Capel, gesticht door Heer *Vechter Dirck*, Priester, 4 Janu. 1510 en zijn Susters Zoon *Mr. Claes Hillbis den Otter* S. T. L. Priester, Ao. 1517. Sone van *Hillebrand Jans den Otter*, en van *Margreta Boelen*.”

Aan weerszijden staan de wapens van DEN OTTER, BOELENS, enz.

2) Als op blz. 11; doch behalve BOELENS, BETHS en ZAEL voert het schild als vierde kwartier: in goud twee roode dwarsbalken beladen met 5 ruiten \diamond (3 en 2); en het andere schild, behalve den Otter *a* en *b*, nog als derde kwartier: in goud een springende roode hond, en als vierde kwartier: gedeeld blauw en groen, het geheel beladen met een reiger van natuurlijke kleur. Dit te zamen vormt het wapen van HILLEBR. JAN CLAESZ. DEN OTTER, 1504 schepen.

Deze mededeeling gaf mij aanleiding om de wapens, welke dus op het bedoelde groote schilderstuk, volgens SCHAEF moeten voorkomen, te vergelijken met die welke in de Boelens-kapel, zoowel op de balustrade, als op de zerk staan uitgehouwen, en volkomen dezelfde kwartieren vertoonen.

Dat het groote tafereel van Mr. CLAES, door SCHAEF genoemd, en de triptiek, welke volgens de afbeelding, in de Boelenskapel gehangen heeft, één en hetzelfde schilderstuk zijn, staat nu boven allen twijfel verheven. Ook voor de verklaring der personen evenwel, kon SCHAEF's handschrift mij veel licht verschaffen.

Het doel, waarvoor de stichters van een kapel, het altaar daarin door zulk een familietafereel lieten opluisteren, was wel in de eerste plaats om hun gedachtenis in de gebeden hunner nakomelingen en der geloovigen in 't algemeen levend te houden, en verder om hun geslacht, met de beroemde leden die het telde, te vereeuwigen. Toen dan ook de Pater der S. Cecilia-zusters voor zijn familie-kapel het tafereel liet schilderen, zorgde hij zonder twijfel dat zijn naaste verwanten er niet op ontbraken.

Op het middenpaneel liet hij de H. Maagd Maria, aan wie de kapel was toegewijd, op een troon afbeelden, met het goddelijk kind op haar schoot, gekroond door twee engelen. De personen, die op dat paneel zijn voorgesteld, zijn ook licht herkenbaar: het zijn de beide stichters der Boelenskapel. Links voor de voeten van Maria ligt geknield Heer VECHTER DIRCKSZ. BOELENS, als Procurator der Karthuizers kenbaar aan zijn licht habijt en staf; met de rechterhand schijnt hij zijn stichting, de kapel, aan haar patrones op te dragen. Wellicht moet men den berg op den achtergrond als *la Grande Chartreuse* beschouwen.

Mr. CLAES HILLEBRANTSZ. knielt rechts, in het donkere ordekleed der Franciscanen, in aanbiddende houding, beschermd door zijn patroon, den echt Amsterdamschen heilige, den bisschop Sint Nicolaas.

De verklaring der personen op de zijdeuren ligt minder voor de hand. Alles is daar onduidelijk en zelfs op de vergrooting moeilijk te onderscheiden. Toch hebben de onvermijdelijke patroonheiligen, buiten wier gezelschap de Katholieke voorvaders zich, zelfs nog in de Reformatie-tijd, nooit lieten afbeelden, de gedeeltelijke opheldering mogelijk gemaakt, welke nog wordt aangevuld door een paar losse aantekeningen in het handschrift van SCHAEF en in het familie-album van DE GRAEFF.

De heilige, die op de linkerdeur den achtergrond vormt, kan, wegens het duidelijk zichtbare X kruis, niemand zijn dan Sint Andreas, die dan ook als patroon voorkomt van een ANDRIES BOELENS, wiens portret nog wel als een der hoofdpersonen, op deze deur moet staan afgebeeld. Niemand in de familie van Mr. CLAES komt deze eer meer toe dan zijn beroemden oom, den grooten

De H. Moeder Gods.

S. Nicolaas.

S. Andreas.

Andries Boelens
Dirckzoon.Hillebrt. Jans
den Otter.Dirck Hille-
brtz. d. Otter.Floris Dirck Hil-
lebr. d. Otter.

S. Margareta.

Griete Boelens.
Dircksdr.Trijn Gerrit
Andriesdr.Griete Boelen
d. Otter
Dircksdr.(De overige zes
vrouwen niet
metzekeerheid
aan te wijzen.)

Heer Vechter Dirckz. Boelens,

Mr. Claes Hillebrantz den Otter.

TRIPTIEK OP HET ALTAAR

IN DE

BOELENS- OF OTTERSKAPEL.

Burgemeester van Amsterdam ANDRIES BOELENS DIRCKSZOON. Deze was „een man waar Amsterdam roem op mag dragen, daar zijne verdiensten door de stad die hem vijftienmaal de burgemeesterlijke waardigheid toevertrouwde, zoowel erkend werden als door zijn souverein, die hem den ridderslag waardig keurde.”¹⁾

VONDEL heeft, door zijn dichterlijke voorstelling de legende doen ontstaan, dat de keizerskroon welke MAXIMILIAAN in 1489 aan de stad geschonken heeft, verkregen zou zijn „voor Ridder BOELENS goud.” TER GOUW's juiste weerlegging van deze poëtische vrijheid is te vinden in zijn *Geschiedenis van Amsterdam* III, blz. 445 volg.²⁾

Minder juist acht ik de meening van TER GOUW wanneer hij het „belachelijk” vindt dat in de „Genealogie van het geslacht BOELENS, uitgegeven naar het handschrift van JAN VAN WIERINGEN”, van ANDRIES wordt aangeteekend: „en hadden 3 graven van Holland den eed in syne handen gestaelt.” Ook DE ROEVER achtte in deze aantekening niets onwaarschijns, zooals hiervoor op blz. 71 uit zijn eigen woorden blijkt.

TER GOUW vraagt: „Meende de aantekenaar, dat ANDRIES levenslang *jongste* burgemeester is gebleven?”

Er is geen grond om aan te nemen dat hij die meening was toegedaan, want er kunnen honderd redenen voor één geweest zijn waarom toen niet de *jongste* burgemeester, maar wel ANDRIES BOELENS tot het afnemen van den eed werd uitverkoren. Deze plechtigheid was zeker een groot voorrecht voor hem die haar verrichtte, en ANDRIES, als man van „groot aanzien en vermogen” — volgens TER GOUW — mocht daarop in de eerste plaats aanspraak maken. En buitendien, waarom kan de *jongste*, of hij die behoorde op te treden, niet telkens „ziek of afwezig geweest zijn”, gelijk de geschiedschrijver van Amsterdam, bij een andere gelegenheid (bl. 448) ANDRIES' optreden verklaart?

Er bestaat dan ook, mijns erachtens, geen voldoende reden om ANDRIES BOELENS het voorrecht te ontfangen hetwelk hem in eenige genealogiën wordt toegekend, dat voor hem, als burgemeester van Amsterdam, drie graven van Holland, PHILIPS in 1497, MAXIMILIAAN in 1508 (als voogd van prins KAREL) en KAREL in 1515, den eed van getrouwe hebben afgelegd. Ook het familiealbum DE GRAEFF vermeldt nadrukkelijk deze bijzonderheid.

¹⁾ D. C. MEIJER, *Wandelingen op de Historische Tentoonstelling* 1876, bl. 90.

²⁾ Een meer waarschijnlijke verklaring van de „sonderlinghe saken, ons daertoe porrende”, zooals het handvest waarbij MAXIMILIAAN de kroon verleende vermeldt, geeft prof. PLUYM in zijn bekend boekje: *Het H. Sacrament van Mirakel en de H. Stede van Amsterdam* bl. 185, wanneer hij herinnert aan een volksverleving die zegt dat MAXIMILIAAN's genezing van een zware ziekte, na zijn bezoek aan Amsterdam en de H. Stede, onder die *saken* verstaan moet worden. Ook in het werkje van J. WINKELMEYER, *Anno Domini* 1345, dat onder toezicht en goedkeuring van J. A. ALBERDINGK THIJM is geschreven, wordt PLUYM's verklaring overgenomen.

Hem, wel de beroemdste onder de familieleden van CLAES DEN OTTER, zal deze zeker niet op zijn groot tafereel hebben doen ontbreken, al ligt zijn stoffelijk overschot ook niet begraven in de Boelens-kapel, maar in de doopkapel der „Oude Kerk” in het graf der familie DE GRAEFF. (Zie bl. 67, hiervoor.)

Wat de reden kan zijn waarom ANDRIES BOELENS, die 20 November 1519 stierf, in de Oude Kerk is bijgezet, waar ook zijn vader begraven was, is niet twijfelachtig. Toch kan ik niet onvermeld laten, dat blijkens het album-DE GRAEFF, een geschil omtrent de kapel ontstaan was: „deze geheele Capel was één geweldige kelder, welke sommige van de vrunden buiten kennis van de anderen in stukken deden breken en in acht graven veranderen.” Oogenschiijnlijk strookt dit niet met de stichtings-acte (zie bl. 73) die *vier graven bedekt met twee sarcken* vermeldt; doch daar de graven nu, wegens den berg zand enz. niet zichtbaar zijn, kan bezwaarlijk op 't oogenblik hiervan een verklaring gegeven worden.

Natuurlijk heeft Mr. CLAES niet in de laatste plaats zijn ouders op het groote tafereel doen vereeuwigen. Wij vinden hiervoor het bewijs in de zooeven genoemde aanteekening van SCHAEF, dat hunne wapens er op voorkomen, en wel waarschijnlijk op den buitenkant der deuren. De vogel op de kruk (of boomtak), de otter, de hond en de reiger, zijnde de wapenstukken van HILLEBRANT JANSZoon DEN OTTER; evenals de zilveren balk, de penningen, de balken met ruiten en die met andrieskruisen, welke het wapen uitmaken van zijn vrouw GRIETJE BOELENS DIRCKSDochter, duiden aan dat zij, de ouders van Mr. CLAES onder de zoo onduidelijk voorgestelde personen gezocht moeten worden. De moeder knielt natuurlijk op de linkerdeur en daarom zal ook de heilige, die beschermend met het kruis achter haar staat, geen ander kunnen voorstellen dan Sint Margareta, haar patrones, die steeds met het stralende kruis, waarmede zij den duivel overwonnen heeft, wordt voorgesteld.

HILLEBRANT JANSZoon was Burgemeester en Raad van Amsterdam en heeft nagelaten een hoeve lands gelegen te Heiloo bij Alkmaar aan het *Vennewater*, genaamd *Otterssaet*. Een zijner dochters was geestelijke zuster in het klooster der *Oude Nonnen*, nu het Gasthuis. Ook deze non moet, volgens het album-DE GRAEFF, voorkomen op het schilderstuk, evenals haar oom (de broer van haar moeder), de Karthuizer-monnik HENDRICK BOELENS, dien wij op bl. 72 vermeld vinden.

Toch acht ik het twijfelachtig of deze HENDRICK hier niet met VECHTER DIRCKS verward wordt, wat zijn portret op het triptychon betreft.

De broeder van den kunstlievenden Pater in het Cecilia-Convent, DIRCK HILLEBRANTZ. DEN OTTER, (geb. 1493 † 20 Oct. 1580) staat (wellicht met zijn vrouw TRIJN GERRIT ANDRIESDochter van Hoorn) op den triptiek geschilderd, volgens

een aantekening in hetzelfde album. Hij was ouder dan zijn broeder de priester en huwde op Meiavond, d. i. 30 April, 1524. Zijn dochter genaamd GRIETJE BOELEN DIRCK HILLEBR. OTTERSdochter (geb. 15 Juli 1526) trouwde 15 Juli 1545 met den geleerden PIETER SCHAEF JACOBSZ.¹⁾ Ook zij komt, doch op jeugdigen leeftijd,²⁾ dus als het kleine meisje aan den vrouwenkant, op de votief-schilderij voor. De oudheidkundige GERRIT SCHAEF PIETERSZ. geeft dit aan in een *Notitia picturarum Parentum et Avorum meor.*, als hij PIETER SCHAEF JACOBSZ. noemt, en er bijvoegt: „Item syn huysvrouw uit het grootte Tafereel fol. 103.”

Haar vader DIRCK werd in 1545 Burgemeester en stierf, 87 jaar oud, in 1580. Op het laatst zijns levens, zoo vermeldt het album-DE GRAEFF, werd hij geheel kindsch, „zoodat hy eindelyk syn vermaek schepte daerinne dat hij syn beste tabbaert aentrekkende ende syn beste slaepmuts opgeset hebbende gink sitten in een groote schoone stoel in de beste pronkkamer van sijn huys. Ende alsoo beide syn soonen getrouwt buitenshuis waren wonende so hadde hy een touw doen maken bij de schelle aen de stoel nederhangende opdat indien hem eenige flaute mocht overcomen hy syn meyt tot syn assistentie zoude mogen binnenschellen”.

Op zekeren dag schelde hij de meid, beval de luiken te sluiten en zijn zoons te roepen, daar hij een flauwte (beroerte) kreeg. Doch toen zij kwamen was hij overleden. „Om dat hy beroert was ende door ouderdom na kindtscheydt helde lieten sy hem thuyss” en werd hij ook bij de *alteratie* niet uit de stad gezet.³⁾

Uit hem is een katholieke tak opgegroeid, immers zijn kleinzoon JACOB SCHAEF PIETERSZ. bleef het oude geloof toegedaan, of liever hij keerde in 1588 daarin terug.⁴⁾

Terwijl al de aangeduide familieleden van Mr. CLAES met zekerheid op den triptiek staan afgebeeld, wil ik nog een veronderstelling wagen over het knaapje dat aan den kant der mannen voorop knielt. Dit kan het broertje zijn van GRIETJE BOELEN de vrouw van PIETER SCHAEF, namelijk FLORIS DIRCK HILLEBRTZ., geboren in 1530; daar zijn zusje niet vergeten is, wordt het meer dan waarschijnlijk dat men hem ook niet heeft achtergelaten.

De eerste vraag welke men stellen zal, na kennis genomen te hebben van het hoogstmerkwaardige groote tafereel, waarop het geslacht BOELEN-DEN OTTER in zijn voornaamste leden stond afgebeeld, is: Wat zal er van dit schilderstuk geworden zijn? Is het, toen op 2 September 1578 de „Nieuwe Kerk” geplunderd

¹⁾ Zie de belangrijke genealogische mededeelingen over dit geslacht van Jhr. Mr. J. F. B[ACKER] in het *Amsterdamsch Jaarboekje* 1889, blz. 207.

²⁾ Zij was 14 jaar in 1540 toen Mr. CLAES overleed.

³⁾ Volgens Pater v. TEYLINGEN's *Opcomste der Ned. Beroerten*, Ceulen 1666, bl. 135.

⁴⁾ *Amsterd. Jaarboekje*, t. a. p. bl. 208,

Oud-Holland, 1893.

en „van beelden en altaren ontdaan”¹⁾ werd, ook tot splinters gehakt? Gelukkig bestaan er stellige bewijzen voor het tegendeel.

De archeoloog GERRIT SCHAEF PIETERSZ. schreef zijn aantekeningen, waarvan ik zooveel gebruik heb kunnen maken, in Juli 1645, en vermeldt het groote tafereel als nog in wezen, want hij zegt dat de portretten en wapens, in zijn tijd, er nog opstaan. In hetzelfde jaar trof een andere ramp de „Nieuwe Kerk,” de hevige brand van 11 Januari. VONDEL zegt wel in het gedicht dat hij bij die gelegenheid vervaardigde, en waarin hij de kerk als nog in haar ouden toestand voorstelt:

De brand verschoont kappel, noch koor, noch Heylig;

De triptiek was echter toen stellig niet meer in het Boelens-koor aanwezig.

GERRIT SCHAEF, de oudheidkundige, geboren 1599, overleed 21 Juni 1655. Mocht de triptiek dus in zijn bezit zijn geweest, en dit is zeer waarschijnlijk, dan kwam hij toen aan zijn erven. Het album-DE GRAEFF wijst dan ook op dezelfde familie als de bezitters van „het tafereel ten huize van JACOB SCHAEF's erfgenamen” Dit album werd in de eerste helft der 17^e eeuw vervaardigd.

De afstammelingen van het geslacht BOELENS hebben dus, toen zij hun grafstede moesten prijsgeven, het groote tafereel in veiligheid gebracht en lange jaren zorgvuldig bewaard. Laten wij hopen dat het nog eenmaal weer door een gelukkig toeval voor den dag zal komen.²⁾

Minder kans bestaat er dat deze wensch vervuld zal worden ten opzichte van de geschilderde glazen waarvan op de prent bij WAGENAAR nog eenige overblijfsels staan aangegeven. Zeker zijn zij bij den brand stukgesprongen.

Ook toen de kapel nog in welstand verkeerde, waren de glazen reeds in zoo verwaarloosden toestand, dat het niet mogelijk is op de prent iets anders te onderscheiden, dan de familiewapens en een gedeelte van een tafereel, waarop ook de H. Maagd met twee heiligen en de schenker van het glasraam (Mr. CLAAS DEN OTTER?) voorkomen.

Zoo is van de beide voorname geslachten BOELENS en DEN OTTER, die gedurende de 14^e, 15^e en 16^e eeuw aan Amsterdam zoovele verdienstelijke mannen geschonken hebben, en van hun stichting, welke zij aan de hoofdkerk van hun

¹⁾ WAGENAAR *Amsterdam*, Dl. I. 383. II. iii.

²⁾ Het zoude een onbegonnen werk zijn den schilder van het groote tafereel te willen uitvorschen door de geringe gegevens, welke de afbeelding aanbiedt. Het is vervaardigd tusschen 1526, het geboortjaar van de jongste der met zekerheid aan te wijzen personen, GRIETJE DIRCK HILLEBRD., en 1540 het sterfjaar van Mr. CLAES. Moeten wij soms denken aan JACOB CORNELISZ. VAN OOSTZANEN, die leefde 1512—50 en zooveel voor de Amsterdamsche kerken en kloosters gepenseeld heeft?

vaderstad verbonden, met het doel om hunne nagedachtenis voor eeuwig in de gebeden der Amsterdammers in herinnering te houden, — nu nagenoeg geen spoor meer over!

Van alle kanten moeten de soms nog onzekere gegevens bijeengezocht worden om zelfs hun grafstede in haar ouden toestand te beschrijven. *Adhuc saxa loquuntur*: slechts de steenen spreken nog in de fraaie borstwering, en in de rijke grafzerk, welke door en om den kunstzin van den Pater van het Caecilia-klooster, CLAES BOELENS DEN OTTER zijn aangebracht. Zij spreken nog in de onbedriegelijke taal der wapens, waarmede zij versierd zijn.

Maar, daar is nog meer, dat in Amsterdam spreekt van de nakomelingen van DIRCK HILLEBRANTZ DEN OTTER en van Mr. CLAES zijn broeder; al is het dan ook met een zeer zwakke stem.

In het grafschrift van den priester CLAES HILLEBRANTSZ, legde de dichter vooral nadruk op 's mans weldadigheid, die echt Amsterdamsche deugd, die ook nu nog, niet minder dan in zijn tijd, beoefend wordt. „Een zeer groote som gelds besteedde hij tot liefdadige doeleinden, voor weezen en armen, en zijn belangrijk groot, vaderlijk erfdeel verdeelde hij onder de armen-gasthuizen en de ziekenhuizen. Voor de kerken, kapellen en heilige altaren besteedde hij meer dan 1000 goudstukken.”

Is het niet merkwaardig dat juist door de liefdadigheid welke nog een zijner naneven in het bloed zat, de naam DEN OTTER in onze stad is blijven leven, zij het dan ook in den bescheiden vorm van het *Otters-* of *Moenshofje* in de Vinkenstraat te Amsterdam.

HILLEBRANT DEN OTTER, die 15 Nov. 1636¹⁾ deze stichting van 9 huisjes voor arme lieden in het leven riep, was de kleinzoon van den Burgemeester DIRCK HILLEBR. DEN OTTER, die de broeder was van Mr. CLAES den Priester. Deze allen, zoowel als de vader van den stichter der huisjes, FLORIS DIRCKSZ DEN OTTER, die in het geloof zijner vaderen volhard heeft en in 1578 uit de stad werd gezet, liggen begraven in de Boelens- of Otterskapel aan de N. Kerk.

Eerst in 1766 werd het Ottershofje geheel verbouwd door Vrouwe MARIA MAGDALENA VAN SLUYPWIJCK, Gravin Van MOENS, die sedert dien tijd haar naam er aan verbond, en ook van het geslacht DEN OTTER afstamde.²⁾

¹⁾ Volgens de papieren van genoemd hofje. *Bijlage XIV.*

²⁾ Een aanteekening van J. A. ALBERDINGK THIJM welke ik met vele andere papieren en documenten van hem bezit, geeft het volgende te lezen: „Uit de OTTERS spruiten vele branches van aanzienlijke katholieke familiën voort, als Ruyschen, Stuyvers, Van Campens, Deymans, Alkemaden Beynsdorpen, Gillissen, de Surmonts, Cavelliers, Van Teylingen, Noomsen, Brederoden, Moensen, Wuyttersen, Van der Hems, Van der Grachten, Ingelsen, Honthorsten, De la Nuyen, Van Cranenburghen, De Hooghen, De Rooden, Voesten, enz”.

Het zoude een onredelijk en onvervulbaar verlangen zijn, te wenschen, dat, evenals wijlen Z. M. Koning WILLEM III met de graftombe zijner voorvaderen ENGELBERT I en JAN VAN NASSAU te Breda gedaan heeft, midden in het hervormde heiligdom, de kapel in haar oorspronkelijken toestand uit den katholieken tijd hersteld werd.

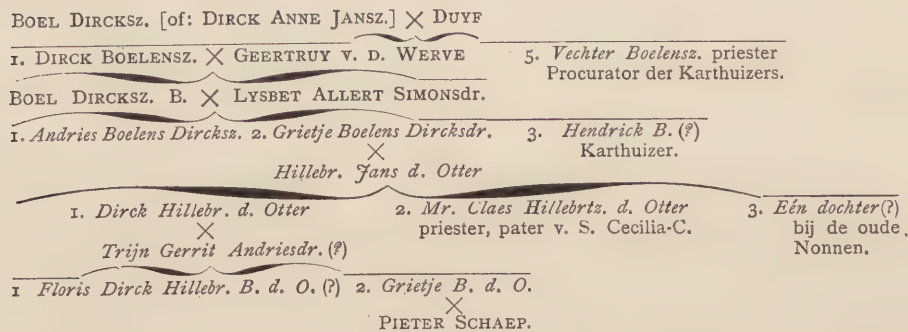
Wie der afstammelingen van BOELENS en DEN OTTER zou zich daartoe geroepen gevoelen?

Wel mogen wij echter de hoop uiten die reeds lang vóór mij door Mr. DE ROEVER ¹⁾ uitgesproken is, dat, — hetzij de nog levende afstammelingen dier beide geslachten, hetzij de tegenwoordige bezitters der Nieuwe kerk, die met zooveel kunstzin bezield blijken te zijn, — dit *Saint Denys* van de Amsterdamsche Burgemeesters en Patriciërs zuiveren van het vuil en zand waardoor het nu onteerd wordt, en de Boelens-grafkapel, dat heerlijke monument van den roem der oude Amstelstad, voor verdere ondergang en verwaarloozing behoeden.

Amsterdam, Maart 1893.

¹⁾ Zijn woorden mogen hier wel herhaald worden: „Moet men het nu lijdelijk blijven aanzien, dat dit schoone gedenkteeken uit de zestiende eeuw, dat als een van de weinige overblijfselen van de Amsterdamsche kunst uit dien tijd mag aangemerkt worden, van lieverlede vervalle? Moet men dan de plaats waar de asch van de voorouderen van zoovele Amsterdamsche Patriciërs, het gebeente van zoovele wakkere mannen uit het geslacht BOELENS rust, aan de vergetelheid prijs geven? Ieder die weet wat het geslacht BOELENS voor Amsterdam is geweest, zal het mij toestemmen dat het aanspraak maakt op meer waardeering en dat zijn grafkapel meer eerbied, althans meer belangstelling moest wegdragen.” Enz. Zie *Het Patriciaat van Amsterdam*, Voorrede.

FAMILIE-VERHOUDING DER PERSONEN, DIE OP DEN TRIPTIEK VOORKOMEN.

De cursief gedrukte personen komen *zeker* op het groote tafereel voor; die met een vraagteeken *waarschijnlijk*.

BIJLAGE.

Bij een der Regenten van het Moens- of Ottershofje berusten eenige, voor de geschiedenis van het geslacht BOELEN-DEN OTTER, belangrijke documenten, waarvan hier, tot aanvulling van het voorgaande de korte inhoud wordt gegeven. Al deze stukken zijn gecollationeerde copiën door Notaris GERRIT COREN te Amsterdam opgemaakt in 1646.

- I. 3 MAART 1460. Scheiding der goederen van Dirc Bolenzoen en Margriet (elders genoemd Duyf?) tusschen hunne kinderen: Geryt Dircxzoen priester (met Jan Claeszoen sinen gecoren voecht); Boel Dircxzoen; Jacob Dircxzoen; Vechter Dircxzoen; Margriet Dirc Boelenzoens dochter (vertegenwoordigd door haar man Jan Coman Janszoen, „als een voecht“); en Dube (Duifje) en Agnise, „die professiede susteren syn in Sinte Lucyen convente.“ — Met afbeelding der schepen-zegels van Gysbert Claeszoen en Wouter Louwenzoen.
- II. a) 25 OCTOBER 1475. Stichting eener capellrie van 3 missen 's weeks op S. Pieters altaar aan de zuidzijde van het koor der oude kerk in S. Nicolaes-parochie door Symon Allaertsz. en Claer Jacob Claeszs. dochter zijn echte wijff, voor de zielen hunner ouders, beide kinderen en beide broeders. Heer Claes Jan van Gelresz priester wordt het eerst tot den voorsz. cappelrie gepresenteert.
b) Deze brief was getransfixeert met een bekrachtiging van het voorgaande door David van Bourgondië, Bisschop van Utrecht, den 15 November van dat jaar.
c) 24 MAART 1541. Dirck Hillebrantzoen den Otter, als collator en patroon van voornoemde vicarie, en meester Egbert Doedesz. als vicarius, gunnen Aef Gysbertsdr. om te fundeeren een eeuwige Mis op dat altaar, bij de fundatie van Symon Allaertsz. Zij geeft daartoe 125 karolus guldens; 40 groot de gulden gerekend, welke Egbert en Dirck op de Nieuwe kerk belegd hebben op 5 gulden 's jaars.
Met de zegels van a) Symon Allaertsz., b) David van Bourgondie, en c) de schepenen Joost Buyck en Ellert Dircks.
- III. 24 MAART 1483. Scheiding der goederen van Boel Dirkszoen en Elisabeth Allertsdr. tusschen hun kinderen: Mr. Claes Boelenzoen (met Jan Dirckzoen van Wormer synen gecoren voecht); Andries Boelenzoen; Dirc Boelenzoen en Margriet Boelendochter (met Jan Dircxzoen voornt, haar voogd, ende mit Claes Heymenzoen, Jan Dircxzoen Brouwer en Jan Dircxzoen voornt haar vierendeelen.)
Met de zegels der schepenen Lambert Lambertz. en Geryt Simonsz.

- IV. 18 DECEMBER 1483. Scheiding der goederen van Jan Claes Woutersz. en van zijn vader Claes Wouterszoen tusschen des eersten kinderen: Florys Janszoen, (ontvangt o. a. wat zijn grootvader hem gegeven heeft „in syn boelganc met Halyd Jan Bethszens dochter”); Hillebrant Janszoen en Margriet Jansdochter (met Jan Jacobsz. haar voogd, en met Jan Jacobszoen voornt., Claes Pieterszoen, Pouwels Isbrantszoen en Symon Floryszoen „haer vier vierendeel”).
- V. 4 JANUARI 1510. Stichting der Boelenskapel aan de Nieuwe Kerk. Zie bl. 73 hiervoor. Met de zegels der schepenen.
- VI. 18 JANUARI 1516. Huwelijksvoorwaarden van Jacob Pieterszoen Schaep en Alyt Gerritsdr. van den Anxter (gezegd: Ael Duynen.) Hierin wordt genoemd Baerte, Schaeps moeder. Alyt brengt o. a. mede het land buiten Haarlem, genoemd Croesbeeck.
Met de zegels der schepenen: Henrick Jan Baertszoen en Jacob van Campen Gysbertsz.
- VII. 27 SEPTEMBER 1555. Kwijtingbrief door Burgemeesteren en Regeerders van Amsterdam voor Albert Cors, Gheryt Jan Lambertszoen, Henrick Corneliszoen, Albert Dirckzoen Marcus, Peter Jacobsz. Schaep en Jan Peters Brouwer als gecommiteerden tot de taxatie van den tienden penning der huizen in 1553; en Jan Wouterszoen en Jan Boel Gerytszoen, secretarissen van Amsterdam.
Onderteevend Beth Jacobs, met het zegel van Amsterdam.
- VIII. 6 JUNI 1570. Regenten van het Weeshuis te Amsterdam: Jan Pyl Claeszoen, Gheryt Janszoen in de Preeckstoel, Arent Henrickszoen en Jan Philipszoen erkennen voor schepenen van Dierick Hillebrantszoen den Otter ontvangen te hebben 400 karolus guldens van 20 stuivers 't stuk als aalmoes voor dat huis, om jaarlijks op Sint Augustinus aan ieder van de arme Weeskinderen te geven een wittebrood van een oort en een pint zoete melk, ten eeuwigen dage gedurende; op pene dat bij gebreke ter eeniger tijd de Regenten de 400 gulden zullen restitueeren aan de erfgenamen of nakomelingen van Dirck voornoemd. Met twee schepenzegels van Symon Martijn Dirckzoens zoen en Albert Cantert.
- IX. 7 JANUARI 1517. Testament van Hillebrant Janszoen den Otter en Margriet Boelens zijn huisvrouw. Erfgenamen zijn: Meester Claes Hillebrants, Dierick Hillebrants, Jonge Grietken Hillebrantsdochter, en de kinderen van Katharina Hillebrantsdochter (te zamen tegen de anderen voor een hoofd gerekend) die gehuwd is met Frans van Campen. Verder: de oude Grietken Hillebrants heur dochter, wonende in S. Lucien Clooster. In 't bijzonder wordt vermaakt aan Mr. Claes de kroes van Eenhoren gemaect met dixel daertoe dienende; aan Diericken Hillebr. „het drinckglas met den silveren voet, en 't silveren dixel daertoe dienend en den besten gouden penninck die dan in den sterfhuyse bevonden worden sall; en aan Jonge Grietken zooveel silvers, van silveren juwelen als 't legaet van Dirck weerdich wesen sal. Verleden voor den notaris Adrian Ockers in de Kerckstraet, in tegenwoordigheid van Alart Boelens, Arent Boelens poorteren v. Amsterdam en Henrick van Eynde clerck des gestichts van Ludick als getuige.
Bekrachtigd door Cornelius Boegaert sacris apostolica et Imperiali auctoritatibus notarius; met zijn merk: een boom in een tuin waarop *Boegaert Vitae fausta*.
Alles geconfirmeert door Kaerle, bij der gracie Gods Coninck van Castilie enz. met groot zegel en contra-zegel. Gegeven te Brussel 5 Februari 1516.
- X. 18 JUNI 1521. Huwelijksvoorwaarden van Hendrick Pouwels en Stijne Allert Boelenszoons dochter, die trouwen zullen „na der gewoontten der Heyliger Carsten Kercke.” Compareeren mede: Pouwels Jacopszoen vader van den bruijom en Allert Boelenszoen van de bruid.
Met twee schepenzegels: van Jan Ghavenzoen en Meester Jan Tedinck.
- XI. Mei-avond (30 APRIL) 1524. Huwelijksvoorwaarden tusschen Hillebrant Jansz. en Gery Andriesz. opgemaakt voor hun kinderen Dirck Hillebrantsz en Catrijn Gerritsdr.
Met de twee zegels van Hillebr. Jansz. en Geryt Andriesz.

- XII. 19 JULI 1541. Kwijtingbrief door Burgemeesteren enz. van Amsterdam voor Dirck Hillebrantsz. den Otter, zijn nakomelingen, enz. van de rekening der lijfrente ten bevel van den Raad van Amst. tot last derzelve verkocht op 9 en 10 Mei 1541; dankende Dirck den Otter van den goeden en getrouwen arbeid bij hem daarin gedaan.
Met groot zegel van Amsterdam.

- XIII. 24 NOVEMBER 1576. Testament van Dirck Hillebrantz. den Otter, oud Burgemeester en Raad v. Amst. Hij begeert dat zijn lichaam begraven zal worden in de nieuwe parochiekerk in het Graf daar zijn vader in begraven is. Erfgenamen zijn: Floris Dircksz. Otter, zijn zoon; Margriete Dircksdr. zijn dochter; Katryne Dircksdr.; de nagelaten kinderen van Claes Dirckz. zijn overleden zoon, te weten: Claes, Marye en Aecht; ende Katryn en Marye Garbrants dochteren, mitsgaders Aechte Claesdr. 't nagelaten kind v. Aeff Garbrantsdr., in plaats van Aecht Dircksdr. hun overleden moeder, ende bestemoeder van Aechte Claesdr. voornoemd. En de dienstmaagd die bij zijn overlijden met hem zal wonen krijgt 12 karolus gulden. Gedaan op 't Stadhuis te Amst^m voor Gerrit Cornelis Coppesz. secretaris der stad.
Onderteeckend door W. Pietersz publ. notar. a Curia Hollandiae.

- XIV. 15 NOVEMBER 1636. Testament van Hillebrant den Otter, geassisd. d. Laurens Lamberti, Notaris. „Ende op nieuws disponeerende heeft gemaect ende besproken aen armen luyden sekere 9 huysgens bij hem getimmert.” (Het Ottershofje). Na hem zal de dispositie hebben zijn dochter Magdalena den Otter van Ravensbergh en na haar dood zijn dochter Lucia den Otter van Ravensbergh en zoo voorts „de naaste in zijn bloet.”

Deze papieren vermelden hier en daar andere verwantschappen dan de bekende genealogiën van het geslacht BOELENs aangeven.

OPMERKINGEN OMTRENT EENIGE
MEESTERWERKEN IN 'S RIJKS MUSEUM

DOOR

JHR. DR. J. SIX.

I.

E heeren D. C. MEYER ¹⁾ en JOH. DYSERINCK ²⁾ hebben, na een uitvoerig getuigenverhoor, hun vonnis geveld over het schild met namen, dat op REMBRANDTS „Nachtwacht” gevonden wordt, en het wegens onechtheid veroordeeld. Ik vraag vernietiging van dit vonnis, daar het, in strijd met alle recht, bij verstek geveld is, zonder dat de beschuldigde gedaagd en gehoord is.

Met allen eerbied voor de bewijskracht van vroegere of latere navolgingen, meen ik toch dat, omtrent de echtheid van een kunstwerk, van een bekend meester, de eenige afdoende zekerheid verkregen wordt door een onderzoek van het werk zelf. Ware het paleis op den Dam voor eenige jaren afgebrand, men zou overtuigd moeten zijn,

¹⁾ *Oud-Holland* IV 208/9.

²⁾ *De Gids* November 1890.

dat er een REMBRANDT mee verbrand was¹⁾. Thans heeft ons het onderzoek geleerd, dat er een afschuwelijk broddelwerk van OVENS de plaats inneemt van den REMBRANDT, waarvan de overblijfselen te Stokholm zijn²⁾.

Toen de Nachtwacht in 1889 geregenereerd werd, heb ik, voor dat de schilderij weer was opgericht, het schild, met het oog op deze vraag, nauwlettend onderzocht en ben tot de overtuiging gekomen, dat men in den geheelen rand, die, terloops gezegd, ook wat de stijl betreft, niet later kan zijn, zoowel in het engelenkopje als in de lauwerbladen met volkomen zekerheid de hand (verw en behandeling) van REMBRANDT herkennen kan. Later heb ik de zaak weder onderzocht en heb, hoewel de vernis reeds niet volle meer zoo doorschijnend was en het licht op den wand veel minder sterk, toch mijne herinnering volkomen bevestigd gevonden.

Redenen waarom het op de copieën niet voorkomt, moge ieder voor zich zelve zoeken, zoovele hem lust. Ik voor mij vermoed dat het is weggelaten als onbruikbaar voor zijne bestemming, daar het, zoo vele malen verkleind, toch de namen niet meer kon opnemen. Men copieerde nu eenmaal anders in de vorige eeuwen dan in deze.

II.

Evenzeer moet ik tegen de laatste bespreking³⁾ van de schuttersmaaltijd verzet aantekenen. Wel verklaart ditmaal de Heer DYSERINCK⁴⁾ dat op het oorspronkelijk doek de sporen van overschildering in het venster, waar boomen zouden zijn weggeschilderd, duidelijk zichtbaar zijn, maar ik kan daar alleen de stellige verklaring tegenover stellen, dat op de aangewezen plaats geenerlei schijn of blijk van overschildering te vinden is. Alles is geheel van de hand van VAN DER HELST en gaaf⁵⁾ op een kleine, onbeteekenende herstelling na, in de lucht, bij het lam rechts.

Daarmede vervalt de eenige ernstige grond voor de bewering van den Heer DYSERINCK, dat van den schuttersmaaltijd van VAN DER HELST meer dan smalle randen zouden afgesneden zijn. Want het betoog dat berust op het epitheton *groot*, aan de schilderij gegeven, is nul en van geener waarde, daar de teksten uit hun verband gerukt zijn. *Groot* is altijd betrekkelijk. Bij VAN DIJK⁶⁾

¹⁾ *Oud-Holland* IX 297 vv.

²⁾ *Oud-Holland* X 137 vv.

³⁾ *De Gids* 1891 381 vv.

⁴⁾ *Jl.* 410.

⁵⁾ In strijd met de bewering van den Heer DYSERINCK, dat *alle* oude reproductiën in dit gedeelte met CATS overeenstemmen, beantwoordt ook hierin de oudste, van POTHOVEN, aan de schilderij.

⁶⁾ p. VII.

Oud-Holland, 1893.

staat: „No. 24. Aan de overzijde van het vertrek het grbote stuk, 24 als vooren (d. i. 24 personen). Door denzelfden Meester (n.l. VAN DER HELST.)” Dit „het groote stuk” is volgens het spraakgebruik van VAN DIJK volstrekt niet te nemen in tegenstelling met den voorafgaanden VAN DER HELST, maar leert niets anders dan dat er op denzelfden wand alleen nog kleinere stukken hingen, zooals men uit de plaatsaanwijzing van No. 13 en 14 kan zien, waar hij soortgelijke woorden gebruikt.

HOUBRAKEN¹⁾ voegt aan zijn „groote schutterstuk” nog een geheele omschrijving toe en gebruikt die uitdrukking blijkbaar in tegenstelling met de kleinere stukken der doelheeren.

Reeds in 1762 teekende POTHOVEN, zooals de Heer DYSERINCK zelf meedeelt, de schuttersmaaltijd vrij wel op dezelfde grootte als die thans nog is, ja juist van boven geheel even hoog, en eerst 17 jaar later in 1779 vervaardigde JACOB CATS de gekleurde teekening waar het geheele betoog van den Heer DYSERINCK van uitgaat.

Ik moet bekennen dat het getuigenis van CATS geen waarde voor mij heeft. Niet dat ik CATS verdenk van de bedoeling te bedriegen, dat zou toen hij werkte zelfs niet mogelijk zijn geweest, maar ik verdenk hem van de behoefte zijn teekening als tegenhanger van den Nachtwacht te gebruiken en vooral van het verlangen een beteren indruk door den vorm te maken.

Hij verraadt zich echter als vervalscher reeds in de weinige bijzonderheden die hij moet verzinnen. Of heeft soms iemand, vóór het midden der 17^e eeuw, ooit zulk een gordijn gezien als hij boven aan het raam aanbrengt?

Wat nu de aesthetische zijde der vraag betreft, het is niet te ontkennen dat men te geener tijd voor een kleine teekening de verhoudingen van den schuttersmaaltijd zou gekozen hebben, bij zulk een onderwerp, en CATS zag er evenmin bezwaar in er een stuk bij te maken, als COUWENBERG om een nis van een DOU, in een teekening, te verruimen met een geheelen rand hardsteen met consoles en een zeer uitvoerig spinneweb op den koop toe. Daardoor is die schilderij van DOU nog geen paneel geworden waar een rand rondom afgesneden zou zijn!

Verder is de zaak geheel zonder belang. De compositie van onze eeuw en van de vorige is een andere als van de 17^e. De schilders van schutterstukken van dien tijd hadden een bijna even grooten *horror vacui* als de Grieksche kunstenaars. Zij kozen vaak zeer breede, nog niet of niet veel meer dan manshooge doeken en hoe zij zich gedroegen wanneer de gegeven ruimte, zooals in de groote zaal van den Kloveniersdoelen, hooge doeken eischte, dat leeren ons SANDRART

¹⁾ II 9.

en FLINCK, ELIAS, BACKER en REMBRANDT, die, ieder op zijne wijze, de ledige ruimte, boven zijn figuren, zooveel mogelijk heeft trachten in te krimpen of te vullen.

Om een wijze van schikking te vinden, zoo als de teekening die geeft, moet men tot de 18^e eeuw en TIBOUT RECHTERS gaan.

Wanneer men thans, in een al te hooge zaal, als die van 's Rijks-Museum, die phantasie van CATS zou kunnen verlangen te zien, is dat geen bewijs dat men in de lagere zaal van den doelen, met het licht van ter zijde, een zelfde behoefte zou gevoeld hebben.

De hoofdzaak blijft echter deze, dat CATS, die, waar wij hem kunnen nagaan, niet te vertrouwen bleek, niet als hoofdgetuige mag gelden. De andere afbeeldingen, die in die bijzonderheden met CATS overeenstemmen, blijken van hem afhankelijk te zijn en de losse praatjes omtrent afgesneden stukken, komen natuurlijk uit denzelfden bron.

In CATS behoeven wij geen profeet te zien!

III.

De algemeene indruk van een werk heeft zeker groote waarde voor de beoordeeling en zelfs voor de toeschrijving aan dezen of genen meester, maar er blijft altijd veel eigen aanleg bij in het spel en dus veel meer kans tot dwalen dan bij een nauwlettend onderzoek van de behandeling, hoeveel minder aantrekkelijk die ook moge zijn. Een voorbeeld: In 1808 werd, in de veiling VAN DER POT, een landschap, Rijks Museum n°. 437, gekocht als een JORIS VERHAGEN en betaald als een RUISDAEL, dat tot de schoonste landschappen uit de 17^e eeuw in 's Rijks Museum gerekend wordt.

Eenige jaren geleden wees de Heer BREDIUS er mij op dat dit werk niet van VERHAGEN kan wezen, zooals een vergelijking met zijn andere werken in 's Rijks Museum gemakkelijk bewees. Ik heb daarop voorgesteld het aan JACOB VAN RUISDAEL toe te schrijven, wat de Heer BREDIUS in zijn *Meisterwerke* eerst schoorvoetend, later in zijn Katalogus van 's Rijks Museum, grif aanneemt. Het kan der moeite waard zijn de gronden, waarop ik mijn overtuiging vestigde, kortelijk openbaar te maken.

Afdoende en overtuigend is de penseelstreek van RUISDAEL, die men door het geheele werk herkent, in die zekere oranje blaadjes en rietjes (oorspronkelijk lichtgroene hoogsels) die als een handteekening mogen gelden, in de loodgrauwe tint van het water en de blauwe kleur van het verschiet, in het groen van de boomen en het vlakke lichte rood van den toren en het vlakke bruin van den overhaal, ja zelfs in de wolkjes van de heldere lucht.

Daarenboven zijn de figuren, die RUISDAEL soms door anderen liet schilderen, maar toch ook vaak zelf schilderde, hier onmiskenbaar van zijn eigen hand.

Hoe is het dan mogelijk dat dit werk niet steeds den naam van RUISDAEL is blijven dragen en ook nu nog de toeschrijving niet onmiddelijk wordt aangenomen?

Dat is alleen omdat RUISDAEL donkere luchten pleegt te schilderen en de algemeene indruk dus sterk afwijkt van dien van andere werken van zijn hand. Maar wanneer wij gesteld worden voor de keus aan te nemen dat RUISDAEL, al moest het slechts éénmaal zijn, een lichte lucht heeft geschilderd of dat een ander de hand van RUISDAEL (en let wel, zonder opzet van bedrog) zóo zou hebben nagebootst dat er geen onderscheid te zien zoude zijn, dan kan het dunkt mij niet moeilijk zijn onze keus te bepalen.

IV.

Op de schilderij van RUISDAEL is tot nog toe geen handteekening gevonden, maar wat nood, hoe voorzichtig men met handteekeningen zijn moet leeren zelfs onze schutters- en regentenstukken. De groote schilderij van VAN DER HELST Rijks Museum n°. 477, draagt thans, bij de handteekening, het jaartal 1639. Klaarblijkelijk is die geheele handteekening gerestaureerd, zooals een iegelijk zien kan, nu die niet langer in de lijst verborgen is. Het ware jaartal staat op het bord met de namen en is 1643, wat overeenkomt met de plaatsing in de zaal van den Kloveniersdoelen, die in 1642 werd ingericht. Daar de oude datum dit stuk onder de allervroegste werken van VAN DER HELST rangschikt is deze verbetering voor de geschiedenis en de ontwikkeling van den meester niet onbelangrijk.

V.

Maar wat is dit voorbeeld bij de staalmeesters, die, verheug u, o LAUTNER! wellicht een valsche handteekening dragen met een verkeerd jaartal, 1661, in elk geval een verborgen, echte handteekening toonen.

Toen de schilderij in den zomer van 1892 geregenereerd werd, ontdekte de Heer HOPMAN op het kleed een zeer groote handteekening van flauwe letters, bestaande uit groote ronde stippels, waarvan sommige een lichtkantje hebben: REMBRANDT f. 1662. Hier, op ongeveer een derde verkleind, weergegeven.

Toch draagt ook de van ouds bekende handteekening, met vernisverw en een weinig gesleten, alle kenteekenen van echtheid en is alleen verdacht door het jaartal, dat vroeger dan dat van de onduidelijke handteekening is. Ware het omgekeerde het geval men zou geen reden hebben tot twijfel,

Thans zie ik slechts deze mogelijkheid: REMBRANDT schilderde de staalmeesters grootendeels nog in 1661 en voltooide die in het begin van 1662 toen hij er ook zijne handteekening op zette. Eenige jaren later, geroepen om de schilderij te vernissen, bemerkte hij dat op het kleed de handteekening onzichtbaar was geworden en teekende opnieuw met het getal van dat jaar, waarin hij zich herinnerde de schilderij geschilderd te hebben.

VI.

Hebt gij dus, o LAUTNER! u tevergeefs verheugd, ik wil u toch ook een verborgen werk van BOL in 's Rijks Museum aanwijzen. Op een regentenstuk van het Oude Zijds Huiszittenhuis, uit 1675, van PIETER VAN ANRAADT, Rijks Museum n°. 10, komt onder de regenten FERDINAND BOL voor, die, van 1673 tot zijn dood in 1680, daar regent was. Hij is gemakkelijk aan te wijzen als de geen die de tweede van links zit. Wat bij een oplettende beschouwing in het oog springt is dat de behandeling van dien kop afwijkt van de wijze van schilderen van VAN ANRAADT, zooals wij die in de andere koppen zien, en overeenkomt met het werk van BOL, zoowel in kleur, als in penseelsbehandeling en zoo sterk dat er geen twijfel bestaat of die kop, en alleen die kop, is door BOL in dit stuk geschilderd. Men zal dus wel moeten aannemen dat dit zijn eigen portret is, daar er geen reden zou zijn geweest om één der anderen te schilderen. Zeer sprekend is nu wel de gelijkenis niet met het portret in 's Rijks Museum n°. 133, ook van de hand van den meester zelven, maar aan den eenen kant hebben wij volstrekt geen bewijs dat dit stuk werkelijk BOL voorstelt en aan den anderen kant gelijken alle andere koppen op de schilderij er nog veel minder op. Onmogelijk schijnt het mij trouwens niet dat beide stukken toch denzelfden voorstellen, maar in elk geval zoude ik geneigd zijn de beste brieven aan den kop uit het regentenstuk toe te kennen.

VII.

Bestaat dus de mogelijkheid dat de schilderij, die als portret van BOL gold een onbekenden moet voorstellen, veel erger is het met het zoogenaamde portret van HALS en zijn vrouw. Heeft iemand zich de moeite gegeven dit portret met het authentieke van HALS, op het schutterstuk te Haarlem te vergelijken? Ik meen het te mogen betwijfelen. Hoe is men dan aan den naam van HALS geko-

men. Deze komt het eerst voor in de veilings-catalogus van 1852, waar eenige stukken uit de verzameling SIX verkocht werden, een catalogus, opgemaakt door PRAETORIUS, die van de grofste onnauwkeurigheden wemelt.

Doch de schilderij wordt ook reeds vermeld in de veilingscatalogus van 6 April 1702 van de schilderijen van JAN SIX, Heere van Wimmenum en Vromade, oud-Burgemeester en Raad dezer stede, onder n°. 89, als: *Man en vrouw, levensgroot, vdn Frans Hals*. Het werd daar voor f 32.— door zijn weduwe ingekocht en is sedert gedurende anderhalve eeuw in de familie gebleven.

Het waren toen onbekenden en het ware te wenschen, dat men er toe mocht besluiten er weder onbekenden in te zien en zich ten minste onthield van gevolgtrekkingen uit dit werk omtrent het character van LYSBETH REINIERS en diergelijken.

VIII.

Een soortgelijk verschijnsel als in het regentenstuk van VAN ANRAADT valt in het schuttersstuk „A^o 1637 by Francois Hals begonnen en bij Codde voorts opgemaakt” waar te nemen. Een opletend onderzoek leert welk deel ieder in hoofdzaak toekomt. Het is nauwelijks juist wat de Heer MEIJER ¹⁾ vermoedt dat zeker al menig bewonderaar van HALS er hoofdschuddend voor is blijven staan. Al gold het werk niet onder de besten van HALS, vóór dat wij uit SCHAEPE de medewerking van CODDE vernamen, heeft niemand den geringsten twijfel uitgesproken.

Aan den anderen kant gaat de Heer BREDIUS in zijn *Meisterwerke* ²⁾ niet ver genoeg, wanneer hij alleen de lichte figuur, in het midden, aan CODDE toeschrijft.

Ik zal mijn lezers niet vermoeien met een langdurig onderzoek en alleen de uitkomst mededeelen. Wie HALS goed kent kan toch, bij nauwkeurig onderzoek der schilderij, mijn oordeel gemakkelijk toetsen; wie eerst HALS nog moet leren kennen zou ik geen kans zien anders dan mondeling te onderwijzen.

In hoofdzaak is geheel van HALS de linkerhelft der schilderij tot aan de lichte figuur in het midden en den kop die op hem volgt. Voor PIETER CODDE blijft dus over, op dien eenen kop na, de grootste helft die met de lichte figuur begint.

In bijzonderheden is evenwel nog het een en ander nader aan te wijzen, zonder van ieder stuk kleederen nog te willen zeggen wie van beiden het geschilderd heeft, want het is klaarblijkelijk dat CODDE zijn uiterste best gedaan heeft, om zijn werk aan dat van HALS te laten aansluiten.

¹⁾ *Oud Holland* III. 122.

²⁾ P. 102.

De vaandrig, links, is van top tot teen van HALS, vlag, kleederen en al. Ook de zes volgende koppen zijn geheel van zijn hand, maar de twee het meest op den achtergrond, naast den vaandrig, zijn niet geheel af en daardoor, zooals wij zullen zien, van bijzonder belang voor ons onderzoek. De linkerhand van den luitenant, die de bardezaan houdt, is bijzonder kenmerkend voor de wijze van schilderen van den Haarlemschen meester, maar ook alle andere handen van die groep schijnen mij toe van HALS te zijn, met uitzondering van de rechterhand van den luitenant, die geheel beantwoordt aan de handen, die wij bij CODDE zullen vinden. Ook de kleederen houd ik, in het bovengedeelte, voor het werk van HALS, lager voor van de hand van CODDE, zoo o. a. de blauwe sjerp van den luitenant. CODDE arceert met het penseel, HALS beweegt zijn penseel, onverschillig in welke richting, zoo als de vorm dat meebrengt, met een gemak en een zekerheid door geen ander ooit geëvenaard.

Tot zoover is alles gemakkelijk genoeg omdat HALS een gegeven grootheid is. Thans wordt het moeilijker, want CODDE is in groote figuren een onbekende.

De lichte figuur echter met de hand in de zijde, bij het midden, is klaarblijkelijk geheel van CODDE, zooals uit de teekening voldoende te zien is, en door de uitvoering, die van HALS afwijkt, bevestigd wordt. De meeste andere koppen herinneren in hun aanleg zeer aan HALS, zonder evenwel zijn hand in de uitvoering te toonen. De meest waarschijnlijke oplossing voor mij is, dat zij door HALS gedoodverfd waren, iets minder af nog dan de twee lieden het meest op den achtergrond links, en dat CODDE ze heeft afgemaakt, waardoor zij minder fors van teekening zijn geworden, maar krachtiger relief verkregen hebben. Het duidelijkst herkent men de hand van HALS nog, onder die van CODDE, in den bleeken jongen man, de voorlaatste figuur rechts, die, wat kleur en relief betreft, juist zoo kenmerkend is voor een meester van de groep waartoe CODDE behoort. Ook kan men daar nog zien dat HALS hem een minder grooten hoed gegeven had. Zoo droegen ook, in den aanleg van HALS, de oude man, bij het midden, en de kop, links van hem, liggende kragen.

Twee koppen maken een uitzondering, ten eerste die rechts van de lichte figuur van CODDE, die, zooals ik reeds zeide, geheel van HALS is. Wellicht zijn enkele hoogsels op zijn neus evenwel van CODDE, die hem daarmede meer aan zijn omgeving zal hebben willen laten aansluiten. In elk geval is zijn hoed met het witte veertje van CODDE. Ten tweede is de roode kop rechts, die even als de geheele figuur ook in den aanleg niets van HALS vertoont, noodzakelijkerwijze, alleen van CODDE. Dat wij niet bijzonder aan CODDE herinnerd worden kan zijn reden hebben in de hoog-roode kleur van den schutter, die het CODDE, gewoon zeer bleek te schilderen, uiterst moeilijk maakte.

Alle handen in dit gedeelte zijn, klaarblijkelijk, alle van dezelfde hand en dus van CODDE. Ook in de kleederen zie ik hier niets dat van HALS zou moeten of kunnen zijn.

Eerst na herhaald en nauwkeurig onderzoek en toetsing van mijn oordeel aan den indruk, die het op anderen maakte, ben ik na jaren tot deze slotsom gekomen, ik meen dus het recht te hebben geen lichtvaardige beoordeeling te vragen.

IX.

Zij het mij ten slotte vergunt een gissing te wagen. Het is slechts een vermoeden dat zich telkens bij mij opdringt wanneer ik het voortreffelijkste werk van DOU in 's Rijks Museum, de portretten van een jeugdig echtpaar in een landschap van BERCHEM, n°. 279, zie.

BERCHEM heeft op den voorgrond van zijn landschap een Corinthiseh capiteeltje geschilderd, in het midden versierd met een klein portretje van DOU. Ik kan mij niet voorstellen hoe hij daartoe gekomen zou zijn, tenzij DOU in de portretten hem zelf en zijn vrouw geschilderd had. Sedert de z.g. portretten van BERCHEM en zijn vrouw, van REMBRANDT, gebleken zijn onmogelijk dien schilder te kunnen voorstellen, zie ik geen bezwaar tegen mijn vermoeden, maar het is daarmede nog verre van bewezen en voorloopig ook niet te bewijzen.

ORANJES BRIEFWISSELING

MET

JACOB VAN WESENBEKE

EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN

1570—1573

VOOR HET EERST VOLLEDIG UITGEGEVEN DOOR

J. F. VAN SOMEREN

V.

XXXIII.

De Prins aan Wesenbeke. Eerst moeten de steden van Deventer en Utrecht in zijne handen zijn, voordat de aanslagen op Woerden, Gouda en Buren met goed gevolg zouden kunnen worden uitgevoerd. Levering van musketten. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door hem zelven onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 88 (92). Uitg. bij Kervijn t. a. pl. blz. 89.

1570, 26 October.

WESENBEKE, Ayant hier receu voz lettres du 20e de ce mois, j'ay esté fort joyeux d'entendre p[ar] icelles ce que m'avez mandé de la bonne affection de[s] inhabitants de la ville de Woerden, suyvant la relati[on] que certains députez d'illecq comme me dictes vous ont fait. Et se doibvent partant bien assurer, que puisque maintenant ilz veullent embrasser ceste cause commune d'ung coeur et couraige si alaigre, que de ma part je n'espargneray, et moins encoire plaindray peine

Oud-Holland, 1893.

ou travail, que (selon les moyens qui me restent) je puisse endurer pour à ce les ayder et assister. Mais comme par mes dernières du XXij de ce mois, vous aurez amplement entendu mon inten[tion] sur l'exécution des affaires susdis je n'en feray i[cy] redite, me remectant à ce que aurez veu par icelles. Et vous diray icy seulement que me samble encoires le mellieur et plus seur sera de practycquer premièrement les principalles et plus importantes, que par mesdictes dernières je vous ay nommé, pour par ce moyen d'icelles pover tant mieu[lx] secourir celles de Woorden, Gouda, Bueren et aultres que me dénommez, car vous sçavez assez combien devant tout est nécessaire d'avoir un pas ouvert et assuré, pour en tous événemens et à toutes occasions les pover secourir. Ce que je ne voys point que se puisse aucunement faire si premièrement ne soyons asseurez de Déventer et Utrecht, encoires qu'il soit ainsi, comme aussi vous me l'escripv[ez] et fort bien, que lesdis villes, Woorden, Gouda et Bueren, soyent de bien grande importance, mais pour estre si prèz de ladite ville d'Utrecht et mesmes derrière icelle, je ne sçauroys trouver bon de la practycquer dès maintenant, par ce qu'estant cela descouvert, l'ennemi se pourroit tant plus assurer de la ville d'Utrecht, de laquelle y auroit alors tant moins d'espoir, et à nous seroit par là osté tout moien de pover secourir celles de Worden, Goude, Bueren et aultres, ainsi que par vous sçauvez facilement considérer. Et pour les secourir du costé de la mer cela est trop incertain et mal assuré. N'estant aussi bonnement credible pour plusieurs raisons qu'estant ceste entreprinse effectuée ainsi et en la manière que me dictes la chose peusse demeurer longuement secrète, car vous sçavez la muabilité des hommes et principalement du populaire. Par ainsi suis encoires d'opinion que le mellieur sera d'en user comme par mesdis dernières je vous ay escript, et entretenir cependant ceulx dudit Woorden, Goude et Bueren, et aultres samblables à ce qu'ilz demeurent en si bonne affection, jusques à ce que en temps opportun ilz en seront par moy requiz, et que cependant l'on s'advise pour par tous moyens possibles s'emparer de Deventer et Utrecht, ainsi que je vous ay mandé.

A quoy me samble ne pourroit que fort bien servir de sçavoir ce que sur ce pourront avoir apprins, et vous voudront déclarer ceulx qui vous ont mandé d'aller vers eulx à Leyden, suyvant que Mre. NICOLLAS CAMERLYNCX ¹⁾ vous a rapporté, par quoy ferez bien de chercher quelque moyen pour le sçavoir et m'en donner incontinent après advis pour selon ce me règler.

Ce m'at aussi esté bien grand contentement d'entendre la bonne affection

1) Verg. uit deze Briefwisseling No. XXX (blz. 23).

allendroict ce mesme fait de ceulx de Delft, mais m'esmerveille qu'ilz insistent si fort à ce que je me mette premièrement en campagne, veu que cela seroit leur entière ruine. Parquoy les remerchiant de ma part, leur ferez cela entendre au mieulx que pourrez, les induisant à ce qu'ils demeurent en ceste affection pour en temps propre se rendre avecq les aultres.

J'ay de mesme fort volontiers entendu les bons debvoirs que faict le Sieur de DRUNEN, allendroict Mre ESTIENNE VAN DEN BERCH. Et si de cela et aultres l'on pourroyt tirer quelque bon fruyct les choses s'accommoderoyent tant mieulx comme bien amplement je vous ay faict entendre par mesdites dernières (joint lesquelles vous aurez aussi receu les lettres que à votre instance j'ay escript aux collecteurs de Couloigne, et du quartier où vous estiez, si cela y puist aider. Car aultrement ilz se doibvent bien asseurer, qu'il m'est impossible de leur promectre quelque chose.

Touchant le marchié qu'avez conceu avecq AERT VERBEKE pour les deux mille harquebouzes avecq leurs flasques¹⁾ à cinquante six patars²⁾ chacune harquebouze avecq sa flasque, je ne le trouve déraisonnable, moyennant que la marchande se fasse bonne, assçavoir les harquebouzes toutes samblables à celles qu'il m'a icy envoyé, et les flasques de boys et couvertz de cuyr. Et en ce pourrez regarder de convenir plus avant avecq luy, après avoir trouvé quelque moien pour le payer aux termes que m'escrip[vez]. Et cependant j'escripveray aussy volontiers pou[r] luy à BASIUS et REYNIER CANT, pour son remboursement de ce qu'on luy doit, pour le passé. Mais si je me desfurniz de l'argent qui me pourra venir de ce costé-là, je seray destitué d'autant de moyens pour ce qui se pourroit offrir. Par quoy si comme je vous ay si amplement escript par mes dernières les villes n'y furnissent quelque somme pour le commencement, l'on aura tant plus de peine pour effectuer quelque bon oeuvre. Et sur ce je prieray Dieu vous avoir Wesebeke en sa très-sainte garde. Escrip[t] à Dillenberch ce XXVe jour d'Octobre 1570.

Votre bon amy

GUILLAUME DE NASSAU.

1) Kruitzakken. — Zie ook No. XXX van deze briefwisseling.

2) Patard was een oude munt, o. a. in Artois gangbaar. De waarde kwam ongeveer overeen met onze oegere braspenning (= 11 duiten).

XXXIV.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Hendrik Wessels heeft den Prins verrast met het bericht dat men te Zutphen, Deventer, Kampen en Zwolle gereed staat het Spaansche juk af te werpen, mits de beweging door den Prins met geld en troepen ondersteund worde. De Prins wenscht de zaak nog wat uit te stellen, daar hij voorshands noch het een noch het ander kan verschaffen. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteeekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 88 (92). Uitgeg. bij Kervyn t. a. pl. blz. 91.

1570, 30 October.

Wesenbeke, Ayant hier reçu lettres de HENRY WESSELS de vous cognu, j'ay bien voullu avecq cestes vous en envoyer le double, ensamble de la responce que je luy fais sur icelles, afin que par là vous puissiez veoir en quelle peine que je me trouve desjà en ce faict seul, et ce non pour aultre raison que par faulte d'argent, qui me constraint à luy faire ce dilay que voyez par le double de madite responce. Je l'envoye à vous po[ur] surtout communicquer bien amplement avecq luy, et prendre quelque bonne et seure résolution ensamble et de bien adviser du vray moyen qu'il y aura de après avoir ce faict encommenché, en tous événemens le pousser oultre, pour éviter plus grands maulx et inconveniens, qui aultrement sans doubte adviendroyent à ces bonnes gens, et à moy. Car i[l] est impossible que pour ce temps-là je puisse avoir ung homme prest, n'ayant l'argent. Pardess[us] qu'il seroit à craindre que par-là tant plus tard pourrions recouvrer le moien pour racoustrer ceste faulte. Et puisque si tost ceste difficulté se offre, pouvons par-là assez comprendr[e] combien que indubitablement elle s'accroistroit d'aultan[t] plus en tous ces aultres affaires si auparavent n[e] soyons aultrement pourvueuz d'argent pour les pous[ser] oultre et les assister. Car ayant quelques villes en mes mains elles crieront incontinent pour avoir secours. Lequoy toutes-fois je ne sçauroys lors entend[re] pour n'avoir préparé les choses, (comme il est bien requis et nécessaire de faire en l'entreprinse d'ung si gra[nd] faict) par faulte d'argent, sans lequel l'on ne fai[ct] rien avecq ces gens de guerre, et principalement [les] Allemans. Dont pouvez penser quel regret ce me seroit adoncq de leur avoir promis chose que je n[e] leur sçauroys tenir. Ainsi que je ne doubte que apart vous le sçaurez fort bien considérer ce que je vous prie faire et me mander par après comment je m'y pourray rigler. Et si vous ne trouveriez bon de superséder encoires d'ultérieure poursuyte cerchant cependant plus seurs moiens

pour s'effectuer par après. Car n'estant cecy jeu d'enffans, et n'ayant à faire à si petit ennemi qu'il le faille aucunement contemner, il me samble encoires que debvons tout cecy bien peser devant que l'encommencher par les raisons susdits puisque on ne peult encoires estre assuré de la moindre somme du monde d'argent. Et que alors on m'imputeroyt toute la faulte, fusse de négligence, de nonchalance, ou de peu d'affection que je leur porteroys. Et toutesfois ce seroit à la vérité sans aucune coulpe mienne. Et cependant toutesfois vous pouvez regarder par de là s'yl y a moien pour recouvrer les cinq ou sic cens dallers que ledict Wessels me demande, afin qu'il puisse tousjours préparer l'affaire, que toutesfois il ne commenche rien que premièrement ne m'en advertisse, comme je luy escrips aussi. D'autrepart comme je suis bien d'intention de mander vers moy le conte VAN DEN BERCH mon beaufrère, et aussi Monsgr. DE RUMMEN, pour leur déclarer ce fait, et commectre au gouvernement de Zutphen le dit conte VAN DEN BERCH et ledit Sr. DE RUMMEN pour ces trois villes Deventer, Campen et Zwoll, il sera bon que vous en touchez audit HENRY WESSELS tentant ung peu de luy de quel goust il le trouvera, et si ce ne luy causeroyt quelque arrière pensée, craignant qu'on le voudrait déporter. Car vous sçavez que après ces villes prinses pour contenir ung chacun en mellieur ordre et police sera besoing d'y avoir quelque seigneur ou gentilhomme principal et signallé, pour avoir plus d'auctorité et de respect, et partant sera bon. le déclarer audit WESSELS devant le coup, afin que par après cela ne cause quelque inconvénient, comme de point vouldoir laisser entrer lesdits Srs. Conte VAN DEN BERCH, et Sieur DE RUMMEN ausdits villes, promectant tousjours audit WESSELS de le tenir ce néantmoins pour ung principal pour le garde de ladite ville, et pardessus ce l'en récompenser comme la qualité du fait le méritera. De cecy et de sa responce ne fauldrez me tenir adverty par le premier, comme aussi de toutes aultres occurences. A tant Wesenbeke je prie Dieu qu'il vous ait en sa sainte garde. De Dillenberch ce XXXme jour d'Octobre 1570.

*A Mre Jacques de
Wesenbeke Docteur
en droict.*

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

Onderaan: R; 8 Novembris à Wesel
Respondi 11 Novembr.¹⁾

¹⁾ Aanteek. in hs. van Wesenbeke.

XXXV.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Aankoop van vuurroers. 's Prinsen schepen op de Eems zijn in beslag genomen. Aanslagen van Hendrik Wessels. Herman de Ruiter. Aanslag op Wijk bij Duurstede en andere steden. Soldij der ritmeesters. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door hem ondertekend. Brit. Mus. Galba C. IV, 93 (97). Uitgegeven bij Kervyn t. a. pl. blz. 93.

1570, 31 October.

Wesenbeke, Pour respondre à vos lettres du XXije du mois présent je vous diray que, espérant vous aurez maintenant receu mes deux précédentes des XXije et XXVje d'icelluy, je ne voys icy à redire ny replycquer sur toutes celles que m'avez auparavant envoyé; veu que sur tous les principaulx pointz d'icelles vous aurez en tout ample satisfaction et entendu mon intention par mesdites deux précédentes au contenu desquelles je me remectz.

Et cependant pour venir au point que présentement m'escripvez du marchié par vous arresté avec AERT VERBEKE pour les deux mille harquebouzes dont par diverses aultres vos précédentes m'avez encoires parlé, je me conforme bien audit marchié, si tant est que lesdis harquebouzes et flasques soyent toutes telles comme par mes lettres du XXije je vous ay escript, e[t] que puissiez pardelà trouver seur moien pour le faire payer car vous ne debvez faire aucun estat sur moy, n'ayant ung seul patart pour y furnir.

Néantmoins si mes lettres que demandez à cest effect aux collecteurs puissent à cela ayder, j'en seray bien aise, me confiant que vous les aurez maintenant receues jointes à mesdis précédentes du XXije. Et pour le regard de la spécification que m'envoyez des aultres armes, comme corseletz ¹⁾ morrions ²⁾ et aultres que ledit VERBEKE vous at aussi présenté pou[r] vendre je trouve ce pris à quatre dallers pour le corcelet alleman trop grand, et ne voys aussi l'achapt d'iceulx encoires tant nécessaire. Ce néantmoins là où il les vouldroyt laisser à plus raisonnable pris, pourrez regarder de convenir avec[q] lui, soubz telle condition si d'aventure on en eust de besoing, et en pourrez pardelà faire quelque forme du contract, tant pour l'achapt des harquebouzes susdis que des aultres armes. Et me l'envoyez par après pour le visiter.

¹⁾ Waarschijnlijk lederen harnassen of kolders.

²⁾ Ancienne armure de tête plus légère que le casque. Littré, Dict.

De ce que m'escripvez que les batteaulx ayans été prins sur la rivière d'Ems sont esté rançonnez, REYNIER CANT m'a passé aucuns jours faict le mesme advertissement, et il m'at aussi despleu. Ce néantmoins puisque les capitaines sont maintenant si bien d'accord, et que nous avons encoires si bon nombre de batteaulx j'espère que désormais il y aura mellieur ordre et que cela n'empeschera rien aux entreprises proposées, moyennant qu'on y puisse trouver le moyen d'avoir et y mettre secrètement les gens de guerre.

Touchant ce que me mandez arrière des bons et bien facilz moiens qu'il y a présentement pour faire quelque bon exploit allendroict l'entreprise de toutes ces villes que me dénommez par vos dernières et tant d'autres précédentes lettres, je ne sçauroys assez remerchier ces bonnes gens de la grande affection qu'ilz démontrent au bien de ces affaires, mais tant plus je considère apart moy l'importance de ce faict, et la conséquence qu'il tire après soy tant pour eulx que pour moy, pour n'avoir ny veoir aucun moiën d'argent du monde, pour en cas de besoing les secourir comme il seroit bien requiz, tant plus il me samble que mes raisons déduictes par mesdits deux précédentes doibvent bien estre pesées et examinées pour ne tomber en plus grans maulx et inconvéniens, car je ne voys aucunement conseillable d'encommencher aucune chose, si premièrement on n'at l'argent prest, pour ce que vous considérez bien combien ce populace ou par timidité ou par crainte, ou par quelques aultres moindres accidens est trop incliné à se tourner, si promptement on ne le secourre, et survenant le moindre inconvéniënt du monde, ce seroit à moy seul qu'un chacun donneroit toute la coulpe, oires que je n'en pourroys mais dont ne suis aucunement d'intention de me désaisir d'aulcunes lettres, promesses ou choses semblables si je n'ay premièrement les leurs icy entre mes main[s], ce que vous ne devez estimer autrement. Pourquoy le meilleur sera de chercher tous moyens pour premièrement recouvrer quelque notable somme de deniers, afin que à faulte de si peu de chose si belles occasions ne se perdent. Et en cas qu'il fust possible de mener et induyre à servir en une telle cause tant juste et chrestienne ces gens de guerre allemans vous vous pouvez bien asseurer, qu'il ne tient point à moy de les solliciter journellement, mais n'estant cela aucunement possible, c'est cause qui me faict ainsi sur ce insister, comme aussi par faulte dudit argent n'est aucunement possible de faire divertir à l'ennemi ses forces, ainsi que vous l'escripvez.

J'ay de mesme fort volontiers entendu la belle apparen[ce] qu'il y at maintenant pour aussi se pouvoir asseurer du Walvisch¹⁾, Coperoos²⁾, Zeeridder³⁾ et

¹⁾ Walcheren? — Zie v. VLOTEN, Ned. opstand (1567—72), bl. 186.

²⁾ Zuid Beveland? — Kervijn leest Copewas.

³⁾ Noord Beveland of Schouwen? Verg. No. LXIII en XLII van deze briefwisseling.

aultres lieux circumvoysins, et je cognois assez l'importance de ces places. Par quoy je vous prie adviser par delà par ensamble de quelque bon et seur moyen pour y povoir parvenir et m'advertir par après par qui, et comment l'on le pourroyt faire entreprendre. Car il me samble que pour le moins il faudroyt quelque mille ou douze cens hommes pour garder lesdis places.

Quant aux villes Deventer, Campen et Zwoll je ne vous en tiendray icy long propos, puisque par mes lettres d'hier que HENRYCK WESSELS vous apportera, en responce de celles qu'il m'a escript, vous verrez bien amplement mon intention jointement la peine en laquelle je me trouve desjà pour ce faict-là, à faulte d'argent. Par quoy vous adviserez avecq luy sur ce faict au mieulx que pourrez.

Je suis content de donner à EGMONT la commission que vous demandez et regarderay de la faire dépescher par le premier.

De ce que m'escripvez du ministre HERMANNUS¹⁾, il est ainsi que je suis adverty de son faict, et ne pourra icelluy en rien préjudicier au nostre, mais bien fort l'advancher s'yl plaist au Seigneur Dieu y donner sa grâce.

Et pour fin de cestes, comme par mesdits précédentes je vous ay avecq bien amples raisons escript, que surtout conviendra practycquer, pour avoir et s'emparer premièrement de quelques deux ou trois villes, par le moien desquelles l'on puisse estre tant plus asseuré de à toutes occasions secourir toutes les aultres qui samblablement se vouldroyent rendre, me samble en cas qu'il n'y eust pour encoires moien de povoir occuper celle d'Utrecht encoires que à l'effect susdit elle soit bien une des plus principales, que l'on pourroit regarder d'entreprendre le mesme sur Wyck ou Wagenynghe, laquelle serviroyt aussi fort bien à ce que dessus, mesmement pour secourir Bueren, Tiell et Bommel, lesquelles aussi pour estre villes tant importants c'est bien raison de regarder le moyen comment les pouvoir secourir. Car aultrement et n'ayant quelque ville sur ceste rivière passant à Wyck il seroit du tout impossible de donner aucun secours aux villes susnommées, pour grand besoing quelles en eussent. Par quoy en pourrez parler ou sieur HUCHTENBROUCH lequel cognoist mieulx la situation de la ville de Wyck que moy.

Et quant à ce que m'escripvez qu'il y a aucuns qui présentent (selon la charge que je vous avois donné) de donner quelques pensions aux ritmaistres,²⁾ je

1) HERMAN DE RUITER. Verg. Acquoy, H. de Ruiter, blz. 18, 57 en vv. Kervyn houdt dezen „ministre Hermannus" voor een predikant (wellicht bedoelde hij Hermannus Modet?) en verwijst in een noot naar Groen's Archives III, blz. 105, alwaar in een brief van 1567 eene anecdote verhaald wordt van een hond, die den naam van „Hermannus" met den bekenden geuzenpredikant gemeen had! — Blijkens dezen brief was dus de Prins reeds in October met zijn voornemen bekend. Verg. ook No. XLVII en LXXXI en vv. van deze briefwisseling.

2) Kervyn leest; retournés.

le trouve fort bon, et serviroyt grandement à l'avancement de ce faict, moyennant qu'il y eust quelque petit commencement d'argent comptant avecq cela, dont vous pourrez adviser à tout et me mander après à toutes occasions ce qu'aurez trouvé.

Et à tant, Wesenbeke, je prie Diéu vous avoir en sa sainte garde.
Escript à Dillenborch ce dernier jour d'Octobre 1570.

*A Mre Jacques de
Wesenbeke Docteur
en droict.*

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

Keerzijde: R[ecipi] 6 Novembris 1570
Vesalie Respondi 7 [Nov.]

XXXVI.

*„Extrait d'une lettre escripte [à son Ex^e] le Prince d'Orengues etc.
par Mr. Jacques de Wesenbeke le IIe jour de Novembre 1570".
Plan tot verrassing van Amsterdam. Afschrift door Wesenbeke met bovenst. opschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 106 (111).*

1570, 2 November.

Lequel m'a tenu plusieurs propos de divers lieux [assçavoir], de Saturnus ¹⁾ dont m'ayant déclaré au long la situation de la ville, du marchy, du pont de l'accès ²⁾ des bateaux, des entrées qu'ilz apellent boems ³⁾ et aultres circonstances (dont me samble besoiing faire récit pour ce que sont requiz à V. E. et aussy en la cosmographie de Munsterus ⁴⁾ et aussi en la particulière pourtraiture d'icelle bien clerement se voit) [adjouxtoit] par après que pour se faire maistre d'une ville tant importante il y avoit à présent bon moyen. Car otes qu'il sembloit que pourrait bien mal estre prinse par force extérieure (ne fût que les lieux circonvoisins fussent occupez et les paysaiges négociations hantises et provisions fussent coupeez) ne aussy estre surprinse quant seroyent préadvysez et sur leur garde.

¹⁾ Saturnus = Amsterdam. Zie Bor, 2e dr., 5de boek, fol. 310.

²⁾ Denkelijk de „Nieuwebrug".

³⁾ Boems = sluitboomen of balken, die oudtijds bij nacht den Amstel en het Y afsloten, om een overval langs den waterweg te voorkomen. Zie TER GOUW, Gesch. v. Amsterdam, dl. V, blz. 27.

⁴⁾ MUNSTERUS, Cosmographia univers. Basil. [1550].

Oud-Holland, 1893.

Toutesfois qu'il y avoit moyen propice pour l'envahir et dompter en ung subit à leur desceu et au despourveu. Dont après longues consultations luy trouvoit le plus expédient cestuy qui ensuyt lequel se mectant saignement en oeuvre s'asseuroit du tout que infalliblement (s'il ne pleust à Dieu d'en concéder obstacle estrange) la ville seroit emportée mesme que ne feroit difficulté de l'effectuer et y mestre sa personne voire de laisser la vie, s'y n'eust bon succès. Le moyen en somme est tel que du reste d'Emden ou d'ailleurs (où se peusse faire le plus secrètement) viendroyent par le Coolen ¹⁾ dix bateaux (illecq ordinaires à naviguer) qu'on appelle smacken jusques à mil harquebusiers cachez embas sans personne se montrer ains faisans voile comme chargez de biens que à l'ordinaire vers la ville en plain jour et en l'approcher se devancheroient d'ung traict d'arcq, les deux ou l'une seulement lesquels entrans sans obstacle par la première entrée ou boem (comme de ce n'y auroit suspicion pour y arriver journellement si grand nombre de tels bateaux) que ne se ferme jamais du jour et ne a aussy aulcun guet, et venans au second (qui ne se ferme aussy de jour) devroyent en un subit les compagnons saultés à terre se saisir d'icelle entrée, massacrer le guet qu'est illecq en la maisonnette (de 3 ou 4 seulement) et incontinent d'ung train occuper le pont près de là, et le Camperhooft, qu'ilz appellent, avecq l'autre y joint et sonner la tromp[ette] et tamboryn les autres huyt les suyvant entretant de p[rè]s(?) occupant les mesmes entrées et se monstrans tous en armes sur les bateaux sonner aussy les tamboryns et ainsi crians à la liberté et tyrans droit vers le marchy mectroyent sans doubte le sénat et inhabitans en telle confusion et crainte que devient(?) que ne sçauroyent résouldre pour resister et se assembler. Les aultres seroyent maistres et de l'artillerye et du marchy et du poix qu'emporte plus que la maison de ville, dont le désordre y seroit tant plus pour deux causes, l'une que l'avarice y faist en toutes difficultez chacun courir à sa maison pour garder le sien, l'autre que la diffidence et partialité y est si grande d'ancienneté mesmes que l'ung ne se oseroit fier de l'autre ne personne bonnement se monster ou avancher pour y resister ou mectre ordre. Lequel exploict seroit tant, plus facil que en icelle luy et autres s'y trouveroyent et feroient entendre au peuple par eulx et leurs amys et affectionnez à la cause (ce que au besoing pourroyent monstrier par quelque escript que à ceste fin leur seroit baillé) que c'estoit pour leur propre liberté et à la conservation de leurs privilèges et de la part de V. E. comme gouverneur au nom du roy. Et qu'il sçait asseurément que ce entendu personne du magistrat (tant mal volu) ne se oseroit plus monstrier et que les adonnez à la religion à laquelle il pense la moictié des inhabitans estre affectionnez

¹⁾ De Zuiderzee.

se joindroient et assisteroyent incontinent, mesmes aussy ceulx qui dès à présent y vivent en grande crainte puis qu'on leur a osté les armes pour estre affectionnez au faict de la religion. Lesquelz il croit bien constituer le tiers de la ville avecq aulcuns desquelz on pourroit quelques jours par avant en confidence communiquer pour par dedans se préparer à l'assister. Disoit aussy que la mesme surprise se feroit bien par terre mais ne sçauroit estre si seure ne secrète ne fut que par intelligence de dedans fut saisie la porte sur la dycque, mais que celluy par eaue (*sic*) convenait trop mieulx auquel ny mectoit doubte ains avoit seulement ung scrupule comment on pourroit mectre ces gens en telz bateaux sans qu'on s'en s'apperceust audit Saturnus (car le magistrat y estoit si peureux que si tost qu'il entendoit quelque bateau de guerre sortir de Krueel¹⁾ ou estre en mer, ou de quelque autre exploict ou mauvais bruyt, mectroit une garde et artillerie pour toutes invasions auquel temps tascheroit on en vain à les vouloir surprendre d'emblée. Surquoy lui faisois difficulté que selon se pour mectre en oeuvre ceste entreprinse faudroit laisse[r] toutes aultres qui pourroient estre à la main et plus seures ce qu'à mon jugement n'estoit bien à conseiller. A ce me respondist-il que luy aussy ne trouveroit aucunement convenir qu'on laisseroit autres entreprinses s'il y eut quelques à la main que fussent seures pour ceste seule de Saturnus à cause aussy qu'il estoit asseuré que si tost n'y auroit quelque exploict effectué d'importance au pays de Cuyvre²⁾ et signamment ès voisinages d'icelle (comme au pays de Voyre sur la Coolen ou là entour) ou en villes par où se leur estoupperoit che[.....] leurs négociations et navigations (comme Neptunus³⁾ Mars⁴⁾ Eolus⁵⁾ que la commune dudit Saturnus quant à quant se mouveroit, signement entendant y estre gens avant la main de par V. E. et pour la liberté de conscience et conservation de leurs privilèges et qu'il sçait bien que en aucun d'iceulx événemens se envoient par V. E. à semoncer la ville à soy rendre que ne le sçauoyent refuser ne y resister ou auroient incontinent le peuple contre eulx eslevé dont la plupart ne languit que d'estre désempesché de leur magistrat mesmes. Il présente de commouvoir et faire mutiner les inhabitants d'icelle ville contre le magistrat et les papistes toutes et quantes foys que luy sera commandé par moyen de ses frères, parens et alliés, qu'il a en icelle quasi tous adonnez à la religion, et à la cause aussy d'y faire entrer secrètement de gens par là donner moyen et commodité d'emporter la ville, s'offrant à tout

1) d. i. : Op de Creyl bij Enkhuizen. Zie TER GOUW, Gesch. v. Amst. VI, blz. 322.

2) Cuyvre = Holland.

3) Neptunus = Haarlem of Leiden.

4) Mars = Gouda.

5) Eolus = Rotterdam.

} Zie BOR t. a. p. fol. 310.

assister de sa personne propre et aussy tousjours faire secourir aux confidens dedans icelle et entendra dedans ou dehors d'elle toutes advertence quelque gardée ou fermée que se pourroit tenir. En outre donnant à considérer si d'avanture y eust quelque desseing sur Tryton¹⁾ s'il ne conviendrait mieulx de tenter sonner en la manière susdite l'emblée de Saturnus par les mesmes gens et bateaux (car à son jugement quant onc leur entreprise seroit trop tost decouverte et par la faillie sur Saturnus se pourroit sans danger tourner voyle et avecq la mesme facilité se donner au premier desseing de Tryton plus qu'il tient la surprinse et rendition d'icelle ville toute facile et assurée et qu'on n'y trouvera resister quelconque pour estre et le peuple et le magistrat tout bon et ne désirer autre chose. Il a aussy déclaré qu'il estoit certain que si tost que aucuns gens ou bateaux de V. E. se monsteroient pour effectuer quelque chose sur la Coolen et signamment y prenant quelque place, plussieurs du magistrat et de plus riche de Saturnus se enfuyroient ou du moins sauveroyent leurs meilleu[rs] biens vers Proserpina²⁾, Mars, Janus³⁾ et aultres lyeux et qu'il estoit bien d'intention (ayant ad ce de V. E. pertinente commission) de leur faire en telle saison de bonnes traverses et les tous trousseur et saisir leurs biens refugiez au profit de la cause commune ès passages et marestaiges qui sont par là qu'il appelle In de Venen⁴⁾ où il sçait recouvrir à toutes heures et a sur sa main prestz quelques 200, 300 ou 400 galans compagnons qui ont autresfoys servy le SR. DE BREDERODE ou pour la religion sont refugiez et se trouvent là au dangier de leur vie, labourans secrètement par là aux tourbiens pour avoir de vivre, soubz espérance d'estre ailleurs quelque jour employés, desquelz yl penseroit aussy se povoir en icelluy pays seurement tirer bon service. Les occasions se donans, ceste charge serviroit aussy pour surprendre tous leurs messagiers et cestuy et ses alliez ont maisons à leur retraicte prospices, à V. E. plaira y penser.

XXXVII.

De Prins van Oranie aan Wesenbeke. Zonder geldelijke voorschotten kan hij niets aanvangen of uitrichten; hij bedankt dus de afgevaardigden uit Haarlem voor hunne goede gezindheid en wenscht de aanslagen op deze stad alsmede

¹⁾ Tryton = Enkhuizen. Zie BOR. t. a. p.

²⁾ Proserpina = Utrecht. Zie BOR. t. a. p.

³⁾ „In de Venen” d. i. in de buurt van Haarlem bij Overveen? Zie v. D. AA, Aardrijksk. wdb. v. Ned. i. v. Veenen. Of te Amstelveen?

die op Deventer, Kampen, Zwol, Zutphen en Nymegen uit te stellen. Wesenbeke moet daarvoor met Hendrik Wessels in overleg treden. Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteekend en bezegeld. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 101 (105). Uitgeg. bij Kervyn t. a. p. blz. 97.

1570, 5 November.

Wesenbeke, Par le porteur de cestes je receuz hier votre lettre du XXXe du mois passé, espérant que par votre serviteur aurez receu les miennes du dernier d'icelluy, et aussi quelques aultres précédentes, du contenu desquelles et les raisons déduictes par icelles vous aurez tout amplement peu apprendre mon intention et bien délibérée affection allendroict ces affaires, et l'advancement et bien de ceste cause commune tant juste et chrestienne, moyennant que les moyens à cela nécessaires, propres et convenables, m'en soyent aussi administrez, mectant mesmes en considération combien en tous affaires (et signamment de si grand prix) il fault tousjours préméditer ce qu'on veult faire et ce ensuyvant adhiber diligente et bien soigneuse préparation devant que commencher. Qui a esté cause que par plusieurs mesdits précédentes je vous ay si rondement escript ce qui me sambloyt appart[nir], pour avecq la grâce de Dieu y procéder d'ung pied plus asseuré, non que de moy je cherche aucun subterfuge à espargner corps, biens, on aultre chose qui soit en mon povoir, ou que je trouve comme vous dictes ces lettres trop obligatoires, et estroictes. Car ne se pourroit en ce monde présenter dangier ou péril quelque grand qu'il fust, que je ne seroys très-content de tenter, moyennant que j'en veisse les moyens telz, que à tout le moins la cause n'en puisse recevoir plus grand maulx, qu'elle n'endure présentement, et que mon honneur et réputation n'y demeuraissent engagez. Qui me faict demeurer encoires ferme en ceste opinion que sans que promptement on me secourre de quelque notable somme de deniers, impossible me seroit de povoir aucunement tenir les promesses que je feroys à ces villes, pour ce que ayant essayé maintenant si bien l'estat du monde présent, et les humeurs de ces gens de guerre allemans, desquelz comme vous sçavez est impossible de nous povoir passer, il n'y at aultre chemyn, ne militant ¹⁾ en ce aucunement ²⁾ qu'après quelques villes prinses, ou rendues il s'y trouveroit assez grand trésor pour fornir aux despens nécessaires à tel exploit; ne sçaichans si du premier, second ou troiesme coup cela doibt succéder, et

¹⁾ appui, aide. Littré, Dict. — Kervyn leest: mettant ce.

²⁾ Kervyn voegt hier ten onrechte in: en doute.

si cependant l'on n'ayt deuement préparé ces choses, tant moins de remède se trouvera alors pour racoustrer les fautes qui pourront advenir. Par quoy comme je vous ay mandé vous regarderez premièrement à me faire avoir quelque bonne somme de deniers et cependant je tiendray les lettres d'assurance pour ces villes au forme requise prestes pour s'en ayder lorsque besoing sera. A quoy de mon costé n'y aura faulte, comme aussi y estois bien délibéré ayant eu le moyen de lever secrètement mille chevaulx avec quelque nombre d'infanterie pour incontinent, les villes Deventer, Zutphen, Campen ou Zwoll prinses, tenir tous les passaiges allentour d'icelles libres et ouvertz pour prévenir à l'empeschement que sans faulte nous donneroit à cela le duc D'Alve, et à son instigation le Duc de Julliers, l'évesque de Munster et aultres. Et seroys d'avantaige d'intention de faire alors en ces mesmes quartiers une retenue de encoires quatre mille chevaulx enfin d'oster le moyen au duc D'Alve de faire illecq le samblable, dont seroit constraint de le faire en lieux plus loingtains, par où ne pourroit estre si tost prest. Et par là pouvez facilement considérer que si nous ne donnons l'ordre, ainsi que je l'avoys proposé, incontinent comme faict bien à craindre, nous donner[a] tout l'empeschement du monde, dont nous serons par après osté tout moien pour les povoir secourir. De tant plus que je me doubte fort que estans les choses le mieulx préparées que faire se pourra, encoires trouveront elles de couvertures assez pour ne s'oser rendre, puisque dès maintenant prennent ce prétext de ne sçavoir ou vouloir faire, s'elles ne me voyent en campagne, par où je vous laisse à penser s'ylz ne voyent nulle apparence, comme ilz seront tant plus intimidez et reboutez de leur bonne intention.

Quant à ce que m'escripvez de la bonne affection qu'ont ceulx de Harlem allendroict ces affaires, je ne puis assez les remerchier, mais pour estre située si avant dedans le pays, sera plus convenable de practycquer premièrement celles par le moyen desquelles on puisse tant mieulx secourir les aultres (ainsi que par mes précédentes je vous ay escript) et tenir néantmoins cependant tousjours en bonne dévotion ladite ville de Harlem, et toutes les aultres qui se montrent si affectionnées pour le tesmoingn[er] par effect quand besoing sera, et de moy elles en seront requises.

Je ne vous diray icy riens sur ce que m'escrip(vez) de la ville de Deventer, attendant que vous me mande[z] ce que allendroict d'icelle vous aurez besoingné avecq HENRY WESSELS, lequel j'ay envoyé à cest effect vers vous avecq mes lettres, par quoy ne laisserez à m'en advertir par le premier s'yl y est venu, et si luy avez faict délivrer l'argent qu'il demande. Car si l'entreprinse d'icelle ne peult succéder, malaisément l'on pourra parvenir à quelque aultre, dont on pourroit faire grand fruit.

De ce que m'escripvez de la ville de Campen, si j'en suis bien souvenant j'ay dépesché et délivré la commission pour l'entreprinse d'icelle audit HENRI WESSELS pour icelluy GIJSBRECHT VAN BROECKHUYSEN dont m'escripvez, comme j'espère ledit WESSELS vous aura déclaré, et serviroit grandement que allendroict d'icelle se peusse effectuer quelque bon exploit, mais pour aultant que, comme m'escripvez, pour mectre cecy en oeuvre tant allendroict de Campen que Zutphen, Zwol et aultres, fauldroyt mener vers chacune quelque bon nombre de soldatz, je ne voys comment cela se pourroit bonnement faire secrètement sans qu'on s'en apperceust, de tant plus qu'il n'y at aucun moien d'argent, et crains partant que bien difficilement viendrons au bout de ces entreprinses.

Il est aussy ainsi comme vous dictes que au bien de ces affaires nous serviroyt grandement la ville de Nyeumegen pour les raisons par vous avecq toute discrétion alléguées. Mais pour estre aussi située trop avant dedans le pays dont ne pourroit faillir que incontinent le duc d'Alve n'en fusse adverty, que luy donneroit occasion de mander incontinent à tous capitaines et soldatz des aultres villes d'estre sur leur garde, me samble que sera bon de superséder pour encoires et chercher premièrement tous moiens pour pouvoir effectuer ces entreprinses sur Deventer, Campen, Zwoll et Zutphen pour alors tant mieulx povoir faire ladite entreprinse, laquelle je seroys bien d'intention qu'on fisse au mesme temps, et vous en enverroyes pour lors la commission que demandez, comme aussy je ne trouveroys mauvaise l'entreprinse sur Geelmuyden¹⁾ dont vous faictes aussi mention. Par quoy vous en pourrez plus amplement enquester dudit BROECKHUYSEN, moyennant que premièrement il y ait le moien de l'agent dont vous ay parlé. A tant Wesenbeke Notre Seigneur vous ait en sa sainte garde. De Dillenberch, ce cinquiesme jour de Novembre 1570.

Votre bon ami.

Vous aurez maintenant tant par ceste que toutes mes précédentes entendu les très-urgentes causes qui me meuvent à vous particularizer ces difficultez lesquelles me samblent que nul de bon et sain jugement ne sçaura trouver sinon bien considérables. Ce néantmoins si nonobstant toutes ces raisons par moy alléguées et aultres qui sont encoires en cecy à considérer, vous ne trouvez qu'il y ait occasion assez pregnante pour empescher ou plus longuement délayer ces entreprinses ains vous samblent bien si faciles et assurées qu'on en doibt passer

¹⁾ Genemuiden. — Kervyn leest: Seelmuyden.

oultre, je suis content au nom de Dieu qu'il se face et pourrez mander audit HENRI WESSELS afin qu'il procède à l'exécution, car seroys marri que à mon occasion ung tel oeuvre demeurasse soubz pied ou que pour trop longuement le dilayer, il pourroit estre decouvert. Mais là où par après pour les raisons contenues en ceste et toutes mes précédentes lettres je ne leur pourroys donner le secours qu'ils demanderoient, et que par là les passaiges fussent serrez ou aultre chose leur survint, vous aultres me servirez de tesmoins qu'il n'a point tenu à moy de les avoir assez préadvisé de tout. Et me manderez incontinent ce que trouverez icy convenir afin que je le puisse aussi mander audit WESSELS et lui faire la rencharge.

*Mre. Jacques de
Wesenbeke, Doc-
teur en droit.*

GUILLAUME DE NASSAU.

R[ecipi] 13 Novembris 1570¹⁾
respondii 15

XXXVIII.

Jacob van Wesenbeke aan Leenert Pieterse en Adriaan (?) Diericx te Amsterdam. Hij vraagt hun geld ter leen ter bestrijding van de onkosten, gemaakt of te maken voor de verlossing des vaderlands. Gelijktijdig afschrift met opschrift van Wesenbekes hand. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 98 (102).

*[Aen Lee]nert Pieterse
[ende Adriaen] Diercx
[tot Amster]dam.*

1570, 15 November.

Eersame gunstige vrienden, na mijn behoorlicke gebiedenis aen ul. Also ulieden nyet onverborgen en is met wat vlijt ende arbeyt mijn genadige heere de Prince van Oraengien altijt ghesocht heeft om de landen ende steden van zynen Gouvernemente in hen vryheit ende gerechticheyt te houden, ende daerna, deselve verdruct zijnde, tot warachtigen dienste van den Co. te helpen verlossen, en Gods woordt hen te doen ende laten genieten, welcken goeden wille in zijn

¹⁾ Aanteekening in hs. van Wesenbeke.

V.G. alnoch nyet en is vermindert, maer is altyt willich gheweest ende alnoch is, om alles daerom voor de goede ingesetene te wagen, soe verre zy hen selven mede helpen willen, want hem den oncost alleen te vervallen¹⁾ te lastig ende onmogelyck waere. Ende dat zijn V.G. my belast heeft, dat ick neffens denghenen dien ick vernemen soude thender eygen welvaert yeverich ende genegen te wesen, soude aenhouden om metterdaet hen affectie daertoe te thonen. Insgelijcx dat ick van geloofwaardigen gewaerschout ende ghenouchsamelyck onderrecht ben van ulieden ende elcx van u van zijn V.G. wegen, ende volgende den laste by zijn G. my gegeven, te versuecken ende begeeren, dat elck van u hem te gemeynen oorbaer ende welvaert nyet tsoecken maecken, maer eer wel quyten, ende goet-hertich thoonen wil, leenende tot desen oncosten ter vaderlants verlossinge, soe veele als u mogelyck sal wesen, waertoe oock andere secrete verweckende en sal maer te beter wesen, ghelyck u de bringer van desen, ulieder bekende vrient LENAERT CARIJNSS, sal breeder van mynen wegen vercleeren, dien u sal believen van zijn V.G. wegen, ende oock van den mijnen gehoor ende geloove te geven, ende u daerin te voegen, soe sijn V.G. ende ick uuyten name van deselver u beyden volcomelyck betrouwen. Ul. hiermede Godt bevelende. Uuyt Wesel den Ven Novembris 1570.

Onderstont gescreven: By my zyne V.G.
Raedt ende Commissaris ende andersins ul.
dienstwillige altyt wat ick vermach.
Onderteykent Jacob van Wesenbeke.

XXXIX.

Jacob van Wesenbeke aan N. N. te Hij vraagt om de toegezegde contributie van 4000 per maand ten spoedigste toe te zenden, daar de Prins gereed staat den veldtocht aan te vangen. Gelijktijdig afschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 99 (103).

1570, 5 November.

Eersame wyse gunstige heeren ende vrienden, na myne [.²⁾] aen ul. sal dese alleen dienen om ulieden van wegen ende by laste van mijn genadigen Heere den Prince van Oraengien, noch eens te vermanen ende versuecken, dat ghy toch Gods ende u eygen sake, nu het soe nae opt punct van ver-

¹⁾ vervallen == voldoen.

²⁾ Door brand onleesbaar. Gebiedenis?

lossinge staet, wilt met sulcken yever ende viericheyt ter herten nemen, dat namaels ulieden by elcken den prijs ende loff mach worden gegeven, dat ghylieden sunderlingen vlijt ende bystant ghedaen hebt, om Gods woort ende dlants vryheyt onder den duerigen dienst des Conincx, weder in te brengen, ende de bedruckte te verlossen. Want dat sulcx de meyninge ende uuyterste voor-nemen van sijn Ex^e is, ende gheen andere, hebt ghy connen mercken uuyten articulen ende scriften eensdeels met mijn eygen hant aen ulieden gesonden, ende oick den mondelycken vermaningen aen ul. gedaen te meer reysen, ende namentlijk noch lestmalen doer denghenen, die ghy onlancx by my van uwen wegen alhier hebt ghesonden. Doer denwelcken ick hoope ghy alle ghelegent-heden sult int lange hebben verstaen, ende oick hoe na de saken al ghereet sijn, hoewel het tot uwer ende aller vromer voordeel moet heel secreet blyven, ende gheensins gheweten en mach werden, so ghy wel bevroet. Oock condt ghy daerby wel begrypen, dat in effecte den tijt ende conditie by ulieden bevoer waert genoch is voorhanden oft emmers int werck gelijk ghylieden oick wel weet, dat om de gereetscap tot al te maken int begin, so wel, jae meer ghelts behoeft, dan totten trecken. Waertoe nu niet en resteert (so verre is de sake beleydt God loff) dan een arme l oft lx^m guldenen eens, om dwerck metter hulpen van Godt (van wien alle wasdom moet comen) wel ende sekerlijck uuyt te rechten ende ulieden terstont by te comen ende met ulieder ende andere goetwillige aen-gebodene genegentheyt ende declaratie dan te doen, dlant in sijn ouden vrydom metter toelatinge des Woorde Godts onder der dienst des Conincx weder te brengen, ende by advyse van den Generalen Staten te doen ende laten regeren. Maer sonder des versekert te wesen, ende alle saken heel claer ende gereet te hebben en dient voor u eygen welvaert niet, dat men lange tevoren (jae, waert moghelic nyet eenen dach) wete, dat men gereetscap maeckt oft op wesen wil, gelijk ick ul. lestmael int brede doer uwen voirsz. gesanten heb ontboden ende laten weten, ende ghy oock int corte sien moecht, wes sijnre V. G. daarvan scrijft aen my doer het extract uuyt sommige sijnre G. brieven aen my op verscheyden tyden gesonden, ende gelijk ick daerenboven oock den brenger van desen uwen goeden vertrouden vrient oick versocht heb ulieden anderwerft van sijn V. G. wegen te willen int lange verthoonen, verhopende ende vertrouwende (sulcx oick aen ulieden van sijn G. wegen begerende) dat ghy nyet langer swaricheyt en sult maken van emmer een maent oft meer van uwer beloofder contributiën van iij^m guldenen ter maent in gereeden penningen alhier, tot Colen, Francfort, oft Dillenberch ter voirsz. saken behoeft te doen tellen by dengenen diet u sal goetduncken sonder langer vertreck om de groote oncosten, totter verlossinge noodich, te helpen vervallen. Ende dat in handen van sijn V.G. selve, oft van my tsijnre

V.G. behoef, off die sijn G. sulcx wetende sal daertoe scicken, oft die ghy selve daertoe sult mogen seynden, om selve de betalinge an sulcken oncosten te doene, hebt ghy achterdencken dat die daertoe nyet en souden besteedt worde. Bege- rende voort dat ghy den selven brenger wilt gelove geven ende u so quytten dat so godvruchtigen sake nyet verachtet en blyve. Daerop ulieder antwoorde ver- wachtende, bidde Godt u haest uuyt dese verdruckinge te verlossen. In haesten tot Wesel den V^{en} Novembris 1570.

Onder stont gescreven: Synre V.G. raedt ende commissaris
ende anderssins ul. diener JACOB VAN WESENBEKE.

XL.

Commissiebrief (namens den Prins van Oranje) van Jacob van Wesenbeke voor Mr. Evert Hermansz en Jacob Zeghersz om te Amsterdam en omliggende plaatsen te onderhandelen over de overgave daarvan en over de contributiën en oorlogsleening. Hs. van Wesenbeke. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 104 (107.)

1570, 10 November.

Alzo mynen genadigen Heer den Prince van [Oraengien, Grave van] Nassau, Gouverneur van Hollant, Zeelant, Vrieslant ende Utrecht belieft heeft gehadt my ondergenoemt tot verscheyden stonden ende namelijck oyck den IX^{en} Augusti lestleden, te bevelen, belasten ende committeren (welcken last my sedert met diverse zijne G. brieven ende instructien is vernyeut geweest) om te handelen ende benersten sowel dat diverse steden mochten worden in handen van zijn V.G. als Stadthouder ende tot behoerlycke onderdanicheyt van den Coninck, ende behoudende de vryheyt nyet alleen van Woorde Goids maer oick van hen privilegien, overgegeven, als oick dat de goede welgenegene ingesetene tot behulp der grooter oncosten die gedragen moeten worden om thender verlossingen hen te helpen, souden willen onderstant doen, ende daertoe met hennen gelde assisteren, elck na zijn qualiteyt, gelijk ik, daer te passe soude mogen comen, gheerne elcken tes gemeynen besten voorderinge, des breedere bewys metten stucken originael by sijne V.G. eygen hant onderscreven ende besegelt, bereet ben te doen. Ende dat my geenssins gelegen oft mogelijk en is, om deselve saken beyde (oft dien oft dandere) wel ende volcomelijck uuyt te richten, my in allen plaetsen te vinden, sunderlinge terwylen zyne Exe belieft my oick elders te wercke te stellen, so eest dat ick om de saken daerdoer nyet te verachten, maer velemeer na mijn vermogen

te voorderen, den bringeren van desen Mr. EVERT HERMANZ ende JACOB ZEGHERSZ tsamen ende elcken van hen voort last ende bevel heb gegeven ende geve mits desen, om in mijn plaetse ten dienste van zijn V.G. neffens den goeden ingesetenen der stede van Amstelredam ende andere daer zy bequaemheyt selen vinden, te benersten, aenhouden, vervolgen ende beloopē, sowel dien als dandere punct van der voirsz. mijnre commissien. Te weten nyet alleen de voirsz. overgevinge van der stede, maer oick de contributie oft leeninge van gelde om thend[er] ende tes lands verlossinge eer te geraken, so sy best selen cunnen ende neffens den ingesetenen bequaemheyt ende goetwillicheyt, in alre stilheyt ende secreetheyt, vinden, den welcken ende elcken van hen ick bidde ende versuecke dat zy hen int volvueren van tgene voers[creven] is, ende elck punct van dien willen geloove gheven, bystaen, help[en] ende hen wel quyten ten eynde voirscreven. Ende opdat elck des te zekerder mach van zijnre Exe meyninge onderricht wesen, so heb ick hen onder mijn hanteecken geleverd copie, nyet alle[en] van mijn credentiebrieven, maer oick van mijn commissie generale ende mede van eenige articulen mijnre particuliere instructiën al ten voirsz. IX^{en} Augusti by zijn V.G. my onder sijn hant ende segel gegeven, die zy, des versocht, tot meerder vasticheyt selen mogen thoonen, daert te passe sal moge comen. Waerinne elck der ingesetene, hen wel quytende, selen Gode, den Coninck, hennen lande, zijnre Exe ende hen selven goeden getrouwen dienst doen, denwelcken tzynen tyde, met Goids genade, sijn danckbaer plaetse wel sal vinden. Oirconden deser by my gescreven, geteeckent ende gesegelt. Tot Wesel den X^{en} dach van Novembris 1570.

JACOB VAN WESENBEKE.

(Wordt vervolgd.)

JAN WILLEMSZ. DECKER

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

R. A. BREDIUS gaf in de laatste aflevering van den vorigen jaargang van *Oud-Holland* een opstel over de Delfsche schilders JAN WILLEMSZ. DECKER en WILLEM JANSZ. DECKER. Het volgende moge tot aanvulling strekken, ook van de attributie: „Delfsche schilders”.

Onder de aantekeningen van niet te Rotterdam thuis behorende, maar in de protocollen aldaar vermelde kunstenaars, welke werden opgenomen in den achtsten jaargang van dit tijdschrift, is er eene betreffende JAN WILLEMSSE, schilder, geboren te Gouda en wonende te Amsterdam, die op 1 November 1586 compareerde bij den notaris J. SIJMONSZ, te Rotterdam, om de voorwaarden te laten maken, waarop hij, weduenaar van SIBILLA JANSSE, van wie hij twee kinderen had, zou gaan trouwen met WILLEMTJE ADRIAENSdr., jonge dochter van Rotterdam. Dit huwelijk vond ik niet vermeld in de registers der huwelijken, voltrokken in de Gereformeerde kerk en op het stadhuis, en ik twijfelde dus of het wel voortgang had gehad. Gelijk straks zal blijken, was die twijfel ongegrond, en slechts het gevolg van de onvolledigheid der copie van het oorspronkelijke trouwregister der Gereformeerde gemeente.

In de *Rotterdamsche Historiebladen*, p. 738, is uit de Gifteboeken overgenomen eene acte van den 18^{en} Februari 1594, waarbij een JAN WILLEMSZ., schilder te Rotterdam, een huis overdraagt, krachtens eene procuratie, door eene familie te Gouda den 8^{en} Februari van hetzelfde jaar gepasseerd. Daar onze JAN WILLEMSZ. uit Gouda afkomstig was, ligt het voor de hand aan te nemen, dat hij die procuratiehouder is geweest.

En nu het bewijs dat hij en JAN WILLEMSSE DECKER dezelfde persoon is. Dit bewijs verschaft eene acte bij den reeds vermeldden notaris J. SIJMONSZ. te Rotterdam (Protokol, D. VIII p. 150) verleden op den 15^{en} Januari 1602. Toen

„compareerde JAN WILLEMSSE DECKER, schilder, inwoonend poorter der stede van „Rotterdam, verclaerende hij comparant om merckelike redenen sijn gemoet daertoe „mouēeren: WILLEM JANSSE DECKER sijn jonxste zoon, daer moeder aff is „WILLEMPJE ADRIAENSSE zijne comparants jegenwoordige huijsvrouwe, wel expres- „selick te prelegateeren vuijt sijn comparants gerechte goederen, de somme van „sestich car. gld.” — en dat „de reste van sijn comparants goederen bij de voorn. „WILLEM & zijne andere kinderen offe kintskinderen, in cas van voerafflivicheijt „elcx in sijn offe haere vaders plaets, gelijkelijck & even gedeelt & gepart zall werden.”

62 my Jan Willemsz Decker

De naam der vrouw bewijst dat JAN WILLEMSSE en JAN WILLEMSSE DECKER een en dezelfde persoon is. Verder blijkt uit deze acte dat WILLEM JANSSE DECKER geboren is te Rotterdam, uit het tweede huwelijk van sijn vader.

De door Dr. BREDIUS vermelde aantekeningen van het St. Lucasgild te Delft (Obreen's Archief D. I p. 4), leert dat JAN WILLEMSSE DECKER lid was van dat Gild in 1613. Hij is dus vóór dien tijd van Rotterdam verhuisd naar Delft; waarschijnlijk verhuisde sijn zoon tegelijk met hem, en deze woonde er reeds, gelijk Dr. BREDIUS mededeelt, 24 Maart 1609.

JAN WILLEMSSE DECKER werd dus te Gouda geboren, volgens zijne door Dr. BREDIUS medegedeelde verklaring, omstreeks 1553. Misschien is hij wel een zoon van den schilder WILLEM JANSZ. te Gouda, die in 1551 voor het stellen en het maken van een „sonnetijcken” aan het stadhuis, III schell. III den, ontving (Obreen's Archief, III p. 27). Den 6en Mei 1579 werd hij — gelijk uit SCHELTEMA's *Aemstels Oudheid*, D. VII, p. 97, blijkt — poorter van Amsterdam, waar hij waarschijnlijk sijn eerste vrouw SIBILLA JANSSE verloren heeft. Tengevolge van sijn huwelijk met WILLEMTJE ADRIAENSdr. verhuisde hij naar Rotterdam, waar hij ruim twintig jaren bleef, eer hij naar Delft trok.

Dr. A. BREDIUS zag van hem een landschap, gestoffeerd met Isaaks' offerande in kleine figuurtjes. In den inventaris van den boedel van den graveur JAN JANSSE VAN DEUTECOM, opgemaakt naar aanleiding van diens op handen zijnd tweede huwelijk, op 23 Januari 1608 (zie *Familieblad* No. 15 p. 3) staan twee stukken van JAN WILLEMSSE DECKER vermeld:

1º. Drije troingien Bacchus, Ceres ende Venus; 2º. Een groot bort van Abraham met Engelen.

Beide, vooral het eerste, bewijzen m. i. dat hij, behalve landschap- ook figuurschilder is geweest.

DE PORTRETTEEN VAN JORIS DE CAULLERY

DOOR

DR. A. BREDIUS.

REEDS elders¹⁾ deelde ik iets mede over de portretten van dezen zeeheld, die o. a. gezagvoerder van het schip „Utrecht” met 30 stukken was, en zich in 1658 „manhaft” gedroeg onder den Lt. Admiraal VAN WASSENAER.²⁾ Hij vestigde zich later te 's-Gravenhage en werd eerzaam wijnkooper! Sic transit.....!

Hier laat ik de merkwaardige acten volgen, waaruit blijkt, hoe dikwijls deze heer zich liet uitschilderen, en vraag nog eens: Zou het portret, vroeger bij Jhr. J. H. J. QUARLES VAN UFFORD, thans, volgens den Chicago Times in het bezit van MR. YERKES (te Chicago?) en in 1632 door REMBRANDT geschilderd, niet het contereitsel van JORIS DE CAULLERY zijn? Het is het éénige mij bekende portret van REMBRANDT van iemand met een roer in de hand.

16 Juni 1654 transporteert de Edele Manhafte JORIS DE CAULLERY, Cappiteijn te water ten dienste deser landen, de navolgende contereitsels:

Aen zijn soon JOHANNES DE CAULLERY zijn comparants contereitsel gedaen bij POWELS LESIRE,

¹⁾ O. a. in *Oud-Holland* V. p. 51.

²⁾ BRAND. *Leven van DE RUYTER*, p. 99, 155 enz.

Aen zijn soon LAMBERT DE CAULLERY zijn comp^{ts}. conterfeijtsel in zijn jonckheijt gedaen, geschildert bij Mr. MOYSES VUYTTENBROECK,

Aen zijn soon PHILIPPE zijn comp^{ts}. conterfeijtsel alsmede zijn overleden huysvrouwen conterfeijtsel, beide gedaen bij Mr. LOUYS QUEBORN.

Aen zijn soon JORIS DE CAULLERY zijn comp^{ts}. conterfeijtsel alsmede zijn overleden huysvrouwen conterfeijtsel, beide gedaen bij Mr. ANTHONY VAN DIJCK,

Aen zijn dochter MARYA DE CAULLERY het conterfeytsel van haer moeder gedaen by Mr. JAN LIEVENSZ,

Aen zijn dochter JOSYNA DE CAULLERY het conterfeytsel van hem comparant *met het roer in de hant* gedaen bij Mr. REMBRANT,

Ende aen zijn dochter SARAH DE CAULLERY het conterfeytsel van hem comparant zoo groot als het leven, gedaen bij Mr. JAN LIEVENSZ..... alles in minderingh vant geene zijne voorz. kinderen op hem comparant hebben te pretenderen.

30 Augustus 1661 maakt de E. Manhafte enz. JORIS DE CAULLERY enz. zijn testament. Hierin worden de bovengenoemde portretten weer geciteerd, maar met dezen variant:

Het conterfeytsel van hem Heere comparant *en het conterfeytsel van zijnen soon Johan de Caullery, beyde bij Rembrant van Rhijn geschildert.*

Voorts eensluidend met het bovenstaande. (*Prot. Not. Th. van Swieten, den Haag.*)

HOLLANDSCHE KUNST IN SCHOTLAND

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT

EDURENDE een kort verblijf in Schotland in Mei 1893
werden de volgende verzamelingen door mij bezocht:

A. Openbare.

1. The National Gallery of Scotland,
2. The Scottish National Portrait Gallery en
3. Het kasteel Holyrood. Deze drie te Edinburg.
4. The Corporation Galleries of Art en
5. The Hunterian Museum te Glasgow.
6. The permanent Collection in het Albert Institute te Dundee.

B. Particuliere.

7. De verzameling Arthur Sanderson te Edinburg.
8. Dalkeith Palace, toebehoorende aan den Hertog van Buccleugh te Dalkeith bij Edinburg.
9. Newbattle Abbey, toebehoorende aan den Marquess of Lothian, eveneens bij Dalkeith.
10. Gosford House, toebehoorende aan den Earl of Wemyss te Longniddry bij Edinburg.

Oud-Holland, 1893.

11. Hopetown House, toebehoorende aan den Earl of Hopetown bij Dalmeny aan den Firth of Forth.
12. Broom Hall, toebehoorende aan den Earl of Elgin bij Dunfermline aan den Firth of Forth.
13. De verzameling Arthur Kay te Glasgow.
14. Het huis van den heer Robert Guy te Pollokshaws bij Glasgow.
15. Pollok House, toebehoorende aan Sir John Stirling Maxwell te Pollokshaws bij Glasgow.
16. Keir, toebehoorende aan den heer Archibald Stirling te Bridge of Allan bij Stirling.
17. Rossie Priory, toebehoorende aan Lord Kinnaird te Inchtute bij Dundee.

Behalve een groot aantal meesterwerken der Engelsche, Vlaamsche, Italiaansche en Spaansche scholen, zag ik aldaar zoovele fraaie en interessante schilderijen van onze Hollandsche meesters, dat het mij der moeite waard scheen, mijne aantekeningen in beknopte vorm aangaande dit nog weinig bekende gebied aan belangstellenden aan te bieden.

I. THE NATIONAL GALLERY OF SCOTLAND.

Van deze verzameling bestaat een catalogus door GOURLAY STEEL R. S. A. den Principal Curator, in 1892 in 34ste uitgave verschenen. De buitenlandsche en Engelsche scholen zijn gescheiden, de stukken in alfabetische volgorde opgeteld. De biographiën zijn uitvoerig, van de schilderijen wordt evenwel alleen de titel en hier en daar een korte uitweiding, het materiaal, de afmetingen en de herkomst opgegeven. Monogrammen ontbreken. WAAGEN gaf zijne aantekeningen in zijn *Art Treasures*, III 268, W. ARMSTRONG de zijne in een artikel in *The Magazine of Art* 1890 blz. 1 en verv.

393. H. AVERKAMP, *Winter Scene with Figures Skating*. Niet tentoongesteld.
512. L. BAKHUIZEN, *Marine*. Echt.
349. F. BOL, *Portrait of Professor von Atten(?)*. Waarop deze naamgeving berust, blijkt niet. Het is eenvoudig een studiekop uit BOL's eerste periode.
376. JAN BOTH, *Landscape*. Hing te hoog; scheen echter niet veel bizonders.
530. Dez., *A Rocky Landscape with figures. Sunset* ANDRIES BOTH (?). Copie naar J. BOTH.
509. Dez., *Landscape etc.* Twijfelachtig.
528. Dez., *Landscape with mounted Figures of considerable size*. Een echte en goede BOTH met zijne gewone Italiaansche motieven.

552. NIC. BERCHEM, *Cattle standing in the water, tended by a herdboy*. Rechts echt gemerkt. Avondstemming. „A little gem.” (W. ARMSTRONG).
361. Dez., *Herd with cattle*. Scheen mij eene navolging.
359. A. CUYP, *The Start*. Niet meer aanwezig, door de eigenares Mrs. OGILVIE—HAMILTON teruggenomen.
329. D. v. DELEN, *Architectural Subject with Figures*. Een niet onaardig, DV DELEN F 1644 gemerkt, fantasiestukje met een viertal kleurige figuurtjes van 's meesters eigen hand.
556. JAN LE DUCQ, *Party at Cards*. Dit interieur met vijf kaartspelende soldaten scheen mij op grond der gelijkenis met het groote stuk der verzameling Hope in het S. Kensington Museum te Londen (daar B. v. D. HELST genoemd; vergel. echter bijv. BODE, Studien, blz. 155) en van een Kortegaardje in de collectie Pfungst te Londen, een karakteristiek werk van SIMON KICK. Thans thuisgekomen, blijkt het mij, dat het reeds door BODE in het Xe Deel der Jahrbücher der K. Preuss. Kunstsammlungen als zoodanig herkend is. De schilderwijze is ietwat drooger en harder dan bij JAC. DUCK. In het geheele stuk komen behalve het rood in de kousen van een der spelers en het gedempte oranje-rood in het kostuum van een tweede rechts op den achtergrond alleen groenachtig grijze neutrale tinten voor.
- 347 en 357. FRANS HALS, *Burgomaster en Burgomaster's Wife*. Twee goede levensgrootte kniestukken in 't zwart gekleed uit des meesters middelsten tijd (\pm 1635—40). Zooals meestal bij FRANS HALS het geval is, heeft hij meer uitdrukking in 't gezicht van den man dan in dat der vrouw weten te leggen. Gene is afgebeeld in het Magazine of Art 1890, blz. 3.
567. B. v. D. HELST, *A Man's Portrait*. Klein formaat en geheel andere kunstrichting, daarbij van weinig beteekenis.
551. J. v. D. HEIJDE, *Wood Scene with Deer*, een der zeldzame stukken des meesters, die uitsluitend landschappen zijn. Een geheel soortgelijk stukje zag ik weinige dagen te voren bij den kunsthandelaar GOODEN te Londen.
525. M. HOBBEEMA, *Woody Landscape* (gereproduceerd in het Mag. of Art. 1890 blz. 4 en in LUTZOW's Zeitschrift van Febr. 1890).
513. Dez., *A Woodland Scene with a river bank in the foreground*.

Tot mijn leedwezen kan ik geen dezer stukken als echte HOBBEEMA's erkennen, hoewel zij „M Hobbema f. 1659”¹⁾ en „m. hobbema” gemerkt

¹⁾ Het laatste cijfer ten deele onder de lijst. ARMSTRONG leest 1653, doch toen was HOBBEEMA eerst 15 jaar oud.

zijn, beide met letters, die naar echte handteekeningen gecopieerd zijn; — de eerste bijv. naar de hier beneden gefacsimileerde te Glasgow — echter met verdachte witte verf en met een jaartal, dat het stuk tot een der vroegste werken des meesters zou maken. Hiertoe behoort het evenwel in ieder geval niet. Twee schilderijen bijv. van het jaar 1662 gedateerd, het eene in Bridgewater House te Londen, het andere in de verzameling Rud. Kann te Parijs zijn nog geheel en al in RUYSDAEL's trant geschilderd en eerst in 't volgende jaar 1663 bereikt HOBBEEMA in stukken als dat der verzameling Dudley en dat in Dorchester House te Londen zijne volkomen zelfstandigheid. Tot deze stukken zou het Edinburgsche — indien echt — moeten behooren, doch het is in de uitvoering der boomen te zwak, kinderachtig en aarzelend, in het vergezicht rechts te onduidelijk om voor echt te kunnen doorgaan. ARMSTRONG t. a. p. houdt het „not so completely beyond suspicion” als het tweede stuk, dat evenwel volgens mijn inzicht vooral door de schreeuwend valsche tinten: blauwgroen in 't loof en geel voor de zonnelichten, verraadt, dat het van een geheel ander palet dan dat van HOBBEEMA geschilderd is.

370. GER. HOECKGEEST, *An Architectural Subject*. Een groot fantasiestuk in den stijl van J. VAN VUCHT en de vroege ANTH. DE LORME's. Gemerkt:

G. Houckgeest 8 Fe 1638

505. KAR. DU JARDIN, *Halt of Horsemen at an Italian Wine-house Door*. Eene compositie, die in ieder geval van DU JARDIN afkomstig, doch hier wegens de vluchtige details waarschijnlijk slechts in copie voorhanden is. Daarentegen is
550. Dez., *A. Farrier's Shop, before which the farrier is trimming the hind foot of an ox*, een volkomen echt en karakteristiek werk des meesters.
502. JOH. LINGELBACH, *Halt of a Waggon at the Door of an Alehouse*. Echt, maar wat flauw van kleur.
326. PAUL MOREELSE, *The Grecian Daughter*, de geschiedenis van Cimon en Pera, voluit gemerkt en 1633 gedateerd, een der zeer weinige historische stukken des meesters, met vrij sterke Caravaggio-Honthorstsche invloeden.
26. H. TEN OEVER, *Dutch landscape, sunset effect*. Een voor dezen portret-, stilleven- en visscherschilder zeer afwijkend schilderij, min of meer onder invloed van CUYP's lichteffecten op het vee en de badenden. Vroeger

aan A. CUYP en J. v. OSSENBEEK toegeschreven, totdat BREDIUS het monogram H. TEN OEVER 1675 ontdekte. Van dezelfde hand bevindt zich een soortgelijk stuk, afwisselend op naam van A. v. D. NEER en A. CUYP gesteld bij den kunsthandelaar WALTER ABRAHAM te Londen. Een derde stuk in dit genre bevond zich in 1886 als een werk van A. CUYP op de tentoonstelling te Düsseldorf (Cat. Nr. 68, collectie F. KRAMER te Keulen).

412. A. v. OSTADE, *A Butcher's Shop*. Is mij ontgaan.
536. A. PIJNACKER, *Recesses of a Forest* etc. Echt, karakteristiek en verveelend zooals meestal.
- 548 en 553. REMBRANDT, *twee landschappen*. Beide valsch; 553 middelmatig werk, *misschien* uit zijn school, het andere geheel andere richting en tijd; *misschien* Engelsch uit de vorige eeuw. Het eerste noemt ARMSTRONG „a splendid little sketch, full of poetry, imagination and pictorial balance.” Mij onbegrijpelijk.
608. Dez., *Hendrikje Stoffels*, bijna levensgrootte buste eener in 't bed liggende vrouw, die met haar eene hand een rood gordijn wegschuift, sterk verlicht van links. Prachtige tegenstelling van de vleeschkleur, 't witte beddegoed en 't roode gordijn.¹⁾ Een der interessantste werken uit 's meesters besten tijd (omstreeks 1650). Van het jaartal is alleen nog 165. te lezen. Dit stuk werd in Maart 1892 voor f 63.000 te Londen verkocht en door het parlamentslid WM. MC EWAN aan de verzameling geschonken. Dezelfde heer schonk vroeger ook de beide portretten van FRANS HALS.
549. JAC. v. RUISDAEL, *A Wood Scene on the Banks of a River*. Een dier stukken uit des meesters middelsten tijd, waarin hij stille wateren tusschen boschachtige oevers afbeeldt. Het landschap komt precies overeen met een in 't museum te Glasgow, Nr. 422, de weinig beteekenende stoffage is anders; beide stukken schenen mij echt.
520. Dez., *Landscape*, Een important, vrij vroeg werk, $\pm 1.90 \times 1.35$ M. groot, een gezicht over een rivier met boomen links, in 't midden een zandige helder verlichte helling, in de verte een kerktoeren. De figuren aan PH. WOUWERMAN toegeschreven, zijn allicht eerder van BERCHEM. ARMSTRONG behandelt dit stuk wat te streng, zeggende dat het is „ill composed, heavy in handling, full of violent contrasts and not a production in which any pleasure can be taken.”

¹ Jammer genoeg wordt deze laatste werking geneutraliseerd door de paarschroode draperien om de lijst. Deze moesten zoo spoedig mogelijk door een donker groene stof vervangen worden

560. JAN STEEN, *Physician and his Patient*, een zeer middelmatige copie naar JAN STEEN's meesterstuk in 't Mauritshuis Nr. 348.
378. Onbekend, *The young Housekeeper*. Naar 't mij voorkwam een karakteristiek levensgroot vrouwenportret van DIRK VAN SANTVOORT.
529. Desgelijks, *Sea-piece*. WAAGEN dacht bij dit stukje aan JACOB VAN RUISDAEL, mij schijnt het veeleer een goed werk van JAN PORCELLIS te zijn.
516. ADR. VAN DE VELDE, *Landscape and Figures*. Dit stuk is voluit gemerkt ...VAN DER LEEUW 1674. Den voornaam kon ik niet lezen, of g (= GABRIEL) of p. (= PIETER). Bij 0.80 × 1.00 M. grootte een der importantste werken van een dezer beide navolgers van ADR. v. VELDE, wien het in de dieren zeer nabij komt.
503. Dez., *Cattle and Herdsmen*, een kleiner stukje, ook dit evenwel te zwak voor den meester zelf.
518. WIL. VAN DE VELDE, *Fishing Boats in a Calm*, een goed stuk in een blonden toon, terwijl
323. Dez., *Engagement between the English and Dutch fleets*, niets met dezen schilder te doen heeft.
369. ADR. v. D. WERFF, *A Burgomaster and his Wife*. Niettegenstaande de handteekening is dit levensgrootte portretstuk een werk uit den tijd van A. v. D. WERFFS eerste kinderjaren, te weten ± 1660. Het meest scheen mij wegens de roode vleeschtinten FERD. BOL in zijn laatste manier in aanmerking te komen.
322. JAN WIJNANTS, *Landscape*. Noch WIJNANTS, noch Hollandsche school.
504. DOMENICO ZAMPIERI, *Martyrdom of St. Andrew*, negen ongeveer 0.15 M. groote figuurtjes uit de richting van Poelenburg, naar 't mij voorkwam van BARTH. BREENBERG's hand, in ieder geval van een Hollandsch schilder. Een eigenaardig breede toets en een herhaaldelijk terugkeerend blauw in de costumes kenschetsen den meester.
104. W. G. FERGUSON, *Sculptured Ruins and Figures*, een geheel in den stijl van SOOLMAKER geschilderd stuk van dezen verdienstelijken stilleven-schilder, die meer onder de Hollandsche dan, zooals hier, onder de Britsche artisten verdient geplaatst te worden.
583. Onbekend, *A Dutch Lady*. In geen geval Hollandsche school ook wegens het absoluut on-Hollandsche costuum.
604. KAREL VAN MANDER DE JONGE, *Portraits, 17th. Century*. De Portretten van een 16-jarigen en 13-jarigen knaap met een zeegezicht als achtergrond. De toeschrijving berust op een monogram K M, hetwelk met groote letters (in de kleur veel zwakker, dan de opgave van den leeftijd) rechts

beneden staat. Of zij juist is, waag ik niet te beslissen. Van dezelfde hand komen herhaaldelijk stukken voor, die meestal aan THOMAS DE KEIJSER worden toegeschreven.

605. CORN. POELENBURGH, *Venus en Adonis*, van geheel andere, latere, niet-Hollandsche hand.

2. THE SCOTTISH NATIONAL PORTRAIT GALLERY.

In deze verzameling, natuurlijk zoo goed als uitsluitend werken van Britsche schilders bevattend, interesseerde mij vooral een levensgroot portretstuk van WILLEM, den tweeden Hertog van HAMILTON en JOHN LAUDERDALE, blijkens het opschrift in 1649 door CORNELIS JANSSENS VAN CEULEN geschilderd. De heer MOES deelt mij mede, dat deze beide heeren zich in dat jaar in Holland bevonden. Dit stuk is door den tegenwoordigen Hertog van HAMILTON in bruikleen afgestaan.

3. HET KASTEEL HOLYROOD.

Behalve een groot aantal ongeloofelijk slechte fantasieportretten der Schotsche koningen bevat dit slot de aan beide zijden beschilderde deuren van een triptiek, die aan de binnenzijde Koning JACOBUS III, zijne vrouw MARGARETA van Dene-marken en hun zoon den lateren koning JACOBUS IV met hunne beschermheiligen Andreas, den patroon van Schotland en George, in aanbidding van een niet meer voorhanden voorstelling op het middenstuk bevatten, terwijl de buitenzijden de Drieëenheid en den geestelijke Sir EDWARD BONCLE van de Trinity College Church te Edinburg vertoonen. Dit stuk, waarschijnlijk in Schotland en volgens den leeftijd der voorgestelden omstreeks 1484 geschilderd, wordt op grond der treffende gelijkenis met het door VASARI vermelde altaarstuk van Santa Maria Nuova te Florence aan HUGO VAN DER GOES toegeschreven. WAAGEN (A. T. II 366) zag het nog in Hampton Court, waar het zich reeds in de 17e eeuw bevond, voor een werk van JAN GOSSAERT aan. In 1857 op de tentoonstelling te Manchester schreef men het eerst aan V. D. GOES, daarop aan GOSSAERT toe. Vergel. ook BÜRGER, Trésors d'art, blz. 158 en 166, die er o. a. van zegt: „Dans tout ce côté gauche de l'Exhibition, consacré aux écoles du Nord il n'y a pas une oeuvre de ces maîtres primitifs qui ait une plus grande tournure, plus de fierté dans les lignes, plus de profondeur et de sévérité d'expression.” Vooral het portret van den donator EDWARD BONCLE is meesterlijk geschilderd.

4. DE CORPORATION GALLERIES OF ART TE GLASGOW.

Dit gemeentelijk museum, voornamelijk uit de legaten MC LELLAN, EUING en GRAHAM GILBERT bestaande, is de voornaamste verzameling van oude kunst

in Schotland. Het bevat o. a. zes echte REMBRANDT's, vier HOBBEEMA's, evenveel RUISDAEL's, een AELBERT CUYP, JAN STEEN en verder hoogst belangrijke werken der oud-Vlaamsche en Italiaansche scholen. Er bestaat een uitmuntenden, in 1892 in een vijfden druk verschenen catalogus door JAMES PATON van (nog zonder facsimilés!), die met twintig goed uitgevoerde lichtdrukken versierd is en voor de geringe som van 6 pence verkrijgbaar gesteld wordt. Afgezien van de glazen voor de schilderijen zijn deze goed zichtbaar opgesteld. Of het voor ons kunsthistorici zeer gemakkelijke naast elkander plaatsen van alle werken van éénen schilder voor den aethetischen indruk op 't gros der bezoekers het wenschelijkst is, meen ik te mogen betwijfelen. Ook het hangen van tal van slechte copiën naast echte REMBRANDTS zooals dit in de GRAHAM GILBERT zaal geschiedt, is voor het ontwikkelen van den smaak en het oordeel niet bevorderlijk. Het is jammer, dat de heer MC. LELLAN de slechte eigenschap had, zijne stukken te scherp te laten schoonmaken en door onkundigen te laten retoucheeren. De werking van menig meesterstuk is er voor altijd door bedorven.

WAAGEN zag deze verzameling eens, toen zij zich nog in het bezit van den heer MC LELLAN bevond, (A. T. III 286) en voor de tweede maal, toen zij reeds publiek eigendom geworden was (A. T. IV. 457). In het Magazine of Art van 1890, blz. 91 en verv. en blz. 138 en verv. gaf de heer WALTER ARMSTRONG er een artikel aan ten beste. Bij de volgende aantekeningen houd ik mij aan de orde van den catalogus.

3. WILLEM VAN AELST 1660, *stilleven van vruchten, glaswerk* enz.
12. PIETER VAN ANRAADT, *levensgroot kniestuk* van een musicus in 't zwart met een rooden mantel. De penseelbehandeling van dit stuk komt *niet* overeen met die der mij bekende stukken van ANRAADT in Haarlem, Amsterdam, bij wijlen den heer HOUCK te Deventer, op den huize Fraeylamaborg bij Slochteren en elders. Ik weet echter tot dusver den waren meester niet aan te wijzen.
15. PIETER VAN ASCH, *boschachtig landschap* in compositie en uitvoering geheel overeenkomende met VAN ASCH' hoofdwerk in 't stadhuis te Delft.
- 16—19. LUD. BAKHUIZEN, *stormachtige marine's*, waarvan één gedateerd 1686.
26. BARTH. V. BASSEN 1645, *Roomsche kerk in renaissance stijl*. De figuurtjes herinnerden mij het meest aan JOHANNES V. HAENSBERGEN, die, in 1642 geboren, ze er evenwel niet gelijktijdig in geschilderd kan hebben. Het kwam echter wel meer voor, dat men in lateren tijd landschappen en stadsgezichten „op eene geestige en schoone wijze” liet stoffeeren. Bij WAAGEN A. T. IV 458 wordt dit stuk nog als D. v. DEELEN vermeld.
27. ABR. BEGEYN, *bergachtig landschap met waterval*.

- 27^a. ABR. V. BEIJEREN, *riviergezicht*. Dit stuk draagt r. beneden een valsch monogram van JACOB V. RUISDAEL, aan wien het dientengevolge werd toegeschreven. (Zie bijv. ARMSTRONG t. a. p. blz. 140 Nr. 422). BODE herkende 'de inderdaad groote overeenkomst met de weinige bekende stukken in dit genre van ABR. V. BEIJEREN (Musea te Rotterdam en Budapest). Ik zou geneigd zijn met deze toeschrijving vrede te hebben, ware het niet, dat zich op een der schepen een m. i. volkomen echt

monogram bevond, hetwelk aan JAN THEUNISZ. BLANCKERHOF toebehoort.

- 31—38. NIC. BERCHEM. Van deze acht stukken zijn vier echte en karakteristieke werken, te weten: 32, avondlandschap (fraaie kleurrijke stoffage), 35, landschap met ruïnes, vee en herders, 36, gezicht bij Tivoli en 38, gang naar de markt. Ook 33, een wintergezichtje zal wel echt zijn, hoewel ik den meester niet zou herkend hebben, daar de figuurtjes van weinig beteekenis zijn en winterlandschappen van hem slechts weinig voorkomen. 31, landschap met vee scheen mij een MICHIEL CARRÉ, 37, „melktijd” aan BODE een HENDRIK MOMMERS, terwijl 34, gang door het wed, slechts een copie kan genoemd worden.
39. *Inwendige van een gothische kerk*; gemerkt D. D. BLIECK A°. 1650. Dit stukje was mij wederom een frappant bewijs, dat de kleine zoogenoemde ANTH. DE LORME te Berlijn een werk van dezen schilder is. Het jaartal is zoowel bij WAAGEN (A. T. IV, 458): 1656, als in den catalogus: 1620 verkeerd gelezen. De mededeeling van den catalogus „He was a man of varied talents and published translations of Italian poetry in Dutch” is bij vergissing hierheen geraakt. Zij behoort bij den onmiddelijk volgende
40. HENDRIK BLOEMAERT, *Johannes de Dooper*, gemerkt HB en met een datum (1635?) waarvan ik alleen de beide eerste cijfers duidelijk lezen kon.
47. ANDR. BOTH, *Spijziging van armen aan de kloosterpoort*. Reeds door BODE als een important — en wat meer zegt ook sympathiek — werk van THOM. WIJK herkend. Het is wel zonderbaar, dat de stukken van een der eigenaardigste en eenzijdigste Hollandsche schilders nog zoo betrekkelijk vaak aan de meest uiteenlopende meesters worden toegeschreven. Hier heet hij ANDRIES BOTH, in de veiling Höch te München NICOLAES MAES (Cat. Nr. 119, met afbeelding), te Schwerin (Nr. 824) langen tijd EGB. VAN DER POEL en in de Thieme'sche Stiftung te Leipzig JAN
- Oud-Holland*, 1893.

BAPTIST WEENIX (Cat. Nr. 625, vergelijk reeds SCHLIE in 't Repertorium van 1890 blz. 154). Het Glasgowsche stuk is goed gereproduceerd in het Mag. of Art 1890 blz. 191.

51. BARTH. BREENBERG, *landschap met reizigers*.
- 51^a. Q. BREKELENKAN, *Hollandsch binnenhuis*. Stellig *niet* van dezen schilder, het heeft evenwel zooveel geleden, dat het moeilijk te zeggen is, van wien het *wel* is. Vroeger heette het PIETER DE HOOGH, vermoedelijk wegens het door de beide vensters rechts binnenvallend licht. De dame, die met haar hondje de eenige stoffage uitmaakt, schijnt geheel overschilderd.
71. JAN VAN DE CAPPELLE, *Riviergezicht met schepen*, een aardig klein stukje maar van niet veel beteekenis (zie afbeelding in den catalogus).
92. ABR. V. CUYLENBORCH 1641, *Inwendige van een grot* met fragmenten van beeldhouwwerk enz.
- 93—96. AELBERT CUYP. Van deze vier stukken verwerpt BODE de drie laatsten. Volgens mijne meening zijn 95 en 96, landschappen met rustend vee, *eens* echte werken van CUYP geweest. Thans zijn zij zoo bedorven dat men ze ten hoogste nog als „Overblijfselen van CUYP” zou kunnen catalogiseeren. Echt en belangrijk is daarentegen Nr. 93, de intocht van Christus in Jerusalem, met talrijke figuurtjes in een warmen zonneschijn. De compositie is niet zeer gelukkig: de stoet trekt van links naar rechts door 't stuk, maar door kleur, licht en behandeling trekt het de aandacht.
97. BENJ. CUYP 1645, *de kwakzalver*, interieur met vier figuren in zijn karakteristieke kleurenscale. Het derde cijfer van het jaartal geeft de catalogus niet. Ik meen duidelijk een 4 te lezen, het eenige mogelijke cijfer trouwens volgens den stijl van 't stuk in verband met CUYP's sterfjaar.
122. CORN. DUSART, *De muzikanten* (2 personen). M. i. eerder een copie naar ADR. V. OSTADE.
125. JAC. ESSELENS, *Het rendez-vous na de jacht*, een goed stuk van dezen veelzijdigen meester met een fraai vergezichtje en aardige figuren. Voluit gemerkt: J. ESSELENS.
139. BAREND GAEL, *boeren voor een herberg*.
149. JAN GLAUBER en GER. LAIRESSE, *heroisch landschap*.
150. HUGO VAN DER GOES, *St. Victor met een Donator*. Dit stuk, ongetwijfeld de pièce de résistance der verzameling, gold vroeger voor een JAN GOSSAERT en is als zoodanig door WAAGEN (A. T. III 289) en door ARMSTRONG (Magazine of Art. 1890, 95) vermeld. Deze laatste sluit zich in zijn geïllustreerden catalogus der tentoonstelling in de Burlington Fine Arts Club 1892 bij de meening van den Glasgow'schen catalogus aan. Dit pracht-

werk was in den jongsten tijd tweemaal te Londen tentoongesteld en wekte daar evenzeer de bewondering als het verschil van meening op. Men was het er over 't algemeen slechts over eens, dat het een der fraaiste werken is, die de 15^e eeuw in de Nederlanden, ja in Europa heeft voortgebracht en dat HUGO VAN DER GOES er *niet* de schilder van was. De heeren SCHÖNE, BODE, v. SEIDLITZ (Vgl. Rep. f. Kunstw. XVI, 3) en BREDIUS (Ned. Spect. 11 Mrt. 1893) hielden het voor een JAN VAN EIJCK. Op drie verschillende tijdstippen (Aug. 1892, Maart en Mei 1893) in de gelegenheid geweest zijnde, het stuk te bestudeeren en daartusschen de echte VAN EIJCKs in Gent, Brugge, Parijs, Frankfort en Londen er mee te vergelijken, kan ik deze meening niet deelen. Vooral het landschap wijkt zeer van JAN VAN EIJCK's manier van schilderen af en over 't algemeen is de behandeling, het technische kunnen, bijv. in de gezichten, en in den malienkolder vrijer en onbevangener dan bij VAN EIJCK. Het stuk behoort tot eene verder ontwikkelde periode. Ook een reflex zooals die van den Donator in 't harnas van den heilige is mij bij VAN EIJCK niet bekend. Eerlijk gezegd, geloof ik dat in de eerste plaats het bewustzijn voor den maker van dit meesterwerk een naam van den aller aller-eersten rang te moeten noemen, de bovengenoemde heeren kenners tot hun conclusie geleid heeft. Ook Dr. H. v. TSCHUDI heeft in zijn artikel in het Repertorium XVI blz. 103 geen vrede met de attributie aan HUGO VAN DER GOES, neemt daarentegen de nawerking van JAN VAN EIJCK aan en bepaalt het ontstaan in het laatst van de 15^e eeuw, in de omgeving van GERARD DAVID, op wiens werken alleen hij dergelijke reflexen als hier in 't harnas voorkomen, ontmoet heeft. Voorloopig schijnt het mij derhalve het wenschelijkst, den schilder onbepaald te laten en hem bijv. den „Meester van den H. Victor” of den „Meester van Glasgow” te doopen.

Goede reproducties van den St. Victor treft men o. a. aan in den geïllustreerden catalogus van den Burlington Fine Art Club, in den catalogus van 't museum en in het Magazine of Art 1890 blz. 94.

- 151, 152. JAN VAN GOYEN, twee *riviergezichten* van 1631 en 1637. Dit laatste jaartal niet zeker.
- 213, 214. DAVID DE HEEM, *vruchten*. Zoolang er geen authentiek gemerkte stukken van dezen vader van JAN DAVIDSZ. DE HEEM bekend zijn ¹⁾, is het gewaagd hem stillevens toe te schrijven. Deze stukken behooren

1) Niet te verwisselen met den jongen DAVID VAN HEEM, van wien gemerkte stillevens van omstreeks 1690 in particulier bezit te Luik voorkomen. Een ervan was aldaar in April 1893 tentoongesteld, Cat. Nr. 59.

trouwens aan een der Vlaamsche schilders uit den kring van zijn be-
roemden zoon.

215. J. DAVIDSZ. DE HEEM, *vruchten en stilleven*, links boven echt gemerkt.
216. Dezelfde. De handteekening, is, naar ik vrees, naar eene van CORNELIS DE HEEM vervalscht met diens gewone schrift, zooals dit bijv. in de STUERS' Notice van het Mauritshuis blz. 43 of in WOERMANN's Dresdener Catalogus Nr. 1222, 1223 en 1224 gefacsimileerd is. Ook hier heeft men bij 1223 den voornaam C. in J. D. vervalscht. Het Glasgowsche stuk schijnt mij evenwel ook van CORNELIS DE HEEM geen karakteristiek werk.
224. J. v. D. HEIJDE, *Stadspoort*.
226—231¹⁾. M. HOBBERMA. Van deze vijf stukken is 227 valsch, meer dan valsch, de vier overige evenwel alle echt.
230. *Boomen aan den Waterkant*, in den catalogus als twijfelachtig en als een een vermoedelijk werk van J. v. KESSEL vermeld, is m. i. het beste stuk, geheel in den trant van het kleine stukje der verzameling VAN DER HOOP en van een der Frankforter landschappen. Ook is het 't best bewaard en volkomen echt met fraai oud schrift gemerkt

M. Hobberma

een handteekening volkomen overeenkomende met het schrift op het stukje bij v. D. HOOP. Vergelijk het facsimile in den ouden catalogus onder No. 47.

231. *Een boschachtig landschap* is het tweede in kwaliteit, heeft echter door reiniging zeer geleden. Merkwaardigerwijze beschouwt ARMSTRONG dit stuk ook als van J. v. KESSEL. In de derde plaats komt het kleine stukje 228, *hutten in 't vrije veld* voorstellend. Dit wordt door BODE als een WOUTER KNIJFF beschouwd. Ik geloof hoofdzakelijk omdat het sujet afwijkt; stonden deze hutten onder boomen, dan denk ik niet, dat deze groote kenner onzer oude school zou getwijfeld hebben. Een analoog stuk is bijv. dat in Bridgewater House (in de private rooms, catalogus No. 148). Ook WAAGEN (A. T. III 290) roemde dit stukje, als zijnde „of great truth.” Desgelijks ARMSTRONG als „once delightful; now however raw in surface and forced in colour.” De laatste plaats neemt het groote stuk 226 in wegens den toestand, waarin het zich bevindt; het stelt op den voorgrond rechts eenige huizen voor met een voetbrugje

¹⁾ 229 ontbreekt. Volgens ARMSTRONG was dit een vroege RUISDAEL; dus waarschijnlijk het tegenwoordige Nr. 422. Zie beneden.

over een sloot toegankelijk, voorts andere gebouwen en boomen. Vele details herinneren in de uitvoering aan het Laantje van Middelharnis. Wat daar evenwel het hoofdsieraad uitmaakt, de prachtige lucht is hier geheel bedorven en overschilderd, zoodat de wolkgevaarten de boomen schijnen neer te drukken in plaats van er boven te zweven.

232. G. HOET, *de ontdekking van Calisto*; veel latere, waarschijnlijk Fransche school met de laatste sporen van RUBENS' invloed.
234. MELCHIOR HONDECOETER, *Gevogelte aangevallen door een valk*, denkelijk van AERT SCHOUMAN, zeker niet van HONDECOETER, van wien 235 een echt werk is.
236. ABR. HONDIUS, *Zwanen aangevallen door een hond*. Voluit gemerkt.
237. School van HONTHORST, *Portret van Frederik Hendrik*.
- 241, 242. JAN VAN HUIJSUM, *Bloemruikers*.
244. CORNELIS JANSSENS, *Damesportret*; een geheel soortgelijk te *Keir* (zie beneden) wordt aan Sir PETER LELY toegeschreven, terwijl dit vroeger voor een DANIEL MIJTENS doorging.
256. LUCAS VAN LEYDEN, *De muzikanten*; copie naar de bekende prent.
- 257, 258. JOH. LINGELBACH, *Zuidelijke havens*, beide echt.
- 260, 261. DIRK VAN DER LISSE, *Klassiek landschap en slapend soldaat*. Vermoedelijk juist toegeschreven.
264. JAC. VAN LOO, *Susanna*. Voluit gemerkt. Soortgelijk in de opvatting als een stuk met badende vrouwen te Hamburg, en anderen te Berlijn, Brunswijk en Dresden.
289. F. v. MIERIS 1657, *'t bezoek van den dokter*, een der vroege werken des meesters. Fraai van kleur. Hetzelfde stuk te Weenen, Nr. 1018.
290. Dezelfde, *de muzikles*. Volgens den catalogus, „School van VAN MIERIS, waarschijnlijk ABR. DE PAPE, vroeger aan PALAMEDES toegeschreven.” Dit stuk heeft geleden, kan echter zeer goed eens een echte FRANS VAN MIERIS geweest zijn.
293. J. M. MOLENAER, *Muzikanten*, een klein en aardig stukje.
- 300, 301. F. MOUCHERON, twee echte *landschappen* met figuren van LINGELBACH, resp. ADR. VAN DE VELDE.
313. A. v. D. NEER, *Maneschijn*; het monogram valsch, 't stuk zelf waarschijnlijk echt.
- 315, 316. EGLON VAN DER NEER, *Venus en Adonis* en *zingende vioolspeler*. Deze laatste in de Galerie Lebrun gegraveerd.
- 317—320. G. NETSCHER, 4 gewone stukken, waarvan 318 „nymphen die een standbeeld van Venus versieren” van 1670 en 319, een damesportret, van 1671 gedateerd is.

- 324, 324a. J. V. OSSENBEEK, *Gezelschap op de valkenjacht*¹⁾, aan het stuk in 't Rudolphinum te Praag herinnerend en *Pastorale*. Dit laatste m. i. van een andere hand.
- 325—331. A. V. OSTADE; 330 is eene moderne copie (ook volgens den catalogus); 327 en 328 een *advocaat* en een *dokter* waarschijnlijk comtemporaine copien; 331 de *dorpsschool*, is in te ongunstigen toestand om een oordeel toe te laten. De overige stukken zijn echt, het beste is 329 de *reizende muzikant*, waarvan de afbeelding in den catalogus en in het Mag. of Art. 1890, p. 144 een goeden indruk geeft; 326 de *blinde bedelaar* is een werk uit zijn eerste tijd.
332. IS. V. OSTADE, *Zeestrand met vischverkoop*. Zonder twijfel een werk van EGBERT VAN DER POEL. Men vergelijke slechts de figuurtjes op Nr. 343a en het fraaie door UNGER geëttste ovale stukje te Cassel (vroeger collectie HABICH). Ook de heer G. SALTING te Londen bezit een dergelijk stukje. ARMSTRONG prijst het Glasgowsche stuk als „one of his best productions, to which warm colour, truthful atmosphere and broad decisive handling give a peculiar charm”. Toch houdt hij het nog voor een IS. V. OSTADE. Een groote eer voor V. D. POEL, met de beste werken van dezen meester op een lijn te worden gesteld.
333. ANTH. PALAMEDES, *muziceerend gezelschap*. Gemerkt.
- 343, 343a. EGB. V. D. POEL, *een brand bij nacht* en een *wintergezichtje op een kanaal*. Op dit laatste stukje (gedateerd 1652) heeft men van de handteekening door verwijdering van de letter E en verandering van POEL in NEER een AERT VAN DER NEER willen maken. DR. BREDIUS heeft indertijd reeds opgemerkt, dat het een echt en fraai stuk van EGB. V. D. POEL is.
- 348 en 349. *Portretten van Willem III en Maria* door den Schotschen schilder JOHN SCUGALL, in levensgrootte en ten voeten uit.
362. AD. PYNACKER, *landschap met geiten en schapen*. Staat zeer dicht bij Moucheron.
- 375—386. REMBRANDT. De catalogus geeft 378, 382—386 als copien, gedeeltelijk oud, gedeeltelijk door GRAHAN GILBERT naar bekende origineelen. Van 378 is het origineel in Downton Castle,²⁾ van 382, een oude dame, bij Lord WANTAGE te Londen. De volgenden zijn echte stukken.
375. *Tobias en de Engel* in een landschap, bekend door de zwarte kunst prent van MC ARDELL (gereproduceerd in WURZBACH's REMBRANDT-Gallerie).

¹⁾ Dit is vermoedelijk het stuk, dat WOERMANN (Gesch. d. Malerei III 884) te Edinburg meende gezien te hebben. Mij is althans in die verzameling geen stuk van OSSENBEEK, of in diens manier voorgekomen.

²⁾ WAAGEN hield dit stuk voor een NIC. MAES: „a good picture of his broader time” (A. T. III 290).

Het landschap wat donker, de werking van den morgenhemel prachtig. Omstreeks 1650—1655 ontstaan.

376. *A man in armour*, evenals het vorige stuk uit Sir JOSHUA REYNOLD's collectie en in 1764 door J. G. HAID gegraveerd. Een soortgelijk stuk met iets andere wending van 't hoofd bevindt zich in de Eremitage te St. Petersburg. Het is jammer, dat de indruk van dit machtige stuk zoo geneutraliseerd wordt door het glas ervoor. Door de donkere kleuren van 't geheel werkt dit als een spiegel. Ook uit des meesters bloeitijd (1650—60) afkomstig. Eene afbeelding in den catalogus en in het Mag. of Art. 1890 blz. 139.
377. *De slagerij*. Een geslacht varken of rund aan de balk, zorgvuldiger afgewerkt dan de meer bekende studie in 't Louvre (van 1655) en volgens de techniek van 't bijwerk omstreeks 1640 ontstaan. ARMSTRONG betwijfelt ten onrechte de eigenhandigheid van het bijwerk „put in by some inferior hand.”
379. *Het atelier*. De schilder zit rechts achter een ezel naar het naakte vrouwe-model, dat ongeveer het midden inneemt, te werken. Dit laatste herinnert in de modelleering aan de Bathseba's en andere naaktstudies van omstreeks 1654. Het is vet en breed gedaan, met bijna uitsluitend bruine tinten, waartegen het vleesch en witte draperien prachtig uitkomen. Helaas is het in de schaduwen der vrouwefiguur niet meer intact. WAAGEN A. T. IV 459 roemt het als van „great power and transparency.” Ook ARMSTRONG Mag. of Art. 1890 blz. 139 prijst het zeer.
380. *Zelfportret van Rembrandt* (zie afbeelding in den catalogus) met roode baret, lang haar, fluweelen kleed, van voren open. Volgens kleurschakering en techniek van omstreeks 1640. Dezelfde roode muts keert bijv. op het zelfportret uit de galerij van Koning Willem II, thans bij H. K. H. de Groothertogin van Saksen van het jaar 1643 weder, al waar ook dezelfde slagschaduw het voorhoofd en de oogen in 't half donker laat. Het is jammer, dat de harmonie der kleuren door te scherpe reiniging geleden heeft. Vooral de blauwachtige tint van den achtergrond doet onaangenaam aan. De gelijkenis met REMBRANDT is wat de neus betreft niet zeer groot, sterk daarentegen met een eveneens „zelfportret” genoemd stuk te Berlijn (Nr. 810). Zouden deze beide stukken ook een ander persoon kunnen voorstellen?
381. *Studie van 't hoofd eens grijsaards*. Eerst door BODE als echt herkend. Breed gedaan uit de jaren 1650—55, in den stijl van de kleine studie te Antwerpen (Cat. Nr. 295) en den man met een stok te Berlijn (Cat. Nr. 828J) en bij Sir FRANCIS COOK te Richmond bij Londen.

- 404, 405. W. ROMEIJN, *landschappen met vee*; beide twijfelachtig en over 't algemeen bezwaarlijk Hollandsche school.
- 416, 417. RACHEL RUYSCH, *twee bloemstukken*, waarvan één van 1723 gedateerd.
418. SAL. V. RUYSDAEL, *rivierlandschap*; dit is van een ander meester, waarschijnlijk van CORNELIS DECKER.
- 419—424. JAC. V. RUISDAEL. Een der sterke zijden der verzameling: 419, een zeer fraai *gezicht over Katwijk* naar de Noordzee (zie afbeelding in den catalogus en in het Mag. of Art 1890, blz. 140), reeds door WAAGEN en Sir CHARLES ROBINSON geprezen. Ook 420 en 421 zijn fraaie, frische en goed geconserveerde stukken; 422, vroeger aan M. HOBBEEMA gegeven, komt ook in 't Edinburgsche museum voor (zie hierboven), terwijl ik 424, *landschap met een wed.*, waardoor een herder met schapen trekt, voor een goede oude copie meen te moeten houden.
426. P. SAENREDAM, weinig important *Kerkgezicht* van 1633, bij LEBRUN gegraveerd.
427. DIRK SANTVOORT, *meisjesportret*; mogelijk maar niet overtuigend.
429. GODFR. SCHALCKEN, *vrouw die 't licht uitblaast*.
431. W. SCHELLINKS, *landschap met ruiters* enz., in den trant van FR. MOUCHERON en JAN BLOM.
444. P. V. SLINGELANDT. *Het bezoek van den dokter*. Geheel bedorven en niet meer te beoordeelen.
445. *Musiceerend gezelschap*, vroeger aan G. METSU toegeschreven. Bont en onrustig van kleur. Voor SLINGELANDT niet goed genoeg, denkelijk van M. NAIVEU.
450. JOH. V. STAVAREN, *een heremiet*. Warm van toon.
451. JAN STEEN, *vroolijk gezelschap* van zeven personen. Ook een der pièces de résistance der Hollandsche school (vergelijk de afbeelding in den catalogus en in het Mag. of Art 1890 blz. 143) met veel actie en uitdrukking en frisch van kleur.
- 454, 455. Twee goede stukken van JACOB VAN STRIJ.
494. ESAIAS VAN DE VELDE 1624. Een rondje met een ruitergevecht en een landschap. Het pendant heeft helaas te veel geleden om het ten toon te stellen.
- 495—498. WILLEM VAN DE VELDE. 498 wordt „school van v. d. VELDE genoemd, misschien is het een vroege LUDOLF BAKHUIZEN, die gelijk bekend is, veel op de blonde VAN DE VELDE's gelijken. 496, *Het avondschot* (afbeelding in den catalogus) is zulk een blond, fijn stukje van groote werking,

door BODE ten onrechte verdacht en bij wijze van vraag aan R. ZEEMAN toegeschreven. (WAAGEN, A. T. III 287: A fine seapiece; a dark cloud and a dark shadow on the water give this picture an unusually striking effect). Belangrijker en eveneens van goede kwaliteit is 497, *stille zee met oorlogschepen*, in zijn zonnige manier gedaan. Daarentegen kan ik 495 met zijn groenachtige tinten slechts voor het werk van een handig imitator houden, die den meester in de zorgvuldige uitvoering der details niet bereikt. Ook ARMSTRONG spreekt slechts van twee W. v. D. VELDE's (496 en 497: „first rate examples”) en hield dus vermoedelijk eveneens 495 voor onecht.

- 499—501. ADR. VAN DE VELDE. De mededeeling in de biographie, dat deze meester op 24-jarigen leeftijd regent van het Delftsche Lucasgilde was, zal menigeen, wien het niet bekend was, dat de meester ooit Amsterdam metterwoon verliet, verrassen. Zij berust dan ook op eene verwisseling met den glazemaker ADRIAEN ENGELBRECHTSZ. VAN DER VELDEN (Obreens Archief I, 47, 53, 72).
499. *Het melkuurtje*, een aardig klein stukje uit den laten tijd (1670). WAAGEN (A. T. III 286): delicate and careful. Ook 500, *herderin met vee* is uit de laatste levensjaren des meesters (1669) en van goede kwaliteit, terwijl 501, *vier schapen*, een fragment uit een grooter stuk van twijfelachtige echtheid, en in ieder geval van weinig beteekenis is.
504. ABR. VERBOOM, *boschgezicht* met figuren op naam van LINGELBACH.
505. NIC. VEERENDAEL, *bloemen en insecten*. Eerder Hollandsch; MARIA VAN OOSTERWIJK?
506. J. VERKOLJE, *Lezende Magdalena*.
- 510—513. DANIEL VERTANGEN. W. ARMSTRONG vindt dat van deze vier VERTANGEN's drie te veel zijn, Wij ook; 510 *Nymphen en satyrs* is namelijk een echte CORN. POELenburg; 512 en 513 *Nymphen met druiven* en *Nymphen met koren* zijn latere stukjes, naar 't mij voorkomt reeds Fransche XVIIIe eeuwse school; 511 slechts, *De uitdrijving uit het Paradijs*, is een voluit gemerkte „Daniel Vertangen”. Bij WAAGEN A. T. IV. 458 als POELenburg.
515. DAV. VINCKEBOONS, *Rust op de vlucht*. De vink op dit stukje geldt tegenwoordig niet meer als monogram, daar ook andere tijdgenooten dezen vogel aangebracht hebben, waar zij konden. De stijl is Breughelachtiger, dan ik VINCKEBOONS ken, de figuren schijnen mij door H. ROTTENHAMMER geschilderd te zijn.
517. ARIE DE VOYS, *Kop van een jood*. Echt en goed.
518. CORN. VROOM, *een klein landschapje* vroeger aan JACOB RUISDAEL toe-
Oud-Holland, 1893.

- geschreven, doch door BODE zeer terecht als een werk van VROOM herkend, door vergelijking met het nog iets grootere gemerkte stukje te Berlijn.
522. JAN BAPTIST WEENIX, *Romeinsche ruïnes bij de zee kust*. Echt, goed, karakteristiek.
- 524—526. ADR. VAN DER WERFF, 524 *Samson en Delilah*, herhaaldelijk door den meester geschilderd; 525 en 526 twee *damesportretten*, waarvan een gedateerd 1695 Aet. 33.
- 544—549. PH. WOUWERMAN. Geen dezer stukken is van de allereerste kwaliteit of levert stof tot opmerkingen op. Van 546 is de lucht zeer geretoucheerd, van 545 schijnt het monogram valsch, het stuk zelf echt (zie afbeelding in den catalogus).
550. PIETER WOUWERMAN, *Halt na den regen*.
- 552, 553. JAN WIJNANTS. Het eerste met figuren van LINGELBACH uit het jaar 1672; het tweede lijkt zeer verdacht, de handteekening is zeker valsch, denkelijk het geheele stuk ook.
555. *Rijnlandschap* op naam van *Cornelis*, lees *Herman SAFTLEVEN*.
573. *Mansportret*, onbekend, vroeger aan v. MUSSCHER toegeschreven is blijkens het costuum ± 1620—30 geschilderd, dus lang voor v. MUSSCHER's geboorte.
590. Studie van een hoofd, „Miscellaneous”. Is een iets gewijzigde copie naar een der kleine REMBRANDT's in 't Louvre of in Bridgewater House te Londen.

5. THE HUNTERIAN MUSEUM IN DE UNIVERSITEIT TE GLASGOW.

Deze weinig bekende verzameling bevat behalve een aantal goede buitenlandsche stukken (RUBENS, SNIJDERS, MURILLO, LENAIN e. a.) de volgende Hollanders:

- I. ¹⁾ REMBRANDT, *De begrafenis van Christus*, een schets in grauw met ongeveer 15 personen, zeer vet en breed geschilderd, waarschijnlijk een studie voor het in 1639 voor FREDERIK HENDRIK geschilderde stuk (thans te München). Prachtig geconserveerd en van groote werking. Misschien „De schets van de begraeffenisse Cristi”, die in REMBRANDT's boedel voorkwam. Vgl. ROVINSKI Nr. III. WAAGEN (A. T. III 283) noemt het: „a rich and very spirited composition in chiaroscuro, but yet warm in tone”. VOSMAER vermeldt het in de noot op blz. 519 van zijn REMBRANDT en BODE in een

¹⁾ Deze nummers zijn door mij gegeven.

artikel over de Prediking van Johannes den Dooper in het XVIIIe deel van het Jahrbuch der K. Preussischen Kunstsammlungen. Hij dateert het aldaar omstreeks 1635.

2. PH. KONINCK, een zijner kapitale en fraaie *vergezichten* over de Hollandsche vlakke, met een prachtige lucht. De weinig beteekenende stoffage schijnt van hem zelf te zijn.
3. JAN BAPT. WEENIX, *kudde schapen met een in 't rood gekleeden herder*, rechts een vergezicht.
4. SAL. KONINCK, *zittende grijsaard* naast een roode tafel, waarop een bijbel, kaars enz.
5. PH. WOUWERMAN, *hertejacht* in zijn lateren stijl; van weinig beteekenis.
6. JAN STEEN, *vier kinderen*, waarvan een aan de overigen een prentboek laat zien; rechts op den achtergrond het hoofd van een vijfde. Toeschrijving onjuist.
7. KAR. DU JARDIN, *levensgroot mansportret*, kniestuk. Hing te hoog om een definitief oordeel toe te laten, scheen evenwel juist toegeschreven te zijn.

6. THE PERMANENT COLLECTION TE DUNDEE.

Behalve een fraaie verzameling moderne Engelsche kunst vond ik hier een tiental oud-Hollandsche schilderijen, bijna allen het legaat van een zekeren heer DUNCAN:

1. ¹⁾ MICH. HONDECOETER, *Haan, witte hen en drie eenden*. Indien echt, een zijner vluchtig geschilderde decoratiestukken. Eerder evenwel een copie, of een stuk van zijn navolger ADRIANUS VAN OOLEN, van wien zich twee gemerkte stukken in 't museum te Bamberg bevinden.
2. Toegeschreven aan A. CUYP, *twee koeien in een landschap*. Scheen mij een echte BALTH. OMMEGANCK!
3. *Dorpskermis* (legaat MILN). Dit aan een onbekend meester toegeschreven, helaas zwaar gesleten stukje draagt het echte monogram van SAL. ROMBOUTS. Het onderwerp en de behandeling (voor zoover nog te herkennen) komen het meest overeen met het groote stuk in het slot Pommersfelden in Beyerens. Ook bestaat er groote gelijkenis met het werk van NICOLAES MOLENAER.
5. *Stilleven*, toegeschreven aan ABR. BLOEMAERT. Dit is een echt gemonogrammeerd prachstuk van ABRAHAM V. BEYEREN met kreeft, zilverwerk,

¹⁾ Ook hier zijn de nummers door mij gegeven.

fruit, brood, tafelkleed enz., geheel in de manier van de fraaie stukken in 't Museum te Keulen, bij den heer WARNECK te Parijs en elders behandeld.

5. *Hollandsch stilleven*, eenen WILLIAM TORRENS toegeschreven. Wie hier mee kan gemeend zijn is mij raadselachtig. Misschien is de naam verbasterd uit JOHANNES TORRENTIUS. Het is een vruchtstuk tegen lichtgrijzen achtergrond uit de school van Heda. Wegens de overschilderingen en slijtages moet ik mij van een oordeel onthouden.
6. Een kapitaal *stilleven*, aan een onbekend meester toegeschreven, draagt links het welbekende monogram van PIETER CLAESZ: Pr. C. en het jaartal 1652. Het is breed en decoratief gedaan en maakt een uitstekend effect. Met den A. v. BEIJEREN is het het voornaamste oud-Hollandsche stuk der collectie.
7. *Italiaansch landschap*, rechts vergezicht, links landlieden bij hun maal, figuren sterk aan BERCHEM herinnerd, 't landschap hier en daar aan MOUCHERON. Misschien copie naar deze beide meesters.
8. *Landscape with cattle*, op naam van N. BERCHEM, een slecht modern schilderij.
9. *Fresh breeze* (legaat MILN), een hollandsch stukje van een tijdgenoot van WILLEM VAN DE VELDE.
10. *Abraham Hagar wegzendend* in een Hollandsch landschap, links boomen om een kasteelachtig gebouw, rechts vergezicht naar boerenwoningen, evenals het vorige stuk sterk schoongemaakt. Belangrijk wegens de handteekening en het jaartal:

J. de hondecoutre A° 1609

zijnde met hetzelfde jaartal op een stuk te Schleissheim (Cat. Nr. 290) de oudste bekende datum op een stuk van GILLES D'HONDECOETER.

11. *Portret van James Graham*, eersten Markies van Montrose aan GER. HONTHORST toegeschreven. Veel te gering en geheel andere richting.
12. CASPAR NETSCHER, *Vertumnus en Pomona*, waarschijnlijk portretten. Onbeteekenend hoewel echt.

(Slot volgt.)

BIJ EENE PEN-TEEKENING VAN PHILIPS VAN MARNIX VAN ST. ALDEGONDE

DOOR

PROF. DR. J. J. v. TOORENENBERGEN

EHALVE in het veelzijdig schrijverstalent van PHILIPS VAN MARNIX is ons van diens kunstvaardigheid tot heden slechts de bijzonderheid bekend dat hij musikale compositiën vervaardigd heeft: het Album-blad dat vóór ons ligt geeft eene pen-teekening van zijne hand te aanschouwen, die toont dat de teekenstift niet ongelukkig door hem gehanteerd werd. Alleen deswegens reeds verdient het blad uit den vriendenrol van JANUS

DOUSA van zijne hand in *Oud-Holland* eene plaats.

Van dit Album, waarin niet minder dan honderd dertig tijdgenooten schreven of teekenden, hebben wij elders eene beschrijving en waardeering te wachten. Onder de teekeningen komen er voor van HUB. GOLTZIUS, JAC. CRUCQUIUS en JAN VAN HOUT, terwijl er een twintigtal fraaie wapens in zijn afgebeeld. Het vele dat van deze verzameling belangrijks te zeggen valt zal door den Heer DU RIEU, die dezen bundel onder de schatten van de Leidsche Universiteits-bibliotheek te bewaren heeft, naar wij hopen mogen, in het licht gesteld worden. Ik bepaal mij, met zijne vriendelijke vergunning en naar aanleiding van de heusche medewerking van den Hoogleeraar R. FRUIN, die mij eene photographische reproductie

van het gedenkwaardig blad vereerde, tot eenig bijschrift bij deze alleen bekende pen-teekening van MARNIX' hand.

Op een album-blad is de dagteekening van eigenaardige beteekenis: zij moet dien dag in de levensgeschiedenis van den schrijver in de geheugenis doen blijven en geeft aan het blad des te meer gewicht naar de mate van het belang, dat het aangewezen tijdstip daarin heeft.

Op den 2^{en} Februari 1578 was PH. VAN MARNIX op zijne terugreis van Groningen naar Brussel te Leiden of te 's Gravenhage vertoevende. Hij was met NICOLAAS SILLE naar Groningen gereisd om namens de Algemeene Staten hoog loopende geschillen tusschen die stad en de Ommelanden te vereffen: eene zending, die geen vrucht droeg, in weerwil van hun vrij langdurig verblijf in de noordelijke grensprovincie (2—20 Januari) en van al hunne ernstige pogingen, aangewend om haar in eenigheid voor de Unie tegen den vijand tot een bolwerk te maken¹⁾. Van een verblijf te Leiden, waar meer dan één belang hem toeven deed, spreekt MEURSIUS in zijne *Athenae Batavae*, in het levensbericht van BONAVENTURA VULCANIUS, en wel in verband met diens aanneming tot Hoogleeraar²⁾. Deze had, zooals blijkt uit de Resolutiën van Curatoren der jonge Hoogeschool, plaats op den 1^{en} Februari,³⁾ en MARNIX heeft daarin ongetwijfeld de hand gehad. BONAVENTURA zocht dien post, zooals blijkt uit een brief van den bekenden Delftschen invloedrijken Predikant ARN. CORNELII CROESE aan hem gericht en onder diens papieren bewaard⁴⁾. Meer dan zijne sollicitatie heeft hem voor het verkrijgen van het verkrijgen van hetgeen hij verlangde gebaat de gunst, waarin hij stond bij den Prins van Oranje, aan welke hij eene aanbeveling aan de Staten-Generaal, om als historie-schrijver te worden aangesteld, te danken had. Tevens had de Prins aan MARNIX in bedenking gegeven den geleerden en voor staatszaken geschikt man bij zich te houden als secretaris („pour vous soulager en lieu du secretaire que vous aviez”). Aan dezen wenk had MARNIX gevolg gegeven, en zoo vergezelde VULCANIUS hem op de reis naar Groningen. De terugreis, in het laatst

1) BOR, *Nederl. Oorlogen*. I, fo. 912, 956.

2) Aldaar p. 105. MEURSIUS wist echter het rechte niet van de toedracht der zaak. Hij schrijft: (B. V.) „cum in Frisiam cum Legatis Ordd. Belgicorum proficisceretur ac Leidam transiret a Curatoribus Academiae Professor Linguae Graecae designatur, anno 1578, triennio demum post reversus Professionem suscepit.” De aanstelling had niet plaats vóór de reis naar het Noorden, maar na de terugkomst van de afgevaardigden der Staten. Het is ook alsof M. zich voorstelde dat VULCANIUS (met de Heeren, die hij als amanuensis vergezelde?) drie jaren in Friesland gebleven is.

3) Medegedeeld in de Berichten van het *Hist. Gezelschap* te Utrecht, 1848, door Jhr. RAMMELMAN. ELZEVIER (bl. 82).

4) „Ex literis (tuis) tuam ipsius petitionem intelligo, huc tendentem ut, si quae vel Graecarum vel Latinarum litterarum professio publica in nova Leydensi schola vacet, interea dum isthic haeres” (sc. Antverpiae) „tui rationem habere tibi id perscribere velim.” Zie de Mededeelingen *Over Anecdota van Marnix van St. Aldegonde* in den *Kunst en Letterbode* 1859, bl. 138, van Prof. R. FRUIN.

van Januari, ging over Amsterdam en Leiden, waar immers de zoon van ALDEGONDE studeerde. Natuurlijkerwijze heeft de vader van den student er in het belang van zijn secretaris gewerkt, en is dus met DOUSA, den Curator, in intieme aanraking gekomen, zeker wel niet toen voor het eerst. Het verlangen van den Prins, dat VULCANIUS bevorderd zou worden, gaf daaraan dubbel gewicht, en zoo werd VULCANIUS op den genoemden datum „aangenomen” door Curatoren.¹⁾

Op dienzelfden datum (1 Februari), daags vóór dien van ons albumblad, verscheen de Heer van ST. ALDEGONDE in de vergadering der Staten van Holland te 's-Gravenhage, waarvan het bericht ons nu juist in handen komt, nu in de *Verslagen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap*, dl. XIV, de Resolutiën van Holland van 1578, die ons nog ontbraken, zijn bekend geworden. Daar lezen wij: „Is by den Heere van St. ALDEGONDE den Staeten gedaen rapport van syn wedervaeren binnen Groningen ende Vrieslant. Ende heeft voorts den Staeten bedanct van de pension hem gegunt, daervoren hy hem in lyff ende goet ten dienste van den lande heeft verbonden ende geoffereert.” Dit geeft aan het tijdstip, in het album-blad aangewezen, een nieuw en groot gewicht voor de levensgeschiedenis van den beroemden schrijver. Het is bekend, dat MARNIX in den Raad van State eerst zitting had verkregen door den ernstigen aandrang van den Prins en bepaaldelijk in het belang van Holland en Zeeland, waaruit het te verklaren is, zoowel dat hij als de vertegenwoordiger van die provinciën in dat collegie werd aangemerkt en als zoodanig door de Staten van Holland „gepensioneerd,” als dat hij aan dezen verslag deed van zijn wedervaren in Groningen en van zijne pogingen in het belang van de gemeene zaak. Het was tot hiertoe onbekend van wanneer die „pensioneering” dagteekende en op welken grond zij was verleend. Ook verkrijgt het intrekken van dat traktement in 1581, toen de tijd van zijne zitting in den Staatsraad was geëxpireerd, hieruit de noodige opheldering.

Na deze uitweiding, die in het belang eener juiste voorstelling van bijzonderheden in MARNIX' leven niet mocht ontzien worden, blijve onze aandacht bepaald bij de dagteekening van het zinrijk blad. De schrijver heeft in de laatste dagen van Januari en in het begin van Februari 1578 te 's-Gravenhage en te Leiden vertoefd. In die dagen van vriendschappelijken omgang werden, naar de

¹⁾ Eerst in 1581, op den 3en Augustus, werd aan hem acte van zijne „aenneminge” gegeven en trad hij „tot de professie der Grieksche en de Latijnsche taele” op. SIEGENBEEK schrijft dit uitstel aan „bijzondere omstandigheden” toe (*Ges. der Leidsche Hoogeschool*, I. bi. 32). Wij kunnen ze gemakkelijk verklaren. MARNIX heeft zijn secretaris niet aanstonds willen missen. De Rijksdag te Worms was in het gezicht, en de dagen die volgden maakten den van werk overstelpten dienaar van Oranje het „soulagement,” dat deze hem bezorgde, inderdaad onmisbaar. Er heeft dus eene transactie plaats gehad: waarschijnlijk voor twee jaren. Later, in 1580, schijnt er nog ander bezwaar te zijn gerezen, waaromtrent het aangehaalde opstel van Jhr. RAMMELMAN ELZEVIER inlichting geeft.

tijdsgewoonte, de Alba Amicorum der elkander hoogschattende mannen gewisseld en hetzij te Leiden, hetzij te 's-Gravenhage, op den 2^{en} Februari schreef en teekende PHILIPS VAN MARNIX dit „symbool eener heilige en blijvende vriendschap” voor JANUS DOUSA, den man, die „door eene edele afkomst; door den roem van dapperheid; door den glans van geleerdheid; door het fraaiste vernuft, van Gratiën en Muzen begunstigd, uitstekende” was.

Hij beschreef en teekende daartoe het symbool van zijn leven, waarin zijn geloof en zijne hoop, zijn levensdoel en zijn levensweg werd uitgedrukt. Het „*Repos ailleurs*,” dat wij van hem kennen, vinden wij op dit blad uitgebeeld en uitgewerkt, met de verontschuldiging, in vier latijnsche versregels, dat dit beeld niet in dicht, DOUSA waardig, door hem aan diens vriendenrol kon worden geschonken. Het schip op de wiegelende baren, tusschen klippen doorstrevende naar het eind- en doelpunt der reis, waarheen de noordstar van den christen, het Evangelie van JEZUS CHRISTUS, Gods eigen Zoon, hem den weg wijst, stelt de bedoeling der leenspreuk voor. Zij wordt nog eens uitgedrukt in de twee onder het beeld onmiddellijk volgende versregels:

Ga onder zeil, en zoek de u toegezegde rust
Bij 't Evangelie-licht eerst aan des hemels kust,

en nogmaals wordt de toewijding van het blad, om de gedachte der spreuk te verklaren, als in een krans besloten met twee woorden uit de H. Schrift in den hebreuwschen en griekschen tekst:

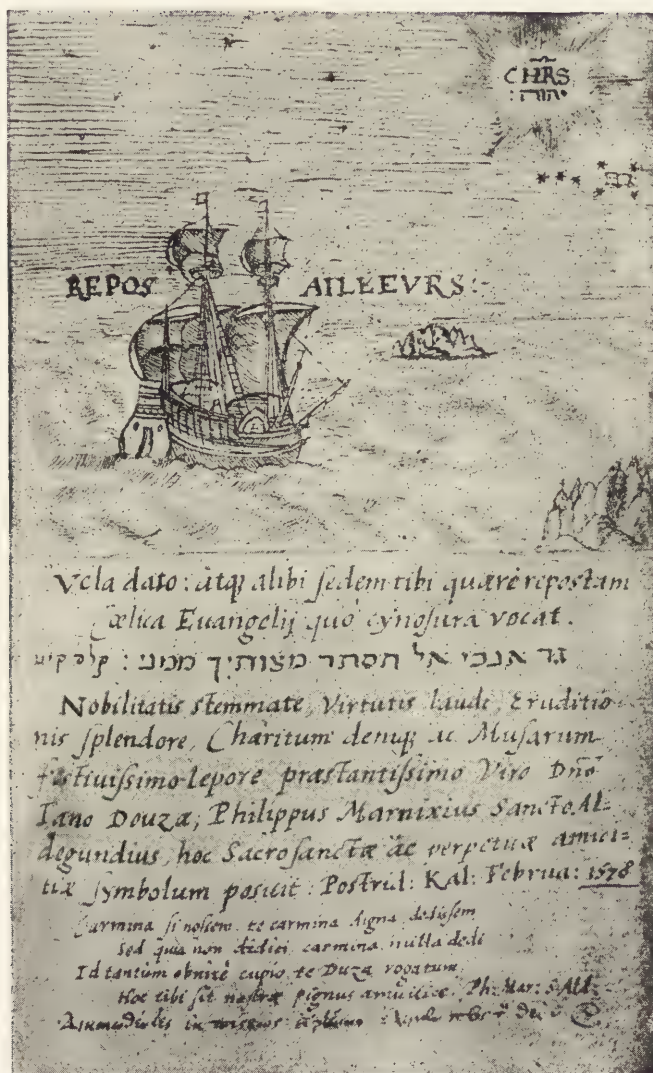
Psalm CXIX: „Ik ben een vreemdeling: verberg uwe geboden voor mij niet,” en
Rom. V: 1: „Gerechtvaardigd door het geloof, hebben wij vrede bij God.” ¹⁾

Het behoeft niet met vele woorden gezegd te worden hoe de spreuk en het zinnebeeld, hier geteekend, de volkomen ware voorstelling geven van het leven van DOUSA's vriend, evenmin als het uitvoerige aanwijzing noodig heeft dat PHILIPS VAN MARNIX in zijn doen en laten gedragen en bezielde werd door de hoop op een beter vaderland dan dit aardsche, dat hij heeft lief gehad en aan welks bevrijding hij aan de hand van WILLEM I trouw heeft gearbeid. Wanneer hij het lied aanstemt, waarmede hij 's volks geestdrift voor ORANJE's krijgsonderneming in 1569 tracht te wekken, dán zelfs blijft de hoopvolle zucht uit de onrust niet achter — kenmerk voor den auteur van het Wilhelmus-lied —:

„'t Sal hier haest zijn ghedaen.”

Uit die grondstemming van zijn gemoed is te verklaren dat hij, zonder plichtverzaking, in den strijd tegen den spaanschen fanatieken en tyrannieken

¹⁾ Blijkbaar zijn de twee aanhalingen uit het hoofd geschied, met verkorting.

BLAD UIT HET ALBUM AMICORUM VAN JAN VAN DER DOES (DOUSA),

GESCHONKEN AAN DE UNIVERSITEITS-BIBLIOTHEEK TE LEIDEN

DOOR W. F. BARON ROËLL TE 'S GRAVENHAGE.

Koning steeds een open hart had en behield voor den wensch naar vrede, ten kosten zelfs van menig voorrecht, dat, uit het oogpunt van wereldsche staatkunde aangemerkt, door zijne medestanders niet opgegeven worden mocht. PHILIPS VAN MARNIX werd ook in dezen van twee kanten gedrongen, en het heeft zijn strijd nog zwaarder gemaakt bij de andere klippen, waartusschen hij zijn rusteloos leven te doorworstelen had, t. w. de behoefte aan vastheid van kerkverband ter eenre en de libertijnsche strevingen, in zijne eeuw zoo machtig, ter andere zijde; de gevaren, aan de politiek van zijn vereerden Meester verbonden, en de gevaren van het drijven der gemeente naar den overheerschenden steun van Engeland; het belang om „de zeventien Provinciën” te zamen te houden „op den voet” van wederstand tegen den gemeenschappelijken vijand en het overwegend belang om het in Holland en Zeeland verkregene niet prijs te geven. Het jaar der dagteekening in DOUSA's Album was in dien strijd, voorwaar, niet het minst moeilijke: de godsdienstvrede, naar het beginsel van pariteit tusschen de twee strijdvoerende gezindheden, dat Oranje voorstond, en de algemeene onvatbaarheid voor alles wat naar godsdienstvrijheid zweemde, het waren klippen, die den tocht in een stormachtig jaargetijde dubbel hachelijk maakten. Voor den man, die niet door eerezucht gedreven werd, was er ook toen voorzeker verzoeking en aanleiding genoeg om het zeil te reven en hier of daar eene rustige haven te zoeken, maar omdat hij uit hooger beginsel handelde en het bewaren van gewetensrust, bij een helder uitzicht op een beter vaderland, hem het hoogste goed was, hield hij vol. „Pourveu, que nous puissions aider l'Église de Dieu,” was het woord, waarmede Prins WILLEM zijn vriend voor de moeilijkste taak winnen en behouden kon: dit beginsel hield hem staande en wees hem den weg in menigen strijd en onder velerlei miskening. Hij heeft het gestand gedaan in zijn doen en laten ten blijk der oprechtheid, waarmede hij het uitdrukte in DOUSA's Vriendenrol.

IETS OVER REMBRANDT

DOOR

JHR. DR. J. SIX.

E Heer BODE wijdde eenige bladzijden van het *Fahrbuch der Kön. Preuss. Kunstsammlungen* ¹⁾ aan een grauwtje van REMBRANDT, *de Prediking van Johannes den Dooper in de woestijn*, onlangs voor het Museum te Berlijn aangekocht. Hij toont daarin onder anderen aan, dat dit merkwaardige stukje bijna twintig jaar ouder moet wezen dan de datum, 1656, dien NORBLIN op zijn prent aangeeft, maar de verdere geschiedenis van dit stuk, die zoo goed te vervolgen is als van weinig anderen, kent hij slechts ten deele.

Dit bracht er mij toe nog eens te overwegen wat de beteekenis kan zijn der resolutie, den 13 September 1658 op de rol der desolate boedelskamer van Amsterdam aangeteekend. ²⁾ Daar de zin niet zeer duidelijk is en de Heeren BREDIUS en DE ROEVER even als de Heer MICHEL ³⁾ dien verschillend, maar, mijns inziens, beiden verkeerd, hebben opgevat, acht ik het niet overbodig hier de woorden nog eens, tevens beter gelezen, te laten afdrukken.

¹⁾ XIII. p. 213 vv.

²⁾ G. MOLL, *de Desolate Boedelskamer te Amsterdam* en O.H. VIII, p. 682.

³⁾ REMBRANDT p. 451.

De Heer JOAN SIX Commissaris, contra Mr. HENRICUS TORQUINIUS, advocaet, als Curateur over den boedel van REMBRANT VAN RHIJN.

Commissarissen hebben met consent van parthijen geannulleert beyde de acten d'eene bij REMBRANT VAN RHIJN ten behoeve van den eysscher verleden op ten 5 October 1652. waer bij den voorn. REMBRANT VAN RHIJN aen den eyscher bekent verhandelt te hebben sijns huysvrouwe Conterfeytsel, ende de andere bij den eysscher ten behoeve van den selven REMBRANT verleeden (vermeldende van twee schilderijen d'eene van een *Simeon*, ende de andere van een *Johannis predicate*), welcke Acte geseyt wert onder hem REMBRANT vermist te sijn

Te weeten voor sooveele aengaet de respective peenen in deselve Acten vermeldt in cas deen ofte d'ander van parthijen contrarie den inhoude van dien quaeme te doen.

Actum den 13den September 1658. Presentibus de Heeren MICHEL PANCRAS, CORNELIS ABBA ende NICOLAES VAN WAEVEREN, Commissarissen.

Er is hier sprake van twee akten, tusschen JAN SIX en REMBRANT verleden, waarvan de strafbepalingen, met goedvinden van partijen, vernietigd worden. De eerste akte is een bekentenis van REMBRANDT, ten behoeve van SIX, waarin REMBRANDT bekent hem een portret van SASKIA „verhandeld” te hebben; ik vermoed met recht van weder inkoop. Wij komen daarop later terug.

De tweede akte is een bekentenis van SIX ten behoeve van REMBRANDT, waarvan de datum niet vermeld wordt, en waarvan wij alleen vernemen dat die betrekking had op twee schilderijen een *Simeon* en een *prediking van Johannes*. Welk recht SIX daarbij aan REMBRANDT toekende is niet te raden.

In geen geval kan deze akte dezelfde zijn als die van 7 Maart 1653, waarbij SIX aan REMBRANDT f 1000.— leende, daar reeds vóór den 1sten Augustus 1657 GERBRAND ORNIA deze vordering had overgenomen en SIX er dus in 1658 niets meer mede te maken had.

Van wiens hand de vermelde schilderijen waren wordt niet gezegd en daar wel de *Prediking van Johannes* van de hand van REMBRANDT in de nalatenschap van SIX voorkomt, maar geen *Simeon*, zoo komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat de *Simeon* van JAN LIEVENS was; de veilingscatalogus toch van 1702 vermeldt onder n°. 48: *Simeon in den tempel van JOHAN LIEVENSZ. DE OUDE*, f 150.— à f 130.— en f 60.— getaxeerd en voor f 50.— door NICOLAAS SIX, den zoon van JAN, gekocht.

Hoe dit zij, er is geen twijfel aan dat wij de *Johannis predicatie* in dien catalogus terug vinden onder No. 38: *St. Jans Predicatie, in 't Grauw, van REMBRANDT zo raar en ongemeen konstig als te bedenken is*, f 800.— à f 600.— getaxeerd en door JAN SIX den zoon voor f 710.— gekocht.

Sedert bleef dit aardige schilderijtje in de familie tot het in 1803 met een kleine verzameling ¹⁾ aan COCLERS verkocht werd.

¹⁾ Daarin was o. a. ook de *overspelige vrouw* van REMBRANDT, thans in de *National Gallery*, die sedert de veiling van WILLEM SIX in 1734, tot 1803, in de familie bleef.

J. R. NORBLIN etste er naar in 1808 en niet lang daarna zal het in het bezit van den kardinaal FESCH zijn overgegaan. De verdere geschiedenis is bekend.

Belangrijker voor de verhouding tusschen SIX en REMBRANDT is de eerste akte, die betrekking heeft op het portret van *Saskia* te Dresden, dat uit de veiling van 1702 niet dadelijk aan WILLEM SIX kwam, maar op *f* 800.— à *f* 500.— getaxeerd, voor *f* 510 door NICOLAAS werd gekocht. Eerst toen deze in 1710 overleed zal het in het bezit van WILLEM zijn gekomen. Belangrijk is deze akte vooral ook wegens den datum, 6 October 1652.

Men weet dat REMBRANDT reeds in 1641 de moeder van SIX schilderde.

Is er iets aan van het verhaal van het *Bruggetje van Six*, dat ik eigenlijk geen reden zie om te betwijfelen, dan moet REMBRANDT reeds in 1645 te Hillegom bij SIX buiten zijn geweest.

In ieder geval etste hij in 1647 het portret van SIX, waarvan de koperen plaat nog bewaard bleef. Ook bestaat er niet slechts een eerste gedachte van deze ets, in ruwe schets, maar de Heer LÉON BONNAT te Parijs, niet minder beroemd als Rembrandtkenner dan als schilder, bezit ook een schets in olieverf voor die ets¹⁾.

Van 1648 dagteekent de titelplaat²⁾ voor de *Medea* van SIX.

Het geschilderde portret van SIX is van 1654 zooals uit het volgende tijdsvers blijkt:

*AonlDas qVI sVM tenerIs VeneratVs ab annIs,
TaLIS ego IanVs SIXIVs ora tVLI.*

Het bleef onafgemaakt en draagt REMBRANDTs handteekening niet.

Na de weinig stichtelijke toestanden in het huis van REMBRANDT, op het einde van dat jaar, en het huwelijk van SIX met MARGARETHA, de dochter van den zeer rechtzinnigen en strengen NICOLAAS TULP, in het volgende jaar, schijnt alle betrekking tusschen SIX en REMBRANDT opgehouden te hebben.

In 1656 schilderde niet REMBRANDT, maar GOVERT FLINCK het portret van MARGARETHA³⁾.

¹⁾ Op de keerzijde staat dit opschrift: *Esquisse originale du Bourguemestre SIX de Hollande (Amsterdam) peint par REMBRANDT, et vendu par son heritier MR. LE BARON DE WANDERTING decédé à Strasbourg.* Het behoeft geen betoog dat dit opschrift onzin is. De "Burgemeester" SIX heeft geen erfgenaam nagelaten die te Straatsburg overleden is, allermint een met den merkwaardigen naam DE WANDERTING, die, niet op zijn Straatsburg's gespeld, in goed Hollandsch, VAN DER DING luidt. De schets kan echter wel echt zijn.

²⁾ Ten onrechte betwijfelt MICHEL, *Rembrandt* p. 358, of deze prent werkelijk met het gedicht werd uitgegeven. Er bestaan niet slechts gebonden exemplaren, maar zelfs losse dubbele vellen van de prent. De plaat bestaat echter niet meer.

³⁾ Veel bewijst dit laatste niet daar reeds in 1649 WALLERANT VAILLANT een portret van SIX schilderde. Die datum blijkt uit het jaartal, met de hand van SIX geschreven op het papier waarin de zwartekunstplaat door VAILLANT zelve naar deze schilderij gemaakt, bewaard wordt. Die plaat, Wessely no. 57 (waar ten onrechte SIX VAN CHANDELIER staat,) kan natuurlijk niet uit dat zelfde jaar zijn, daar VAILLANT toen zelf de

Maar in 1652, was de verhouding het hartelijkst. SIX is de eerste tot wien REMBRANDT om hulp in zijn geldverlegenheid gaat en uit erkentelijkheid teekende hij voor SIX twee bladen in zijn *album amicorum*, van 1651, *Pandora* getiteld.

Het eene, een pentteekening, schijnt den blinden en gelauwerden HOMERUS voor te stellen, die aan een kleinen kring zijn verzen voordraagt, terwijl een knaap zijn woorden zit op te teekenen, een onderwerp dat REMBRANDT zeker toepasselijk achtte in het album van een dichter. Hij schreef er onder: *Rembrandt aen Joanus Six* 1652.

De andere teekening is met sepia gewasschen en behoort tot de beste van den meester. Een oude vrouw zit in een rijke kamer, met haar rug tegen het venster, te lezen. Het is geteekend: *Rembrandt f* 1652. Klaarblijkelijk is de geheele compositie opgevat als tegenhanger van het geëtste portret van SIX en het kan dan ook nauwlijks iemand anders dan zijn moeder voorstellen.

Van de ets die REMBRANDT blijkbaar in den zin had is echter nooit iets gekomen.

Was er wellicht bepaald dat hij daarmede het portret van SASKIA ten deele terug zou koopen, evenals hij in 1655 op zich nam, tot afbetaling, voor f 400.—, een conterfeytsel van OTTO VAN KATTENBURGH naar 't leven te etsen, *van denucht als het conterfeytsel van d'Heer Jan Six?*¹⁾

Ook voor het recht verstand der geldelijke moeilijkheden van REMBRANDT schijnt mij de datum van deze akte belangrijk. Het is toch nauwlijks toeval dat, terwijl de eerste geldverlegenheid uit October 1652 dagteekent en hij in de eerste maanden van 1653 herhaaldelijk groote sommen leent, uit de jaren 1651—1653, midden in een tijdvak van groote vruchtbaarheid gelegen, slechts enkele gedateerde schilderijen, etsen en teekeningen tot ons zijn gekomen.

Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat wij hier een langdurige ziekte van den arbeidzamen man te veronderstellen hebben, evenals de Heer MICHEL²⁾ dat voor de jaren 1662 en 1663 deed en wij het voor een vroeger tijdvak van den meester kunnen aantonen.

Ditmaal echter is het geen gevolgtrekking uit de jaartallen op zijn werk maar een zeer uitvoerig bericht van NICOLAAS TULP, dat mij belangrijk genoeg voorkomt om het in zijn geheel in het latijn en in de eigen vertaling van TULP af te drukken, daar het meerendeel van hen die zich met kunstgeschiedenis bezig-

zwarte kunst nog niet geleerd had. Waarschijnlijk is de plaat uit 1675 toen VAILLANT, ook volgens een oud opschrift, een portretje van DIRK SIX, den zoon van JAN in prent bracht bij WESSELY beschreyen onder No. 128 als een bustetje door FRANÇOIS QUESNOY gemodeleerd.

¹⁾ O. H. VIII, p. 179.

²⁾ *Rembrandt*, p. 486—7.

houden, noch de *Observationes Medicae* van TULP, noch de dissertatie van Dr. E. H. M. THIJSEN, waarin deze plaats uit de vertaling in manuscript grootendeels is opgenomen, in handen hebben.

NICOLAI TULPII, *Observationes Medicae*, Lib. I. Cap. XVIII.

Imaginaria ossium mollities.

Velut non cujusvis est, melancholicis mederi, sic difficulter quoque eradicantur clanculum, ex ipsorum animis imagines, ab atra bile, falso impressæ:

Insignis Pictor, infestatus aliquandiu, ab atra bile, imaginabatur sibi falso, cuncta corporis ossa, adeo mollia, ac flexibilia sibi esse, ut instar sequacis cerae, facillime in se complicarentur; si vel minimum illis inniteretur. Qua opinione menti penitus impressa, continuit se integram hiemem in lecto: veritus inde si surgeret, aliquid sinistri, et certo certius eventuram, quam hactenus metuerat, deformem ossium suorum, vel potius totius corporis conglotationem.

Quo metu intellecto, nolui ipsi adversari: neque palam, sed clam surreptum ire, quam conceperat imaginatorem. Asserens propterea mollitiem hanc non latere medicos: quin potius diu animadversam ab Incluto FERNELIO, lib. II de abd. rer. causs. et sicuti cera emollitur, ac induratur: sic

Genees-insighten van Dr. NICOLAES TULP etc int Duyts I. XVIII.

Een murwerd.

Gelijk 't niet alle mans werk over schinderhoofden te gaen, so worden ook niet als met de grootste bevalligheid van de wereld, hun uit het hoofd gestoten, de muisenesten, die de swarte gal daer in geplant heeft:

Een vermaerd schilder, een wijle tijds van 't overlopen van de swarte gal gequeld, maekt sik selven verkeerdlik wijs, alle het gebeente sijns lichaems (wie hoorde oit sulke grillen?) so week, ende buigsaem te zijn, dat se als murwe was, ligt zouden 't saemen rollen; so hij 't alderminste op deselfden steunden of leenden. welke inbeelding als sik vast ingeprint hadde, bleef hij den ganschen winter te bed leggen: uit vrese, so hij sik daer uit begaf, van eenig ongemak, en dat hem sekerlik over den hals zoude comen, daer hij dus lang voor bedugt was geweest, die mismaekte samenrolling sijner benen, ofte veel eer van 't gantsche lichaem en allen de leden van dien.

Welke vrees gewaer wordende, wilden wij hem niet tegen spreken, maer veel liever ter smuik, als opentlik ont-draien, 't geen hem dus lang in 't hoofd gewoelt hadde. verseke[re]nde hem derhalven, dese weekheid den Geneesmeesteren niet onbewust te zijn: maer veel liever al overlang waergeno-

plurimum in ossibus etiam posse artem medicam, modo morigeros se præbeant ægri: Ipsius autem ossibus, intra triduum, restitutum iri pristinum stabilitum. Et ante diem sextum, potentiam quocunque ambulandi; dummodo fuerit dicto audiens.

Quae promissa, dici vix potest, quantum exitaverint spem recuperandae sanitatis; et quam morigerum reddiderint ipsum, in admittendis remediis, atrae bili destinatis. Qua convenienter ex corpore depulsa, exsolvimus et nos facile fidem nostram: jubentes ipsum surgere, ex cubiculo: in quo integram hiemem decubuerat. Verum cum ea lege, ut duntaxat insisteret pedibus; neque procederet vel latum unguem. Secus si faceret, penes se culpam futuram. Sexto vero die, me veniam ipsi daturum, quocunque deambulandi. Modo rite obtemperaret arti.

Quae certe monita eo fuere rigidiora, quo minus expediit ipsi dolum hunc resciscere. Qui quo magis lateret, continuavimus tecte, in medicamentis ca-

men te wesen van den vermaerden FERNELIUS in zijn II boek van d'oorzaeken der verholen dingen. en gelijk het was week, en hard werd gemaakt: dat also mede de geneeskunst in de benen vrij wat vermogt, als de kranken slegs aen de hand wilden gaen, ende na goeden raed luisteren. en dat zijn gebeente wel binnen drie dagen, sijne voorige vastigheid, ende voor den sessten de sterkte om te gaen wandelen gegeven werden, so hij sik maer gehoorsaem wilde instellen.

Tis met gene tonge uit te drucken, wat een hope van 't becomen der gezondheid, dese beloften in hem verwekten: en hoe willig sij hem maakten, in alles te lijf te slaen, wat tot de swarte gal nut, en oorbaer gekeurt was, wiens onboen (*sic*) uit het lichaem gezuivert zijnde, voldeden wij ligt onze beloften: belastende hem, 't bed, daer hij den gantschen winter gemeukt hadde zoude verlaten, en sik daaruit begeven. maer onder dat beding, dat hij alleen pal op sijne voeten moste blijven staen: sonder een stroobreed voort te gaen, indien hij 't anders dede, dat het op zijn cap zoude druipen, ende wij buiten schuld blijven, maer dat wij op den sessten dag hem katteruimte genoeg zouden geven, sik overal en wijd en zijd te gaen vermeien. als hij maer de kunst behoorlik te wille was.

Welk voormaen voorwaer niet als te ernster geschiede, hoe't minder diende, dat hij lond rook, ofte gezien hadde dat men mompte, en met bedekte scho-

tharticis. Sed appropinquante jam secundo triduo; ostendimus coram promissi veritatum. Facta non tantum venia, ambulandi per conclave, sed etiam in publicum prodeundi, et ob-eundi jugiter, qualiacunque, sani hominis, munia.

Qua libertate tantopere gavisus fuit; ut ignoraverit quibus encomiis extolleret sanitatis suae Praesidem. Admiratus hinc artis potentiam; illinc detestatus suam diffidentiam. Quod tam diu denegasset fidem: a quo tam salutare recepisset consilium.

Vidit quidem hic aeger robur ossibus suis restitutum: vidit rediviva crurum officia: vidit expeditum incessum: vidit alia: sed stultam hanc, totius hiemis imaginationem clanculum sibi eripi, nec vidit, nec sentit, homo certeroquin minime stupidus, sed in arte sua abunde sagax, et vix ulli secundus.

telen aenregte. 't welk omdat hij dies te min zoude gewaer worden, gingen wij ter smuik al vast voort, met het afdrijven van de swarte gal. maer nakende nu de tijd van de tweede derden dag; stonden wij ons woord, en gaven hem vrijgheid niet alleen gins en weder over de camer maer ook op straet te wandelen, en alles te doen nevens anderen gesonden.

Welke vrijheid hem so verheugde: dat hij niet [wist] hoe hij de Geneeskunst, die hem so te paard gehulpen, hoog genoeg zoude loven, en prijsen. Staende hier verset over de kragt van de kunst; en daer verfoeiende zijn mistrouwen: dat hij so lang geen geloof gegeven hadde, aen die hem sulken goeden raed, en de so merkliken ruiterdienst gedaen hadde.

Hij sag wel: dat zijn gebeente weder vast, ende stevig was: hij vernam wel de frissigheid in sijne voeten; hij sag wel zijn rasse en snelle gang, en ook wel wat meer: maer dat hem de grillen en vreemde kueren, die hem den gantschen winter in 't hoofd gemaelt hadden, heimlik en met een aerdige slingerslag ontnomen wierden sag, nog voelde hij in genen delen, andersins nog lomp, nog plomp, maer in zijn kunst, snedig genoeg, en naulix iemand gelijk.

Reeds THYSEN vroeg of REMBRANDT hier niet bedoeld kon zijn. Ik durf gerust verder gaan en beweren dat met de woorden *een vermaard schilder* en *in zijn kunst snedig genoeg, en naulix iemand gelijk* in het jaar 1641, toen de *observationes* het eerst uitkwamen, geen ander dan REMBRANDT kon aangeduid

worden. Die tijd, wij weten het ook uit BALDINUCCI¹⁾, was juist de tijd van REMBRANDTs grootsten roem bij zijn tijdgenooten.

Naar het tijdstip, waarin TULP hem behandelde, valt niet te gissen. Ongaarne zoude ik het in verband brengen met de anatomische les, die zeker niet door TULP, maar door de leden van het chirurgijnsch gild, aan REMBRANDT besteld werd. Eer zoude men verband kunnen zoeken met de portretten van 1632, waarin men TULP en zijn vrouw meent te mogen erkennen, wanneer het slechts zeker ware, wat ik zeer betwijfel, dat deze werkelijk zijn voorgesteld.

Hoe dat ook zij, wanneer REMBRANDT eenmaal in zulk een ziekte-toestand verkeerd heeft, is het hoogst waarschijnlijk dat die zich later, zij het ook met gewijzigde verschijnselen, herhaalde. Van medische zijde wordt ik er op gewezen dat geldelijke moeilijkheden daar allicht aanleiding toe konden geven.

Ik stel mij derhalve de zaken aldus voor: In 1651 of 1652 gaven de slechte tijden de eerste aanleiding tot geldelijke bezwaren; REMBRANDT geraakte weder aan het malen; hij kwam daardoor weinig tot werken en verloor wellicht zelfs het vaste aanzienlijke inkomen dat hij uit zijn leerlingen trok; aldus verviel hij in gestadig leenen, waarvan zijn geldelijke ondergang het gevolg was.

Bedrieg ik mij niet, dan zoude zich, door de mededeeling van TULP, ook uit het gestel van REMBRANDT zijn teruggetrokken leven laten verklaren, maar de beantwoording van deze vraag ware beter overgelaten aan een ervaren *psychiaticus*; evenals die andere, die zich opdringt, of zich nimmer op een van de afbeeldingen, die hij ons van zichzelf heeft gelaten, een trek vertoont, die onze opvatting bevestigt.

Voor al hierin moet echter met uiterste omzichtigheid te werk worden gegaan, daar REMBRANDT blijkbaar aan zichzelf verschillende, opzettelijk te voorschijn geroepen uitdrukkingen bestudeerde.

Hoe ook het antwoord op die vragen moge uitvallen, ik geloof niet, door het bekendmaken in wijderen kring van TULPs bericht, iets ten nadeele van REMBRANDTs nagedachtenis te doen. Integendeel, REMBRANDT behoort tot die mannen, omtrent wier geheele wezen wij nimmer genoeg kunnen weten, die het waard zijn, dat het licht doordringe ook in de schaduwzijden van hun leven.

1) O. H. VIII, p. 70.

ELIAS HERCKMANS

DOOR

DR. J. A. WORP

IOEN in 1734 de Duitsche geleerden JOHANNES BURCHARD en FREDERICUS OTTO MENCKENIUS hun boek *Bibliotheca virorum militia aequae ac scriptis illustrum* bewerkten, hebben zij den naam van ELIAS HERCKMANS ten onrechte onvermeld gelaten. Het leven van dezen zeeman, landontdekker, geleerde en dichter is belangrijk genoeg, om er eenige bladzijden aan te wijden. Zijne gedichten zijn in onze oogen zeker geene meesterstukken. Maar de kloeke zeeman, die tijd en lust had om ze te schrijven, die goed Latijn kende, voor het tooneel werkte, Russische geschiedenis studeerde, in betrekking stond tot REMBRANDT en HUYGENS, de vertrouwde was van JOAN MAURITS VAN NASSAU en in Brazilië belangrijke diensten bewees aan de West-Indische Compagnie, mag niet in het vergeetboek raken.

Daar ELIAS HERCKMANS den 19den Nov. 1619 bij het afleggen van getuigenis verklaarde, dat hij omtrent 23 jaar oud was¹⁾, moet hij ongeveer

1) Mededeeling van Mr. CH. M. DOZY te Leiden.

in 1596 zijn geboren; zijne wieg stond te Amsterdam. Op lateren leeftijd bezat hij eene degelijke kennis van de Latijnsche schrijvers en men mag dus veronderstellen, dat zijne ouders in staat waren hem eene goede opvoeding te geven.

HERCKMANS werd zeeman en schijnt vooral op het Noorden van Rusland te hebben gevaren. Als hij in zijn werk *Der Zee-vaert Lof*¹⁾ over het verblijf van HEEMSKERCK en BARENTSZ. op Nova Zembla spreekt, teekent hij bij de versregels:

„De son dry-maenden lanck verschool haer helder' luyster,
Doch werd van HEEMSKERCK voor de recht gegiste tijd
Verwelkomt aldereerst”

aan: „dierghelijcke opdoeningen der sonnen hebbe ick selve om den noord mede verscheyden waer ghenomen.” En hij was bekend met kooplieden te Archangel. Toen ISAAK MOT den 27sten Sept. 1627 uit die Russische havenstad een brief richtte tot de Weeskamer te Amsterdam, werd zijne handteekening o. a. door HERCKMANS geaffirmeerd²⁾. De naam der Amsterdamsche familie DE VOGELAER speelt in HERCKMANS' leven eene zekere rol; wij vinden dien naam o. a. in een brief van onzen zeeman aan HUYGENS. De DE VOGELAER's dreven handel op Archangel en bezaten in die stad zelfs een gebouw. Toen in 1630 de Nederlandsche gezanten ALBERT COENRAADSZ. BURGH en JOHAN VELTDRIEL in Archangel waren aangekomen, werden zij gelogeerd in „het Hof van GEORGE EVERARD CLENO ende de weduwe VOGELAERS koopluysden tot Amsterdam”³⁾. Naar alle waarschijnlijkheid heeft HERCKMANS dus als schipper of stuurman voor deze reeders op Rusland gevaren.

De Nederlandsche handel op Archangel was in die dagen zeer belangrijk. Toen de beide zoo even genoemde gezanten in Aug. 1630 met het oorlogsschip Zeeland de haven binnenliepen, vonden zij er ongeveer honderd Hollandsche schepen en werden verwelkomd door eene deputatie van Hollandsche kooplieden⁴⁾.

HERCKMANS heeft waarschijnlijk op zijne reizen heel wat ondervonden. Dat hij wel eens den aanval van een kaper heeft moeten afweeren, blijkt uit de

¹⁾ *Handelende vande gedenckwaerdighste Zeevaerden met de daeraenklevende op en onderganghen der Voornaemste Heerschappijen der gantscher Wereld: Zedert haere beginselen tot op den dagh van huyden. In VI Boecken Beschreven Door E. Herckmans.* (Gravure) Tot Amsterdam bij Iacob Pieterss Wachter op den Dam 1634, blz. 184.

²⁾ Mededeeling van Mr. DOZY.

³⁾ Vgl. AITZEMA, *Saken van Staat en Oorlogh.* 40, III a, blz. 245.

⁴⁾ T. a. p., blz. 246. Over onze handelsbetrekkingen met Rusland in dezen tijd spreekt uitvoerig Mr. JACOBUS SCHELTEMA, *Rusland en de Nederlanden beschouwd in derzelver wederkeerige betrekkingen. Te Amsterdam, bij Hendrik Gartman.* 1817, I, blz. 71—182.

beschrijving, die hij van zulk een gevecht geeft ¹⁾. Komt een „roover-kiel” in het gezicht, kan en wil men het niet ontloopen en is de schipper er een,

„die liever slagen gheeft

Dan buyt, die bied sen swangher schut,
 De bloed-vlagh achter op de hut.
 Dat seyde, indien je niet te laf
 Wat van men eyscht, so hael 't hier af.
 En voorts so rust men om te slaen,
 De ketens vanghtmen om de raen.
 Marsschooten vast, en water by
 De stucken, 't zeyl dan in de ghy.
 Maeck vast dan boven 't boevenet,
 Steen-stucken voort langs scheep gheset.
 Is 't tijds ghenoech? schans-kleeden aen,
 So niet? het moeder so op staen.
 Dan springht mer lustigh in de bocht.
 Het buskruyt gheeft den koeghels locht;
 Gheeft vuyr Constapel, neemt hem wis,
 En raeck wat, siet toe, schiet niet mis.
 Los Tali, set 't raempaert wat om.
 Dray in de wisscher, buygh wat krom.
 Man aen lantarens, koeghels hier,
 Gheef aen kardoesen number vyer.
 Met treft beneen 't verdeck een schoot,
 De splinters treffen meer dan 't loot.
 Voort tusschen wind en water komt
 Een ander, dat'lijck eens ghepompt.
 Terstond heeft bijl een prop ghevat,
 Vlieght na beneen en stopt het gat,
 Daerna den roover klampt aen boort.
 Waeghhalsen over, repje voort.
 Daer staense, 't schip is boven dicht,
 En worden voor en na ghelicht.
 Steen-stucken, schroot en steenen braeckt
 Dat boven op haest ruymte maeckt.
 Vier-kisten (voor en achter op)
 Die barsten uyt haer swangher 'rop
 Oud yser, steenen, spijsckers-roest,
 Dat alles daer omtrent verwoest.
 Den rover des ontsiet de buyt
 En rept sich voor de weder-stuyt.”

De reizen werden meestal in het begin van den zomer van Texel uit ondernomen ²⁾ en in het najaar kwamen de schippers weer te huis. HERCKMANS woonde te Amsterdam in de St. Anthonie Breestraat; daar zijn naam voorkomt

¹⁾ *Der Zeevaert Lof*, blz. 223.

²⁾ T. a. p., blz. 211.

in het *Kohier van den Tweehonderdsten penning*¹⁾, bezat hij eenig vermogen. In den winter hield hij zich met letterkundigen arbeid bezig.

In 1624 trad hij als tooneelschrijver op met den *Slach van Vlaenderen*²⁾. Het stuk is in 6 bedrijven verdeeld en is vol Vertooningen. De zeven Provinciën treden er in op, als maagden gekleed, de Inquisitie voert een gesprek met den Koning van Spanje en twee zijner Raden, en Maurits huwt met de maagd Hollandia. Het stuk, waarin een zeer groot aantal personen optreedt, wordt opgeluisterd door verscheidene liedjes en door eenige komische tooneelen. Van geheel anderen aard is *Een historischen verhael van de voornaemste beroerten des Keijserrijcks van Russia ontstaen door den Demetrium Ivanowijts, die den valschen Demetrius 'onrecht genoemd wert. Beschreven door Elias Herckmans, anno Domini MDCXXV Amsterdam*. Het HS. van dit werk berust sedert 1856 in de Openbare Keizerlijke Bibliotheek te Petersburg; het telt 94 bladzijden 4° en wordt opgeluisterd door twee klinkdichten³⁾. In 1868 werd het te Petersburg uitgegeven te gelijk met een werk van ISAAC MASSA, *Een cort verhael van begin en oorspronck deser tegenwoordighe oorlogen en troebelen in Moscovia*⁴⁾, en in 1874 zelfs in het Russisch vertaald⁵⁾.

De arme Bojaar, JURY OTREPEJEW, die monnik was geworden, doch later de pij weer had uitgetrokken en zich in dienst van een Russischen vorst had begeven, gaf zich uit voor DEMETRIUS, den broeder van den in 1598 gestorven Czaar FEODOR I. FEODOR's zwager, BORIS GODUNOW, die vroeger heimelijk DEMETRIUS had laten vermoorden en in 1598 den troon had beklommen, werd door Pseudo-Demetrius met de hulp der Polen bestreden. De strijd werd voortgezet, toen na den dood van GODUNOW in 1604 zijn zoon aan de regeering was gekomen, en in 1605 gelukte het DEMETRIUS zich van de heerschappij meester te maken en zich als Czaar te doen huldigen. Een jaar later werd hij bij het uitbreken van een opstand gedood en WASSILJI SCHUISKI als Czaar gekroond. Maar al spoedig verspreidde zich het gerucht, dat DEMETRIUS niet gedood was,

1) voor Amsterdam en onderhoorige plaatsen over 1631. Uitgegeven van wege het Kon. Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. Door J. G. FREDERIKS en P. J. FREDERIKS. Amsterdam, ten Brink en de Vries 1890, blz. 50.

2) De volledige titel is: *E. Gerckmans (sic) Slach van Vlaenderen Gheschiedt tusschen den Prince van Oranien ende den Doorluchtighen Eerts-Hertogh Albertus. Op den regel Eendracht Maeckt Macht. (Vignet) t'Amstelredam, Voor Ian Evertsz. Cloppenburgh, enz., 1624.*

3) Vgl. *Verslag aangaande een onderzoek in de Archieven van Rusland ten bate der Nederlandsche geschiedenis. Op last der Regeering ingesteld door Dr. C. C. Uhlenbeck, 's Gravenhage, Martinus Nyhoff 1891, blz. 3.*

4) Onder den titel: *Rerum rossicarum scriptores exteri. Tom. II (t. a. p., blz. 255, in de aan Dr. UHLENBECK's verslag toegevoegde Beiträge zu einer Russisch-Niederländischen Bibliographie van den Heer B. CORDT).*

5) T. a. p.

en in 1606 stond nog een tweede Pseudo-Demetrius op, wiens troepen Moskou belegerden, om dan naar Kalugo terug te trekken. Daar werd hij in 1610 vermoord.

Het is opmerkelijk, dat HERCKMANS, zooals uit de opschriften der hoofdstukken van zijn boek blijkt ¹⁾, de beide DEMETRIUSSEN voor één persoon houdt en niet aan bedrog geloofd.

Tyrus Belegeringhe en ondergangk ²⁾ is veel meer een regelmatig treurspe dan de *Slach van Vlaenderen*. Er komen enkele personificaties in voor; het stuk begint met eene zeer lange rede van „Tempus, spreekende tegens Tijro, die als een vrouwe gekleet moet zitten met Trijtons ofte water-Goden romtom haer becingelt”:

„Van die noijt macht en weeck, noch yd'le roem, noch Trots
Der Coninghen ontsiet, koom ick gesanter Gods,
Om 't woort (Gods heerlick woort) voor d'ooren aller Volcken
En Tyri laetst bederf hun Vorsten te vertolcken”, enz.

Een paar bedrijven eindigen met eene samenspraak van „twee Tieriers in plaats van reyen” of van „twee Grieksche Soldaten in plaats van reyen”. Vrouwen treden in het treurspel niet op, dat door een paar vertooningen wordt opgeluisterd. In het 5de en laatste bedrijf ziet men: „Tyrus sittende met Row bekleet, Strato ende meer Andere grooten omtrent haer leggende verschlagen.” Parmenio komt op, vergezeld van andere Macedoniërs, „met gerucht van Trompetten en Alarm” en „Tijrus wordt van den krijgsknechten onder de voet gestooten ende weghgesleijpt.”

Dit treurspel van HERCKMANS schijnt niet te zijn gedrukt, maar wij bezitten het in het handschrift van den dichter zelven ³⁾. Het werd opgedragen aan „PIETER CODDE konstigh Schilder tot Amsterdam” door zijn hem „genegen vrund” ⁴⁾. De datum in den titel is waarschijnlijk die der eerste opvoering; het stuk zal dan den 13den Febr. 1627 ten tooneele zijn gebracht. De schrijver van *De geest Van Mattheus Gansneb Tegnagel* ⁵⁾, van wien het meer en meer blijkt,

1) B. v. Cap. VIII. *Verhael van den moort in Moscow enz., daerbij de lichtteekens, waeruijt men bevindt, dat Demetrius den moort ontkomen is.* Zie Dr. UHLENBECK, t. a. p., blz. 3, 4. In weerwil van alle moeite is het mij niet gelukt HERCKMANS' boek machtig te worden.

2) door de laeste veroveringhe van Alexander de Grootte Coninck van Macedonien de Derde Monarch der bewoonder werelt. Anno Salutis 1627. Idus Februarij. in Amsterdam op het Spreekwoort Hooghmoet komt voor den val.

3) Het HS. bevindt zich in de Stads-Bibliotheek te Haarlem; de Heer C. J. GONNET heeft mij met zijne bekende welwillendheid de gelegenheid gegeven er kennis mede te maken. Het HS. telt 64 bladzijden folio, het treurspel 2462 versregels.

4) Die opdracht is gepubliceerd door Mr. CH. M. DOZY in *Oud-Holland*, 1884, blz. 58.

5) *In d'andere wêreld by de verstorvene Poëten. Tot Amsterdam, By Gerrit Jansz, Boek-verkooper in den Engel.* 1652.

dat hij de letterkundige geschiedenis van dezen tijd op zijn duimpje kende, maakt melding van het treurspel, dat toch zeker zeer weinig succes heeft gehad.

In 1631 volgde de *Sweedsche Zeeg-trompet Wtblasende de onverwachte verlossinge van Duytschland*¹⁾. Het gedicht wordt voorafgegaan door het sonnet: *Weer-klanck Adolphi der Gotten Mars, van de over twalefhondert jarige, door de tegenwoordige Eew.*

HERCKMANS' belangrijkste werk is *Der Zee-vaert Lof*²⁾; het werd in 1633 voltooid³⁾ en zag in het volgende jaar het licht. Het boek is met een sonnet opgedragen aan de burgemeesters van Amsterdam, terwijl de dichter zich met een ander klinkdicht wendt „Aen de Machtighe in Zeevaart bloeyende Koop-stad Amsterdam”. BARLAEUS⁴⁾ en M. ZUERUS BOXHORN schreven Latijnsche lof-dichten; JACOBUS REVIUS, P. SCRIVERIUS, C. LOV, S. VAN SWOL en SUFFRIDUS SIXTINUS dichtten in het Nederlandsch. Uit het opschrift van het laatstgenoemde vers blijkt, dat SIXTINUS, de dichter van het bekende treurspel *Geraert van Velsen lyende* (1628), Raad is geweest van MAURITS DEN WIJZE, Landgraaf van Hessen-Cassel (1572—1632).

Der Zee-vaert Lof is verdeeld in 6 boeken. Na eene hoogdravende inleiding:

„Wel op mijn logge ziel, die 't swangere vernuft
Met de aerts bekommringh in 't sinnen choor verduft:
Wijl 't harten bloet begaeft (door opgetrocken aessem)
Dijn suyver bekenneel met oordeels-rijcke waessem”

beschrijft de dichter in het 1ste boek de geschiedenis der zeevaart tot den tijd van ALEXANDER DEN GROOTE, en verhaalt van de ark, de tochten van Aegyptenaren en Phoeniciërs en zeer uitvoerig van die der Grieken. In het 2de boek behandelt hij het tijdperk van ALEXANDER, de Punische oorlogen en vooral den tijd van CAESAR en POMPEIUS. Het 3de boek bevat de geschiedenis van de Romeinsche Keizers, van de kruistochten en van het Bizantijsche rijk. In het 4de boek leest men van de ontdekkingstochten der Portugeezen en Spanjaarden, van den slag op de Zuiderzee tegen BOSSU en van DRAKE. Het 5de boek handelt over de Hollanders. Nadat er gewezen is op de verdienste van LINSCHOTEN en PLACIUS, wordt de tocht van HEEMSKERCK en BARENTSZ. beschreven. HOUTMAN, VAN NECK, HEEMSKERCK, WIJBRAND VAN WARWIJCK, JACQUES MAHU, DE WEERD,

1) op het *Ellef-Iarige Zeeg-Mirakel van Praagh, Door den Doorl. Voorvechter der Christen Vryheyt Gustavus Adolphus Der Sweden, Gotthen ende VVenden Coninck. VI GLaDII GVstaVI RestaVrata AVrea Libertas GerManiae. T'Amstelredam, By Ian Fredericksz Stam inde Hope. CIOIC XXXI. 4o.*

2) Zie den titel boven.

3) De „Voor-reden tot den Leser” is gedateerd den 26sten Aug. 1633.

4) Ook opgenomen in zijne *Poemata*, 1655, II, blz. 180.

VAN NOORD, SPEELBERGHEN, VERHAGHEN, VERHOEVEN, WITTERT, VAN CAERDEN, MATELIEF, LE MAIRE, KERCKHOVEN, L'HERMITE, WILKENS, PIET HEIN, LONCQ, ADRIAEN PATER, zij worden allen genoemd en hunne tochten en wapenfeiten uitvoerig behandeld. De verovering van Brazilië neemt eene ruime plaats in dit boek in, dat eindigt met het volgende gebed¹⁾:

„Dit bidd' ick groote God, werck-meester van der aerden,
Met alles wat daer in en op ter teelingh paerden,
Beherscher vande zee, ghebieder vande wind,
Die wonderlijk beschermt het varende ghesind.
Ay laet tot dijner eer den segghen dijner handen
Met zee-vaerts vollen oeghst bedawen dese landen.
Dijn segghenrijcke hand ontreck ons nimmermeer:
Op dat wy van te hoogh niet plotslijk vallen neer.
Gheef yeder te verstaen, leer yeder een bekennen,
Dat dijne handen sterck den Leviathan mennen,
Dat ghy ter reede stiert den rijcken overvloed,
En dat van dy, ô Heer, het alles komen moet.
Gheeft dat mijn zee-vaert magh tot dijner eere strecken,
En dat dijn zegghen steeds mijn over-zeesch vertrecken
Met vollen oeghst begroet; gheef dat my 't ondersoek
Van 't gheen me daghelijcks speurt in 's werelts leke-boeck
Verstreck tot 's levens baeck: en wilt mijn tongh bedwinghen,
Dat ick mijn zee-vaerts-lof tot dijner eer mag singhen.
Gheef waer de snelle tijd my dijne wond'ren wijst
Dat daer mijn slecht ghedicht, mijn pen dijn wercken prijs”.

De dichter had dus nu zijne taak volbracht, maar hij voegde aan de 5 boeken nog een 6de toe, dat in andere maat is geschreven en eene aardige beschrijving bevat van het leven aan boord van een koopvaardijship. Dan volgt nog een afzonderlijk vers, *Rhyn en Mase Schip-vaerts Lof*²⁾, en ten slotte³⁾ de *Poëtische Hemel-vaert, Dës vvaerd geroemden Zee-Helds Cornelis Iansen de Haen Amsterdammer, Zegghbaerlijck gebleven in den lesten scheeps-strijd, gheschied tusschen hem met sijn schip alleen ter eener, en twee Duynkercksche schepen ter ander zijde, op den 18. April 1633.*

Als kunstwerk staat *Der Zee-vaert Lof* niet hoog; de dichter heeft dikwijls erg met de taal te worstelen. Maar men verbaast zich over de uitgebreide kennis en de geleerdheid van den eenvoudigen zeeman, die niet alleen uit zijn gedicht, maar vooral ook uit de noten blijkt, welke hij aan de eerste 5 boeken in groot aantal heeft toegevoegd. Het blijkt, dat HERCKMANS een historicus was; bovendien

¹⁾ Blz. 210.

²⁾ Blz. 227.

³⁾ Blz. 236.

citeert hij eene groote menigte Latijnsche schrijvers en wel zoo, dat hij ze inderdaad in het oorspronkelijke moet hebben gelezen. Van hoeveel geleerdheid het boek blijk geeft, kan men bespeuren uit het uitvoerige register, waarvan hier het begin wordt medegedeeld:

Adolphus Graef van Nassau Keyser. Adriaen Pater Admirael Generael der Nederlanden — P. Aelius Adrianus Keyser tot Romen. Aelius Pertinax Keyser. Aemilianus Caesar. Aeneas vlucht uyt Troyen — Aeolus God der winden, waerom. Agamemnon. Agenor Koninck van Sydon. Agesilaus. Aistulphus koninck der Longobarden. Alaricus koninck der Gotthen verwoest Romen. Albertus van Habsburgh Keyser. Alcibiades. Alcinous Koninck van Pheaca. Alexander de Groote — Alexander Aurelius Severus Keyser. Alexander Caesar in Grieken. Alexander de seste Paus van Romen — enz.

Der Zee-vaert Lof is met vele platen versierd; ééne ¹⁾ daarvan is van REMBRANDT's hand. Zij is bekend onder den naam *Het scheepje van fortuin* of *De wufte fortuin*, maar VOSMAER heeft aangetoond, dat zij betrekking heeft op de reis van Paulus naar Rome ²⁾. Naar alle waarschijnlijkheid kende HERCKMANS REMBRANDT en heeft hij hem overreed voor zijn boek eene teekening te maken of hem eene vroeger gemaakte teekening af te staan, die bij den tekst van het werk paste ³⁾. De overige illustraties zijn zeker van verschillende meesters.

Der Zee-vaert Lof is nooit herdrukt. Maar in 1641, toen HERCKMANS in Brazilië was, gaf de boekverkooper ISAAC BURCHOORN het 5de boek op nieuw uit met den titel *Theatrum Victoriae, ofte het Thooneel Der Zee-Slagen* ⁴⁾. Aan het werkje is eene inleiding in proza toegevoegd, terwijl er uit het laatste gedeelte van het boek ongeveer 100 versregels zijn weggelaten. HERCKMANS' werk mist een Privilege en het boekje van 1641 is nadruk.

Door zijn boek kwam HERCKMANS in aanraking met HUYGENS ⁵⁾; den 17den Maart 1635 bood hij den Secretaris en Raad van den Prins een exemplaar aan ⁶⁾; kort daarna kwam deze den dichter persoonlijk bedanken en liet zich

1) Op blz. 97.

2) Vgl. Rembrandt Harmensz van Ryn *Sa vie et ses œuvres*, 1869, blz. 39—41.

3) Zie *Der Zee-vaert Lof*, blz. 106—108.

4) uyt-beeldende Alle de treffelijke Overwinningen binnen veertigh jaren herwaerts, by onse wackere en strijdbare Helden, over de Vyanden onses Vryheys, te water, verkregen, onder het wijsseleijck beleydt der Hooghmog: Heeren Staten Generael deser vereenigder Nederlanden: Mitsgaders Zijne Exell: Maurits, hoog-loffel: memorie, ende sijne Hoogheyt Frederick Henrick: beyde Prinzen van Oranje, Graven van Nassau, etc. Gouverneurs generael, ende Admirael ter Zee, etc. *Concordia res parvae crescunt*. In 's Graven-Hage, Gedruckt by Isaac Burchoorn, Boeck-drucker in de Nieuwe Druckery, 1641. 40.

5) Er zijn 3 brieven van HERCKMANS aan HUYGENS in de Leidsche Bibl., één in de Amsterdamsche Universiteits-Bibl., collectie Diederichs, en één onder de Hugeniana op het Trippenhuys.

6) Brief van dien datum.

Oud-Holland, 1893.

zelfs nog ongedrukte verzen voorlezen ¹⁾. Later aanvaardde hij de opdracht van *E. Herckmans Encomium calvitii, Ofte Lof der Kael-koppen* ²⁾. Dit gedicht, dat blijkens de onderteekening in 1635 te Amsterdam werd geschreven en dat ongeveer 360 versregels telt, doet hier en daar eenigszins denken aan HUYGENS' *Costelick Mal*. Wij lezen er b.v. deze verzen in:

„Een doorgepoeyerd, vael en vruchtbaer neeten-nest,
Een 's linckernecksche tuyt, en weder-zijds geblest,
Een over-ooghde kuyf, gordijn voor scееle oogen,
Een vlecht, een toy, een krul, een kronckeling geboogen
Verdeck, dat selfs natuur so heerlijk heeft begaeft :
Dat meer door konsten cierd' ontciert word dan verbraeft.
'Tzy oock hoe karigh, dat natuur dien toy bedisselt,
Nochtans, spijt al die 't spijt, so word hy doch verwisselt”.

En:

„Ay, loop hael meester Ian, men is van 't oud' verbastert,
Die scheurtet op sen frans; 's lands wijze werd gelastert.
En die 't zus niet en heeft, of so, die mach niet mee.
Ia dat was recht, daer lagh 't, die knip, die schrab, die snee,
Die geeftet eerst sen stal. wat isser aen bedreven?
Het blond, of gout-geel moet het sap der kruyden geven ³⁾.
Maer hier is goe raed dier; want scheir noch kruyd en sap
Kan hier verscheppen 'tgeen, door boortigh eygenschap,
Den mensch is aenge-erft. d'ontrolde vlugge jaren
Ontblooten my de swoord' van mijn gepronckte haren:
Wat sal de kam, of schaer, of krul-priem hier toe doen?
Wijl tijd en eygenschap braveren 't nieu fatsoen,
En volgen d'oude sleur; of souden dees gesellen
Medeas tovery weer halen uyt der hellen?
Dit scheelt wat, maer niet veel, al worden d'oude leen
Van Aeson niet verkooct, men haelter wel te leen
Yets van 't verstorven jonck; help Vranckrijck en Italien!
V konste werd vereert met goudene medalien.
Sta by, geroofde lock van een verstorven struyck,
En dect u stiefvaers hooft nu met een blonde pruyck.
O menschelijcke mensch! wie weet of dese locken
Niet uytgevallen zijn van lemten of van pocken.
En hier bekleeden zy nu 't opperste cieraet,
Dat sellefs alle toy en pronck te boven gaet.”

Veel beter is het kaal te zijn:

„Hier toont een kalen kop, hoe dat hy is geboren;
Syn kuyf, sen tuyt en dect geen Phrygische ezels ooren.
Dit naeckte bekeneel verstreckt een leken-boeck,
En maent den ouderdom sijns levens rekenboeck

¹⁾ Brief van 4 Mei 1635. HUYGENS was van 29 Maart tot 6 April te Amsterdam. (Zie *Dagboek*, blz. 26).

²⁾ *Aen de Heere Constantin Huygens, Heer van Suylichem, Raad en Secretaris van den Doorluchtighen Prinsse van Oranjen, etc.* T'Amsterdam, Ghedruckt voor Jacob Pietersz Wachter op den Dam. Anno CIO IO CXXXV. folio.

³⁾ Vgl. met het volgende 't *Costelick Mal*, vs. 228—253.

Te stellen in balans, en leert hem voorts betrachten,
 Nadien de locken, die sen hoeft te decken plachten,
 Te voorschijn quamen eerst na zijn geboorten-dach,
 En niets ter wereld brocht van 't gene hy vermagh
 In tijdelijck besit, op dat hy voor zijn sterven,
 Gelijck sen locken, leer de aerdsche goed'ren derven.
 Dus leert dees eygenschap, die 't hair zijn voedsel nam,
 Den mensch weer henen gaen, so hy ter wereld quam".

Zoo worden al de voordeelen van kaalhoofdigheid opgesomd en natuurlijk gestaafd door citaten uit Latijnsche dichters. De slotsom van zijn betoog wordt goed uitgedrukt door de woorden: *Calvitium non est vitium, Sed probitatis indicium, Nisi scabies fuerit initium.*

Onderwerpen als dat, hetwelk HERCKMANS behandelde, waren in dien tijd zeer gezocht; ik herinner slechts aan de beroemde *Laus pediculi* van DANIEL HEINSIUS.

Wij zijn hiermede aan het einde van onze opsomming der werken van HERCKMANS, want zijne „Nassovicæ met verscheydene andere wercken," waarvan hij in de Voor-reden van *Der Zee-vaert Lof* spreekt, schijnen niet uitgegeven en verloren geraakt te zijn.

In 1635 had er eene belangrijke verandering plaats in het leven van HERCKMANS; hij trad nl. in dienst der West-Indische Compagnie en zeilde in den nazomer uit naar Brazilië¹⁾. Het jaar 1636 was zeer moeilijk voor de Compagnie; de Spaansche generaal LOUIS DE ROXAS Y BORGIA deed eene landing met 1700 man en werd wel verslagen, maar zijn opvolger, de graaf VAN BAGNUOLO, maakte het den Hollanders door voortdurende invallen lastig. De Hollandsche generaals SCHKOPPE en ARTICHOFSKY versloegen hem echter telkens in kleine gevechten²⁾. HERCKMANS volgde den eerstgenoemden bevelhebber op zijne tochten en werd daarna lid van den Hoogen Raad op het Recif. Toen hij dat ambt eenige maanden had bekleed, werd hij in September 1636 benoemd tot gouverneur van Tamarica en Guïana en eene maand later tot gouverneur van Parahiba en Rio grande. Parahiba was in Dec. 1634 genomen; de belangrijke plaats kreeg toen den naam Frederikstad. Reeds dadelijk vond HERCKMANS gelegenheid zich in zijn nieuw ambt te onderscheiden bij een inval van den vijand. Hij bericht het avontuur op de volgende wijze aan HUYGENS³⁾: „hier noch geen dry weken geweest hebbende gebeurt dat den vyand met 600 man onder 't commando van eenen

1) Deze en de volgende bijzonderheden blijken uit een brief, den 9den Dec. 1636 door hem aan HUYGENS geschreven.

2) Vgl. P. M. NETSCHER, *Les Hollandais au Brésil, Notice historique sur les Pays-Bas et le Brésil au XVIIe siècle. La Haye, Belinfant frères. 1853, blz. 77—79.*

3) In den brief van 9 Dec.

Rebellinho, achter om door de Mattos en bossen van Brasil komende in dese provincie valt, dat groote swarigheden en verderf onder de Inwoonderen veroorzaecte. dese tyding my ter ooren komende, ende wel genegen om haer te defenderen konde sulcx niet doen per manquement van volck. ten lesten also enige Schepen op dese reviere laghen, hebbe de matrosen daeruijt gelicht ende enige daervan inde fortten geleijt, en de soldaten daeruijt genomen, hebbe eenen trop by malkander gebrocht van omtrent vijf hondert man onder 't commando van eenen Sergeant Maioor IOHAN GODLAED, ende ben daarmede den 27sten November uijt getrocken [tegen] den Vyand die omtrent 3 $\frac{1}{2}$ mijl van hier lagh in een Ingenho ofte Suycker molen genaemt St. Andries, daer wy quamen omtrent den Avond ten vijf uiren. bleven noch een half uir op dees syde, also enige difficulterden den Vyand met den Avond aen te tasten, maer also ick verstond dat hy hem begonde te begraven, ende met den nacht wellicht deur gaen soude, animeerden haer alle den vyand te gaen besoecken, ende marscheerden voort tot onder sijn embuscade daer hy dapper uijt schoot, maer dede weynigh schade, want wy dronghen lustig deur tot daer hy op den wegh in battalie stond en chargeerden op 't aenkomen van onsen trop dien wy met groote coeragie aenvoerden en brochten den vyand in groote confusie aen 't loopen wegh werpende haer geweer, en verschoyden in een oogenblick hier en gins, dat me niet sagh waer iemand van haer allen gebleven was. den duysteren nacht overviel ons, sonder dat daer souden meer sijn blijven leggen dan gaen loopen. dit is den eersten scharmutsel dien ick gehouden hebbe, ende hebbe daer oock door Gods genade de overwinning van gedraghen. Ick vervolghden hem 's ander daeghs te landewaert in noch dry daghreysen tot in de Deserten van Brasil daer wy hem niet vindende weder keerden ende quamen den tweeden deses (Dec.) alhier in Paraiba wederom t'huys. wy lieten achter vier doden en hadden sestien gequetsten van de welcke sedert noch een gestorven is. den vyand liet achter over de vijf en twintig dooden en vijf a ses gevanghens, sleypden menighe van gequetsten mede".

Den 23sten Januari 1637 kwam de nieuw benoemde gouverneur van Brazilië, graaf JOAN MAURITS VAN NASSAU, te Pernambucco voor anker. Hij regelde terstond allerlei dingen, ging den overmoed der soldaten tegen, zette slechte ambtenaren af, zorgde voor beter recht, voor betere toepassing der wet, voor het oprichten van scholen en hospitalen en voor vrijheid van godsdienst. Maar hij was militair en verloor dus allermintst de krijgszaken uit het oog. De discipline onder de troepen, die toen ongeveer 6000 man sterk waren, werd hersteld, de knoeierijen bij leveranties werden tegengaan, de verdeeling der vivres geregeld en de bewoners van het Recife en van Olinda in 4 compagnieën militie ingedeeld ¹⁾.

¹⁾ Zie NETSCHER, t. a. p., blz. 89, 90.

Aan HERCKMANS werd opgedragen de forten bij Parahiba, die bij het beleg van 1634 geduchte tegenweer hadden geboden¹⁾, te herstellen en te versterken²⁾.

In 1641 werd door den ondernemenden man een stoute tocht ondernomen. Men had gehoord, dat ten Noorden van de door de Hollanders in bezit genomen kust zilvermijnen werden gevonden, en onze zeeman deed een ontdekkingsocht in eene landstreek, waar geen Nederlander ooit den voet had gezet³⁾. Eenige Portugeezen verschaften hem enkele inlichtingen en den 3den September werd de tocht begonnen met een gevolg van 53 soldaten, een paar vrijwilligers, 60 inlanders, eenige Braziliaansche vrouwen en zeven wagens voor de bagage. De reis leverde zooveel moeilijkheden op, dat na eenigen tijd het aantal soldaten tot 40, dat der Brazilianen tot 36 was teruggebracht. Vele rivieren, o. a. de breede Mongaguaba, moesten worden overgestoken, met bijlen en sikkels moest men zich dikwijls een weg banen door ondoordringbare wouden, steile bergen werden beklommen, moerassen doorwaad, een heibrand, door vijandige inboorlingen veroorzaakt, moest worden gebluscht. Toen men eene steile rots had bereikt, die moest worden beklommen, werden de zieken en zwakken naar Parahiba teruggezonden; de tocht werd met de overigen voortgezet en op den top van den berg een gedenkteeken geplaatst. Steeds verder ging de tocht, al moest men somtijds op handen en voeten klimmen. Men zag allerlei vreemde dingen, onbekende boomen en dieren, steenhoopen als de Hunebedden, reusachtig groote molenstenen, een berg, die geleek op de Burg te Leiden. Doch de moeilijkheden namen toe; men begon te vreezen voor gebrek aan voedsel en drinkwater, en HERCKMANS kon slechts door eene krachtige toespraak zijne mannen bewegen verder te gaan. Nog eens werd een gedenkteeken aan den tocht opgericht en langzaam, slechts 2 of 3 mijlen per dag, verder gemarcheerd. De koude was dikwijls groot, de rotsen verschrikkelijk steil, de bosschen door de ineengegroeide takken zoo dicht, dat men nergens de lucht kon zien, het water, dat men vond, ondrinkbaar. Weder was eene aansporing van den bevelhebber noodig om moed te houden en eene bepaalde weigering om terug te keeren. Maar toen men eindelijk een berg had beklommen en daar bemerkte, dat Capaoba, het doel van den tocht, nog 9 of 10

¹⁾ T. a. p., blz. 72.

²⁾ Vgl. CASPARIS BARLAEI *Rerum per octennium in Brasilia Et alibi gestarum, Sub Praefectura Illustrissimi Comitiss I. Mauricii Nassoviae etc. Comitiss, Nunc Vesaliae Gubernatoris et Equitatus Foederatorum Belgii Ordd. sub Avriaco Ductoris, Historia.* (Vignet) Amstelodami, Ex Typographeio Ioannis Blaeu, MDCXLVII, pag. 74, 75. Er wordt daar van hem gesproken als „viro supra virtutes plurimas et ingenii, quod acre illi fuit et a Belgicae poësis studiis erectum, egregias dotes, vario navigationum discrimine et rerum maris usu subacto, fidei in dominos suos prorsus inviolatae et laboris indefessi”.

³⁾ T. a. p., blz. 213—223. Op de kaart: Praefecturae de Paraiba, et Rio Grande, tegenover blz. 25 van VAN BAERLE's boek, is de tocht van HERCKMANS aangewezen.

mijlen verwijderd was, meende HERCKMANS, dat hij met zijne door den dorst gekwelde, vloekende en oproerige tochtgenooten niet verder mocht gaan. Het uiterste punt, dat bereikt was, werd „Steenen Keerberg” gedoopt en de terugtocht aanvaard. Men bereikte de plaats, waar de voertuigen en levensmiddelen waren achtergelaten, maakte de terugreis ongeveer langs denzelfden weg en kwam den 4den November te Pernambucco terug, „beladen met tegenspoed, licht aan geld.” Maar, al was het doel van den tocht, het vinden der zilvermijnen, ook niet bereikt, hij was toch van beteekenis voor de kennis van het binnenland. En HERCKMANS heeft zich door moed en beleid onderscheiden ¹⁾.

Twee jaren later zien wij hem deelnemen aan eene andere onderneming. In December 1642 was de gewezen Gouverneur-Generaal van Oost-Indië, HENDRIK BROUWER, die in dienst der West-Indische Compagnie was overgegaan, in Brazilië aangekomen. Uit het moederland had hij de opdracht meegebracht, om de straat Le Maire door te zeilen met eenige schepen, die hem door den Gouverneur van Brazilië moesten worden verstrekt, in Chili te landen, vriendschap te sluiten met de inboorlingen en hen op te zetten tegen de Spanjaarden. Hij moest hun hulp beloven, hunne zeden en gewoonten leeren kennen, nagaan welk voordeel er te trekken was van hun veestapel en hunne industrie, en vooral goed informeerden, waar de rijke goudmijnen gelegen waren. Wanneer er dan een verbond met de inboorlingen tot stand was gekomen, zou BROUWER terugkeeren en HERCKMANS het bestuur der Chileensche zaken op zich nemen ²⁾.

Dan 15den Januari 1643 zeilde BROUWER uit met 4 schepen en een jacht en met 360 soldaten ³⁾; HERCKMANS maakte den tocht mee. Door tegenwind was BROUWER genoodzaakt zijn weg niet te nemen door de straat Le Maire, maar het Statenland om te zeilen ⁴⁾, dat men vroeger voor een gedeelte van een onbekend vasteland had gehouden. Eén der schepen verdwaalde en keerde naar Brazilië terug; met de overige landde BROUWER den 1sten Mei op het eiland Chiloë. Een verkenningstocht op de rivier met één der schepen leverde geen resultaat op, daar de inboorlingen steeds voor de vreemden vluchtten. Eenige Spanjaarden, die zich te weer stelden, werden op de vlucht gejaagd en het fort Carel-mappe, dat door 60 man bezet was, genomen; BROUWER liet de geheele

¹⁾ Den 23sten Nov. leverde hij een rapport van zijne reis in, da nog aanwezig is in het Rijksarchief zie NETSCHER, t. a. p., blz. 125).

²⁾ Vgl. BARLAEUS, pag. 258—262.

³⁾ T. a. p., blz. 273, en NETSCHER, blz. 133.

⁴⁾ Vgl. *Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais réimprimés dans les collections de De Bry et de Hulsius, et dans les collections hollandaises du XVIIe siècle, et sur les anciennes éditions hollandaises des journaux de navigateurs étrangers; la plupart en la possession de Frederik Muller d'Amsterdam. Rédigé par P. A. Tiele, Conservateur à la Bibliothèque de l'Université de Leide. Avec Tables des voyages, des ditions et des matières.* Amsterdam Frederik Muller 1867, blz. 227.

bezetting dooden. Nu staken de inwoners zelve de nabij gelegene stad Castro in brand en BROUWER liet de puinhoopen geheel vernietigen, om daarna verder op te rukken en, daar de tocht over land allerlei moeilijkheden opleverde, besloot men over zee te gaan. Doch BROUWER werd ziek en stierf en HERCKMANS nam het bevel over.

De nieuwe bevelhebber trachtte door zachtheid te herwinnen, wat zijn voorganger door wreedheid verloren had doen gaan. Hij wist den angst der inboorlingen weg te nemen door het bewijzen van allerlei diensten. En nu stak hij van het eiland Chiloë naar het vasteland over en bereikte Baldivia, vroeger eene bloeiende stad, die door de Spanjaarden gesticht, maar later door de inboorlingen was verwoest. Een brief, dien hij den 14den September 1643 „opt Iacht den Dolphijn leggende voort Pleijn van Baldivia in Chili” aan HUYGENS schreef, leert ons iets van HERCKMANS' lotgevallen.

„Wij syn”, schrijft hij, „na veel rampen, schip-breuck, mast-kerving en andere swarigheden uijt gestaen hebbende, eyndelijck op den 29sten Augusti des Iaers 1643 gekomen by de ruinen ofte het pleijn vande eertyds Goutrijcke stadt Baldivia, daer de oppersten der Indianen ende Cariquen, Vyanden der Spaniaerden (het beginsel van hostiliteit door ons aen deselve betoont in een ander plaets genaemt Carel-mappe, verstaen hebbende) ons seer blijdelijck ontfinghen, daer van de geruchten terstont het gantsche land door liepen, daerop dat den darden September op 't pleyn van Baldivia verschenen dry opper Cariquen die haer selven Generaels laten noemen, nemelijck den Caliboante (dat is blawe Son) van Conquo, den Manque pillian van Baldivia, en Curuwang van Villa-rica met veel Cariquen en omtrent de 1200 Indianen gewapent meerendeels te paerde, versoeckende alle onse vriendschap, die wy malkander toe seyden, accordeerden ons de commercie en handeling in haer land daer 't ons geliefde, als mede om fort en stercken te mogen maken tot onser bescherminge. Goud seyden sy in voorraat niet te hebben, maer wesen de mijnen aen daer 't is, doch wilden niet aen 't mineren noch oock daertoe gedwongen wesen, seyden het goud de enigste oorsaek van den Oorlog tusschen haer en de Castellanen te wesen, door dien se die so hun opgeleyden tribuyt van goudt niet op en brochten neus en oren af sneden, dat haer het uyterste tegen den Spaniaerd hadde doen voornemen. vertrouwe dat sy wel wenschen souden dat haer land geen goud en hadde.

„Het is een kloecke en Robuste natie, gantsch van geen en Gods-dienst wetende, worden geseyt veel Toveners onder haer, zijn seer genegen tot den dronck, nemen so veel vrouwen als sy willen, de rycken hebben de meeste vrouwen, een man die veel dochteren heeft wordt rijck: want diese hebben wil moetse koopen voor koe-beesten ofte schapen daar 't land vol van is, als mede van Paerden.

„Wat vorders hare maniere van leven en policye betreft? verhoope metter tydt wat nader te ondervinden, vertrowe dat gelegentheijt sal krijgen voor soveele bekome mijn H^r mede te deelen. want het gaet ons noch gelijk de visschers seggen, wy komen der eerst gaen”.

HERCKMANS sprak met de inboorlingen over den langdurigen oorlog, dien zijne landgenooten tegen de Spanjaarden voerden, en liet door een tolk een brieft van FREDERIK HENDRIK, dien hij bij zich had, vertalen. De bewoners beloofden hulp en stonden aan de Hollanders toe te Baldivia eene sterkte te bouwen, maar wilden geen contract teekenen. HERCKMANS zond één der schepen naar Brazilië terug, om versterking aan te vragen, en dadelijk was JOAN MAURITS bereid die te zenden, nu er kans bestond, dat men de Spanjaarden uit Chili zou verdrijven.

Intusschen bleek, dat het vragen naar de goudmijnen onvoorzichtig was geweest. Wel werden den Hollandschen bevelhebber allerlei verzekeringen gegeven, dat die mijnen gemakkelijk en met voordeel te exploiteeren waren, als men er negers voor gebruikte, daar de inwoners zelve uit vrees voor de Spanjaarden liever in armoede leefden, en ontbrak het niet aan betuigingen van trouw en gehechtheid en aan grootsche plannen, om gezamenlijk de Spanjaarden het land te doen ruimen. Maar de inboorlingen kwamen hunne beloften, om de Hollanders voort te helpen en levensmiddelen te verschaffen, niet na en het legertje leed honger. Men verzocht, men dreigde en werd beantwoord met beleefde woorden en beloften. Toen verspreidde zich het gerucht, dat een leger der Spanjaarden naderde. De nieuwe sterkte te Baldivia was nog niet voltooid; het volk, dat honger leed, werd oproerig en er werd zelfs eene samenzweering ontdekt van 50 soldaten, die naar den vijand wilden overloopen. In zulke omstandigheden meende HERCKMANS niet langer te mogen blijven; zeven belhamels werden gestraft en de drie overgebleven schepen lichtten het anker voor den terugtocht. Vele scheepjes der inboorlingen begeleidden ze tot in volle zee; op nieuw werden de fraaiste beloften gegeven en tot de Hollanders het verzoek gericht om terug te keeren met eene grootere macht.

Den 28sten December 1643 kwam HERCKMANS bij het Recif¹⁾. Daar begreep men niets van de zaak. Kort te voren scheen de goede uitslag der onderneming verzekerd en was er hulp afgezonden. En thans kwam de bevelhebber terug, terwijl de geheele onderneming mislukt was en men als eenige buit de kennis meebracht van een aantal Chileensche woorden²⁾. Natuurlijk gingen er spoedig stemmen op, dat het mislukken der expeditie aan HERCKMANS was te

1) Vgl. NETSCHER, t. a. p., blz. 134. Zie over HERCKMANS' verblijf in Chili BARLAEUS, blz. 272—283.

2) Vgl. BARLAEUS, 283—289.

wijten. Men vergat, dat de onderneming met eene veel te kleine macht was ondernomen, dat BROUWER door zijne wreedheid de inboorlingen van zich had vervreemd en dat men te doen had met een volkje, dat, onbetrouwbaar van aard, door de overheersching der Spanjaarden er niet beter op was geworden. Zelfs was er sprake van HERCKMANS gerechtelijk te vervolgen¹⁾.

Lang heeft onze dichter niet geleden door deze miskennis. Nauwelijks teruggekeerd, „heeft God Almachtich hem met een harde siekte besocht, waaraen den achtsten Jan. (1644) deser werelt oock is overleden”, zooals het luidt in een brief, kort na zijn overlijden uit Brazilië geschreven²⁾. Maar men bleef het verongelukken der onderneming aan hem wijten en de Compagnie weigerde aan zijne erfgenamen de hem nog verschuldigde gage uit te betalen. Dat gaf weer moeilijkheden. Want de erfgenamen lieten op autorisatie van het Hof van Gelderland beslag leggen op eene Ordonnantie van 9996 gulden, door het kwartier van Nymegen aan de Compagnie verleend³⁾, en deze wendde zich met eene Remonstrantie tot de Staten-Generaal, waarin o. a. wordt gezegd, dat HERCKMANS na den dood van BROUWER de zaak „op zoodanigen manier niet bedient ende waergenomen (had), als hy schuldich was ende de gelegentheyt van saecken vereyschte, sulcx oock dat desselfs quaet beleyt wort gehouden voor d'eenige reden off oorsaecke, waeromme de custe van Chily soo geluckelick opgedaen wederom wiert verlaten ende dese geheele expeditie vruchteloos tot soo groote schade vant landt ende vande Compagnie affgelopen is”. Zoo ooit, dan hebben hier de beste stuurlui aan den wal gestaan; men sla maar eens de talloze pamfletten op, die in dezen tijd zijn verschenen over het bewind der West-Indische Compagnie. Wat al klachten over de verkeerde maatregelen, de misplaatste zuinigheid en het weinige doorzicht der directeuren! Men zendt expedities uit veel te klein, om er iets mee te bereiken, en is nog te zuinig, om het kleine aantal manschappen voor eenigen tijd van het noodige te voorzien! Waarlijk deze heeren moesten liever niet van „quaet beleyt” spreken, zij, die weinige jaren later Brazilië verloren hebben doen gaan.

Hoe de zaak is afgeloopen en of de erfgenamen het geld, waarop zij recht hadden, hebben gekregen, is niet bekend. Maar den 23sten Sept. 1648 zijn ter Amsterdamsche Weeskamer de nagelaten goederen van ELIAS HERCKMANS voor 661 guld. 13 st. verkocht en is deze som betaald aan DANIEL DE VOGELAER⁴⁾.

1) Vgl. NETSCHER, t. a. p., blz. 134.

2) Brief van CHRISPIJNSEN van 7 Maart 1644, die berust op het Rijksarchief. Deze en de volgende bijzonderheid dank ik aan eene vriendelijke mededeeling van Mr. A. TELTING.

3) In het Register Notulen St. G. betreffende de W. I. C. 1638—1651, op 14 Jan. 1645.

4) Mededeeling van Mr. CH. M. DOZY.

Oud-Holland, 1893.

De letterkundige kritiek heeft HERCKMANS na zijn dood niet beter behandeld dan de bewindhebbers der West-Indische Compagnie. In *De(n) Geest van Mattheus Gansneb Tengnagel* (1652) heet hij

„de schrickelijcke rijmer
Herckmans, die het Zeevaerts Lof,
Met dat van de Kaelkops dichte;
D'ondergang van Tyrus schreef:
En de slag van Vlaendren stichte;
Daer Prins Maurits winnaer bleef.
'K loof dat alles kraecht' en knarste
In dit ijsselijke werk.
Ja de drukpars zelve barste;
Borst hy niet, zo was hy sterk.”

In geen enkel opzicht is het lot den eenvoudigen en energieken man gunstig geweest.

Groningen, April 1893.

ORANJES BRIEFWISSELING

MET

JACOB VAN WESENBEKE

EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN

1570—1573

VOOR HET EERST VOLLEDIG UITGEGEVEN DOOR

J. F. VAN SOMEREN

VI.

XLI.

*De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Introductie voor brenger
dezes, Mr. Johan Basius. — Hs. van 's Prinsen secretaris,
door den Prins onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba
C. IV, 107*(113). Uitgeg. bij Kervyn t. a. p. blz. 101.
1570, 13 November.*

W ESENBEKE, Hier soir ay receu trois voz lettres escriptes les premier
le Vie et Vije du mois présent, auxquelles je ne voys besoing
vous respondre particulièrement par cestes, puisque j'envoye par-
delà Mre. JEHAN BASIUS présent porteur, lequel vous aurez à
ouyr et croyre sur ce qu'il vous dira de ma part, et vous régler
en cecy comme pour plus grand advancement et mellieure seureté de ses affaires
vous trouverez convenir, selon la confidence que j'ay en vous. Et sur ce

je prieray Dieu vous avoir en sa sainte garde. De Dillenberch ce Xii^e jour de Novembre 1570.

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

XLII.

„Seeckere poincten ende articulen van instructie, m[eyninge] ende bevelen die wij Wilhelm Prince van Oraengien Grave tot Nassau etc. in last ende bevel gegeven hebben onsen lieven besonderen Johanni Basio, aen onsen zeer beminden swager Heer Wilhelmen Grave van den Berch etc. ende aen allen anderen onsen bevelhebberen commissarissen ende dienaren hoedanich die sullen moegen wesen die dese eenichsins antreffen ofte beroeren sullen moegen. Bevelen ende begheeren daeromme enen igelicken dat zy hem Basio als ons zelven goede onderricht ende gehoer geven ende hyerinne volgen als zulcx van ons bevolen ende by hem breder eenen yegelicke verclaert sal worden”. — Hs. met bovenstaanden aanhef, in gelijktijdig afschrift naar het origineel, door den Prins onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 108 (114).

1570, 14 November.

I. In den eersten sal hy BASIUS tot Colen onzen zeer lyeven ende beminden broeder den Grave VAN DEN BERCH voorsz. aenspreken ende hem overgelevert hebbende zyne bryeven van credentie ¹⁾ volgende die ende dese verstaen dien gehelen staet ende gelegentheyte van Zuytphen ende het geheele graefschappe, van dien van Grol, Doetekem, Doesburch, Ulft ende anderen steden ofte sloten opten pas aldaer omtrent gelegen ende deur wat middelen de stücke gewrocht ende op eenen goeden voedt gebrocht soude moegen worden ende oft die eenichsins enigen tydt verlenget ¹⁾ soude moegen worden, nyet verlieszende die goede middelen die voerhanden mochten zijn, want de geheele stücke noch in alles nyet genouch geappareert en is, gelijck men wel verhoopt dat die noch wel geappareert sal moegen worden. Voerts zyne G. aen te seggen wien men best sal moegen commiteren omme tontfangen alle schattinghe, chynsen, demeynen, excynsen

¹⁾ Uitgesteld.

kercken, cloesteren ende dergelycke pachten, renten, incompsten ende meuble goeden, gelt, silver gemaectt ongemaeckt, linden, wollen ende andere ornamenten. Hyertoe es synes F. G. meyninge wel dat mijn G. Heer VAN DEN BERCH by hem de Burgemeester van Nijmwegen¹⁾ ontbyede omme met den gemeenen volcke te handelen zoe hy zeer populair is.

2. Sal voirts zynre G. doen vragen HENRICK WESSELS ter presentie van BASIUS om te verclaeren den geheelen staet zynre entreprinse ende oft deselve oick soude moegen verlenget werden sonder groot naedeel daerby te hebben ende om wat oersaecken. Denselven oick aff te vragen de saecken van BROUCKHUYSEN²⁾ oft hy die commission geaccepteert ende daerinne yedt gearbeyt heeft ende wat hoope ende middelen daer voerhanden zijn. Daer beneven te vragen nae de gelegentheyte van Swol, ende wye ende hoe men daer is handelende oick wye men daeroff tot Campen (ingevalle BROUCKHUYSEN mochte recuseren) sal tot het gouvernement moeghen committeren, alsoo WESSELS genouch met Deventer te doen sal hebben. Ingevalle de saecken van Swol ende Campen naer menschlycker vernuft ende hope nyet geffectueerd en souden moeghen worden, soe is zyns F. G. meyninge oick met de saecken van Deventer ende allen anderen te supersederen. WESSELS oick te verhelpen aen zyn penningen daer het moegelick zijn zal. Item oick te vragen nae dien, die men sal totten ontfangh van alles aldaer moegen stellen, insgelijcx tot Swol, Campen ende daeromtrent. Wil oick ende vindt raedtsaem zynre F. G. dat HENRIJCK WESSELS met BASIO gaet naer Wesel om met WESENBEKE ende zyne consorten te spreken van de entreprinse van Deventer ende te verstaen met wyen elck gesproecken heeft ende wat middelen daer gehouden zijn, omme gheen desordre oft confusie te maecken.

3. Sal oick onsen swager de Grave VAN DEN BERCH stillichlycken by hem doen comen den heere VAN RUMMEN³⁾ ende hem ter presentie van BASIO de bryeven van credentie overleveren, ende hem verclaeren weshalven zyne F. G. hem nyet selfs ontboden en heeft. Daernaem hem aen te dienen dat hy de commission van zynre F. G. wil accepteren, die alsdan ter effecte gebrocht sal worden als hy de verseeckeringe van de stadt Deventer seeckerlycken verstaen sal hebben, met hem nemende een ofte theehondert goede landsknechten wel heymelicken in den tocht van onsen swager nae Zuytphen, met denwelcken hy zyn werck gelyckelicken sal moegen effectueren. Sal oock die VAN RUMMEN thoesicht nemen op

¹⁾ Waarschijnlijk: WILLEM VAN HEUKELOM. Zie v. HASSELT, Stukken v. d. vaderl. geschied. dl. I, blz. 217.

²⁾ Zie No. XXXVII dezer briefwisseling.

³⁾ BERNARD VAN MERODE, heer van Rumen. Zie over hem: Archives IV, blz. 9.

Swol ende Campen, Harderwijck, der Elburch, Hasselt, Hattem ende Hardenberch omme die voersyen met capiteynen, daer gheen gestelt en sullen zijn. Over alle welcke steden hy generael overste sijn sal ende goede toesicht hebben gelijk oeck die aen hem heur recours van volck ende andere notelycke dingen sullen moeten soucken. Sal oeck terstont in dese voirsz. steden ende landen alomme de trommel laeten slaen ende tot twee duysent goede knechten lichten om deselve steden te besetten des noodt zijnde. Sal mede goede correspondentie met mijn Heer VAN DEN BERCH ende allen anderen houden ende deen dander goede advertentie doen hebben.

4. Met WESENBEKE ende zyne consorten te delibereren ende heur voor te houden met wat middelen men eenige meer penningen te weghe soude connen brengen, want de faulte van dien alle goede radtspleginge ende voornemen doet retarderen. Oeck met heur van allen te confereren tgheen zy eenichsins van Utrecht, van Delft, van Zeelandt ofte Vlysinghen moegen hebben ende sonderlinge van de stadt Arnhem, naedat de saecken tot Deventer gelucklycken mochte affgegangen zijn. Want men met dese ende diergelycker steden nyet aengevangen wil hebben, tenzy dan dat de saecken van Deventer geendiget zijn. Van gelycken sal hy BASIUS van desen verstaen van Rotterdam ende Geelmuyden ende andere omliggende steden.

5. WESENBEKE over te leveren vijff en twintich blancquetten omme die te employeren tot commissions ende bryeven aen steden ende diergelycke nootwendige saecken, waervan hy gehouden sal zijn te responderen waertoe en wyen hy die gelaten sal hebben.

6. Van dese blancquetten sal hy commission in forma perscripta seynden den bekenden die op Nijmwegen synen anslach sal hebben, welcks entreprinse gelijk met die van Deventer sal geschyeden. Ende soeverre de saecken van Deventer qualycken geluckenden, sal hy (soe hy de stadt nyet sal kunnen houden) de stadt verlaten ende met den buyt daeraff trecken.

7. Sal insgelijcx van dese blancquetten gesonden worden aen den scholtes van het huys Bueren hem daerbenevens adverterende dat hy nyet en sal attenteren voerdat hy seeckerlycken verstaen sal hebben dat de saecke tot Deventer wel geexecuteert zy.

8. Van gelycken sal hy WESENBEKE de bekende personen commissien van desen passeren op Loevesteyn ende Gorchem, welcken anslach eenen dach oft twee voer de saecken van Deventer sal moeghen angelicht werden. Ende sullen dese capiteyns heur recours hulp ende toevlucht hebben op dien, die van syne F. G. tot Thyel ende Bommel geordineert sullen wesen, dien oeck alsulcke toesicht ende defensie bevolen sal worden.

9. Sal hy BASIUS oock met den Heere VAN DRUYNEN spreken aengaende de stadt Dordt ende hoe men de correspondentie te lande ende te schepe gelijk ende bequaemlycken sal kunnen maecken ende waerinne de schepen sal laeten comen ende hoe lange hy te voiren in der stadt wil zijn ende met wat teycken de schepen comen sullen met alle andere diergelycke ommestanden.

10. Dat alle, die commissien ontfangen, den eedt in forma sullen doen en deselve by onderscryvinge attesteren by heur gedaen te zijn.

11. Dat oick een yegelyck vermaent sal worden dat hy in sijn quarti[er] alomme alle de saecken ende luyden soe in roer stelt ende ons aenhengich maecke als immermeer moegelycken.

12. Nae die van Carnes ende Langerack¹⁾ te vraegen ende zyne F. G. van die tadverteren.

Aldus gedaen tot Dillenberch opten Xiiii dach van Novembris 1570.

Onderstont: GUILLAUME DE NASSAU

ende was verpitzeert met eenen zegel van rooden wasse.

XLIII.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Hij zendt hem de brieven van aanstelling voor de gouverneurs der steden, die zich wenschen over te geven, hunne instructies, het eedsformulier, een commissiebrief voor den Heer van Huchtenbroeck enz. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba IV, C. IV, 111 (117). Uitgeg. bij Kervyn t. a. p. blz. 101.

1570, 15 November.

Wesenbeke, Pardessus ceque je vous ay hier mandé par Mre. JEHAN BASIUS, duquel vous entendrez bien amplement sur tout mon intention tant par l'instruction qu'il porte que parceque je luy ay enchargé vous dire de bouche, j'ay advisé vous renvoyer ce messaigier qu'avecq vos trois lettres des premier, Vi^e et Vije du présent m'avez envoyé pour vous faire tenir jointct à cestes les pièches que verrez. Assçavoir une copie de la commission qu'on donnera aux gouverneurs des villes et ceulx qui entreprendront sur-icelles.

Item une copie de l'instruction suyvant laquelle lesdits gouverneurs auront à se régler en cas, etc.

Item une copie du serment que lesdits gouverneurs seront tenuz de faire.

¹⁾ Waarschijnlijk worden hier bedoeld de Heeren van Carnisse en Langerak: FLORIS en RUTGER VAN DEN BOETZELAER.

Item une copie des lettres que j'escrips à chacune ville, et seront présentées par lesdits gouverneurs.

Item une commission pour le Sr. DE HUCHTENBROUCK, Bourgmastre de Gorcom et vous, pour en mon nom prendre le susdit serment d'iceulx gouverneurs.

Item une lettre que j'escrips à l'escoutette de Bueren.

Toutes lesquelles pièches vous metrez en besoigne comme entendrez par ledit BASIUS, en cas que après avoir communiqué avecq luy vous trouvez les affaires à ce accommodées et signamment celluy de Vénus dont ne fauldrz m'advertir en toute diligence, ensamble de toutes aultres occurences. A tant Dieu vous ait en sa sainte garde. De Dillenberg ce XVe jour de Novembre 1570.

Votre bon amy

GUILLAUME DE NASSAU.

Mre. Jacques de Wesenbeke
Docteur en droict.

[Recepi] 20 Novembris.¹⁾

XLIV.

Dirck Cater aan N. N. te Vlissingen (?). Levering van „coopmanschap” [d. i. krigsbehoeften] voor den opstand. — Hs. van Dirk Cater, zonder onderteekening. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 97.

1570, 15 November.

Edele wyse voorzienige Here, Ick hebbe op gister[en] alhier ontfangen den brief van dien van Vlesinge die ul. heeft gesproicken van onsen wegen uuyten naem van onsen meester om te verstaen totten leveringe van den coopmanscappe u bekent, en hoewel hy met goeder discretie soewel synen als ul. naem (?) nyet en is vermeldende, soe kennen wy, die hier des grooten coopmans liggeren en facters sijn, nochtans wel bevroeden sowel wie dat hy is, als van wien dat hy scrijft ende want hy aldaer is verhaelende de groote gewillicheyte van ul. tott[en] zaken van desen handelinge [en]de dryven van des[en] coopmanscap, soe hebbe ick nyet connen gelaten vl. des van mijns meesters wegen grootelick te bedan[cken] ende te versuecken daerinne te willen continueren ende voortvaren ende met goeder

¹⁾ Aanteek. in hs. van Wesenbeke.

toeversicht alle neersticheyt te willen doen dat onsen goeden w[el] mochten ontfangen ende met goeden profyte te merckt gebrocht worden, wetende hoeveel dat daeran ghelegen is, dwelck zynen danckbaere plaetse wel sal vinden. Ick sal oick nyet [na]laten op morgen by mijn brieven, die ick by den expresse opsiijnde, mynen meester ul. goetwillicheyt, genegentheyt en zeer goeden affectie over te scry[ven], die des ongetwyfelt seer sal verheugt wes[en] en dencke wel dat hy oick selver u by sijn brie[ven] dess sal bedencken, indien dat hem nyet en dunck[t] dat ghy u daarmede soude beswaert vinden [...]. Nyettemin hope ick vestelick dat hy nae sijn gewoenlick maniere van doene my alty[t] metten eersten sal overscryven tgene hem goetduncken sal op u goetwillige advijs geda[e]n en te werck gesteld te worden. Daeraf ick [u] dan opten voet terstont by een secrete sekere sal[...]. met mijn brieven warschouwen [...] intusch[en] ick u bidde te willen de saken ten beste voorderen ende besteecken neffens eenige vertrouden opdat o[ns] goet te bet mach gewilt worden alst afgeson[den] sal worden, waertoe wy greeet sijn, verzekert zijnde hoe het ontfangen ende aengenaem sal wesen. Voorts aengaende den gelde dat ul. vercleert soude hebben onder zeeckere wel geaffectioneerde geret te liggen onsen meester ten besten voertvaren, sulx soude alsins zeer wel te passe comen om te beter en stercker leveringe en menichte van goeden te mogen terstont in lasten eer desen bequamen tijt omt goet ulieden toesijnden. Des bidde ick ul. indien het moegelick is zij [sic] eenige penningen daertoe te vinden dat ul. daerinne het beste wil doen en soe veel te willen maken op te sicken¹⁾ als men sal cunnen byeenbrengen en tselve by ymanden sekeren tot alhier in mijn handen te mogen bringen, of liever, indient ulieden belieft, nog voordere aen mijn meester selver, aen denwelcken ick dien gesanten met mijn brieven wel sal bewegen, ick weet wel dat sulcken dienst nyet onbekent sal blyven. Edele wysen voersinnige heere, vermach ik ul. ergens in eenigen dienst doen, sult my ghewillich vinden meter hulpen Godts dien ick bidde ul. te verleenen zynen godlycke gratie, my zeer gebiedende in de uwe en oick van den rentmeester en balliu u wel bekend, die ick hope en verstaet met u ter saken zeer wel gesint te wesen. In haesten. Uuyt Wesel den 15^{den} Novembris 1570.

Indient stuk van den slote ul. bekent

conde gewonnen worden waer seer goet.²⁾

¹⁾ schicken.

²⁾ Gelijktijdige aantekening in twee regels van een andere hand. Zeer onduidelijk en half onleesbaar schrift.

XLV.

Dirck Cater aan [Godfr. v. Haestrecht, heer van Druyñen?] schout te [Breda?] Hij dringt aan op spoedige toezending der toegezegde of bijeengebrachte contributiën aan den Prins voor de krijgstoerusting. — Hs. als voorg. zonder onderteekening. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 110.

1570, 17 November.

Her Schoutet, gunstige goede her en vrintd, Na [...] gunstwilige gebiedenisse tot ul. laet u weten hoe dat mij met allen zeer verlangt om antwoirt te hebben op[ten] brief, die ick lastmaelen ul. medegaf ende noch mer om te weten hoe dat de seckren vrinden gesint zijn totter reede uuytryckinge van den penningen by hen tsamen gebrocht oft emmer onder malcanderen belooft om mijn G. Here den Prince getelt te worden tot vordering van der gemeyne saken en om sijn G. thender ende ten lieven vaderlants verlossinge getelt; te worden geemploye[ert], opdat ick sijn V. G. des mochte terstont advert[eren] om zijn zaken daerna te richten ende ter gemeynre welvaert ende vryhijt te bereeden. Want ick ul. h[et] nyet en wil verbergen (gelijck ick ul. doe mondelinge seyde) dat sijn V. G. dartoe willich [ende] bereet is en dattet nergens by en wordt verhy[ndert] dan by de gierichijt, traecheyt oft onnutte bevree[st]heyt van den ghenen, die uuyter tyrannie beghe[er]en verlost te worden. Ende is groetelick te verwonderen dat sulcken goethertichijt ende so goetwillig[heyt] hierachter is blyvende, ja ghescapen de saken heet te verachten doer een ongeschicht mistrouten dat zy schynen te hebben van sijn V. G. tgelt hebbend[e], hem nyet en soude emploeyeren oft de penningen elders te besteeden. Want wat kan men anders nem[en?] uuyter ongeschult die zy nemen van de penningen b[yeen?] te willen tellen als sijn V. G. sal te velde ende in d[e] wapenen wesen ende en merckt nyet dat om d[aer]toe te komen de geretschap ierst int secret m[oet] gemaect sijn en dat de meeste oncost daer[aen?] is te doenne ende int begin om tvolck heym[elicke] gereet te doen houden ende bovendien aldermee[st] dat geensins geraden is dat men eeniche sa[ke] vermoede oft hoore dat sijn G. darop mer [en] pijnst, maer bequaemst is dat hy tsyner tyde onversins op sy. Des her Schoutet bid ick u ende vermane van sijn V. G. wegen de hant daranne te willen houden, dat de seeckere belooft en voergenomen penningen moege terstont; eer sommige goede occasien, die noch moeten geswegen sijn, voerby gaen, opgeschickt worden oft emmers soeveel daeraf als men can. Want by gebreck van wynich geltz blyven grootte saken nog berustende, gelijck uuyten scryven van sijn G. aen my hier by extracte op vertrouwen metgesonden, mach blyken. Ende indien zy achter-

dencken hebben dat die soudē qualicke besteedt worden, tellende die my, tzy men my belooft ist, oick syne Ex^e zelver dat zy die penningen sijnden oft by wisselbrieven oft anders bestellen in handen van sulcken die zy dan betrouwen, ende dat die niemāde die penningen inlevere maer selver darmede betale tgene ter crijsrustinge noodich bevonden sal worden; oft ten minste willen zy dat nyet, dan dat zy an enigen vertrouden assigneren, bewysen en versekere ergens hier buytenslants, dat zy willen ende van nu af an ende by welcken zijn Ex^e sulcke somme van penningen sal sekerlijck ende sonder swaricheyt moegen vinden, ende berichten sal wanner hy in de wapenen sal wesen, des sy emmer gen weygering en hebben indien sy emmer en wil hebben van zijn V. G. ende hem selen te assisteeren. Hiermede hem ende u bevelende der godlycke gratie my gebiedende in de uwe ende henne. In hasten. Uuyt Wesel den 17^{den} Novembris 1570.

XLVI.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Zoodra Deventer of eene der andere plaatsen is verrast of overgegaan, verlangt hij bericht. Ook dringt hij andermaal aan op het zenden van contributiën voor de werving van hulpbenden. Wesenbeke wordt opgedragen een kort verhaal te schrijven, om gedrukt en verspreid te worden onder de magistraten der andere steden. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 112 (118). Uitgeg. bij Kervyn t. a. p. blz. 102.

1570, 18 November.

WESENBEKE, Depuis le partement de Mre. JEHAN BASIUS de ce lieu, et mes lettres du XIVe de ce mois, que encoires par après je vous ay envoyé, j'ay receu vostre lettre de l'onzième d'icelluy, bien aise d'entendre par icelle le bon estat auquel se trouvent encoires les affaires de pardelà et signamment celles de Vénus.¹⁾ Surquoy toutesfois je ne m'extendray davantage par ceste puisque tant par ledit BASIUS que mesdis dernières vous aurez maintenant veu bien amplement mon intention selon laquelle je ne faiz doubte que vous vous réglerez. Et là où le Seigneur Dieu donne la grâce que la chose vienne à bon effect, ne ferez faulte de

1) Venus = Deventer. Zie BOR t. a. pl. — Kervyn beweert geheel ten onrechte, dat hier Utrecht zou zijn bedoeld en beroept zich daartoe op een brief van 3 Dec. 1570. Maar Utrecht werd aangeduid door: *Proserpina* (zie No. XXXVI en BOR t. a. pl.), terwijl in dienzelfden brief gesproken wordt van *Juno*, *Pallas* en *Ariadne* alle drie in de onmiddellijke nabijheid van Deventer, nl. Kampen, Zwol en Zutphen. Men vergelijk ook No. XXIV en XXXI.

m'en advertir à toute diligence, faisant tousjours venir le messaigier que m'en-voyerez à Overade¹⁾ en l'hotellerie devant l'église, où il trouvera homme de cheval mien pour prendre ses lettres, et me les apporter au lieu où je seray en plus grande diligence. Et pourra cependant votre dit messaigier demeurer à ladite hotellerie en attendant la responce que je vous voudray faire, leur commandant tousjours se tenir par les chemyns le plus secrètement qu'ils peuvent sans se descouvrir d'où ilz viennent ny en quel lieu ilz s'en vont. Et moins encoires de qui ou à qui ilz portent lettres, ainsi que j'ay dict à BASIUS vous déclarer sur ce faict le mesme ordre. Il sera de mesme fort requiz incontinent après ce faict exécuté de regarder par tous moiens à me faire avoir quelques quinze ou seize mille dallers pour tant plustost povoir faire la levée que pour leur secours conviendra, devant que aucun empeschement y soit mis, comme par le tyran qui se pourroit le premier mettre en debvoir à faire semblable levée, au quartier où je la voudroys faire, où par l'empereur qui après les choses decouvertes par ses deffences y pourroyt aus[si] mettre grand obstacle.

Il me samble aussi qu'il ne pourroyt que grandement servir pour l'avancement du faict général que vous fissiez pardelà quelque sommier discours pour incontinent les affaires de Vénus et quelques autres mises à bonne fin, les faire semer par tout ces aultres lieux mesmes aux dieux et déesses²⁾ de l'or³⁾, d'argent⁴⁾, fer⁵⁾, plomb⁶⁾ etc. les invitant à ce qu'à l'exemple de Vénus et ces aultres ilz ayent à les ensuyvre pour le service du roy, la liberté de leurs consciences, patrie, vies, privilèges et biens. Leur remonstrant combien à ce coup il importe qu'ilz s'y employent vyfvement pour ne laisser escouler ces tant belles occasions lesquelles présentement négligées ne s'offriront par avanture plus du vivant d'homme, avecq telles et samblables persuasions et inductions que je me confie vous scaurez bien et dextrément mettre en avant le plus brièvement toutesfois qu'il sera possible, pour attirer tant plus ung chacun à la lecture, assçavoir de quelque page ou desmy si faire se peult. Je vous envoie cy-jointe l'ordonnance que demandez pour les six cens dallers mentionnez en vos dis lettres. Et sur ce je prieray Dieu vous avoir en sa sainte garde. Escript à Dillenberch ce XVij^e jour de Novembre 1570.

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

1) Overath aan den Agger, een zijtak van den Sieg.

2) dieux et déesses = steden.

3) Or = Zeeland.

4) Argent = Utrecht.

5) Fer = Overijsel.

6) Plomb = Groninge ?

Il m'a despleu d'entendre que le faict de HERMANNUS¹⁾ n'a aultrement succédé, et vous regarderez de le faire tenir le plus secrètement qu'il sera possible à ce qu'il n'apporte préjudice aux aultres affaires. Et en cas que le faict de Vénus succède, vous l'advertirez incontinent à Emden²⁾ à ce qu'ilz procèdent en toute diligence à l'exécution de Tryton et Pollux³⁾ [enc]oires que les aultres ne se peussent effectuer.

Faites venir [tous?] voz messagiers par Overade.⁴⁾

XLVII.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Verschillende aanslagen zijn voorbereid, zoo ook die op Ulft (?) dat tegelijk met Deventer zou moeten worden verrast. Herman de Ruyter en Jacob van Dutton. Men dient de gezindheid der bewoners van Walcheren, Noord- en Z.-Beveland te polsen voor een aanslag op die eilanden te wagen. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteeekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 116 (122). Uitgeg. bij Kervyn t. a. p. blz. 104.

1570, 23 November.

WESENBEKE, Depuis mes dernières du XV^{ij}e de ce mois j'ay receu les vôtres du XVe d'icelluy auxquelles je n'ay jusques aujourd'huy peu respondre, pour avoir esté quelques deux ou trois jours absent de ce lieu. Aussi que je ne veoyz présentement riens si pressé puis que maintenant vous aurez bien amplement veu mon intention tant par deux mes dernières despêches, que par ceque de ma part vous aura rapporté le commissaire BASIUS. Duquel me confie vous aurez aussi receu les commissions et blancssignetz que je vous ay envoyé pour en temps et lieu en user comme ledit BASIUS vous aura rapporté, et suyvant les bons advis que j'espère vous et aultrez à vous cognuz aurez maintenant prins à Berch. Dont je désire extrêmement estre adverty en toute diligence, pour selon ce pover aussy régler aultres mes affaires, faisant tousjours chemyner vos messaigiers par la voye d'Overade ainsi que par mes dernières je vous en ay donné l'ordre plus ample.

¹⁾ HERMAN DE RUYTER

²⁾ KERVYN leest: Gnide

³⁾ Tryton et Pollux = Enkhuizen en Hoorn. — KERVYN beweert: Rotterdam en Brielle. 'Hoe komt hij toch aan al die onjuiste benamingen?

⁴⁾ Aanteek. in hs. van den Prins.

Et pour cependant toutesfois plus particulièrement respondre à vosdis dernières j'ay receu bien grand contentement d'entendre ce que par icelles m'advertissez de la déesse Iris¹⁾ et qu'il y a personnaige qui se faict fort me la livrer toutes les fois que je luy en voudray donner la charge. Et ayant sur ce considéré l'importance de ce lieu et combien à la vérité la prinse d'icelluy jointement les aultres qui sont à la main serviroit grandement au bien de ces affaires, je trouveroys fort bon et suis mesmes bien content que vous en discourrez plus amplement avecq ledit personnaige et de ma part luy en donnez la commission en cas que le trouvez de telle qualité qu'il seroit bastant pour telle entreprinse, et par après mesmes avoir le gouvernement dudit lieu. Et pourrat ledit personnaige mesmes en tel lieu que bon luy semblera faire la levée des gens de pied et de cheval dont voz lettres font mention pour le faict susdit et regardez alors s'yl se pourroit exécuter quasi au même temps de celluy de Vénus, et de quelques aultres de ce quartier, et désire bien estre adverty par voz premières quelle apparence qu'il y at, me dénommant le personnaige susdit, ainsi que je désire bien tousjours d'entendre les noms de ceulx qui se présenteront pour faire quelque service en ceste cause.

J'ay de mesme fort volontiers entendu que le faict de HERMANNUS encoires que du premier coup il n'ayt eu adresse, que toutes fois il est encoires aux mesmes termes, et qu'il espère moyennant la grâce de Dieu de pouvoir racoustrer ceste faulte par les raisons que vous m'alléguez. Par quoi je désire que vous l'admonestez tant que faire se peult à ceque en cecy soit procédé avecq toute la discrétion du monde, considérant combien il importe que cecy se démène bien secrètement.

Je serai merveilleusement bien aise d'entendre que JACOB VAN DUTTEN, et aultres qui vous doibvent aller trouver en ce quartier-là vous auront rapporté sur la résolution et responce que je désire de Proserpina, Mars, et aultres²⁾ pour ce que sçavez combien il importe que allendroict les lieux susdits se puisse faire quelque bon exploict.

Touchant que m'escripvez du Zeeridder³⁾, Walvisch⁴⁾ et Cooperoys⁵⁾, le mectant bien en considération, l'on ne sera guères empesché de trouver combien sur toute aultre chose serviroit pour l'avancement, bien et conservation du faict général que par quelque moyen que ce fusse l'on se peusse emparer de ces poissons⁶⁾. Mais comme je ne sçay qui on pourroit envoyer pardelà propice au faict susdit, mestant advis qu'il serait bien besoing que ce fusse quelque ung cognu et assez

1) Iris komt niet voor in de door BOR gegeven stedenlijst. Kan hiermede soms Ulft zijn bedoeld? Verg. ook de brieven van 8 en 14 Dec.

2) Zie de aantekening onder het postscriptum van dezen brief.

3) Zeeridder = Schouwen?

4) Walvisch = Walcheren?

5) Cooperoys = Noord of Z.-Beveland? Zie No. LXII.

6) poissons = eilanden.

bien voulu au susdits poissons vous pourrez regarder par advis des aultres estans chez vous qui on pourroit commectre à cela qui y fusse idoine et si on ne sçauroyt trouver quelqung estant encoires dedans lesdis poissons, ensamble s'yl ne seroyt practycable d'attirer à ce le lieutenant du Zeeridder que me dictes et quelques des principaulx soldatz, et de premièrement un peu sonder l'intention des inhabitans desdis poissons allendroict ce faict. Et quel signal mes batteaulx et gens venantz là entour leur pourroyent donner par lequel ilz leur vouldroyent donner entrée. Dont et de toute aultre occurrence de pardelà je désire estre adverty à toutes occasions. Et en cest endroict je prierai Dieu Wesenbeke vous donner sa sainte garde. De Dillenberch ce XXiiij^e jour de Novembre 1570.

Votre bon amy

GUILLAUME DE NASSAU.

J'ay présentement receu lettres du sieur SNOEY par lesquelles il désire que AERT VERBEKE luy laisse suyvre encoires quelque nombre de harquebouzes, et comme j'espère que ledit VERBEKE serat maintenant contenté par BASIUS, vous regarderez à ce que ledit SNOEY puisse estre acommodé. Vous tiendrez ¹⁾ aussy tousjours bonne correspondance avecq mon beaufrère touchant Ariadne.

Mre. Jacques de Wesenbeke

Docteur en droict.

Recepi 28 Novembris

respondi 29 ²⁾).

Le (*sic*) dieux qui sont oubliez à dénommer en l'addition de la lettre de son Ex^e desquelz vous debvez escrire à ceulx d'Emden sont Tryton et Pollux ³⁾).

XLVIII.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Aankoop van wapens. —

Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteekend.

Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 117** (125). Uitgeg.

bij Kervyn t. a. p. blz. 107.

1570, 24 November.

WESENBEKE, Ayant veu par la liste que m'avez envoyé l'offre que faict AERT VERBEKE à me livrer encoires quelque quantité d'armes pour le pris y

¹⁾ KERVYN leest: trouvez, en vergat de laatste woorden: touchant Ariadne, zonder welke de zin onbegrijpelijk is.

²⁾ Aanteek. in hs. van WESENBEKE.

³⁾ Deze aanteekening is geschreven op een afzonderlijk stukje papier, dat op de 2e bladzij geplakt is.

spécifié, je ne puis sinon grandement remerchier ledit VERBEKE de l'affection qu'il démontre allendroict mon service. Et ayant certain advertissement de vóus des advis qu'aurez avecq les aultres prins à Berck sur l'exécution de ces affaires, je regarderay incontinent de m'y résouldre et vous mander par après mon intention. Sur quoy je prieray Dieu Wesenbeke vous avoir en sa sainte garde. De Dillenberch ce XXiii^e jour de Novembre 1570.

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

Mre Jacques de Wesenbeke.

Docteur en droict.

Recepi 29 Novembris respondi 2 Decembr.¹⁾

(*Wordt vervolgd.*)

¹⁾ Aanteek. in hs. van WESENBEKE.

DE VIER OVERLIEDEN

VAN DEN

ST. SEBASTIAAN DOELEN

DOOR BARTHOLOMEUS VAN DER HELST.

DOOR

DR. JOHs. DYSERINCK.

I OEN ik in mijne studie over de „Nachtwacht” van REMBRANDT in „de Gids” van Nov. 1890 de aquarel naar deze schilderij uit het album der familie BANNING COCQ ter sprake bracht, werd door mij op bladz. 239 in eene noot aangeteekend: „Behalve deze schets vond ik nog eene andere in hetzelfde album, voorstellende: „De heeren Overluijden van de Handtbooghsdoelen 1653. Dr. FRANS BANNING COCQ en JOAN VAN DER POL, Burgemeesters ende regeerders der stadt Amstelredamme, ALBERT PATER, Raedt ende oudt Schepen, Dr. JOAN BLAEU, Raedt en regeerende Schepen der stadt Amstelredamme”. Daarop liet ik volgen, dat de oorspronkelijke, helaas afgesneden schilderij in het Rijksmuseum te Amsterdam hangt, onder Nr. 468; dat het op de lei geschilderd jaartal 1657 onecht is en moet worden

Oud-Holland, 1893.

gelezen 1653, zooals niet alleen in het album staat, maar ook op de kleinere reproductie door VAN DER HELST, welke het Louvre te Parijs bezit.

In mijn later opstel over den Schuttersmaaltijd, in „de Gids” van Juni 1891, mocht ik diezelfde Overlieden van den Sebastiaandoelen ter sprake brengen, doch mijnerzijds met het nadrukkelijk voorbehoud om later de slotsom van een volledig onderzoek openbaar te maken. Dit hing samen met een voorgenomen en eerst nu ten uitvoer gebracht bezoek aan het Louvre te Parijs, waardoor ik, na vergelijking van de kleinere reproductie, door VAN DER HELST zelve geschilderd, met het grooter origineel in het Rijksmuseum te Amsterdam in staat ben gesteld nauwkeurig aan te wijzen, hoe ook laatstgenoemd doek, evenals de Nachtwacht van 1642 en het Vredefeest van 1648 verminkt is geworden. Te eer achtte ik mij hiertoe geroepen, omdat naar mijn oordeel de vier Doelheeren het kunstjuweel van BARTHOLOMEUS VAN DER HELST zijn, dat eerst bij het licht van het historisch-kritisch onderzoek zijne volle waarde kan verkrijgen. Het was de uitnemende kenner van onze Hollandsche schilderschool uit de zeventiende eeuw, EMILE MICHEL, die onder den indruk van den Schuttersmaaltijd, welks verminking hem onbekend was, ongunstig moest oordeelen over VAN DER HELST¹⁾, maar na de uitgaaf mijner studie in „de Gids” mij schreef: „j'aurais certainement modifié mon jugement sur le tableau de CORN. WITZEN, si je vous avais lu avant, si j'avais connu une mutilation qui dénature à ce point la composition du maître. Des études aussi consciencieuses que les vôtres sont précieuses et nécessaires pour nous guider dans nos appréciations et les rectifier au besoin, puis qu'elles font paraître plus grands encore vos chers artistes”. Moge deze derde en laatste studie als bijdrage tot de kennis van het vandalisme, door de vaderen gepleegd aan het drietal kunstvoortbrengselen der zeventiende eeuw, die aan de gemeente Amsterdam behooren, ook het hare bijbrengen om onzen BARTHOLOMEUS VAN DER HELST in de volle kracht van zijn heerlijk talent te doen waardeeren.

I.

In 1653 werd de schilderij voltooid en kreeg zij hare bestemming als schoorsteenstuk in de groote zaal van den Handboog- of St. Sebastiaandoelen. HOUBRAKEN schreef ten onrechte in zijn „Groote Schouburgh” (1719), dat zij „in de Kolveniers Doele op de zaal boven den schoorsteen hing”. COMMELIN deelt ons in zijne beschrijving van Amsterdam mede (II bl. 664), dat de vier

¹⁾ Zie zijne Studie in de Revue des deux mondes: „Les tableaux des corporations militaires en Hollande” 15 Dec. 1890, pag. 907, 8.

Overlieden op de groote zaal van den Voetboogdoelen ¹⁾ hing. De oudste herinnering bleef bewaard in de bekende lijst van Mr. GERARD SCHAEF PIETERSZ, Februari 1653, door Mr. P. SCHELTEMA naar het handschrift openbaar gemaakt ²⁾, waar men leest: „Op de handboogdoelen. Op de groote sael, voor de schoorsteen ledich, synde 't stuck twelck tot noch toe daer gehangen hadde, gebracht op de cleine camer boven de poort, *de qua postea* [hierover nader] ³⁾, sullende de vier overluiden, Burgemeester FRANS BANNING COCK ende de drie Schepens POLL, PATER ende BLAEU, haer doen schilderen en aldaar opgehangen worden". Voor den schoorsteen waren ook de wapens der vier Overlieden geschilderd. In de „lyst der overluiden, die zederd den jare 1460 tot den jare 1659 het Overmanschap bekleed hebben" door CHRISTOFFEL BEUDEKER opgemaakt in zijne „Oudheden van Amstelredamme" ⁴⁾ worden zij met het jaar hunner aanstelling genoemd:

1648 FRANS BANNING KOK.

JAN VAN DE POL.

1651 ALBERT PATER.

JOAN BLAAUW.

In het voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat er van de vier Overlieden, zooals BEUDEKER schrijft, „jaarlyks twee afgingen en het gerecht twee nieuwe benoemde. Doch later geraakte dit in onbruik en bleven de eens verkozen Overlieden hun leven lang aan". In verband met het feit, dat de vier bovengenoemden allen burgemeesters waren, herinner ik de zeker niet aan velen bekende bijzonderheid, dat een jaar later (1654) de vroedschap besloot, dat „de Heeren Burgemeesteren voortaan geen Overluyden van den doelen zullen zyn", zooals mij gebleken is uit de resolutiën van Amsterdam (1649—1698): „Is mede geresolveert — 24 April 1654 — dat in d' toe-komende maendt van december als synde in t' laetste van t' jaer de regerende ende oudt-Burgemeesteren hunne overmanschappen van de doelens sullen verlaten, ende dat in hare Achtb. plaetsen nieuwe Overluyden van de doelens sullen werden by Burgemeesters gheëligeert *uyt d'hopluyden ofte Capitainen van de burgerye*, ende dat t' elckens soo haest een overman Burgemeester sal zyn geworden t' ampt van Overman van de doele op den eersten december daer aen volgende sal moeten afstaen, ende dat bij

¹⁾ „Van welke op de groote zaal voor den schoorsteen geschilderd staan de heeren FRANS BANNING KOCK, Ridder, Heer van Purmerland en Ipendam, ALBERT DIRKSZ. PATER, JAN VAN DE POLL en Dr. JOAN BLAEU".

²⁾ Aemstel's oudheid, 1885, bl. 128. 29.

³⁾ „Dit was eene schildery van den jare 1533 ende allemael een pyl hebbende in de hand, in 't midden de Coninck van 't Papegayschieten met de scepter in syn hand". (Zie Catalogus van SCHAEF, bl. 130).

⁴⁾ M. S. met teekeningen van ABRAHAM RADEMAKER in het archief van Amsterdam.

Burgemeesteren een ander Overman in des selfs plaetse en in d' selfde maend sal werden geëligeert uyt d' Capiteynen van de burgerije als voorby is — dat mede alle jaeren op yeder doelen d' overman die langst is in functie geweest sal moeten afgaen den 1 december en in d' selfde maend een ander in zijn plaetse sal moeten afgaen den 1 december en in d' selfde maendt een ander in zijn plaetse als vooren sal werden geëligeert, ten waere een derselfde Burgemeester waere geworden, ofte ghestorven, in wellycken gevalle d' drie overgeblevene met den nieuwen aankomende overluyden sullen blyven het aenstaende jaer gedurende: sulcks dat int toekomende *d' electie der overluyden alleen uijt d' capiteinen en geen andere officieren sal mogen geschieden*". Opmerkelijk, dat nog geen zeven maanden later deze resolutie weder ingetrokken werd, toen dezelfde vroedschap besloot, „dat burgemeesteren zo regerende als oude sullen mogen overluyden op de respective Doelens zyn, en blyven”. — 19 novemb. 1654.

Eene korte aanteekening van den bekenden HERMANUS NOORDKERK, BETJE WOLFFS vriend, dat „in 1672 de overmanschappen der Doelens vernietigd werden” prikkelde mij om de oorzaak hiervan nader te onderzoeken, ook in verband met de lotgevallen van den Sint Sebastiaan en ons schoorsteenstuk van de vier Doelheeren. Het was in het zoo benarde jaar 1672, toen „de regeering radeloos, het volk redeloos en het land reddeloos scheen”, dat de Vroedschap binnen Amstels veste bedacht werd op alle mogelijke bezuinigingen om den nood der geldmiddelen te verlichten. Eene dier bezuinigingen zou men vinden in het „mortificeeren” van de overmanschappen der Doelens, welker provenu's ten bate der stad konden worden aangewend. Liefst laat ik het belangrijk besluit in zijnen oorspronkelijken vorm hier volgen, zooals ik het dato 4 October 1672 in de notulen van den Oud-Raad vond opgeteekend:

„Is bij Burgemeesteren den Raad voorgedragen hoe bij dese tegenwoordighe becommerlijke constitutie van tijden in alle manieren de menage voor de stad behoorde betracht ende desselfs incomen soo veel doenlijk gemenageert te werden; waarmede men voor tegenwoordig een begin soude cunnen maken met het mortificeren ende exstingueren van de overmanschappen van de respective Doelens, onder de Heeren Thresorieren d' administraties daer van in 't toecomende aenbevolen laten, omme het provenu van deselve tot stads beste geemployeert te werden: werdende wijders bij gemelte heeren Burgemeesteren ijder heer van den Raad in 't particulier versogt ende gerecommandeert hare gedachten te willen laten gaen omme ijtswes verder van d' selve of diergelijke natuur ten behoeve en profijt van dese stad uyt te vinden.

Waerop gedelibereert synde, is bij eenparicheid goedgevonden ende verstaen dat de Heeren, dewelcke tot noch toe het overmanschap van de respective doelen

hebben bekleet, voor haer E. E. genomen moeite sullen werden bedankt, ende het bewint, administratie, mitsgaders revenue daarvan, soosals voor desen gecompeteert heeft aen d'overluiden, in 't toecomende gelaten aen d'heeren Thresorieren, omme bij haer E. E. ten behoeve en tot supportering van de lasten van den krijgs-raad, soo verre hetselve strecken mach, te werden beheert, ende syn de Heeren Burgermeesteren wijders versocht omme benefens de Heeren Thresorieren met gemelte overluiden te concerten ende te overwegen, hoeverre behoorde verstaen te werden het beneficium aen de bewoonders van de voorsz. doelens vergunt, niet te extenderen; ende off die niet ten profijte ende ten behoeve als vooren, van nu aff aen souden cunnen werden gebeneficieert ende werden de heeren Burgermeesteren en Thresorieren wijders versogt ende geauthoriseert, besogne aen te stellen tot verder menage, ende den Raed, soo haest doenlijk van haer E. E. uijtfindinge report te doen".

Reeds den 31sten Januari van het volgend jaar werd bovenstaande resolutie ten uitvoer gebracht en ontving de heer Dr. NICOLAES TULP, — ieder herinnert zich zijne beeltenis op REMBRANDTS „Anatomische les" — „als thresorier bij de heeren burgemeesteren ende regeerders deser stede daertoe versocht ende geauthoriseert, van de heeren JOAN VAN POL, JOAN BLAEU, Mr. JOAN UYTENBOGAERT en CORNELIS GEELVINK, Hr van Castricum, oud-schepen en Raad, als overluiden van de Handboogdoelen, de eigendommen dezer schuttersgilden. De op de schilderij van BARTH, VAN DER HELST afgebeelde „hoorn met silver beslag, daer onder St. Sebastiaan, het silver collier of halsband, met de vergulde papegaj en de scepter met de papegaj die den Kaiser plag te dragen" werden „ter thresorie overgebracht". Zonderling, dat de gouden beker, dien BANNING COCQ op de schilderij in de hand houdt, op den index niet voorkomt. Betreffende de schilderijen besloot men: „deze Effecten blijven bij den doelen". Wat overigens van waarde was werd te gelde gemaakt, getuige de aantekening: „het goutleer behangsel, neffens de schilderij voor de schoorsteen [d. i. ons doek van BARTH, VAN DER HELST], uijtgesneden".

Nadat de Handboogdoelen in 1673 ontruimd was geworden, heeft een jaar later de West-Indische maatschappij er haren intrek in genomen.

II.

Gedurende de zeventiende eeuw bleef door tijdgenoot en onmiddellijken nazaat de waarheid bestendig, dat BANNING COCQ, VAN DE POLL, PATER en BLAEUW de vier afgebeelde Doelheeren waren; in den loop der achttiende eeuw ontstond de dwaling, dat men *het drietal namen op de lei*, staande tegen het

van de tafel afhangend kleed, toekende aan de drie Overlieden links, terwijl dan de vierde rechts de schilder zelf zou geweest zijn, daar zijn naam er ook op voorkomt. Zoo leest men bij JAN VAN DIJK in zijne bekende „Kunst en historiekundige beschrijving” (1758, bl. 39, 40). „Hier zitten vier Personaden aan een Tafel, synde alle vier in Fluweel en Zyde gekleet, met de Hoofden allen gedekt, hebbende drie derselven, de Eerteekene der Schutters van de St. Sebastiaans Doelen, in de handen, welken zy aan den vierden die VAN DER HELST zelfs is, vertoonen. 't Bewys is klaar uyt de schildery zelfs, want op de Vloer staat een Ly, tegen het Tafelkleet, waarop vier namen staan als waaren die met kryt geschreven namentlyk PATER, BLAUW, VAN DE POL, B. VAN DER HELST 1658” (lees: 1653). Hem volgden JAN WAGENAAR in zijne geschiedenis van Amsterdam (1765. Deel II bl. 74) en ARENT FOKKE SIMONSZ. in zijne „Beschryving der zeldzaamheden enz. op het stadhuis te Amsterdam” (1806-7). In onzen tijd ook J. IMMERZEEL Jr. (1845). In gewijzigden vorm is in het buitenland dezelfde dwaling bestendigd, getuige hetgeen CHARLES BLANC in zijne „Histoire des peintres” bij de uitnemende houtsnee van GUSMAND naar de kleinere copie door VAN DER HELST in het Louvre schrijft ¹⁾ (1861), *dat de namen op de lei die van de drie overlieden zijn*, terwijl de vierde die ontbreekt BANNING COCQ zou wezen”. De waarheid is, zooals ons nader blijken zal, dat de genoemde namen aan het drietal jongelingen behooren, die zich ter zijde rechts op den middengrond met pijl en boog bevinden. JAN WAGENAAR heeft in 1765 de schilderij nog op den Handboogdoelen gekend; zij is er gebleven tot 1773, getuige het besluit, dat ik in het Besogneboek (7 Maart 1765 tot 15 Jan. 1778) op het Amsterdamsch archief mocht ontdekken: „de Directeur heeft vervolgens aan H. E. A. voorgedragen dat op het goedvinden van Burgemeesteren het schilderstuk van VAN DER ELST, staande boven de schoorsteen van de groote kamer in de handboogdoelen, van daar staat overgebracht te worden op 't stadhuis en dierhalven een ander schilderstuk in gem^e schoorsteen zal dienen geplaatst te worden, waar omtrent hy 't goedvinden van Thesaurieren verzogt te verstaan. Hier over gedelibereert zynde is de Direkteur gelast met den schilder GROEN te spreken, en dezelve weder een schilderstuk voor gem^e schoorsteen tot een modicque prijs te doen vervaardigen” (10 Maart 1773). Stellig foutief is dus het jaartal 1775 — zie D. C. MEIJER Junr., Oud-Holland, 1886, IV bl. 235 — door PLOOS VAN AMSTEL geplaatst op eene door hem in 1754 gekochte teekening, welke de vier Dooelheeren van den St. Sebastiaan voorstelt. Op deze teekening, afkomstig uit het

¹⁾ Ecole Hollandaise, tome premier.

kabinet van Mr. HENDRIK TER SMITTEN, burgemeester van Amsterdam in 1751, kom ik later terug.

Van geen schilderij is, dank zij de bewaard gebleven aantekeningen in het archief van het Rijksmuseum, de verminking zoo doorzichtig als van deze. In het stadhuis „tegen een vochtigen muur geplaatst”, heeft zij „door het afspringen der verw” daar zeer veel geleden, zoodat men, na ruim twintig jaren sedert de overbrenging, in 1796 tot eene verdoeking moest overgaan, welke echter „slecht” blijkt geweest te zijn. „Tenzelfde tijde zijn tevens daaraan door eene onkundige hand zware restauratiën toegebracht”. Deze *zware* restauratiën moeten geweest zijn het afsnijden van een deel van den voorgrond, zoodat de rechter voorpoet van den witbruinen krulhond in zijn geheel niet meer zichtbaar is; in het verdwijnen van den jongeling, die op den middengrond rechts tusschen de beide anderen stond en in het *geheel overschilderen van de lei* tegen het tafelkleed. Hoe de stand er van oorspronkelijk is geweest, blijkt nog duidelijk, zoowel uit de doorgewerkte schuin opgaande loodwitstrepen links en rechts van den scepter en door de namen van V. D. POLL en PATER, als uit het nog zichtbaar jaartal 1653 onder en dwars door de door mij gecursiveerde letters van den naam Bartholomeus; voorts zijn de drie namen in eene andere volgorde aangebracht, in plaats van

P. BLAU — D. PATER.
H. v. D. POL — H. v. D. POL.
D. PATER — P. BLAAUW.

Het foutief jaartal 1657 werd in stede van 1653 onder den naam van BARTHOLOMEUS VAN DER HELST aangebracht. Zooals ik in mijne studie over REMBRANDTS nachtwacht herinnerde, was naar de mededeeling van Jhr. D. DE GRAEFF VAN POLSBROEK in den Haag, een der vier Doelheeren, FRANS BANNING COCQ, reeds 1 Januari 1655 overleden. Eindelijk is zeker bij het verdoeken tengevolge van den verwaarloosden staat der schilderij een deel van den bovenkant en van de rechterzijde verloren gegaan. Straks kom ik op een en ander uitvoeriger terug.

Door eene vergelijking met de kleinere copie in het Louvre door VAN DER HELST op een vierde van de oorspronkelijke breedte en hoogte vervaardigd — 0,68 bij 0,50 meter — kan men vrij nauwkeurig de oppervlakte der schilderij in het Rijksmuseum bepalen; zij *is* nu 2,64 meter breed en 1,75 hoog, zij *was* 2,70 bij 2. Een kwart meter dus van de hoogte verloren. Waarlijk geen wonder dat toen bij Koninklijk Besluit van 25 October 1844 het Bestuur van het Rijksmuseum en Trippenhuys, waarheen het doek uit het stadhuis in 1815 was over-

gebracht, aangeschreven was om *voortaan* een jaarlijksch verslag van den staat der schilderijen in te dienen, Mr. JERONIMO DE VRIES — 1 Nov. 1845 — de onderstaande officiële aantekening bij den toegezonden catalogus voegde „heeft belangrijk geleden en is vol gestopte gaten, op verschillende plaatsen weggeveegd en onkundig bijgeschilderd; de verw bladdert van het doek; dit stuk zal later eene kapitale operatie moeten ondergaan of het nog zuiver overgeblevene is verloren”.

Ruim drie jaar later — 20 februari 1849 — schreef genoemd Bestuur aan Heeren Burgemeester en Wethouders van Amsterdam dat de schilderij „reeds sedert verscheidene jaren in een hoogst gevaarlijken toestand verkeerde, dat herstelling kostbaar en moeilijk en niet zonder gevaar was, waarom wij dan ook zoo lang dit ons verantwoordelijk toescheen de zaak hebben laten rusten. Thans is het echter zooverre gekomen, dat er tusschen de zekerheid der ondergang van dit stuk en de zoo moeilijke en waarschijnlijke herstelling slechts te kiezen is. Van de kosten kunnen wij onmogelijk eene strikte bepaling maken, daar onder de bewerking véél kan mede of tegenvallen, zij zullen echter in geen geval het bedrag van f 300.— te boven gaan”. Den 8sten Mei werd hierop gunstig beschikt en 16 Augustus kon het Bestuur schrijven: „In gevolge de machtiging van UED. zijn wij dadelijk overgegaan tot het in behoorlijke orde doen brengen van de vier Doelheeren door B. VAN DER HELST. Deze bewerking, door den heer N. HOPMAN verrigt, heeft niet alleen aan onze verwagting voldaan, maar heeft dezelve overtroffen; hierdoor zal zoo wij hopen dit meesterstuk van kunst lang voor verdere teruggang bewaard blijven” (de kosten bedroegen f 258.—). Toch zou men 24 jaar later hetzelfde kostbaar doek opnieuw onder handen moeten nemen. Den vierden Maart 1875 schreef de directeur van het Trippenhuys aan Amsterdams gemeentebestuur: „De hoofdlieden der St. Sebastiaansdoelen is reeds sedert eenigen tijd ongelijk van oppervlak geworden en er zijn thans verhevenheden op ontstaan die de verf doen afvallen. Ter herstelling is noodig de kranke plekken te stoppen, de schilderij over te plakken, te pletten, randen aan te zetten en opnieuw te vernissen. Een en ander zal volgens de opgave van den heer W. A. HOPMAN f 160.— à f 180.— kosten”. Den 20sten Maart werd de vergunning door B. en W. gegeven.

III

Na deze *historia morbi* volge allereerst de toelichting der op het doek afgebeelde personen. Onafhankelijk van elkander kwamen de heer OBREEN, directeur van het Rijksmuseum, en ik tot dezelfde slotsom betreffende den hoofdpersoon

PHOTOGRAVURE FRANZ HANFSTAENGL, MÜNCHEN.

De Overvlieden van den St. Sebastiaansdoelen in 1653
Rijks Museum

Old Holland 1893

FRANS BANNING COCQ, die in 1653 Burgemeester was van Amsterdam. Ten onrechte vindt de heer D. C. MEIJER Junr. hem terug in den eersten persoon rechts, die, met de rechterhand gesticuleerend het woord voert, terwijl de linkerhand met de handschoenen op de heup rust. Voor deze dwaling vond hij reeds zijnen voorganger in Dr. P. SCHELTEMA; deze, meenende dat de drie namen op de lei de namen der Doelheeren waren, schreef: de vierde, wiens naam niet is ingevuld, schijnt te zijn BANNING COCK." ¹⁾

Eene eenvoudige vergelijking van het gelaat van den eersten Doelheer links met dat van den Kapitein van het Korporaalschap op REMBRANDTs meesterstuk ²⁾ (vooral in verband met de copie van LUNDENS en de teekening van CATS) wijst onmiskenbaar aan, dat hij en niemand anders de heer van Purmerland en Ilpendam is, met volkomen denzelfden opslag en dezelfde uitdrukking der oogen (de heer MEIJER meent, dat het Dr. JOAN BLAEUW is) ³⁾. Wie JOAN VAN DE POLL is lijdt geen twijfel, de tweede persoon links met zijn donker blond haar. Dit blijkt zonneklaar uit zijne drie jaar vroeger geschilderde beeltenis, die van de hand is van JOHANNES SPILBERG in zijnen bekenden schuttersmaaltijd van 1650, eigendom der gemeente Amsterdam (Rijksmuseum Nr. 1353). Eene copie naar zijn door SPILBERG vervaardigd portret bevindt zich in de verzameling van Jhr. J. S. R. VAN DE POLL (Rijksmuseum, Nr. 1355) en herinnert ons volkomen dezelfde gelijkenis als op genoemd feestmaal met den Doelheer, die op het doek van BARTH. VAN DER HELST met den rug naar den toeschouwer het gelaat naar ons toewendt en met de linkerhand den scepter laat rusten op het linkerbeen. De derde Doelheer met de prachtige halsketen tusschen beide handen is ALBERT PATER, met zijn vriendelijk uiterlijk en blond grijzend haar, Raad en Oud-Schepen (1651). In het Kohier uit den jare 1631, door FREDERIKS uitgegeven, komt zijn naam onder wijk XVII voor, niet als ALBERT, maar als ELBERT DIRCXZ PATER. De vierde, met zijn schrander gelaat en bruin krullend haar, is Dr. JOAN BLAEUW, Raad en regeerend Schepen (1651), de beroemde geograaf en uitgever van den welbekenden Atlas.

Vergelijken wij nu de volgorde van de door mij aangewezen portretten — BANNING COCQ, VAN DE POLL, PATER en BLAEUW — met de eigenhandige lijst van GERARD SCHAEPE, die hen persoonlijk heeft gekend, dan blijkt de volkomen over-

¹⁾ Beschrijving der schilderijen van het Raadhuis te Amsterdam 1879.

²⁾ Men houde hierbij wel in het oog, dat naar mijn oordeel BANNING COCQs hoofd op „de Nachtwacht” zeker door retoucheeren heeft geleden.

³⁾ Door Dr. A. BREDIUS ook overgenomen in zijne korte bespreking van de schilderij in „Die Meisterwerke des Rijksmuseums zu Amsterdam”.

eenstemming tusschen beide, en wordt ons bovendien duidelijk dat VAN DER HELST de vier Doelheeren naar anciënniteit van hunne aanstelling op het doek heeft geplaatst; BANNING COCQ en VAN DE POLL werden in 1648 „overluyden”, PATER en BLAEUW in 1651. Ook op de oudst bekende reproductie in het album van BANNING COCQ worden zij in dezelfde orde genoemd.

De drie jongelingen zijn HARMEN VAN DE POLL, geboren 1641, uit het huwelijk van JOAN VAN DE POLL en DUIFJE VAN GERWEN (9 Juni 1637)¹⁾. Eene copie naar zijn door SPILBERG geschilderd portret hangt onder Nr. 1355 in het Rijksmuseum; en stellig is het dezelfde knaap, die op SPILBERGS bovengenoemd schuttersstuk ter zijde achter zijn vader staat; DIRK PATER, geboren 13 Dec. 1643, zoon van ALBERT DIRKSZ. en HILLEGONT UITENBOGAERT, gehuwd 26 Juni 1626²⁾; en PIETER BLAEU, geboren 8 Oct. 1637, zoon van JOAN BLAEU en GEERTRUYD VERMEULEN. — zij ondertrouwden 28 Nov. 1634³⁾ — in 1668 Secretaris van de stad, later bij herhaling Secretaris van de weeskamer. VAN DE POLL, PATER en BLAEUW waren dus 12, 9 en 16 jaar oud. BANNING COCK had geen kinderen. Uit den leeftijd van den voorlaatst genoemde — hij moest nog tien jaar worden — blijkt duidelijk dat men in den knaap, staande tusschen zijne beide makkers, PATER moet vinden. Voorts houd ik den linker der drie voor VAN DE POLL, den rechter voor BLAEUW, 1° omdat ik gelijkenis vind tusschen de beide zonen met hunne vaders en 2° omdat het mij 't natuurlijkst voorkomt, dat VAN DER HELST om de harmonie de drie zonen in dezelfde volgorde zal hebben geplaatst als hunne vaders. Op *de lei* heeft VAN DER HELST de namen der drie jeugdige schutters *naar hunnen leeftijd* geschilderd: P. BLAU 16, H. v. D. POL 12 en DIRK PATER 9 jaar.

De vier hoofdpersonen zijn gezeten aan eene tafel met Turksch tapijt in eene soort veranda, rechts van de schietbaan; bij het onderling gesprek voert Dr. BLAEUW het woord. Ieder der drie anderen houdt één der kostbare eeretekenen van den Doelen in de hand; BANNING COCQ den gouden beker, waarvan hij het deksel afflicht; VAN DE POLL de zilveren halsketen, deels wit, deels verguld; de 24 schakels, waaruit zij bestaat, hebben den vorm van 't Borgondisch vuurslag, en de papegaai, die er aanhangt, is verguld zilver; VAN DE POLL den scepter, van

¹⁾ JAN VOS heeft hunne afbeeldingen, door VAN DER HELST geschilderd, bezongen, (I bl. 202.)

²⁾ Ik dank de kennis hiervan aan den Heer EDUARD VAN BIEMA, ambtenaar op het oud-archief te Amsterdam. PATER werd in 1676 Luitenant, in 1681 Kapitein der schutterij in wijk XL; in 1683 Schepen van Amsterdam; hij woonde toen op de Heerengracht, in het huis van BARTOLOTTI, over de Koningstraat.

³⁾ Beider portret, door J. DE BRAY geschilderd (1663), hangt bij Mevr. de Wed. BLAUW te 's Gravenhage. Eene reproductie er van komt voor in UNGERS uitgaaf van VONDEL dl. 1630—36, bl. 137.

palisanderhout met vier opengewerkte zilveren ornamenten, terwijl op den top een verguld zilveren papegaai prijkt. Beide laatstgenoemde voorwerpen zijn nog voorhanden in de oudheidkundige afdeeling van het Rijksmuseum, evenals de prachtige drinkhoorn, die de kasteleinsche van den Handboogdoelen achter tusschen BANNING COCQ en VAN DE POLL komt aandragen. Niet overbodig acht ik hier de beschrijving van dit kostbaar stuk, zooals J. TER GOUW haar geeft in zijne geschiedenis van van Amsterdam (V p. 235, 236). „De voet van den hoorn is een eik, waar St. Sebastiaan tegen gebonden is en aan elke zijde staat een krijgsknecht. De takken van den eik omslingeren den zilveren rand, die den buffelhoorn omvat en waarop een leeuw met een schild staat, dat dubbel is geblazoeneerd: op de eene zijde het wapen der stad, op de andere dat der schutterij, terwijl het gedekt is door een helm met lambrekijns en den Borgondischen vuurslag als cimier. De mond van den buffelhoorn heeft een zilveren rand, die versierd is met saters en koppen, vruchten, vogels en slangen en dergelijk ornament ziet men ook aan de punt van den hoorn. Op de lijst onder den leeuw staat: Anno Domini 1565 factum est. Het merk is: Amsterdam Y”¹⁾.

Op de plank van het houten beschot, waarvoor tot halverwege een donkerrood gordijn afhangt, staan twee bekers, twee schalen en een kroes; zilveren lepels hangen er onder aan met rood zijden gestrikte lintjes; rustig zit op den voorgrond een witte, bruin gevlekte hond. Op den achtergrond rechts komen tegen de boomstammen en het loof de drie houten schutten uit, waartusschen de schutters naar het wit aan 't einde der baan schieten, en waarvoor, op den middengrond de drie knapen met pijl en boog staan. De lei wijst hunne namen met de behaalde punten aan. Op den achterkant der rugleuning van den stoel, waarop VAN DE POLL gezeten is, ziet men het beeld van den heiligen Sebastiaan, den schutspatroon van den Doelen, en op het ondergedeelte van denzelfden stoel twee pijlkokers, die elkander kruisen.

Betreffende het onderwerp der schilderij bestaat verschil van gevoelen. In den catalogus van het Rijksmuseum heet zij eenvoudig en terecht „de Overlieden van den St. Sebastiaan doelen”, de kleinere copie in het Louvre draagt den naam van „Le jugement du prix de l'arc”; het laatste stemt overeen met de beschrijving in het aanhangsel van „de Geschiedenis der vaderlandsche schilderkunst” door VAN EYNDEN en VAN DER WILLIGEN (bl. 147): „de schilderij verbeeldt vier

1) Vroeger waren de scepter, de keten en de drinkhoorn, zooals ARENT FOKKE SIMONSZ. in 1806 schrijft „een welgepast en treffelijk sieraad der Diplomatieke Bibliotheek” van het tegenwoordig stadhuis. (Beschrijving der zeldzaamheden, antiquiteiten enz., welke thans in eene kamer, op het stadhuis te Amsterdam geplaatst zijn).

personen, zittende aan eene tafel, waarop een tapijt ligt; zij hebben een Beker, een Bandelier en andere dingen in de handen, welke tot schuttersprijzen zullen uitgedeeld worden, en over de uitdeeling van welke zij met elkander schijnen te raadplegen, terwijl drie jongelingen, in het verschiet, met hunne bogen in de hand staan alsof zij met ongeduld wachten". DUCHESNE AINÉ kon zich met den naam in den catalogus van het Louvre niet vereenigen en schreef: „On désigne ordinairement le tableau sous le titre de *Bourgmestres distribuant le prix de l'arc*; nous serions plus disposés à croire que celui qui tient un sceptre surmonté d'un oiseau est le roi des archers, attendant le moment de remettre à son successeur le symbole de sa royauté". Naar mijn oordeel heeft VAN DER HELST niets anders en niets meer willen geven dan de vier Doelheeren in het eigenaardig licht hunner betrekking, terwijl als bijwerk of sieraad een drietal hunner zonen er bij worden afgebeeld, als verpoozend van hunne schietoefeningen. Dat hier van geen ernstigen strijd sprake zijn kan, waarbij de vaders met BANNING COCQ zouden beraadslagen, aan wien een der kostbare eeretekenen toekwam, blijkt wel uit den leeftijd van den jongste, DIRK PATER, die, toen VAN DER HELST de schilderij voltooid, nog geen tien jaren oud was. In samenstemming met mijn oordeel leest men dan ook in het album van BANNING COCQ bij de aquarel naar het origineel niets anders dan „de heeren overluiden van de Handtbooghsdoelen 1653" met hunne namen.

IV.

Van dezelfde schilderij maakte VAN DER HELST in hetzelfde jaar 1653 eene copie op een vierde van de oorspronkelijke grootte voor den overste der Doelheeren, FRANS BANNING COCQ. De Fransche kunstkenner THORÉ (W. BÜRGER), onbekend met de verminking en de overschildering van het groote doek in het Rijksmuseum, geteekend 1657, hield dit jaartal voor echt en kwam daardoor tot de dwaling als zou het kleiner stuk in het Louvre „antérieur au grand" geweest zijn, „et au lieu de n'être qu'une répétition avec des variantes, il serait une composition première, une première pensée". Intusschen eindigt hij, twijfelend aan de echtheid van het jaartal 1653 op de kleine schilderij, met de vraag: „le chiffre sur le tableau au Louvre, n'est il peint aussi 1657?" Beslist ontkennend moet het antwoord zijn. Er staat 1653. G. F. WAAGEN dwaalt evenzeer als hij dit jaar 1657 voor echt houdt en schrijft dat de kleinere reproductie in het Louvre een jaar later door VAN DER HELST zou vervaardigd zijn, dus in 1658! Van BANNING COCQ als den oorspronkelijken eigenaar ging de kleinere copie later over op de familie DE GRAEFF als erfgename. ARNOLD HOURRAKEN zag haar omstreeks 1719,

toen hij schreef: „Bij den heer JAN DE GRAEF, heer van Polsbroek¹⁾, hangt een klyn stukje waar in vier portretten overkonstig geschildert zijn, zijnde de afbeeldzels van de vier Doelmeesters, 'tzelve dat van hen in 't groot geschildert hangt in de Kloveniers [lees; Handboog] Doele op de zaal boven den schoorsteen" (Groote Schouburgh II bl 9, 10).

Van den kleinzoon van genoemden JOHAN DE GRAEFF, GERRIT DE GRAEFF (1741 — 1811)²⁾ moet de schilderij in 't bezit gekomen zijn van den beroemden kunstliehebber te Amsterdam GERRIT BRAAMCAMP, denzelfde, aan wien VAN GOOL opdroeg het tweede deel van zijn geschrift: „De nieuwe schouburg der Nederlantsche kunstschilders en schilderessen". Immers, toen in Juli 1771 — BRAAMCAMP overleed in 1772 — zijn kabinet schilderijen onder den hamer kwam, werden de vier Doelheeren voor f 720. — gekocht door den kunstminnaar P. LOCQUET³⁾. Van dezen ging het bij de verkooping van zijne uitmuntende verzameling — 22 Sept. 1783 — over in handen van CHARLES LE BRUN, schrijver van de „Galerie des Peintres Flamands, Hollandais et Allemands", die haar aan het Louvre verkocht, zooals uit zijne aantekening in dit werk blijkt: „J'ai vendu 10,010 livres, dans une vente publique, celui qui orne actuellement le museum (du Louvre), portant 20 pouces sur 26, et représentant la distribution des prix du jeu de l'arc: il avait été acheté à la vente de LOCQUET à Amsterdam. HOUBRAKEN en a fait la description".

Als nu de Fransche kunstkenner LOUIS VIARDOT, betreffende deze schilderij in zijn werk: „les merveilles de la Peinture", schrijft: „Nous avons au Louvre une copie reduite des chefs de la confrérie des Arbalétriers qui ne peut donner une suffisante idée du merveilleux original", dan moet ik als mijn geheel tegenovergesteld gevoelen handhaven, dat het juist deze kleinere *ongeschonden* copie is — MICHEL schrijft terecht: „dans cette petite toile nous possédons une réduction d'une qualité et d'une conservation supérieures" — waardoor wij eerst in staat worden gesteld om *in onze verbeelding* te zien hoe verrukkelijk schoon het oorspronkelijk groote doek moet *geweest* zijn, een doek, in al zijn leven en kracht, waarvan ons echter alleen de *ruïne* gebleven is.

Dank zij de vriendelijke tusschenkomst van onzen ambassadeur te Parijs, Jhr. DE STUERS, werd ik met de grootste voorkomendheid door den Heer KAEMPFFEN, directeur van het Louvre, in staat gesteld om in een afzonderlijk kabinet de

1) Juister uitgedrukt: bij zijne weduwe JOHANNA DE GRAEFF—HOOFT daer *hij* reeds 12 April 1714 overleden was.

2) Ik dank die mededeeling aan Jhr D. DE GRAEFF VAN POLSBROEK te 'sGravenhage, achterkleinzoon van genoemde GERRIT DE GRAEFF.

3) Catalogus van LOCQUET bl. 50 Nr. 136.

schilderij te bestudeeren en was daarna in de gelegenheid om met EMILE MICHEL de slotsom van mijn onderzoek te bespreken. Vooraf zij den belangstellenden lezer herinnerd, dat deze kleinere copie evenals het groote origineel op doek is geschilderd; in later tijd moet zij op een eikenhouten paneel gelijmd zijn en heeft zij bij de afsnijding van het raam iets van hare oppervlakte verloren. Het paneel, uit de lijst genomen, is 0,68 meter breed en 0,492 hoog.

Eerst door nauwkeurige vergelijking van het ongeschonden doek met de schilderij te Amsterdam kan men met juistheid beoordeelen hoe het laatste is geweest, toen zij het atelier van BARTH. VAN DER HELST verliet. Men denke zich allereerst een sterk verlichten voorgrond, waartegen de slagschaduw van den rechterpoot van den hond en van den stoel, waarop VAN DE POLL gezeten is, scherp uitkomen. Duidelijk is hoe, door de afsnijding van dit onderstuk, geheel verloren ging het door VAN DER HELST beoogd effect, dat hij verkreeg door de vier in zwart fluweel en zijde gekleede Doelheeren op hunne donker eikenhouten zetels in het volle zonlicht krachtig te doen uitkomen tegen den lichtgekleurden, geplaveiden vloer. Op gelijke wijze heeft REMBRANDTS nachtwacht 't meest geleden door de afsnijding van den voorgrond. Ten andere wijs ik op de lei in het Louvre, met de slagschaduw van den linkervoet des heeren BLAEUW en op de drie jongeren op den tusschengrond. Ontredderd moet wel dit geheele gedeelte der schilderij in het stadhuis te Amsterdam geweest zijn, dat men 1° de lei bij het restaureeren niet heeft kunnen behouden en er eene andere voor in de plaats heeft geschilderd in een anderen stand, *zonder slagschaduw*, met eene verkeerde volgorde der namen en een onjuist jaartal, en 2° dat men van de drie jongeren den middelste niet meer heeft kunnen onderkennen; bij de restauratie toch is hij geheel verdwenen. Alleen van de voeten van den knaap meent de Heer OBREEN nog een spoor te zien.

Het *drietal* namen op de lei met de behaalde punten heeft natuurlijk door die verminking zijne beteekenis verloren. Betreffende den verkeerden stand der lei zij opgemerkt, dat op de schilderij in het Louvre de lijn van den onderrand meer oploopt dan op die in het Rijksmuseum, en de bovenlijn in het Louvre er bijna evenwijdig mede gaat, terwijl zij op het groote doek eene *tegenovergestelde* richting naar beneden heeft. Vandaar dan ook, dat de door den restaurateur aangebrachte krijtstreden, waarboven en waaronder de behaalde punten zijn opgeteekend, geheel afwijken van de door VAN DER HELST oorspronkelijk geschilderde -- nog zichtbaar op het doek! Vanzelf moest door den veranderden stand van de lei de afstand tusschen den rechter bovenhoek en het gouden boordsel van Dr. BLAEUWS fluweelen kleed grooter worden op de schilderij in het Rijksmuseum dan op die in het Louvre.

Uitnemend bewaard gebleven is op laatstgenoemde het drietal jongeren. HARMEN VAN DE POLL, ter linkerzijde met zijn blozend uiterlijk ¹⁾ en krullend afhangend haar, draagt een licht bruin pak; gele kwasten hangen aan het boordsel van zijn korten broek. PIETER BLAEUW, ter rechterzijde, met zijn bruin krullend haar, is in 't donker grijs gekleed, en roode afhangende kwasten sieren zijn korten broek; zoowel zijn hoed als zijne hand met manchet ziet men geheel vrij; ook de achteromtrek van het linkerbeen is nog op het doek zichtbaar; de rechter staat in eene min of meer gebogen houding. In het Rijksmuseum is de schilderij bij de vingers van de linkerhand afgesneden en heeft men het rechterbeen in loodrechten stand overgeschilderd. De jeugdige PATER, achter tusschen zijne beide makkers met licht blond ponyhaar en bleek gelaat is, in licht grijs pak gestoken en draagt een oranjelint om den hoed.

In de laatste plaats ziet men op de copie veel duidelijker dan op de oorspronkelijke schilderij op den achtergrond het helder licht tusschen de boomstammen met hun loof en de rechterzijde van de veranda en den linkerkant van het eerste houten schot en den donkeren breed geranden hoed van Dr. JOAN BLAEUW. Om deze drievoudige reden kan men alleen naar waarheid zeggen, dat eene nauwkeurige beschouwing van de kleinere copie in het Louvre er toe leidt, dat men bij benadering zich kan voorstellen hoe het kunstjuweel, door VAN DER HELST voor den schoorsteen der groote zaal in den Handboogdoelen geschilderd, er moet hebben uitgezien. Onafhankelijk intusschen van deze copie leidt de gelukkig bewaard gebleven aquarel in het album van BANNING COCQ tot eene zelfde slotsom. De familie DE GRAEFF als eigenares was zoo vriendelijk mij haar tijdelijk af te staan om er eene photographie naar te laten maken door den heer ED. RADERMACHER te Rotterdam. De zinkographische reproductie ervan wordt hierbij gevoegd met die naar de verminkte schilderij in het Rijksmuseum, *ter onderlinge vergelijking*. De teekening moge hier en daar afwijken van het origineel — het sterkst komt dit uit in 't beeld van PATER, wiens hoofd zich te ver van dat van VAN DE POLL verwijderd en in de meer opgeheven houding van den rechterarm van laatstgenoemde — toch geeft zij in haar geheel veel beter dan de schilderij in het Rijksmuseum het schoone der compositie terug, vooral ook met betrekking tot de drie zonen die er geheel op voorkomen. Naar de schilderij op het Louvre vervaardigde JOHANN CONRAD ULMER zijne gravure, waarop het linkerbeen van den jongen BLAUW niet in zijn geheel voorkomt. Eene reproductie er van komt voor in „Die Klassiken der Malerei” van Dr. P. F. KRELL,

¹⁾ Ten onrechte schrijft de heer OBREEN in de 5de afl. van zijn prachtwerk „Le musée de l'état à Amsterdam”, dat de schilderij in het Louvre B. v. D. POL heeft. Duidelijk staat er H.

onder den titel: „die Preisrichter der Amsterdamer Schützengilde” (Stuttgart, Verlag van Paul Neff, 1878).

Wat eindelijk de bovengenoemde teekening uit het kabinet van Mr. H. TER SMITTEN betreft, waarop ik nu terugkom, ook deze bewijst onwederlegbaar het feit der verminking. Zij komt voor op zijne auctie in 1754 te Amsterdam. (Een ex. van den catalogus berust in de Bibliothèque nationale te Parijs): „VERELST Nr. 508: un sujet où sont représentés quatre officiers de la Bourgeoisie, assis à une table et autres bourgeois debut. Lavé (vendu 14 florins)”. Op de verkooping van PLOOS VAN AMSTEL in 1809 ging zij over op Mr. J. F. E. ELLINKHUIJZEN. Uit de verzameling van laatstgenoemde (19 Nov. 1878) werd zij eigendom van den kunsthandelaar A. G. DE VISSER in den Haag, om ten laatste van deze in het kabinet te komen van Hare Koninklijke Hoogheid de Groot-Hertogin van Saksen, Prinses SOPHIE der Nederlanden.

Deze teekening, met oost-indische inkt, is 28,3 cent. hoog en 40,4 breed en draagt de onderteekening „BART VAN DER HELST.” De Doorluchtige eigenares was zoo vriendelijk voor mij er eene photographie naar te laten vervaardigen, waardoor ik in staat werd gesteld haar te vergelijken, zoowel met de beide schilderijen in het Rijksmuseum en het Louvre als met de teekening in het album der familie DE GRAEFF. Merkwaardig nu zijn de overeenkomst met de laatste en het in 't ooglopend verschil met de eerste. Die overeenkomst betreft en den grooteren afstand tusschen de hoofden van VAN DE POLL en PATER en de houding van den rechterarm van eerstgenoemde. Het verschil ligt hierin, dat VAN DER HELST die hoofden dichter bij elkaar *schildeerde* en aan den arm eene meer glooiende houding gaf. Zulk eene overeenkomst tusschen twee van elkaar onafhankelijke teekeningen, in afwijking van het origineele doek, kan niet toevallig zijn en geeft mij recht tot *de onderstelling*, dat zoowel de teekening in het album van BANNING COCQ als die uit het kabinet van Mr. H. TER SMITTEN, genomen zijn naar eene oorspronkelijke ontwerp-teekening op het atelier van BARTH. VAN DER HELST.

Naar dit ontwerp zou dan de schilder zelf de genoemde punten op zijn doek hebben gewijzigd. Wat nu de onderteekening van „BART VAN DER HELST” zelve betreft: te oordeelen naar den vorm van den stoel, waarop VAN DE POLL gezeten is, naar den hond op den voorgrond, naar het hoofd der kasteleinsche en van BANNING COCQ zou ik meenen, dat VAN DER HELST *zoo* niet kon hebben geteekend. Daarbij komt, dat mij geene andere naamteekeningen bekend zijn als die van BARTHOLOMEUS VAN DER HELST, B. VAN DER HELST, B. V. D. HELST, VAN DER HELST”. *Nergens vond ik tot hertoe „Bart van der Helst”*. Gaarne laat ik intusschen de *beslissing* tot later rusten, als ik in de gelegenheid zal geweest zijn om de teekening zelve in het kabinet te Weimar te zien.

DE VIER OVERLIEDEN VAN DEN ST. SEBASTIAAN DOELLEN, DOOR BARTHOLOMEUS VAN DER HELST (1653)
naar een tekening in het familie-album van BANNING COCO, eigendom der familie Jhr. DE GRAEFF in 's Gravenhage.

Intusschen moet ik nu nog wijzen op eenige afwijkingen van deze teekening, vergeleken met die in het album. Het bovendeel van de veranda, het gordijn en de boomen op den achtergrond is op eerstgenoemde belangrijk hooger; de plank, waarop de letters staan, ligt schuinscher; de vorm van het deksel van den beker rechts is meer afgeplat in plaats van rond; de stand van den voorlaatsen boom rechts is een geheel tegenovergestelde; en zonderlingst van alles: de teekening uit Weimar wijst eene grootere breedte aan, niet minder dan van 4,5 centimeter op de 17,5. Dit gedeelte wordt ingenomen door een muur en den laatsten rechtschen boomstam tot den wortel en nog het gedeelte van een stammetje rechts.

Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT, die in Januari 1890 de teekening in het paleis van Hare Koninklijke Hoogheid de Groot-Hertogin te Weimar zag, teekende destijds aan, dat zij naar zijn oordeel eene copie was *naar* VAN DER HELST en niet een origineel *door* VAN DER HELST.

Onafhankelijk echter van de vraag, of VAN DER HELST zelf óf een zijner leerlingen de bedoelde teekening heeft vervaardigd, levert zij eene belangrijke bijdrage te meer voor de kennis van het oorsponkelijk doek voor den schoorsteen in den Sint Sebastiaans-doelen, met voorgrond en scherp geteekend zonlicht, met de slagschaduw op de lei en het drietal jongelingen op den tweeden grond.

V.

Het kunstjuweel van BARTHOLOMEUS VAN DER HELST — dat is en blijft dit schoorsteenstuk van den St. Sebastiaan. WAAGEN oordeelt naar waarheid als hij schrijft: „eines der schönsten Portraitstücke, welche die holländische Schule überhaupt hervorgebracht hat”. Tusschen de voltooiing van den Schuttersmaaltijd in 1648 en van deze Overluiden in 1653 liggen niet meer dan vijf jaren. In dit betrekkelijk korte tijdsverloop heeft VAN DER HELST bij de ontplooiing zijner rijke gaven in de kracht zijns levens — hij was toen veertig — zich tot zijne volle middaghoogte ontwikkeld.

Wat betreft den rijken eenvoud der compositie, de kracht van het coloriet en het zeker volmaakte der gelijkenis, mag het doek als in éénen adem worden genoemd met de Staalmeesters van REMBRANDT, zij het ook dat wij, evenals bij eene vergelijking van den Schuttersmaaltijd met het „uittrekkend korporaalschap van BANNING COCQ”, in den schilder van het eerstgenoemde den man van talent, in dien van het laatstgenoemde het genie zien en waardeeren. Wat voor den vorst onzer Hollandsche schilders de waardijns in het Staalhof zijn geweest als zijn hoogste kunstgewrocht, dat zijn de vier Overliden van den Handboogdoelen

geweest, als het beste dat VAN DER HELST heeft voortgebracht. In beiden de verwezenlijking van het ideaal van het schoone: *éénheid in verscheidenheid*. En toch — bij alle overeenkomst, welk een verschil! Een verschil als tusschen proza en poëzie. Dat onovertroffen heerlijk licht, dat door het bovenraam ter zijde links speelt, hult deze eenvoudige, vroede burgers, trots de soberheid van hunne kleeding en van de kamer in het Staalhof, als in een betooverend dichterlijk waas. Maar de aanzienlijke Overlieden in hun vol ornaat van fluweel en zijde met al den rijkdom van gouden beker en bandelier, van scepter en drinkhoorn — eene dankbare stof voor den schilder — zij zijn en blijven voor ons eene herinnering uit het werkelijke leven, die, met meesterhand gepenseeld, ons oog trekt en boeit, terwijl ons gevoel er weldadig door wordt aangedaan, maar toch eene herinnering uit het werkelijk leven, die niet als „de Staalmeesters” den geest vermag te verheffen tot het ideaal gebied der poëzie.

HOLLANDSCHE KUNST IN SCHOTLAND

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

II.

7. DE VERZAMELING ARTHUR SANDERSON, 5 CARLTON TERRACE TE EDINBURGH.

N deze verzameling, vooral rijk aan meesterwerken der Engelsche school, trof ik onder de Hollandsche stukken de volgenden aan, die mij een bijzondere vermelding waard schenen.

I. JACOB VAN RUISDAEL, *weg langs zwaar geboomte*, een buitengewoon fraai en helder stuk van belangrijke afmetingen en met uitvoerige stoffage van BERCHEM: man met vrouw en drie schapen van rechts komende, een ruiter, man te voet, knaap en hond van links naderende, bovendien bedelaar in rood costuum aan den rand van den weg zittend. Fraai behandelde boomen en slechts weinig lucht. Ook belangrijk wegens de handteekening en den zelden voorkomenden datum:

Ruisdael
1652

Dit stuk, uit de verzameling CAVENDISH BENTINCK afkomstig, was in 1876 op de wintertentoonstelling in Burlington House te zien (Cat. Nr. 67).

2. DIRCK SANTVOORT, *levensgroot kniestuk eener 27-jarige dame*, geheel in des meesters zorgvuldig afgewerkten, doch kouden stijl. In de rechterhand een kleine waaier; zwart costuum, met goud doorwerkt borststuk en met den bekenden in de puntjes uitgevoerden kanten kraag. Nog zonder invloeden van REMBRANDT's licht, hetwelk zich op het stuk in de National Gallery of Scotland doet gelden. Gemerkt:

dd. Santvoort fe.
1637

3. Een pendant, eveneens een vrouwenportret in rijk costuum, scheen mij van een andere hand te zijn.
4. CORNELIS JANSSENS VAN CEULEN, *een goed mansportret* uit zijn lateren tijd met wapen: ontbladerde boom, die door den bliksem getroffen wordt, met spreuk: Res est Sacra miser, noli mea tangere fata.
5. AELBERT CUYP, *een zes- of zevental koeien* in een door sterken zonneschijn verlicht landschap, een goed werk uit CUYP's rijpen tijd.
6. REMBRANDT, *levensgroot kniestuk* op doek van een man van omstreeks 40 jaren, staande en face voorgesteld, met kromme neus, weinig of geen baard, lang blond haar, hetwelk onder een bruine met goud bewerkte muts te voorschijn komt; een gewaad in denzelfden stijl, om den hals een gouden ketting, waaraan een medaille bevestigd is, die hij den beschouwer met de rechter hand voor houdt. De rechter elleboog steunt op de roode leuning van een stoel, de linker arm is niet zichtbaar.

Dit stuk uit de collectie PERKINS is in den catalogus dier veiling (Londen 1890) gereproduceerd. Voor zoover een definitief oordeel bij een schilderij met een glas er voor geoorloofd is, scheen het mij een echt werk van omstreeks 1645, hetwelk in de vleeschtinten en de kleurenharmonie de meeste overeenkomst vertoont met stukken zooals den rabbijn (1645) uit de verzameling SUERMONDT te Berlijn en den valkenjager en zijne vrouw (1643) in Grosvenor House te Londen.¹⁾ Dr. BODE evenwel, die het stuk sinds jaren nauwkeurig kent, schrijft mij dat het eene welgelukte imitatie is.

¹⁾ Deze beide laatste stukken, die mij vroeger (evenals EM. MICHEL blz. 246) op hunne donkere plaats aan den wand veel meer op FERD. BOL dan op REMBRANDT leken, heb ik sedert dien tijd van nabij en door A. HAUSER's zorgvuldige hand gereinigd weergezien. In dezen toestand was niet de minste twijfel aangaande de echtheid der alle beide voluit gemerkte stukken mogelijk.

Een levensgroot vrouweportret, zittend tot aan de knieën, door BODE als een echte REMBRANDT erkend, scheen mij, ook al weer onder de reserve van het glas er voor en van de ongunstige plaats tegenover de vensters, een goed werk van JACOB BACKER, terwijl een klein portretje van REMBRANDT's moeder in geen geval op originaliteit aanspraak kan maken.

8. DALKEITH PALACE BIJ EDINBURGH.

Deze verzameling wordt door WAAGEN (A. T. III 313 en IV 435) vermeld. Hij behandelt evenwel meer de Italiaansche dan de Hollandsche stukken. Van deze laatsten is sinds korten tijd de blz. 436 vermelde REMBRANDT: „Female portrait, taken in front and almost to the knees. Of marvellous power and transparency and careful finish” naar des Hertog van BUCCLEUGH's paleis te Londen (Montague House, Whitehall) overgebracht. Het is een dier zoogenoemde Joodsche bruidjes, beter gezegd Flora's, die REMBRANDT in de eerste jaren van zijn huwelijk herhaaldelijk schilderde. Een tweede exemplaar van dit stuk bevindt zich bij Sir EDMUND LECHMERE in The Rhydd¹⁾, een geheel soortgelijk ook in de Eremitage te St. Petersburg. De uitdrukking, teekening en modelleering zijn zeer fraai en frisch; van de kleuren ziet men weinig, hetgeen wellicht aan de dikke laag stof en roet ligt, die zoovele schilderijen in Engeland in hun werking benadeelt.

Van de thans nog aanwezige stukken noteerde ik het volgende:

1. JAN WIJCK, *drie groote stukken* met veldslagen, in de wijze van panorama's behandeld, voor dezen meester en voor de late periode, waarin hij werkte (± 1690—1700) zeer goed, vooral in de luchten.
2. Portret van *Willem II en zijne bruid*, levensgroote oude copie van VAN DIJCK's stuk in 't Amsterdamsche Rijksmuseum.
3. *Prins Maurits van Oranje*, levensgroot ovaal borstbeeld uit de school van MIEREVELD.
4. PH. WOUWERMAN, *groote hertejacht* uit zijn rijpen tijd, door WAAGEN met recht „a remarkable work” genoemd.
5. J. WIJNANTS, *landschap* in zijn gewone manier.
6. JAC. v. RUISDAEL, *groot boschlandschap* met koeien en figuren.
7. W. v. MIERIS, *een knitspeelster*, naast haar een klein hondje, zeer NETSCHER-achtig, gemerkt: W. v. MIERIS 1690.
8. ADR. v. D. VELDE, een laat, donker stuk met vee voor een hut.
9. THOM. WIJCK, een interieur zooals alle anderen.
10. G. DOU, kleine jongen in een geïmiteerde steenen omlijsting.

¹⁾ Dit is *niet* hetzelfde exemplaar, zooals MICHEL, Rembrandt blz. 559 aanneemt.

11. GER. TER BORCH, copie naar zijn bekend hoofdwerk in den Salon Carré van 't Louvre.
12. DIRK V. BERGEN, *veestuk* in de manier van ADR. V. D. VELDE.
13. A. PIJNACKER, een gewoon, maar zwak *landschap*.
14. CORN. POELENBURG, *Diana met hare nymphen*.
15. CORN. JANSSENS V. CEULEN, vrouweportret in zijn vroegen stijl, zooals men ze bijna alleen in Engeland ontmoet.
16. EGL. HENDRIK VAN DER NEER, een duplicaat van het stuk met spelende kinderen te Schwerin (Cat. Nr. 727), links gemerkt: EGLON VAN DER NEER.

9. NEWBATTLE ABBEY BIJ EDINBURGH.

Deze plaats, vlak naast het buiten van den Hertog van BUCCLEUGH liggende, werd niet door WAAGEN bezocht, doch er bestaat een grondig en lezenswaardig artikel van JOHN M. GRAY F. S. A. Scot., Curator Scottish National Portrait Gallery: Notes on the Art Treasures at Newbattle Abbey, Midlothian, verschenen in den Scottish Leader van 1887. Hierin worden o. a. de volgende Hollandsche doeken vermeld, die mij tusschen de meest zeer hoog hangende familieportretten ontgaan zijn:

1) Portret van Sir ROBERT KERR, eerste Earl of Ancrum, en sinds 1633 eigenaar van het slot; in 1653 gedurende zijn verbanning in Holland geschilderd door HERCULES SANDERS. Van dezen schilder berust het eenige mij bekende werk in ons Rijksmuseum (Cat. Nr. 1273). De mededeeling aldaar, dat zijne portretten in sonnetten bezongen zijn, berust op eene verwisseling met zijnen Oostfrieschen kunstbroeder A. SANDERS.

2) Portret van denzelfde in zijn sterfjaar 1654 door JAN LIEVENS, volgens GRAY gereproduceerd in de „Lothian Papers.”

De voorgestelde zond dit portret aan zijn zoon naar Schotland en schreef er de volgende, voor de kennis van LIEVENS' appreciatie, zijne relatiën tot den grooten Keurvorst en van zijn woonplaats gewichtige woorden bij: Though I be by God his mercy, alyve and in health, yet I grow very old, which showeth more in one year now than in thrie before, as you will see by the difference of my pictures, where of I have sent you one (dat door HERC. SANDERS), and hath another much older donne since, by a good maister, to bestow upon yow iff I haue my tonng to my end, otherwayes you may call for it *at this toun* (Amsterdam) *near the new markett*, out of the hands of Mr. LEVINUS, the Duke of Brandeburg's paynter. He duelt *at the signe of the fleur-de-luce* and yow may be sure of a good one. He is the better because he hath so high a conceitt of himself that he thinks here is none to be compaired with him in all Germany Holland, nor the rest of the 17 Provinces.”

3) Een „attractive and curious bust portrait” van den eersten Markies van Lothian door den bloemschilder (HERMAN) VERELST.

Aan deze familieportretten sluiten zich een half dozijn door den half Hollandschen half Engelschen PAUL VAN SOMEREN aan, die wat hun kunst betreft tusschen bleeke MOREELSE's en RAVESTEIJN's eenerzijds en de vroegere JANSSENS VAN CEULEN's anderzijds in staan. De namen der voorgestelde personen geeft GRAY t. a. p.

Een stillevenschilder, van wien te Newbattle Abbey meer stukken voorkomen, dan er elders in 't geheel genomen bekend zijn, is PIETER ROESTRATEN. Deze schoonzoon van FRANS HALS is door twee gemerkte stukken: een ontbijtje in den trant van HEDA in een particuliere verzameling te Berlijn en door een stilleven te Hampton Court in de literatuur vertegenwoordigd. Hier vond ik niet minder dan zes, deels duidelijk gemerkte, deels ook zonder onderzoek naar de handteekening onmiskenbaar echte stukken. Zij hebben het meeste overeenkomst met dat te Hampton Court en met een dat onlangs door Landesgerichtsrath PELTZER te Keulen van den kunsthandelaar SCHWARTZ te Weenen werd aangekocht. Een zilveren kan of beker, vaak met LUTMA-ornamenten voorzien, ook wel een in ivoor gesneden voorwerp, vormt zeer zorgvuldig uitgevoerd het middenpunt der compositie en concentreert het licht. De achtergrond is donker, de behandeling is min of meer glazig, zooals zoo vaak bij WILLEM VAN AELST. Een kolossaal stuk bij den Hertog van DEVONSHIRE te Chatsworth ($\pm 2 \times 1.50$ M.), hetwelk in denzelfden stijl behandeld en behalve met de handteekening nog met het jaartal 1678 voorzien is, stempelt deze werken tot voortbrengselen uit den lateren tijd des schilders, terwijl het Berlijnsche stuk dan waarschijnlijk in zijne nauwe aansluiting aan HEDA tot zijn vroege werken behoort. ROESTRATEN's verblijf in Londen, waarvan o. a. HOUBRAKEN gewaagt, verklaart de aanwezigheid der talrijke werken in Engeland. Ook WALPOLE vermeldt hem (II 125) en deelt een en ander over zijne werken en schilderwijze mee.

Een weinig minder zeldzaam dan ROESTRATEN is JAN STEEN's zwager JACQUES DE CLAEUW. BREDIUS telde in zijne „Meisterwerke des Rijksmuseums” slechts vier stillevens van hem op, te weten in de Musea te Amsterdam en Karlsruhe, bij Graaf MNISZECH te Parijs en bij Senator LAPORTE te Linden bij Hannover. Dit getal is evenwel te vermeerderen. Twee geheel met het Karlsruher stuk overeenkomende stillevens, beide met een geschilderd portret tusschen de overige voorwerpen, zag ik in de verzameling HÖCH te München (6 Juni 1893 wederom te Keulen verkocht; cat. n°. 131) en bij den kunsthandelaar CROISSET in den Haag. Eng aan het Amsterdamsche stuk zich aansluitend was dat, hetwelk in Maart 1892 als aanhangsel der veiling MESSCHERT VAN VOLLENHOVEN te Amsterdam verkocht

werd (jongmensch, die een stilleven afteekent). Op een aan J. D. DE HEEM toegeschreven vruchtenstuk in 't museum te Haarlem (Nr. 88 van den ouden, Nr. 99 van den nieuwen catalogus) ontcijferde KARL MADSEN omstreeks denzelfden tijd den naam van onzen meester, waarvan de beginletters tot een monogram van J. D. DE HEEM vervormd waren, terwijl over het overige het jaartal 1653 geplaatst was:

Korten tijd daarop vond ik dat op een stilleven in het Museum te Brussel (Cat. Nr. 288, een geschenk van den bekenden kunsthandelaar L. MANCINO) evenzoo geschied was. De stippeltjes in het monogram geven de lijnen aan, die waarschijnlijk verwijderd zijn; wat er nieuw bijgevoegd is, blijkt van zelf. Niet onmogelijk is 't evenwel dat de uitgang van den naam *aeuw* gespeld was, daar er tusschen den laatsten letter en de f plaats genoeg is:

Klaarblijkelijk is ook het stilleven met hetzelfde monogram, dat GRANBERG in de verzameling G. A. TAMM te Stockholm als een twijfelachtig stuk van een niet minder twijfelachtigen J. DE HEEM beschrijft (Nr. 249 van zijn bekend werk) van onzen schilder.

Aan deze tien stukken sluit zich het gemerkte stilleven te Newbattle Abbey als elfde aan. Het is evenals het Amsterdamsche stuk een vanitas, uit doods-hoofd, papieren, muziekinstrumenten etc. bestaande, tegen een donkeren achtergrond. De hooge plaats aan den muur maakte het mij moeilijk over de details te oordeelen. Van beneden gezien scheen het een goed bewaard, in een warmen bruinen toon, op verdienstelijke wijze geschilderd werk.

Een derde stillevenschilder, EDUARD COLLYER, is door een vervelende compositie van een ontbijttafel vertegenwoordigd. Even oninteressant is ook een dergelijk stuk met de mij onbekende naamteekening B FERRERS Pynx 1697.

Het interessantste stuk der verzameling was voor mij het levensgroote

borstbeeld van een Capucijner monnik, gemerkt L, dus een der vroegst bekende
1629,

en een der zeer weinige gedateerde werken van JAN LIEVENS, geheel in zijnen Leidschen, Rembrandtieken stijl, in een eentonigen bruin-grijzen toon gedaan, met sterke invloeden van REMBRANDT, ook in de penseelbehandeling bijv. der handen. Wij hebben hierboven reeds gezien, dat Lord ANCRUM, een der voorvaderen van den tegenwoordigen eigenaar van het goed een groote bewondering voor LIEVENS gevoelde. Misschien is dit werk ook door hem tijdens zijn gedwongen verblijf in Holland aangekocht. In mijn werk over HOUBRAKEN (blz. 140) heb ik ook het vermoeden uitgesproken, dat een door ORLERS vermeld stuk van LIEVENS, dat door den prins van Oranje aan den Engelschen gezant en door dezen aan KAREL I van Engeland ten geschenke gegeven was, met een schilderij van 't zelfde onderwerp, dat in 1639 in de collectie van dezen monarch op naam van REMBRANDT en als een present van Lord ANCRUM voorkomt, identiek zou kunnen wezen. Dit vermoeden wordt door de hierboven medegedeelde bijzonderheden ondersteund.

Een tweede studie, van een grijsaard van voren gezien met een roode muts en een witten baard, liet mij in twijfel of het een LIEVENS of een SAL. KONINCK was.

Onder de 16e eeuwse stukken bevinden zich een mansportret van ANT. MORO (Nr. 304) en een bijbelsch stuk met zes levensgrooten figuren van JAN VAN HEMESSEN. Iets later is de opwaarts ziende vrouw van CORNELIS CORNELISZ. VAN HAARLEM, denkelijk een stuk uit een grooter tafereel. Onder de portretten, een klein jongensportret van G. HONTHORST, denkelijk WILLEM III voorstellend, een MAURITS in zijn prachtharnas uit de school van MIEREVELD (levensgroot kniestuk), een levensgroot borstbeeld van FREDERIK HENDRIK van MIEREVELD of RAVESTEIJN; een dito van ERASMUS naar het bekende origineel van HOLBEIN (Nr. 218) en een tweede alleen het hoofd van denzelfden geleerde bevattend naar denzelfden schilder.

Van PH. WOUWERMAN vindt men hier een ietwat donker, maar anders zeer goed stuk met paarden uit zijn laten tijd. HUCHTENBURGH is door een ruitergevecht op een brug, KLAES MOLENAER door een dorpskermis, ABR. HONDIUS door een beerejacht vertegenwoordigd. Interessanter dan deze is evenwel een goed bewaard

wintertje van den monogrammist **AS** in wien BREDIUS den schilder ANTHONY VAN STRALEN of VERSTRALEN meent te herkennen¹⁾. Het is een meester uit den tijd en de richting van AVERCAMP; zijne figuurtjes zijn in den regel minder kleurrijk, doch fijner van teekening. Het museum te Christiania (Nr. 60, ALAERT HENDRICH DE VOSS genoemd), Landesgerichtsrath PELTZER te Keulen, en eenige andere particuliere verzamelingen bezitten de steeds op kleine schaal uitgevoerde werken

¹⁾ OBREEN's Archief VII 304¹⁾.

Oud-Holland, 1893.

van zijn hand. Ook ware het te onderzoeken of het winterlandschapje te Dresden, Nr. 1550 als „angeblich SIMON DE Vlieger” gecatalogiseerd en met een onduidelijk monogram voorzien niet van onzen meester zou kunnen zijn.

Als laatste der kleine curiositeiten, die wij hier in zoo groote getale hebben leeren kennen, zij een gemerkt binnenhuis met een biddend vrouwtje van JACOB VAN SPREEUWEN vermeld. Naast haar zit een klein kind, op een ton staat hun sober maal. De toetsen staan breed en „unvermittelt” naast elkaar; het geheel herinnert aan dergelijke voorstellingen van BREKELENKAM. Gemerkt:

J SPREU

10. GOSFORD HOUSE BIJ EDINBURGH.

Ook deze verzameling werd door WAAGEN bezocht (A. T. IV. 437), die ze evenwel nog in een oud en slecht verlicht huis zag. Thans is zij in een nieuw, ruim en helder verlicht paleis in Italiaanschen renaissance-stijl gehuisvest en zijn de meeste stukken goed te zien.

In de eerste plaats vorderen niet minder dan zes RUISDAEL's onze aandacht. Ik vermeld ze in de volgorde, waarin ook WAAGEN ze beschreef.

1. Klein vergezicht van de duinen over de vlakte, met een dorpskerk van den vorm van die van Noordwijk, rechts aan den horizon Haarlem. Fraaie, bewolkte lucht. Gemerkt rechts beneden.

2. Pendant. Het gezicht op Haarlem van de Overveensche duinen, aan wier voet de bleekerijen; ongeveer vierkant van vorm.

3. Duinlandschap bij winter van matigen omvang met kleine poppetjes van hem zelf. Een bijzonder donkere lucht. Rechts beneden gemerkt.

4. Ruïnes aan een kanaal of rivier, waarop visschers in bootjes, in een bosch. De werking van dit stuk berust hoofdzakelijk in het contrast tusschen de steenroode kleur der ruïnes en het groen der boomen. Figuren van hem zelf. Links beneden gemerkt.

5. Het pendant hiertoe, eveneens een boschlandschap aan 't water met (minder belangrijke) ruïnes, kende WAAGEN nog niet, evenmin als

6. Een dier zoogenaamde Noorsche watervallen in een heuvelachtige streek, in de verte een fraai door de zon verlichte kerk.

Na RUISDAEL HOBBEEMA. Ook van hem zag ik twee belangrijke landschappen. In de eerste plaats (ook reeds bij WAAGEN) een groot boschtafereel met verspreid staande boomen, waartusschen een weg, huizen enz. De stoffage bestaat uit een koe en twee menschen aan den oever van 't water. De voorgrond natuurlijk donker en tegen den door de zon beschenen middengrond afstekend.

Den tweeden HOBBEEMA zag ik in de woning van den Earl of WEMYSS te Londen 23 St. James's Place, waar hij tijdelijk bewaard werd. Het is een stuk in de hoogte; door dit bij HOBBEEMA ongewone formaat en door de geheele compositie aan den beroemden watermolen in 't Louvre herinnerend. In het bijzonder frappeerde mij de helderheid van de blauwe lucht.

Ook AELBERT CUYP zag ik eenmaal te Gosford House — vier koeien met een melkmeid aan den oever van een rivier — en eenmaal te Londen vertegenwoordigd. Dit laatste stuk is het importantste. Het is een kalme rivier, bij zonneschijn, met schepen bedekt, waarvan er rechts één een kanonschot afvuurt. Links aan de landingplaats met herberg en andere huizen, worden visschersbooten gelost en is een talrijke menigte verzameld. Het is voor mij een der aantrekkelijkste doeken van den meester in den stijl van het meesterwerk der collectie SIX, doch niet geheel zóó zonnig.

De overige landschapschilders zijn:

JAN VAN GOYEN, *riviergezicht* in de breedte, talrijke figuren in een pont en aan 't land. Zeer SALOMON RUISDAELachtig, maar de poppetjes typisch VAN GOYEN.

Dez. twee stukken met ommuurde steden aan 't water. Vrij goed, doch zoo „remarkable fine” als WAAGEN ze vond, kon ik ze niet apprecieeren.

A. VAN DER NEER, twee *maneschijntjes*. Deze hingen beide iets te hoog voor een nauwkeurige beschouwing. Van beneden gezien leken zij goede werken uit des meesters vroegen tijd.

ADR. VERBOOM, twee groote *landschappen*: kasteel tusschen boomen in 't water, beide somber van stemming. Van zeer talrijke stoffage voorzien door JOH. LINGELBACH ¹⁾.

K. DUJARDIN, *herders, die met hun vee door 't water trekken*.

ADR. V. D. VELDE, een beeldig klein stukje met *een schimmel en twee schapen bij een hek*. Een dier kleine vroege voorstellingen der Hollandsche weiden, zooals ze bijv. het Berlijnsch museum, de heer GUMPRECHT aldaar en de heer G. SALTING te Londen bezitten (gedateerd 1658).

Het pendant, *een koetje*, is minder fijn van toon.

N. BERGHEM, *pastorale*. Echt maar van weinig beteekenis.

(WAAGEN vermeldt het stuk zonder definitief oordeel van wege de plaatsing).

Een JAN VAN DER HEIJDE: *witte koe op den voorgrond*, rechts een stadsgezichtje met figuurtjes, wordt aan PAULUS POTTER, J. V. D. HEIJDE en ADR. V. D. VELDE

1) Het zij mij vergund, hier ter loops op te merken, dat het kapitale landschap in Lord NORTHBROOK's verzameling te Londen, dat daar A. VERBOOM heet, een bijzonder fraai werk van SIMON DE VLIET is. De treffende overeenkomst met het nieuw aangekochte, gemerkte stuk in 't museum Boymans te Rotterdam stelt dit buiten kijf.

toegeschreven. De eerste van deze drie kan evenwel moeilijk met den laatsten samengewerkt hebben. M. i. is het geheele stukje van J. v. D. HEIJDE alleen.

Een *jachtgezelschap* op een heuvel met vergezicht, waarvan de voornaamste personen een heer in 't lichtrood en een dame in 't blauw zijn, voorts talrijke paarden, en honden, half en half aan CUYP en WOUWERMAN herinnerend, werd door mij aan HENDR. MOMMERS toegeschreven. Thuis gekomen zie ik, dat WAAGEN reeds dezelfde conjectuur maakte en dat het in zijn tijd op naam van WOUWERMAN stond.

Verschillende groote stillevens en dierstukken van Vlaamsche en Hollandsche meesters versieren de zalen in Gosford House. Een er van met kippen geldt als HONDECOETER en is ook waarschijnlijk van hem. Het staat echter JACOMO VICTORS zeer nabij.

Onder de zeegezichten treffen wij een *kalme zee* met schepen bij den oever, van W. v. D. VELDE aan, die door het sujet en door de kleuren zeer aan zijnen tijdgenoot JOH. VAN DE CAPPELLE doet denken, benevens een tweede stukje: *schepen in den storm*. Een derde tafereel, waarop bij kalme zee een kanon afgeschoten wordt, bewijst met welk succes de Engelschman PETER MONAMY hem wist na te volgen.

Twee *zeegezichten* met de bekende zware wolkgevaarten van LUDOLF BAKHUIZEN zouden verder tot geene opmerkingen aanleiding geven, indien ze niet beide een monogram droegen, dat veel meer op BB dan op LB lijkt. Wie dit gebruikt kan hebben, is mij onbekend.

Blijven thans nog de figuurschilders te vermelden over. Van REMBRANDT is hier een levensgroot studie van een lezenden Capucijnermonnik uit zijn laatsten tijd (gedateerd 1660). Het licht valt bijna uitsluitend op den smallen rand van het papier in zijne handen, het overige is in den monotonen, grijs bruinen tint dier dagen geschilderd, die op de soortgelijke stukken met monniken in de National Gallery te Londen en bij den Consul WEBER te Hamburg gebruikt is. Ook op een zelfportret van 1661 te Rossie Priory (zie beneden) beheerschen deze kleuren het geheel. (BODE, Studien Nr. 259).

REMBRANDT's school is door FERDINAND BOL met een *rust op de vlucht naar Egypte* vertegenwoordigd, een groot stuk dat met de bekende compositie te Dresden gelijkenis heeft, echter kleurrijker is dan deze en minder landschap vertoont. De voornaamste karakteristieke tinten zijn het bruinroode, waarin het kindeke ingewikkeld is, en het bruingroene kleed van Maria. Jozef is bezig te eten, rechts ligt, evenals te Dresden, hun schamele bagage. Enkele trekken doen ook aan JOH. VICTORS denken.

Een *vader met zijn kind*, levensgroot zittend kniestuk zal wel een BARTH.

VAN DER HELST zijn, hoewel met de herinnering aan een dergelijk vrouweportret te Dresden de gedachte aan LUD. DE JONGH bij mij opkwam.

Eveneens het meest op V. D. HELST gelijkend is een levensgrootte Hollandsche *schutter* in rood, wit en blauwe kleuren, ten voeten uit, den beschouwer aankijkend en daarbij bezig zijn geweer te laden.

Een medicus met een oude vrouw is een copie naar G. DOU.

Een *Loth en zijne dochters*, een zwak product van den gelikten stijl van ADRIAEN VAN DER WERFF, is misschien door zijn broeder PIETER.

Van portretten van Nederlanders mogen hier geciteerd worden:

WILLEM III en MARIA, beide in klein formaat, borstbeelden in geschilderd steenen omlijstingen. De vorst zelf nog eens op een bruin paard, $\frac{1}{3}$ levensgroot, geharnast een slag commandeerend, achter hem een wapendrager.

ERASMUS, een der vele copiën naar 't bekende stuk van HOLBEIN.

RENATUS CARTESIUS, levensgroot borstbeeld, oude copie naar den FRANS HALS in 't Louvre of naar de gravure van SUYDERHOEFF.

Met enkele varia sluit ik deze aantekeningen:

Levensgrootte copie naar PAUL POTTER's stier, denkelijk uit 't begin dezer eeuw en dus in 't Louvre vervaardigd. Een pendant daartoe vertoont eenige levensgrootte koeien, een melkmeid en een toezienden boer, voorts schapen, geiten enz. Dit stuk is van hetzelfde palet als het pendant geschilderd, het vertoont dezelfde wijzigingen in de oorspronkelijke kleuren, heeft in de compositie hetzelfde gebrek van geen tweeden grond te hebben en vertoont hetzelfde vergezicht. De toestand van den verf wijst op \pm 100 à 60jarigen ouderdom.

JAC. JORDAENS, een goed exemplaar van „Zoo de ouden zongen, zoo pijpen de jongen.”

Levensgroot mansbuste in bruine baret met veer, ijzeren halskraag, handen op 't gevest van 't zwaard.

JACOB ontvangt den bloedigen rok van JOZEF (7 figuren) in een zeer een-tonig gedaan landschap. Behalve de fletse kleuren daarvan en van de gebouwen, vormen een licht blauw en een licht rood de eenige locale tinten.

Deze beide stukken zijn Hollandsch \pm 1650, zonder dat ik er iets naders van durf te zeggen.

Levensgroot vrouweportret tegen roodachtigen achtergrond; boven een deur hangend. Herinnerde mij, van beneden gezien het meest aan JACOB DELFF in zijn lateren stijl (\pm 1660).

II. HOPETOUN HOUSE BIJ EDINBURGH.

De eigenaar van dit prachtige en heerlijk gelegene landgoed, de MARQUESS OF HOPETOUN bevindt zich tegenwoordig in Australie. In zijne afwezigheid worden

herstellingen uitgevoerd en dientengevolge waren de schilderijen in één zaal afgenomen. Uit eene vergelijking met WAAGEN's mededeelingen (A. T. III 309) blijkt, dat dit toevallig de Hollandsche stukken waren. Het gelukte mij niet eene doove huishoudster, van mijn belang, om juist deze stukken te zien zooals zij waren, te overtuigen en ik moest vertrekken zonder ze te hebben aanschouwd.

Over de stukken, die ik bezichtigde, maakte ik de volgende aantekeningen.

De wanden van den trap zijn versierd met een dozijn stukken van PHIL. TIDEMAN, mythologische voorstellingen, zóó geheel in den stijl van zijn meester LAIRESSE, dat ik ze zonder de handteekening „TIDEMAN 1714" ongetwijfeld voor diens werk zou gehouden hebben. Het jaartal is in strijd met de documentarische opgave van zijn begrafenis op 15 Juni 1705 (O. H. IV. 141). Vermoedelijk heb ik dus een smalle 0 voor een 1 aangezien en luidt het 1704. De stichting van het paleis valt omstreeks dezen tijd. Ook de gewelven van den koepel boven de trap schenen mij van TIDEMAN's hand te zijn.

BODE (Studien blz. 92) vermeldt reeds in Hopetoun House den visschersknaap van FRANS HALS, door hem omstreeks 1630 gedateerd, een levensgroot borstbeeld in bruinachtig costuum en roode muts, fraai uitkomend tegen het blauw van de lucht. Het landschap herinnert meer nog aan dat van ADR. BROUWER dan aan dat van HALS' Hollandsche tijd- en stadgenooten v. GOYEN, MOLIJN enz.

Van SALOMON KONINCK is het levensgroot kniestuk eener oude dame en een leuningstoel afkomstig, blijkens het monogram S K.

1634

De opvatting komt overeen met de vroege, goede stukken van JACOB BACKER, zooals bijv. de regentessen van het Burgerweeshuis te Amsterdam uit hetzelfde jaar. Dit is, met een familiestuk met vier nagenoeg levensgroote personen in een landschap (gem. S. KONINCK 1656) bij Mevr. de Douair. COENEN VAN 'S GRAVESLOOT te Utrecht, het eenig mij bekende, zuiver als portret behandelde stuk van SAL. KONINCK.

Een copie naar de beroemde 83-jarige oude vrouw van REMBRANDT in de National Gallery werd in der tijd nog door WAAGEN als een duplicaat van REMBRANDT's hand beschouwd, hoewel hij erkende dat het was „neither of such fine body nor so broadly painted." De techniek en de toestand van het stuk laten heden ten dage geen twijfel over omtrent den lateren oorsprong.

12. BROOM HALL BIJ EDINBURGH¹⁾

Dit buiten, vlak tegenover Hopetoun House aan de andere zijde van den Firth of Forth gelegen, behoort aan den EARL of ELGIN, een afstammeling van

¹⁾ WAAGEN zag van deze collectie alleen een aantal Italiaansche stukken, die toen te Glasgow tentoongesteld waren (A. T. IV. 443), benevens een AD. ELSHEIMER en een „Meister der weiblichen Halbfiguren", toen nog afwisselend aan MABUSE en LUCAS DE HEERE toegeschreven.

den Lord ELGIN, die de beeldhouwwerken van het Parthenon naar Engeland bracht. Van Hollandsche familiebetrekkingen getuigen een aantal portretten, een vier- of vijftal dames, die waarschijnlijk terecht aan JOH. MIJTENS worden toegeschreven, een ander, waarin ik de hand van BARTH V. D. HELST meen te herkennen, een mans-kniestuk in den trant van NIC. ELIAS en VAN DER VOORT enz.

Onder de overige schilderijen trok in de eerste plaats een vrouweportret van REMBRANDT de aandacht. Het is een dier jonge vrouwen uit de jaren 1633—35, die vaak voor REMBRANDT's vrouw of dochter uitgegeven worden. Van deze laatste kan natuurlijk in dit tijdperk zijns levens nog geen sprake zijn en ook met zijne SASKIA ontdekt men slechts een oppervlakkige gelijkenis. Vooral de blik der oogen wijkt af.

Er valt een sterk licht op het hoofd, hetwelk door een sluier bedekt wordt. Een witte doek om den hals en een grijsachtig groen kleed zijn de voornaamste kleuren, die zich van den donkeren achtergrond „afheben”. Het stuk is op eikenhout geschilderd en ovaal van vorm. Misschien is het vroeg of laat afgesneden. De sterke verlichting van 't hoofd en de kleur van 't costuum herinnerden mij het meest aan een vrouweportret bij Graaf LUCKNER te Altfranken bij Dresden (1889 te Leipzig tentoongesteld), hetwelk omstreeks 1635/36 geschilderd werd. Dit stuk is misschien één of twee jaren vroeger.

Een wolfsjacht van SNIJDERS met een 12 à 15 levensgrooten honden en wolven, naast dit portret hangend, moge hier als een der fraaiste en importantste werken van dezen genialen schilder vermeld worden. Uit ieder dezer beesten spreekt karakter, hartstocht, bloeddorst, strijd en wraak.

Een CORN. DUSART van 1679, man op 't punt de benedenhelmt van zijn huisdeur te openen, behoort tot de vroegste en geheel in den geest van zijnen meester A. V. OSTADE gedachte werken dezes meesters.¹⁾ Een pendant, op naam van A. V. OSTADE scheen mij ook de overblijfselen van DUSART's naamteekening te dragen. Ook een stukje met zeven boeren in een herberg, 't welk aan A. V. OSTADE toegeschreven wordt, is geen volkomen zeker werk van zijne hand.

Een echt en fraai stukje is daarentegen de kleine marine van WILLEM VAN DE VELDE: stille zee met schepen en zonneschijn.

Een rondje, een liedjeszanger met een stuk of tien toehoorders, is een karakteristiek werk van den vruchtbaren, in zijne onderwerpen veelzijdigen, in zijne techniek tot vervelens toe eentonigen BENJAMIN CUYP.

¹⁾ Van hetzelfde jaar is ook een „Moeder met kind in een boerenhuis” in de Dresdener Galerie (Cat. Nr. 1535). De A. V. OSTADE van het geschenk MESSCHERT VAN VOLLENHOVEN, die valsch¹ A. V. OSTADE 1648 gemerkt is, draagt rechts op een stuk papier nog het datum 1678. Hoogstwaarschijnlijk is het een DUSART van dat jaar, toen hij achttien jaar oud was en zich in het atelier van zijn meester naar diens werken vormde.

Van twee VAN GOYEN's (pendanten) schijnt één een gezicht op Arnhem voor te stellen, de tweede, beter geconserveerde, een stadsgezicht, met een fraaie lucht. Gemerkt: v. GOYEN 1634.

Twee kleine landschapjes eindelijk, boschgezichtjes, in een bruinen toon met kleurige, doch onhandig gedane poppetjes, dragen het monogram A : W en zouden dus aan ANTH. WATERLOO kunnen toegeschreven worden, ware het niet dat men van dezen begaafden etser en teekenaar ook met het penseel iets beters verwachtte

13. DE VERZAMELING ARTHUR KAY TE GLASGOW.

Het eerste stuk dezer verzameling, waarop mijn blik viel was de David en Bathseba van A. DE GELDER uit de verzameling Bürger-Thoré, een van ouds beroemd werk, door HOUBRAKEN geprezen en voor ruim 100 jaren in de verzameling. VAN DER LINDEN VAN SLINGELANDT. Hollandsche belangstellenden herinneren zich misschien, dat het in 1867 door BÜRGER te Amsterdam tentoongesteld werd. Het is een der meeste Rembrandtieke werken des meesters, met warmere licht-effecten dan bijv. in zijn Juda en Thamar in den Haag, zijn atelier te Frankfort, of zijn „Oorkonde” te Dresden.

In zijn dining room heeft de heer KAY een serie stillevens der Hollandsche school, waarvan de voornaamsten zijn:

ABR. V. BEYEREN, een fraai *vischstuk*.

W. HEDA, een *ontbijtje*, misschien van zijn zoon GERRIT HEDA, op grond der gelijkenis met het nieuwe, gemerkte stuk in 's Rijksmuseum. Het trof wel toevallig, dat de heer KAY mij als voorwerp van vergelijking eene afbeelding uit den catalogus der veiling HÖCH te München (September 1892) voorlegde van een PIETER CLAESZ. (Cat. Nr. 39 met eene afbeelding), dien Dr. BREDIUS en ik onafhankelijk van elkander eveneens aan G. HEDA hadden toegeschreven. Ook een zoogenoemde JACOB VAN ES in 't museum te Antwerpen werd door ons beiden op den eersten blik als zoodanig herkend (Cat. 1891 Nr. 409).

W. HEDA, *ontbijttafel* in de breedte, meer waarschijnlijk een werk van PIETER CLAESZ., met wien de HEDA's nog steeds vaak verwisseld worden. Ook een HEDA der evengenoemde veiling HÖCH (Cat. Nr. 83 met afbeelding) was een karakteristiek werk van PIETER CLAESZ.

PIETER GALLIS. Van dezen Hoornschen stillevenschilder, over wien HOUBRAKEN (II 328) onze eenige bron is, zijn mij slechts twee gemerkte stukken bekend, het eene een guirlande van vruchten min of meer in den trant en in den toon van G. P. VERBRUGGEN bij den heer WATERMAN te Amsterdam, het andere van het jaar 1673, een stilleven met appels en andere vruchten, dat in den toon een

weinig aan RACHEL RUYSCH doet denken, bij den heer D. FRANKEN Dz. te Vésinet bij Parijs. Vroeger dan deze beide is het ontbijt van den heer KAY, hetwelk

Gallis. 1661

gemerkt is. Het bestaat uit een zilveren schotel met oesters, een rijnwijn glas op een bekerschroef, een vischton, een gordijn, maar als hoofdvoorwerp een blauwe Delftsche schotel. De kleur hiervan geeft het eigenaardige cachet aan 't stuk, evenals bij vele stillevens van KALFF, uit wiens school het is voortgekomen, het dichtst staande bij de weinige bekende werken van CHRISTIAEN STRIEP. De beschrijving van dit stuk evenals ongeveer de afmetingen komt overeen met een P. GALLIS, die den 6 Mei 1845 in een Amsterdamsche veiling voorkwam.

HERMAN STEENWIJK, *stilleven*: tafel met visschen, vogels, ooft en een pot in zijn gewone manier. Voluit gemerkt.

Verder noteerde ik:

P. DE HOOCH, *musicierend gezelschap* van drie personen in een kamer met links een venster, rechts gezicht door een openstaande deur. Een stuk uit den lateren tijd des meesters, dat door te scherpe reiniging al zijne aantrekkelijkheid verloren heeft.

In een *mansportret* naar rechts in een geschilderde steenen omlijsting in 't formaat van THOM. DE KEYSER, gemerkt Aet 27, 1632, meen ik het werk van G. DONCK te herkennen, vooral op grond van de overeenkomst met het stuk in de National Gallery.

Een *portret van koningin Henriette Maria van Engeland* is gemerkt: C. J. fecit 1632, de gewone handteekening der vroege werken van CORNELIS JANSSENS VAN CEULEN.

JACOB DUCK, *vier figuren in een binnenhuis*; op den voorgrond een vaandeldrager.

J. VERKOLJE 1684, *mansportret*.

ADR. V. OSTADE, *het geslachte varken*, 6 à 7 figuren in een binnenhuis, erg schetsachtig behandeld.

Manier van Q. BREKELENKAM, *de vischmarkt*; een niet onaardig stukje van een mij onbekend meester, die in sommige typen, bijv. de vischverkoopster, sterk aan BREKELENKAM doet denken.

Oud-Holland, 1893.

14. DE HEER ROBERT GUY TE POLLOKSHAWS BIJ GLASGOW.

Deze heer, die mij bij afwezigheid van den eigenaar met groote voorkomendheid de verzameling in Pollok House liet zien, bezit zelf behalve een aan VELAZQUEZ toegeschreven stuk en twee boerengezelschapjes uit de laat-Vlaamsche school (\pm 1690—1700) een interessant schilderij van CORNELIS POELENBURG, Maria Magdalena in een grot hare devotie verrichtend; links dragen een aantal kleine engeltjes een kruis door de lucht. Een schilderij van dit onderwerp komt o. a. in de veiling JOAN DE VRIES, 13 October 1738 te 's Gravenhage, Cat. Nr. 12, voor: „Een biddende Santin, met Engeltjes die het Kruys houden, door POELENBURG, hoog ruym 1 uoet. breed omtrent 9 duim f 30,0”.

15. POLLOK HOUSE BIJ GLASGOW.

De schilderijen in dit buiten bevonden zich ten tijde van WAAGEN (A. T. IV. 449) grootendeels op het landgoed Keir, hetwelk toen aan den vader van den tegenwoordigen eigenaar, aan Sir WILLIAM STIRLING, den schrijver der *Annals of Spanish Painters* toebehoorde. De voornaamste Hollanders zijn:

JAN STEEN, Christus bij Maria en Martha in een ruim vertrek met \pm 14 personen, grootendeels aan een tafel op den middengrond gezeten. Op den voorgrond een groot gordijn en een uitvoerig stilleven, rechts Martha bij den haard bezig, links een pomp, waarbij een jongen speelt. Tal van goede *détails*.

Dit stuk, (met het bekende merk voorzien,) herinnert aan de Bruiloft van Kana in de verzameling AREMBERG te Brussel (vgl. ook WAAGEN blz. 452) en aan de groote voorstelling van 't menschelijke leven in 't Mauritshuis, zonder evenwel deze meesterwerken geheel te evenaren. Toch is 't een zeer fraai stuk van den meester.

HENDRIK GOLTZIUS, Geloof, Hoop en Liefde. Drie paneeltjes met elk een vrouwelijke heilige in één lijst. Elk hunner in een omlijsting van barokornamenten. Hoewel ik des meesters monogram op deze drie stukjes niet kon ontdekken, scheen mij hunne toeschrijving aan den grooten graveur niet ongegrond.

GER. TER BORCH, zoogenoemd portret van CINQ MARS, klein stukje in ovaal. Over de voorgestelde persoon kan misschien wel, over de attributie aan TER BORCH m. i. geen redelijke twijfel bestaan.

IS. V. OSTADE, schimmel in een landschap, vastgehouden door een man. In dit stuk staat de schilder verbazend dicht bij PHILIPS WOUWERMAN in diens vroege werken, zooals bijv. het fraaie schimmeltje der veiling MESSCHERT VAN VOLLENHOVEN. Toch is er geen reden, de toewijzing aan IS. V. OSTADE te betwijfelen.

ADR. V. D. WERFF, een der talrijke exemplaren der boetvaardige Magdalena, door hem of onder zijn toezicht uitgevoerd.

WILLEM III, bevelvoerend in een veldslag, te paard in volle figuur. School van DIRK MAAS.

Portret van een meisje met witte schort, korfje aan den arm, kersen in de hand, op een zwart wit geruiten vloer. Dit portret herinnerde mij aan een dergelijk werk bij Mr. VERSCHOOR te 's Gravenhage, hetwelk in groote letters de handteekening I. VAN LOENEN fec. 1634 draagt. Meestal worden de werken van dezen verdienstelijken schilder aan JAC. GERRITZ CUYP, aan DIRK SANTVOORT en ook wel aan CORNELIS DE VOS toegeschreven.

Ten slotte zij hier er aan herinnerd, dat ook de bij WAAGEN vermelde schets van RUBENS (blz. 452 Nr. 3) en de JORDAENS: satyr bij den warm- en koudblazer (ibid. 457) tegenwoordig in Pollok House bewaard worden.

16. KEIR BIJ STIRLING.

De voornaamste bestanddeelen dezer collectie behooren tot de Spaansche school. Op speciaal Hollandsch terrein is de oogst gering:

PH. WOUWERMAN, landschap met ruines en een pikeur die een paard dresseert met toeschouwers enz. Een vrij goed, maar wat al te donker stuk.

J. BOTH, klein Italiaansch landschap.

CORNELIS JANSSENS VAN CEULEN, twee levensgrootte borstbeelden op naam van PIETER LELY, doch zeer licht herkenbare werken van JANSSENS.

ROELAND SAVERY, bloemstuk in een nis in den trant van AMBR. BOSSCHAERT; zeer karakteristiek, de handteekening en het jaartal half uitgewischt. Ook in een der zalen van het South Kensington Museum te Londen hangt verscholen tusschen moderne schilderijen een bloemstukje van dezen meester (gedat. 1621), wiens hoofdwerken op dit gebied, gelijk bekend, in de musea te Weenen en Utrecht bewaard worden.

CASP. NETSCHER, $\frac{1}{4}$ levensgrootte portretten van WILLEM III (staande in harnas) en van Koningin MARIA. Deze laatste komt nog eens voor als een levensgroot kniestuk zittend in een copie naar GODFR. KNELLER.

Als portretten van Nederlandsche vorsten en stadhouders mogen nog vermeld worden:

PHILIPS II en zijne eerste vrouw, levensgrootte kniestukken op naam van COELLO.

KAREL V, op hoogen leeftijd als 40ste hertog van Brabant, levensgrootte buste.

Dezelfde, levensgroot kniestuk door?

Een drietal portretten van Don JUAN D'AUSTRIA op verschillende leeftijd. Over dezen veldheer schreef Sir WILLIAM STIRLING eene monographie.

17. ROSSIE PRIORY BIJ DUNDEE.

WAAGEN (A. T. IV. 445) vermeldt slechts één Hollandsch werk in deze verzameling, REMBRANDTS zelfportret van het jaar 1661. Dit: REMBRANDT
f 1661

gemerkte doek is een middenstuk uit den laatsten tijd van den meester. Hij is iets meer dan levensgroot met een soort van doek of turban op 't hoofd, een bruin kleed en een stuk papier in de handen voorgesteld. Het licht valt voornamelijk op den turban, meer nog dan op het gelaat, de kleur is wat eentonig, de behandeling voor dit tijdperk vrij zorgvuldig, de uitdrukking van het gelaat ziekelijk. Er bestaat een vrij goede zwartekunstprent naar dit schilderij door CH. TURNER. Een copie van dit blad (niet eens van 't schilderij) zag ik onlangs (als quasi echt natuurlijk) bij een bekend kunsthandelaar te Londen. BODE vermeldt het stuk (Studien Nr. 259.)

De tweede REMBRANDT dezer verzameling is het portret van een dame van 40 à 50 jaar, levensgroot buste op paneel in zwart costuum met witten kraag en witte muts, waarschijnlijk oorspronkelijk vierkant van vorm, thans iokantig met aangezette hoeken, rechts voluit gemerkt: REMBRANDT. Door den overschilderden f 1636

achtergrond en het sterk schoongemaakte gezicht maakt dit stuk bij den eersten blik niet den indruk van een echt werk. Bij nader onderzoek herkent men evenwel den toets des meesters in die jaren. Ook de roode kleur van het gezicht komt zoo voor; meestal echter een paar jaar vroeger, zooals in de studiekoppen van een grijsaard te Cassel en Metz van 1632 en 1633. BODE maakt met recht op de groote overeenkomst in opvatting der persoonlijkheid van dit portret met de werken van MIEREVELD, RAVESTEYN en DE KEYSER opmerkzaam (BODE Nr. 260).

Een Minerva en Venus meen ik volgens de gelijkenis met de stukjes in Pollok House aan HENDRIK GOLTZIUS te mogen toeschrijven.

Van JOH. V. RAVESTEYN is hier eene mansbuste, ovaal uit een ander stuk uitgesneden en vierkant aangezet.

Een exemplaar van het bekende portret van JACOB CATS door MIEREVELD heet ANTONY MORO.

Een klein damesportretje, staande ten voeten uit met een moor en bloemen naast zich, is gemerkt R. DE LA HAYE 1684.

Voorts bevinden zich hier oude copien naar den JOHAN MAURITS van Brazilië door JAN DE BAEN in 't Mauritshuis en naar den GER. VOSSIUS door SANDRART in de Amsterdamsche Universiteit, met gelijktijdige inscriptie.

De overige werken — en daaronder zeer belangrijke — behooren tot de Spaansche en Italiaansche scholen. Ook is er een zeer fraai levensgroot kniestuk van een heer in 't zwart tegen donkere draperien en rechts met een gezicht op een fraai stuk avondlandschap door P. P. RUBENS.

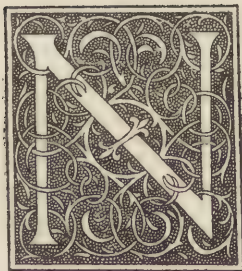

SIMON JACOBSZ. DE VLIIEGER

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK

A het opstel over dezen meester, dat in den negenden jaargang van dit Tijdschrift werd opgenomen, kwamen mij nog eenige documenten, hem betreffende, ter hand.

In de eerste plaats de inschrijving van zijn huwelijk, welke ik vond in het stadstrouwregister. Zij luidt:

„1627, Den 10^{en} Jan. ij soo sijn SIJMON JACOBSZ. DE „VLIIEGHER, jonckgesel inde Nieustraet, ende ANNA GERRIDTS „VAN WILLIGE, jongedochter op de Delffse vaert, getrout „ter presentie van alle de burgemeesteren”. De datum van zijn huwelijk wettigt het vermoeden dat hij in de eerste jaren der zeventiende eeuw geboren werd. Zijne vrouw was eene dochter van GERRIT OTTENS VAN WILLIGE en NEELTGE GERRITS VEENHUIJSEN. Haar vader was verwer in „De blauwe hant” op de Delftsche vaert, en reeds vóór den 10^{en} Nov. 1624 overleden, toen de notarissen J. VAN ALLER ANDRIESZ. en AERNOUT WAGENSVELT verklaarden dat zij ten huize zijner weduwe hadden zien hangen het portret van „Mr. NICOLAES VAN VEENHUIJSEN, effen ofte weijnich voor sijn vertrek naar Oost-Indië gemaakt.”¹⁾

¹⁾ Blijkens den Inventaris, door zijne weduwe ELISABETH DANIELSdr. den 27en Dec. 1624 bij de Weeskamer ingediend, was Mr. NICOLAES VAN VEENHUIJSEN chirurgijn op het schip „Het wapen van Rotterdam.”

Met het oog op hetgeen verder medegedeeld zal worden, stippen wij hier aan, dat NEELTJE GERRITS op den 28^{en} Oct. 1632 bij den notaris J. VAN ALLER ANDRIESZ. verklaarde „hare schulden over te dragen aen PHILIPS DE GRAEFF, „haren zwager” — deze was nl. gehuwd met CATHARINA GERRITS VAN WILLIGE. Onder die schulden was er ook een „aen SIJMON DE VIEGER, wonende binnen deser stede”, ten bedrage van 50 gld. 11 st. en 4 penn. Denzelfden dag gaf zij een lijst der meubelen, door PHILIPS DE GRAEFF, die de verwerij van haar had overgenomen, in Mei 1621 in haar huis gebracht, en op die lijst staan twee stranden en twee landschappen van DE VIEGER.

Op den 19^{en} Januari 1633 werd „SIJMON DE VIEGER schilder” met ARENT JACOBSS. schipper, door de Weesmeesters aangesteld tot voogd over het weeskind van WILLEM DIRKSZ KEIJSER, scheepstimmerman en ANNITGE THONISdr. ¹⁾

SIMON DE VIEGER was dus reeds zeven jaren getrouwd, toen hij — gelijk in het vermelde opstel werd medegedeeld — op 27 April 1634 met NEELTJE JACOBSE DE VIEGER, LIJSBETH en GEERTGE PIETERS, van LIJSBETH WOUTERS, weduwe van JACOB PIETERSE van de Zwet, zijn aandeel ontving der nalatenschap van JACOB PIETERSE. Spoedig verhuisde hij nu naar Delft, waar hij, gelijk bekend is, den 18^{en} October 1634 werd ingeschreven als lid van het St. Lucasgilde. Waarschijnlijk kwam hij echter nog meermalen te Rotterdam. Op 21 Febr. 1638 was hij — blijkens het protocol van den notaris A. KIEBOOM (D. V. p. 305) — getuige bij eene verklaring omtrent de deeling der erfenis van BAERTGE CORNELISdr., wede van eenen HUBRECHT PUNT.

In de *Rotterdamsche Historiebladen* werd medegedeeld de acte, waarbij aan SIJMON DE VIEGER een huis in de Schildersteeg, dat hij met schilderijen betalen zou, werd overgedragen op 30 Juli 1638. Hierbij werd in het reeds vermeld opstel in dit Tijdschrift de koopacte, dd. 14 Dec. 1637, gevoegd. Toen de laatste acte werd gepasseerd woonde hij nog te Delft, en blijkens de eerste was hij den 30^{en} Juli 1638 reeds te Amsterdam gevestigd. Hij verhuisde dus van de eene naar de andere stad in het eerste halfjaar van 1638. Te Amsterdam verkocht hij weder zijn huis te Rotterdam. De acte van overdracht ²⁾ luidt: „Den „17 Sept. 1644, SIJMON DE VIEGER, woonende tot Amsterdam, geeft aen JOOST „BARTHOLOMEUSZ, gifte ende eigendom van een hujs ende erve, staende ende „gelegen aende Noortsijde vande Schildersteeg binnen deser stede, belent ten „Oosten MAERTEN DU ROIJ ende ten Westen de wede van HENRICK CRIJNEN ³⁾.

¹⁾ Voogdijboek No. 4.

²⁾ Gifteboek, Reg. No. 29, p. 104.

³⁾ De schilder en kunstkooper HENDRIK CRIJNEN VOLMARIJN.

„Ende bekende vande coope ende overdracht deses voldaan ende betaelt te wesen „met de somme van 292 gld. 14 st. 4 penn. gereet ende noch met een custing- „rentebrief van tien hondert guld. op huijden verleden”. Aan den kant staat: „vercoft voor de 15^e Febr. 1644 om *f* 1292 — 14 — 4.”

Wij hebben reeds vroeger vermeld, dat men den meester te Rotterdam niet vergat, al had hij ruim tien jaren de stad verlaten. Immers de kerkmeesters der Gereformeerde Gemeente droegen hem het beschilderen der deuren van het orgel in de Grootte Kerk en eenige andere werkzaamheden op, waarvoor hem den 7^{en} Jan. 1645 2000 gld. werd betaald. Ja, hij leefde zóó in de herinnering zijner vroegere medeburgers, dat onder de boekschulden, behoorende tot den op 12 Maart 1648 ter Weeskamer overgeleverden Inventaris der weduwe van CRIJN HENDRICKSS VOLMARIJN, deze post voorkomt: „De suster van SIJMON DE Vlieger debet per reste van geleverde kaes 0 — 9 — 0.”

Hetzelfde was trouwens ook te Delft het geval. Uit den *Spectator* van 1870 weet men, dat de stadsregeering hem op den 2^{en} Dec. 1640 *f* 300 en op den 10^{en} Maart 1641 *f* 400 betaalde, op rekening „van de schilderijen bij hem te maken tot de tapisserien”. Dr. SOUTENDAM opperde het vermoeden, dat DE Vlieger de cartons maakte voor de tapijten, welke MAXIMILIAEN VAN DER GUCHT aan de stad leverde in 1641 en vervolgens.

In 1648 woonde SIMON DE Vlieger nog te Amsterdam en was hij niet voornemens die stad te verlaten, daar — gelijk reeds werd medegedeeld — de Thesauriers van Amsterdam op 4 Jan. 1648 met hem eene overeenkomst sloten tot levering van het glas in den zuidelijken gevel der Nieuwe Kerk voor *f* 6000 en *f* 250 extra, als het naar genoegen werd afgeleverd. Toch woonde hij reeds te Smal-Weesp, toen zijne dochter CORNELIA den 6^{en} Oct. 1651 in ondertrouw werd opgenomen met den schilder PAULUS VAN HILLEGART. Ja, onderstaande acte, uit het Transportregister der stad Weesp door den heer C. J. GONNET mij medegedeeld, leert dat hij op 23 Maart 1650 een huis aldaar kocht. Deze acte luidt:

Wij PIETER BOUWENS en BARENT PIETERS. schepenen in Weespercarspel oirconden ende kennen dat voor ons gecoomen is SIJMON DE Vlieger ende gelieden voor hem ende sijne nacomers wel ende deuchdelijc schuldich te weesen J(oncheer?) ARENT RAM woonende tot Amsterdam ende sijne nacomers de somme van een duysent vijff hondert ca. gl. tot XL grooten tstuck, Weesende custinghpenningen, spruijtende uijt de coop van een huis ende hoffstede gelegen aen de *Noortsijde van 't Smalle Weesp* volgens de opdracht op *huijden* daarvan gepasseert, die hij belooffde op te brengen over ses maenden metten interest van dien tegens vijff ten hondert in 't jaer, sonder langer uijtstell, dilajj ofte vertreck als custingrecht is, Ten waere Vlieger de voors. RAM de tijt langer gelieffde te prolongeeren en anders niet. Hier vooren verbindende de voors. huijsinge ende hoffstede onder 't verbant van allen rechteren ende Rechten. Des 't oorconde onse zegelen hier onder uijtgehangen Weesp den XXIII Martij 1650.

Een der belangrijkste punten in de levensgeschiedenis van SIMON DE Vlieger is zeker wel de datum van zijn overlijden. In het vorige opstel over hem deelde ik eene acte mede, volgens welke hij vóór den 27^{en} April 1653 moest gestorven zijn. Die acte vond weinig geloof. Het jaartal 1654 op zijne schilderij in het Museum te Schwerin werd voldoende bewijs geacht voor de onjuistheid van die acte. Ik kon slechts verzekeren, dat deze nauwkeurig was weergegeven, en dat aan een schrijffout van den klerk niet gedacht kon worden, omdat het stuk staat in een bundel actes van 1653. Toch aarzelde ik zelf, op haar gezag alleen het tijdstip van DE Vlieger's dood zóó vroeg te stellen. Maar ik vond wederom stukken, welke vóór de nauwkeurigheid van die acte pleiten. En nu durfde ik zelfs, wetende dat de doodregisters der gemeente Weesp niet zoover terugreiken, de heeren J. J. KUNEMAN, Gemeente-Secretaris, en VAN DER MUELEN, kerkmeester der Hervormde kerk, te Weesp, lastig vallen met de vraag of er geen administratieve boeken der kerk waren, die eenig licht over deze quaestie konden verschaffen. En de heer VAN DER MUELEN zag het „*Kerkboek, ontfangh*, 1640—1704” na, en vond daarin de aantekening zijner begrafenis:

„Anno 1653, 13 maert. De kerck credit van dese naervolgende dootschulden:
„Van SIJMON DE Vlieger f 13 — 18.”

Is hiermede de dag van des kunstenaars overlijden niet bekend — men weet nu, dat die stellig in 1653, en in de eerste helft der maand Maart van dit jaar valt. Ook te Rotterdam wordt van zijn overlijden melding gemaakt. Wel is waar, eerst op den 9^{en} Dec. 1654, maar 't gold ook slechts de benoeming van een voogd in zijne plaats, en met zulke benoemingen maakte men geen spoed. Op gemelden datum staat in het Voogdijboek genoteerd: „JASPER Crijnen varende man is in de plaetse van SIMON DE Vlieger *sa. ged.* gesurrogeert als medevoocht nevens AERT CORNELISSE sackedraeger.”

Tegen officiële stukken kunnen jaartallen van schilderijen niet opwegen; hoe dikwijls zijn deze later aangebracht! Een dergelijk officieel stuk is nog de volgende acte, merkwaardig ook omdat zij ons de naaste familie van den meester kennen doet en verband houdt met de boedelscheiding van 1634.

„Den 17^e Junij 1655, ¹⁾ PHILIPS DE GRAEF ²⁾ verwer alhier bij de EE. Heeren Weesmeesters der stede Weesp gestelde voocht over de naergelatene weeskinderen van SIJMON DE Vlieger schilder, overleeden tot Weesp voors(egd) ende widens als autorisatie hebbende vande Heeren Weesmeesters voornoemt, sijnde de acte van voochdijne in date den XIe September 1654 & de autorisatie gedateert den 23^e Junij 1653, voor d'eene helft; mitsgs. AERT CORNELISSE als vader ende voocht (neffens JASPER Crijnen) van sijne kinderen geprocureerd bij GERTRUIJD

1) Gifteboeken, Reg. No. 35.

2) Dezen leerden wij reeds kennen, als een zwager der moeder van DE Vlieger's vrouw.

PIETERSdr.¹⁾ za. ged., hebbende tot deze speciale acte van autorisatie vande EE. Heeren Schout, Burgemrs & Schepenen deser stadt in dato den 16^e Junij 1655, voor een vierde part, ende ELISABETH PIETERSdr. huijsvr. van JASPER CRIJNEN, hebbende tot desen speciale last & procuratie vande selven haren man, gepasseert voor ARNOLT HOFLANT Nots. & sekere getuijgen alhier op den XXe meije 1655 voor het resterend vierde part, erfgen. van AEEFFE SIJMONSdr. lest wede van PIETER JACOB SZ. za. ged., sijnde ons schepenen de voors. acte van voochdij, autorisatie & procuratie verthoont & gebleecken, geven in die qualité aen JAN SIJMONSZ VAN TROMP gifte & eigendom van een huijs & erve staende & gelegen aende Oostsijde vande Nieupoort (of Oppert) alhier, belent ten noorden de huijsinge van ARIJE DIRCXS. schoolmr. & ten zijden de Watersteech, streckende voor vande straet tot achter inde Rotte, gereg op no 205" enz.... „Ende bekenden sijl. comparanten vande coope, cessie & overdrachte deses ten vollen voldaan & betaelt te wesen met een somme van seshienhondert glds in gereede gelde ontfangen.”

De Weesmeesters van Weesp hadden dus PHILIPS DE GRAEFF, lakenverwer te Rotterdam, aangehuwde oom van SIMON DE Vlieger's vrouw, aangesteld als voogd over zijne kinderen. Waarschijnlijk werd hij eerst anderhalf jaar na den dood van DE Vlieger aangesteld, omdat de vroeger benoemde voogden, te Weesp woonachtig, deze zaak, welke te Rotterdam moest geregeld worden, niet voldoende konden waarnemen, al waren zij hiertoe reeds den 23^{en} Juni 1653 geauthoriseerd. PHILIPS DE GRAEFF stierf in Januari 1656, en terwijl zijne weduwe, CATHARINA GERRITS, den inventaris van hun inboedel eerst in 1660 bij de Weeskamer indiende, welke hem den 25^{en} Maart goedkeurde²⁾, deed zij reeds den 5^{en} December 1658 aan de weeskamer te Weesp rekening van de administratie die „haere man in sijn leven heeft gehadt over de kinderen van SIJMON DE „Vlieger za. soo van haar ontfanck als uijtgifte tot dato toe.” De weesmeesters „bevonden haer uijtgifte meerder dan den ontfanck te bedragen de somme van „een ende vijftich car. guldens veerthien sts., die haer wederom sullen moeten „werden gerestitueert. Actum voor alle de Weesmrn, Pres^t Juffr. CORNELIA DE „Vlieger. Dato uts. Ter Ord^{tie} van Weesmeestern, LOUFF 1658.”

Deze acte werd mij medegedeeld door den heer C. J. GONNET, Rijksarchivaris van Noord-Holland, die zoo goed was om op mijn verzoek de onder zijne bewaring geplaatste registers der Weeskamer van Weesp na te zien. Behalve deze acte vond hij ook nog de volgende in het Register van de Rekeningen der Voogden van de Weeskinderen.

Op huijden den 4 December 1658 heeft den E. JASPER GERRITSS. SETH als administrateur van den boedel van SIJMON DE Vlieger za. sijn Reekeninge gedaen van den voors. boedel, bedragende in alles een duysent acht hondert een en tachtich ca. gulden twaelf sts.

¹⁾ GEERTRUIJT PIETERS en LIJSBETH PIETERS komen nevens SIJMON en NEELTGE JACOBSE DE Vlieger in de acte van 27 Apr. 1634 voor als erfgenamen van JACOB PIETERSZ., den vader des schilders. GEERTRUIJT stierf in 1650, daar den 25^{en} Juni van dat jaar JASPAR CRIJNEN, schipper, en FRANS WILLEMSZ, timmerman, tot voogden werden benoemd over de kinderen, welke zij had achtergelaten. Haar man heet in deze voogdij-acte schipper.

²⁾ Inventarissen ter Weeskamer van Rotterdam, D. 86.

acht penn. geprocedeert vande vercoopinge van 't huijs en inboel; daer tegens wederom betaelt volgens Reeckeninge bij hem gedaen de somme van een Duijsent acht hondert ses-tien gl. drie sts. ses penn. Sulcx dat hij schuldich blijft de somme van vijff en 'tsestich gulden negen sts. twee penn., welcke voors. somme hij op huijden aen Weesmeesteren heeft betaelt, enz.

Ter Ordte van deselve LOUFF 1658.

Competeert noch de kinderen een besegeltheijt houdende op 't huijs van SANDER GREIJ, staende tot Rotterdam, van een duijsent ca. gls. waervan jaerl. interest wert betaelt tegens vijff gl. ten hondert in 't jaer, verschijnt jaerl. op den 1e Meije.

Het huis, in deze acte vermeld, is hetgeen door SIMON DE VLIAGER in 1650 te Weesp werd gekocht. Bovendien kwam, blijkens deze akte, aan zijne kinderen nog een hypotheek op een huis te Rotterdam, misschien tengevolge van eene erfenis. Ook blijkt dat de Weeskamer te Weesp het noodig had geoordeeld-over den boedel een administrateur aan te stellen, en was als zoodanig gekozen een burgemeester der stad. Dit blijkt uit de volgende aantekening der Weesmeesters op de acte der wede van PH. DE GRAEFF:

Den 21 December (1658) aen den E. JASPER SETH Burgermr betaelt voor Reecke vanden Officier VAN EIJK over schouboeten de somme van *f* 3.—6.

Den 22 Febr. 1659 aenden Secrts betaelt voor 't schrijven van een brieff en driemael post van Rotterdam betaelt 't samen *f* 1—4.

Op huijden den 8en Junij 1663 hebben HENDRICK ROSSEN als getrouwt hebbende CORNELIA DE VLIAGER ende JASPER CRIJNE, veerschipper van Rotterdam op den Bosch, als Oom en Voocht over de minderjarige kinderen vanden selfden DE VLIAGER, gelicht een kustinghbrieff staende op seeckere huijsjes tot Rotterdam, mitsgaders noch enige andere brieven, alsmede noch aen gelt de somme van *f* 60—16.

Uit de laatste acte blijkt, dat CORNELIA, dochter van SIMON DE VLIAGER, die op den 6^{en} Oct. 1651 was gehuwd met den schilder PAULUS VAN HILLEGAERT, na diens dood hertrouwde met HENDRICK ROSSEN¹⁾, en dat JASPER CRIJNE, die, zooals wij gezien hebben, was gehuwd met LIJSBETH PIETERS, na den dood van PHILIPS DE GRAEFF te Rotterdam optrad als voogd over de minderjarige kinderen van SIMON DE VLIAGER.

Ten slotte nog eene herinnering aan den loopbaan van SIMON DE VLIAGER als kunstenaar uit de Inventarisboeken te Rotterdam.

Op een inventaris van een aan schilderijen rijken inboedel, welke op den 23^{en} Oct. 1632 beschreven werd, staan de volgende stukken van den jeugdigen meester: „Een strandgen, Twee lantschappen, Een lantschapge, en Een groote

¹⁾ De archivaris van Amsterdam, Mr. W. R. VEDER, berichtte mij, dat dit huwelijk niet vermeld staat in de trouwregisters van Amsterdam. Het moet dus elders zijn gesloten.

clippige strangd met een vergulde lijst." Op den 12 Jan. 1634 werd de inboedel van den schilder CORNELIS VAN NERVEN geïnventariseerd en werd door hem zelf ingekocht „Een scheepge wit & swart van SIMON DE V Lieger" voor 2 gld. 10 st. De inventaris van den schilder en kunsthandelaar CRIJN HENDRICKSZ VOLMARIJN, den 12^{en} Maart 1648 ingeleverd door diens weduwe, vermeldt drie schilderijen van SIMON DE V Lieger. De architect en schilder JACOB LOIJS bezat, blijkens zijn inventaris, „Drie grauwe seetges van SIMON DE V Lieger". De weduwe van JACOB VAN VREDENBURGH bezat, blijkens den inventaris gemaakt op 12 Febr. 1689, na den dood van haar man: „Het oude Hooft van Rotterdam van SIJMON DE „V Lieger, en Het nieuwe Hooft van Rotterdam met hol water van deselve". De schilder FRANCOIS VERWILT liet blijkens den inventaris dd. 6 Oct. 1691 na: Een landschap door DE V Lieger, en: Scheepges door DE V Lieger. In den Inventaris van Mr. SAMUEL BEIJER, gewezen Pensionaris van Rotterdam, dd. 15 Nov. 1696, staat: „Een stil watertge van DE V Lieger. Bekend is (*Oud-Holland*, 1892) hoe rijk de inventaris van den grooten zeeschilder JAN VAN DE CAPELLE, 1680, was aan werken van DE V Lieger.

SIMON DE V Lieger is een van de weinige Hollandsche schilders, wier dood door de dichters niet onopgemerkt voorbijgegaan is. Immers van FRÉDERIK VERLOO vinden we in den zeldzamen dichtbundel „d'Amstelsche Zang-godin" van 1660 een:

Grafschrift op 't graf van den deftigen en konstrijcken schilder

SIJMON DE V Lieger.

Hier rust DE V Lieger, die wel eer door zijn penzeelen,
Bevocht met dierbaar slijk door geest en hand gevoert,
Als Phoenix, t'zijner tijd, op doeken en paneelen
De nijdt, met eël gezwier de lippen heeft gesnoert.
Deez tomb houd wel zijn lijk maar niet zijn lof gesloten,
Die op de tongen zweeft van al de konstgenoten.

ORANJES BRIEFWISSELING

MET

JACOB VAN WESENBEKE

EN ANDERE GEHEIME AGENTEN IN DE NEDERLANDEN

1570—1573

VOOR HET EERST VOLLEDIG UITGEGEVEN DOOR

J. F. VAN SOMEREN

VII.

XLIX.

Missive van den Prins van Oranje aan den Magistraat der stad [oningeruuld], houdende uitnoodiging om deze plaats over te geven aan N. N. commissaris van den Prins.²⁾ — Gelijktijdig afschrift van [Wesenbeke?] onget. Brit. Mus Cotton Mss. Galba C. IV, 114.

1570, 24 November.

ERSAME, discrete, lieve besondere, Alsoe wy nyet en twyfelen ulieder indachtich genoech te zijn met wat sunderlinge naersticheyt ende getrouwicheyt wy van allen tyden gearbeyt hebben volgens die bevelen ende commissien ons by de Co. Mat van Hispanien gegeven ommè die Nederlanden ende besondere die provintien die tot onsen governemente stonden, in heuren ouden liberteyten, vryheden ende privilegien te houden opdat zy daerdoer altyt des te meer mochten voortgaen in alsulcken voirspoet, geluck ende overvloedicheyt des schoonen rijckdoms

²⁾ Dit en het volgende stuk behooren zeker tot de „commissions” en „blancs signetz”, waarvan in 's Prinsen brief van 23 November wordt gesproken.

als die hier voertyden geweest zijn, en oyck des te beter in goede rust ende vrede mochte blyven, soe vinden wy onnodich ulieden daeraff hier breeder verhael te doen, aengesien ulieden altzelve nu des te meer bekendt moet wesen door de experientie die ghylieden (tot onsen grooten leetwesen) hebt van allen den nyeuwigheden (te voren noynt [*sic*] gehooft) zedert vier jaeren herwaerts by den Hertoghe van Alva ende allen synen vremden aenhanck, versmaders ende verstoorders van allen goddelycken ende weerlycken ordinantien ende politien bygebracht ende in allen rigeure voortgesteld. Om int welcke te versien ende die gantsche ende geheele verderffnisse der voirss. Nederlanden te verhoeden, hadden wy ons met eenige onse vrienden ende verwanten over twee jaeren in wapenen gestelt, verhopende alzoë met hulpe ende genade Gods die voirss. Nederlanden met allen den ingesetenen van dien te verlossen uuyten bloedigen ende tyrannigen handen des voirss. Hertoghe van Alva. Tot welcken onsen goeden voirnemen wy des te beter verhoopt hadden te commen indien die ingesetenen derselver ons daertoe die hulpe ende bystandt gedaen hadden, als tot henne eygene welvaart wel behooryck was. Desnyettemin aensiende die benautheden, verdruckingen ende geweldendagelijcx lancx zoë meer vermeerderen doer allerhande nyuwe inventien van schattingen, edicten, placcaten ende anderssints, soe en kunnen wy nyet gelaten des beweecht te wordden met een hertelyck medelyden zulcx dat wy andermael bereet zijn tuwer verlossinge (als een lidtmaat derselver Nederlanden) lijff, goet ende alles wy vermoegen te wagen ende by te setten, om ulieden ouden staete, goederen ende welvaren te restitueren ende te doen genyeten van uwen ouden vryheden ende privilegien metter vryheyte uwer conscientie ende den rechten worde ende dienste Gods indien ghylieden metterdaet onder onse bescherminghe uwe hulp daertoe bethoonen wilt by overgevinge uwer stede in handen van N. N. dien wy expresselijck daertoe gecommitteert tegenwoordich by u seynde.

Begheren derhalven ghylieden hem uwe stadt openende, van onsen wegen tot des Co. Mat dienste ontfanckt ende toelaet, hem gehoor ende gheloove gheeft in tgene hy ulieden van onsen wegen seggen sal, volgende die instructie die hy van ons heeft. In welcken gev[alle] wy ulieden beloven te doen ende laeten genieten die waracht[ige] Christelycke religie ende het exercitie derzelve, midts-gaders ulieden te restitueren ende te doen restitueren in allen uwen oude vryheden, liberteyten ende privilegien, ende den overtreders derzelve anderen ten exemple te doen straffen. Waertoe wy ulieden ende uwe stadt in corten dagen met onsen persoone ende met alle onse macht te water ende te lande, met schepen van oorloge ende andere heircracht sullen ter hulpe commen, bystaen ende bescher[men] tegen alle geweld des voirsz. Hertoghe van Alva ende zynen aenhanck, om ulieden van allen overlast te bevryen, oyck uwe goetwillicheyte [met?] anderen vryheden daer het

mogelijck zijn sal te verghoeden, wel verstaende indien ghylieden dese reys zulcx versuympt ende weygert (des wy nyet en verhopē) willen wy onbeschadicht gehouden worden van de laste, schade, ende verdriete dat u overcommen mochte.

Eersame, discrete, lieve, besondere, onse Heere Godt sy met u.
Geschreven tot Dillenberch opten XXiiij^{en} dach Novembris 1570.

L.

Commissiebrief van den Prins van Oranje voor N. N., inhoudende machtiging om de stad van N. namens hem en ten dienste van den Koning van Spanje in bezit te nemen. — Hs. van dezelfde hand als voorg. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 113.

1570, 24 November.

WILHELM by den gratien Goids Prince van Oraengien, Grave van Nassau, van Catzenellenbogen, van Vianden, van Dietz etc. Heere ende Baroen van Breda, van Diest, van Grimbergen etc. Borchgrave van Antwerpen ende van Besancon, Stadthouder-generael van de Co. Mat over Hollandt, Zeeland, Vrieslandt ende Utrecht, Allen denghenen die dese jegenwoerdige zullen zyen saluyt. Alsoe eenen yegelycken kennelick ende openbaer genoech is met wat vlyt, arbeyt, getrouwic[heyt] ende grote periculen wy binnen drye jaeren herwaerts sonder uphouden alle mid-delen gesocht ende te wercke gestelt hebben die wy nut ende bequaem hebben gevonden tot voorderinge van de eere ende glorie Godts in den Nederlanden ende verlossinge van de slavernye ende tyrannie daer die goede ingesetenen derselver landen jegenwoerdelick inne zijn, tot welcken onsen goeden voornemen wy met Gods hulpe wel verhoopt hadden te geraecken indien de voors. ingesetenen ons daertoe hadden willen behulpich zijn, soo etlycke ons die vertroostinge gedaen hadden en sijn wy nochtans daerdeur nyet verflauwt van den goeden yver en genegentheyt die wy tot den landen voors. ende den ingesetenen derzelver altydt hebben gedrag[en], maer wel bereedt hennlieden met lyff, goet ende wat wyders in onsen vermogen is behulpich te zijn indien deselve ons daertoe bystaen willen by overgevinge hender sted[en]. Waertoe als wy onder anderen geïnformeert sijn van der goede affectie die de goede ingesetenen van N. tot tgene voers. is ende ten dienste van de Co. Mat dragende zijn, ons insgelijcx betrouwende op de nersticheyt ende getrouwicheyt van N., hebben wy denselven gegeven macht autoriteyt ende bevel, hem stellende ende committerende by desen om met falsulcken hoop volcx, als hem goet duncken sal te gaen nae die voors. stadt N. ende die daarmede by alle wegen ende middelen hem mogelick van onsen wegen ende tot

dienste van de Co. Mat^e inne te nemen, omme die alsoe innegenomen hebbende met allen de borgers ende inwoonders te stellen, te houden ende te maintaineren in henren ouder vryheden ende privilegien, wel verstaende dat die voors. N. ende dieghene met hem zijn sullen, denselven borgeren oft ingesetenen gheen hinder, letzel gewalt oft overlast en sullen mogen doen, maer hen behoeden ende beschermen voer alle overlast des Hertoghe van Alva ende zijns anhanx ende van allen anderen die dese saecke souden contrarie moghen zijn. Ende sal hem wyders up alles reguleren volgens de instructie die hy daerup van ons heeft. Gevende hem daerenboven tot dien eynde macht, autoriteyt ende bevel omme te lichten alsulcken hoop knechten als hem goetduncken sal. Biddende daeromme eenen ygelycken hem hyerinne alle hulpe ende bystandt te doene, des te oirconden hebben wy dese met onsen naeme onderteekent ende ons secreteet zegel daer beneffens doen drucken. Gegeven upt slodt te Dillenberch opten XXiiij^{en} dach van Novembris int jaer ons Heren XVe tseventich.

Ondergeteekent

GUILLAUME DE NASSAU.

LI.

„Instructie van wegen mijns Heeren des Princen van Oraengien Grave van Nassau ende volgens die welckē N. N. schuldich zal zijn hem te reguleren indien God hem die genade gheeft dat hy die stadt N. inneneemt.” — Hs. met bovenst. opschrift, van dezelfde hand als voorg. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 115.

1570, 24 November.

1. Ierstelijck zal die voirs. N. N. naer luyt zijnder commissien metten hulpen Gods zijn uuyterste beste doen om die voirs. stadt N. inne te becommen ende daerinne zijnde, allen ende iegelycken den ingesetenen derzelve te verlossen van de slavernye ende tyrannie daer zy jegenwoerdelijck inne zijn om die wederom te brengen ende te restitueren tot heuren ouden vryheden, rechten ende prevelegien ende onder die gehoorsaemheyte ende ten dienste van de Co. Mat^e van Hijspanie.
2. Item zal hy van stonden ane met alle neersticheyt die handt daeraen houden opdat het woort Gods aldaer vercondicht ende gepredijckt worde, mits oyck toelatende het exercitie van de religie denzelve worde Gods conform indien die ingesetenen voirs. oft eenige van dyen tzelve begheren, sonder nochtans te gedoogen dat die van der Roomsche kercke eenich overlast gedaen worde oft oyck dat zy belet worden int exercitie van hender

religie, ter tijt ende wylen wy anders daerop zullen geordonneert hebben oft dat die nootwendicheyt ende snellicheyt anders mochte voirderen, naer advis des Gouverneurs ende den rechten aldaer. Doende die voirs. N. midlertijt zijn debvoir opdat alle die voirs. ingesetenen tsaemen in goede ruste ende vrede leven zoe nae als mogelijkck wordt, nyet lydende eenighe heymelycke vergaderinghe tzy by dage of nachte te geschieden.

3. Ten welcken fyne hy van stonden ane sal doen vergaderen die van der weth ende raet aldaer, henn te kennen ghevende tot welcken eynde hy aldaer van onsen wegen gecommen is ende dyen volgens met die van de weth ende raet voirs. tsamen adviseren al tgene zy tot ruste, welvaert ende versekerheyt der voirs. steden sullen bevinden te behooren, makende tot dyen fine alsulcken edicten ende ordonnantien als daertoe noodich sullen sijn, doende dezelve ordonnantien wel scherpelijck onderhouden by exercitien van den penen daerinne verhaelt.
4. Sal neerstelijck toezien dat by zyne crijchsluyden goede scherpe wacht ende wake gehouden worde, opdat hy van den vyanden nyet verrascht en worde of dat by den ingesetenen selffs geene oproericheyt en geschiede.
5. Hy sal oyck van stonden aene ende alle daghe met eenighe hen des verstaende besichtigen ende doen besichtigen alomme naer die sterckte van der voirs. stadt ende met allen vlijt ende neersichicheyt die verstercken ende daeraene doen bouwen altgene dat tot versekerheyt derselver wert dienende, waertoe hy die ingesetenen ende die landtsluyden daeromtrent opvoirderen zal.
6. Aengaende denghenen die ter cause van religie, confederatie van edeluyden, presentatie van de requeste hier voortyden in den Nederlanden geschiet oft om eenighe sake daervan dependerende uuyt de stadt mogen getochen oft oyck gebannen sijn, sal hy laeten wederomme comen, stellende diezelve in alle heure goeden, actien ende gerechticheyt, hoewel henlieden dieselve mochte genomen ende geconfisqueert ende aen anderen gevalveert sijn.
7. Hy sal gheenssins gedoogen dat by syne soldaten eenige schade oft overlast gedaen wordde eenigen van den ingesetenen voirs., tzy van deene oft dandere religie, oft dat zy tzy int innemen der voirs. stede oft daernae van den soldaten voirs. souden geplundert oft berooft wordden ende willen wy sulcken overtreders aen den lyve gestraft te worden, waervan N. zyne soldaten goede contschap sal doen hebben.
8. Ende opdien hy te beter onse goede meyninghe mach volbrenghe, sal hy allen dienghenen die in der voirs. stadt in weth oft raet sitten oft eenige andere staten oft officien aldaer hebben, daerinne continueeren indien hy

deselve tot deser saken gunstich ende toegedaen vijndt, oft anderszins diezelve affsetten ende andere in heure plaetse stellen, zoe hy tot beter versekerheydt derselver stede zal bevinden behoorende.

9. Tenwelcken fyne hy van stonden aene die voirs. van der weth, anderen officiers mitsgaders die van den ambachten, gulden ende broederschappen, elck besundere en voirts allen den anderen ingesetenen der voirs. stede sal doen doen den eedt hiernaer volgende wel verstaende dat hy voer weder-spannige rebelle ende vyanden houden zal allen denghenen die tzelve weygeren sullen ende voor sulcx metten selven handelen, ende sien dat hy huns persoons versekert zy, gelijk van dien over die welcke die gemeynte clagende zijn dat zy heur trouweloos, bitter ende quaetwillich gethoont hebben jegens hunnen vaderlande, die vryheden, privilegien ende ingesetenen van dien ende sulcke van hueren staten ende officien affstellen.

Dit sullen sy sweren

10. Dat zy den Coninck onder mijn heer den Prince trouw ende hult sijn sullen ende voirts zyne Ex^e gehoorsaem in al tgene hy henlieden ordonneren ende bevelen zal dat tot voorderinge van de woorde Gods, dienste sijns Mat^s, tot welvaert, verlossinge ende vryheyt van den lande, heure stadt ende van elck heurder int particulier wert dienende, dat zy die vryheyt ende privilegien van der stadt voirstaen sullen ende welvaren van dien beneerstigen. Dat zy in geender manieren toelaten oft gedoogen sullen dat int predicken oft exercitie van twarachtige woort Gods navolgende het Evangelium iemandt hinder, letsel of stooringe gedaen zal worden, oft dat iemandt in sijnder conscientien ondersocht oft ter causen van dien by inquisitie oft placcaten vervolcht sal worden. Ende en sullen desgelijcx die van de religie der Roomscher kercken gheen hinder oft letsel doen ende dat zy gheen accord oft appointement maecken en zullen metten ghenen die daervan soudén mogen seggen last te hebben van de Co., in wat manier oft onder wat conditie het zy, al waert oyck soe dat men hen privilegien ende vryheden van der stadt vermeerderen, ende die voirs. religie permitteren ende toelaeten wilden, sonder expres consent van mynen heere den Prince van Oraengien oft denghenen van zynen adherenten die van hem daertoe geautorizeert sal wezen, als mijn heere die Prince voirs. noch zyne adherenten van hunder zyden oyck nyet doen en sullen sonder consent van den steden. Want zy hen verzekert houden mogen dat gelycke geloof in hen en geenssins gehouden en sullen worden, als voortijts wel gebleken is by taccord van de predication ende voirts by tverbondt twelcke die Co. metten Faus jegens die religie gemaect heeft.

11. Item den voirs. eedt in der manieren boven verhaelt gedaen zijnde, sal hy aen den magistraet versoucken dat zy van stonden aene aen den anderen omliggende steden scryven, om hen hier oyck toe te verwecken volgens die forme hierby gevuecht ende hy henlieden als thoonen zal.
12. Sal van gelycken aen die van der weth voirs. versoucken dat zy oyck aen zyne Exe scryven, als teweten, dat zy al dit van zyne Exe selffs zijn begerende, volgens die forme oyck hierby gevuecht ende hy N. henlieden alsdan thoonen zal.
13. Insgelijcks zal hy hem informeren wat vremdelingen in der voirs. stadt zijn ende oft daer eenige onwillige oft wederspannige zijn, tzy geestelycke oft weerlycken, van dewelcke hy alle huere goeden sal doen inventariseren ende sequestreren, sonder voirts die te roeren tot hy breeder ordinantie daeraff heeft van zyne Exe.
14. Sal voirts by die van der weth recht ende justitie doen administreren in der voirs. stadt, naer ouder costume ende volgens den rechten ende privilegien van dien.
15. Sal oyck gheen predicant, tzy van wat religie hy zy, tot het ampt der predicationen provisionalyck mogen comen oft eenige predicatie voortaan doen, het waere oyck dat hy voirmaels gepredijckt ende het ampt bedient hadde oft nyet, sonder henlieden ierstelijck aen de overicheyt ende die van der weth te verthoonen.
16. Sal oyck onsen gouverneur terstont als hy in der stadt gecommen sal sijn, alle hulpe ende assistentie doen onsen gecommiteerden dien wy schicken sullen, om te inventariseren ende doen bewaren met notaris ende getuygen die van der weth aldaer genomen sullen worden, alle meublen tzy gelt, golt, sijlver gemaect, ongemaect, gewijt oft gesacreert of ongesacreert van de kercken, cloosteren oft diergelycke andere cappellen. Insgelijcx oyck ter presentie van alsulcke getuygen hulpe ende assistentie doen onsen gecommiteerden, die alle incompsten van accynsen, tollen, domeynen, thienden ende alle andere diergelycke gerechticheden der Co. Mat. toestaende te inventariseren, de boucken van den rentmeesters oft ontfangers naer hem nemen, met alle het gereet datter is ontfangen oft ontfangen sal mogen worden.
17. Voirts sal N. voirs. generalycken(?) allen onsen gecommiteerden dienaren assisteren int exerciteren van heure commissien, tzy van schattingen tontfangen oft andere dingen die daer te doen zullen sijn, daertoe wy iemandt sullen mogen affveerdigen.

Aldus gedaen by zyne Exe opt slot te Dillenberch den XXiiij^{en} dach van Novembris anno XV^c tzeventich.

LII.

Getuigschrift van Frans Volckerts Coornhert, notaris publ. te Emden, betreffende de door Adriaen van Bergen, heer van Dolhain ontvangen rantsoenen. — Gelijktijdig afschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 120

1570, 24 November.

Ick FRANS VOLCKERTSZ COORNHERT verclare ende attestere by desen, dat ick in de maent van Octobris anno XV^c ende negen ende tsestich ofte daerontrent geweest hebbe upten admiraelschepe van den edelen erentfesten ADRIAEN DE BERGUES, heere VAN DOLHAIN, leggende upte Ems en denzelven heere VAN DOLHAIN terzelver tijt hebbe hoiren seggen dat hy van rantsoen ontfangen hadde van de schepen die by hem in September daer te voren int Vlie gecomen waeren, hondert duysent ende vijftich duysent daler, naer myne beste onthouden, ende dat hy meende noch wel te gecryghen van de schepen ende goederen die hy noch by hem hadde twee hondert duysent daler.

Toen hebbe gesien ten huysse van LIEVIJN DE SOMERE, staende in de Volderstrate binnen Embden upte camere die magister CHRISTOFFEL DE LABERGUE in huys hadde, dat die voorn. heere VAN DOLHAIN aldaer gelogeert zijnde, zeer veel gelts by hem hadde, gelijk ick oyck zeer veel gelts by den heere VAN DOLHAIN gesien hebbe, doen hy by mijn in mynen huysse gelogeert was, maer en wete nyet hoevele.

LIJSBETH PIETERSdr., die huysvrouw van FRANS COORNHERT, verclaert dat zy gesien heeft, als die heere VAN DOLHAIN tot haren huysse was gecomen logeeren, dat daer een groote turfmande met gelt gebrocht wordt die deur de luyck met een wynaes upgehaelt ende in de camere van den heere VAN DOLHAIN werde gebracht.

GRIETGEN FRANSSendr., die dienstmaechte ofte joncwijff van den voors. FRANS COORNHERT, verclaert dat zy die voirs. turfmande metten gelde selfs heeft helpen uphaelen ende oyck gesien heeft zeer veel gelts, soe dalers als oyck goudt, upter camere van den heere VAN DOLHAIN ende oyck gesien ende oyck gehoort heeft aen tgeclanck dat die heere VAN DOLHAIN eenighe geheele dagen oft sommige nachten doende was met gelt te tellen, alzo die heere VAN DOLHAIN zijn camere gesloten hielt, ende daerop zelden comen mochte dan als zy tbedde vermaeckte.

Onderstont geschreven aldus:

Ten oirconde hebbe ich FRANS VOLCKERTS COORNHERT dit gescreven ende met myne gewoonlycke signature onderteeckent opten vier en twintichsten dach Novembris anno XV^c ende tzeventich.

Onderteeckent COORNHERT Not^s. pub.

LIII.

Instructie van den Prins van Oranje voor Diederik van Sonoy [en Johan Basius]. Aanslagen op Enkhuizen, Hoorn, Tessel, steden in Overijssel, Rotterdam en Brielle. Gelijktijdig gecollationeerd afschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 114. 1570, 24 November.

Mijn here de Prince van Oraengien, Grave van Nassau etc. gehoert hebbende trapport aen zyne Ex^e gedaen by ADRIAAN MANMAKER ¹⁾, coopman, van wegen joncker DIEDRYCKEN SNOEY volgens desselfs SNOEY brief[en] van credentien in daten den 10 Novembris by hem MANMAKER aen zyne Ex^e gepresenteert,

1. Seegt zijne Ex^e zeer geerne te horen die sorchvuldicheyt ende goede affectie die de voirs. joncker DIEDERICH SNOEY is dragende tot voorderinge van de ghemeyne sake ende zijnre Ex^e dienste, bedanckende derhalven zyne Ex^e hem grootelijck met genedich versoucken hy daerinne altijt wil continueren.
2. Insgelijcx zyne Ex^e zeer aengenaem geweest te verstaene dat die sake[n] van Enckhuysen noch in soe goeden state zijn ende voir zoe vele die voirs. SNOEY daerup begeert te hebben zyne Ex^e bevel hoe hy daarmede handelen sal, sal hy al tselve wel ende int lange verstaen by den Commissa[r]is BASIO, waertoe zyne Ex^e hem refereert ende sullen sy dienvolgens met elckanderen adviseeren oftet raedtsaem waere, aldaer yet te beghinnen aleer die andere aanslagen volbracht zijn, ende indien tselve hem goet duncke, dat sy daarmede voortvaeren hoe eer hoe liever.
3. Ende dunckt dienvolgens zyne Ex^e dat men die saeke van Eynckhuysen ende Hoorn te wercke stellende, metten anderen aansla[gen] op de Maeze oeck soude mogen voortvaeren, gebruyckende daertoe alsoe vele schepen als men soude kunnen becomen ende stellen dae[r]toe een hooft dewelck zy daertoe nut ende bequaem vijnden sulle[n], waertoe sy sullen mogen gebruycken die commissien die zijne Ex^e onlancx overgesonden heeft, gelyck zy dienaengaende op als zijn[re] Ex^e meyninge verstaen sullen by den voirs. BASIO.
4. Ende om des te beter die voirs. aanslagen tot goeden eynde[ende] effekte te brengen, is zyne Ex^e insgelijcx wel van de advyse dat men daer zoe groten menichte van schepen toe neme als men bekommen kan, wat schepen dattet oeck zijn, tzy oerlogsschepen ofte aendre, overmidts de redene by hem MANMAKER aen zyne Ex^e ver[haelt?]
5. Angaende het gelt twelcke die voirs. SNOEY is begherende tot onderho[ut]

¹⁾ ADRIAAN MANMAKER werd later de eerste thesaurier van Zeeland. Zie: J. W. TE WATER, Levensbijzonderh. van P. A. V. D. WERFF. In: Verhand. v. d. Maats. d. Ned. Letterk. te Leyden, Dl. II 1, blz. 60.

van capiteynen ende soldaten die hy aldaer heeft, sal zijn Ex^e. ordin[antien] doen depescheren op BASIUS ende REYNIER CANT, opdat zy hem wat furneeren. Maer om te zeer grote kosten te schouwen, dunckt zij[nre] Ex^e geraden dat men metterselven soe haest voortvaere alst mogelick is, oft indien daer noch ter tijdt gheen apparentie t[oe] en waere, dat hy SNOEY alsdan zijn volck affdancke.

6. Voer soe veel aengaet AERT VERBEKE om SNOEY die roeren t[e] leveren die hy behoeven sal, heeft die voors. Mr. JOHAN BASIUS last van zijn Ex^e.
7. Belangende die commissie die hy SNOEY heeft om het faict van Enckhuysen aen te grypen, dieselve en mach nyet verandert worden. Maer is wel billick dat hij een ander commissie hebbe, belangende tfaict van schepen maer alleenlick by provisie, ende sal BASIUS hyerinne moghen versyen.
8. Aengesyen BARTEL ENTES hem zoe qualycken schijckt als zyne Ex^e dagelijcx verstaet, is zyne Excel^e wel tevreden dat zy metten selven handelen sulcx als zy raedtsaem vijnden tot meesten oirboir van de ghemeyne sake ende dienst van zyne Ex^e.
9. Dat zy begheren ordonnantie dat men gheene schepen en zal mogen rantsonneren dier ter oerloghe ende dienst van zyne Ex^e nut ende bequaem mochten zijn, tselve heeft zyne Ex^e alsoe geordineert by de instructie gegeven aen joncker LANCELOT VAN BREDERODE ¹⁾ ende ADRIAEN MENNYNCK ²⁾, nyettemin sal tselve mogen vernyeuwt worden.
10. Beroerende tship van EMBISA ³⁾ doer die van Emden gearresteert, moge zy die handt daerane houden dat zy met minnelicheyt ende schoon spreken ende bidden tselve wederom becommen.
11. Voer soe vele enighe daer zijn die sekeren aenslach hebben op Tessele, tselve en vindt zyne Ex^e nyet raedtsaem aldaer oft in Overijssel yedt aen te grypen voor ende al dat men metten anderen aenslagen verder is; waer zy nochtans bevinden dat zy tselve volbrengen kunnen tsamentlijck metten anderen aenslagen ende dattet den anderen saken nyet hinderen en konde, zy mogen hem daerop beraden.
12. Ende alsoe de voors. SNOEY seyt dat indien zyne Ex^e yedt begeerde te versoucken op Rotterdam ende den Briel, hy mer luyden soude behouden, is zyne Excel^e tevreden, indien hem goet dunckt dat diezelve aenslagen goeden voortganck mochten hebben, dat zy zoe vele volcx daertoe lichten als zy kunnen becommen.

¹⁾ Onthoofd na het beleg v. Haarlem 1573. Zie zijne sententie bij Marcus, blz. 59, 60.

²⁾ Zie over hem in v. VLOTEN, Nederl. opstand (1564—67) het verhoor van JAN VAN TROYEN, blz. 299 en vv.

³⁾ WILLEM VAN HEMBYZE † 1572.

13. Ende ten laetsten zoe vele belangt tschip dat naer Italien ¹⁾ gaen soude, aengesien joncker SNOEY die commissien ende bryeven daertoe dienende heeft, sal daer tbeste mede doen dat hy kan.

Gedaen te Dillenberch upten XXiiijen dach van Novembris 1570.

Onderteekent GUILLAUME DE NASSAU besegelt met zyne Ex^{es} zegel in roode wasse.

Naer voergane collatie bevonden taccorderen met zynen origineel geschreven op papier onderteekent ende bezegelt als boven, by my notaris publ. hyer ondergeschreven.

J. J. WOLFCH..HT Not^s.

LIV.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Hopman Lembeek, naar Wesel gezonden om den heer van Rummen met 300 à 400 man te hulp te komen voor den aanslag op Deventer, die eenigen tijd is uitgesteld, moet daar tot nader order wachten. — Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 122* (131). Uitgeg. bij Kervyn t. a. p. blz. 107.

1570, 25 November.

Wesenbeke, Comme j'estimois que l'entreprinse de Vénus devoit avoir succédé le XX^je de ce mois, j'avois faict marcher vers Wesel certain capitaine nommé MATTHYS LEMBEEK et se doit loger in der Lantzcroone audit Wesel, lequel eusse eu charge d'amener à Monsieur DE RUMMEN quelques trois ou quatre cens soldatz, et comme pour aultant que les choses sont encoires remises, il se pourroyt par aventure partir de là, je vous en ay bien voullu advertir, affin que vous le retenez audit lieu, tant qu'aurez aultres nouvelles de moy, [vous] enchargeant de [te]nir le plus secret [qu']il peult, de quelle [par]t il est là, me mandant entretant de l'estat de ces affaires le plustost que pourrez. Et sur ce nostre Seigneur vous ayt en sa sainte garde.

De Dillenberch ce XXVe jour de Novembre 1570.

Votre bon amy
GUILLAUME DE NASSAU.

Maistre Jacques de Wesenbeke
Docteur en droict.

R[ecipi] 29 Novembris.

[Re]spondii 2 Dec^s ²⁾.

¹⁾ Men zie hierover: BOR, I, 5e boek fol. ...

²⁾ Aanteekening in hs. van WESEBEKE.

LV.

De Prins van Oranje aan Wesenbeke. Hij beklagt zich dat de ingezetenen van Delft en van Dordrecht hunne beloften niet gestand doen betreffende de contributiën. De klachten over Basius en Reinier Cant acht hij ongegrond. Hij wenscht dat de aanslagen op Deventer, Enkhuizen en andere plaatsen zoo spoedig mogelijk worden uitgevoerd. Hs. van 's Prinsen secretaris, door den Prins ondert. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 121 (129). Uitgeg. bij Kervyn t. a. pl. blz. 108. 1570, 27 November.

Wesenbeke, J'ay hier après diner receu voz deux lettres des XIXe et XXe de ce mois. Pour aus quelles respondre je vous diray en premier lieu qu'il me samble comme vous me remonstrez très-bien que ces belles propositions que le duc d'Alve at nagaires fait faire aux estatz d'acier et d'estain¹⁾ ne pourroyent avecq l'aide de Dieu que grandement servir à l'avancement de noz affaires, et désireroys partant que cela fusse bien et vivement remonstré à ces inhabitants, veu que maintenant ledit duc tend si ouvertement à leur perpétuelle servitude et ruïne. Comme aussi j'en escripvrai sur ce mesme point à mon beaufrère le conte VAN DEN BERCH à ce qu'il face le mesme debvoir au quartier d'Adriadne²⁾ et comme cecy tend plus avant que pour les lieux susdits mesmes aussi pour les voysins pourrez regarder si vous trouveriez bon que ADOLFF VAN SON³⁾ en parlasse à ADRIAN CORNELISSEN⁴⁾, afin que ledit ADRIAN fisse entendre le mesme aux nobles de ce quartier. J'ay veu les moyens que vous avez advisé syvant que par diverses fois je vous ay escript pour pover estre secouru de quelque notable somme de deniers pour les raisons que je vous ay bien amplement déduictes. Et je vois que trouveriez bien que je fisse solliciter les villes de l'or⁵⁾ de l'argent⁶⁾ de l'acier et aultres et que infailliblement on en tireroyt grand fruct, ce que je puis bien croire que avecq le temps et estant quelque entreprinse ou deux venue à bonne fin, se pourroyt espérer quelque chose. Mais comme aux grandes maladies il convient adhiber de grandz et promptz remèdes, aussi que je voys maintenant les subterfuges et mal fondez prétextz que prennent les dieux de cuyvre⁷⁾ sur les promesses que tantost y at ung an ils ont faictes de s'y vouloir employer

¹⁾ = Gelderland en Overijsel. Zie BOR I, 5e boek, fol. 316.

²⁾ Ariadne = Zutphen. Zie BOR t. a. p.

³⁾ = Jhr. ALBRECHT v. HUCHTENBROUCK, Zie BOR t. a. p. KERVYN maakt van dezen naam: RODOLFF VAN SOM.

⁴⁾ Waarschijnlijk eveneens een schuilnaam.

⁵⁾ = Zeeland?

⁶⁾ = Utrecht?

⁷⁾ = de steden van Holland. Zie BOR. t. a. p.

d'ung coeur tant aligre, comme de s'excuser sur les mauvais affaires que seroyent en plusieurs lieux illecq maistre JEHAN BASIUS, REYNIER CANT et leurs commis, là où aultres dudit cuyvre sont, passé quelques temps, venuz expressément vers moy, me faire entendre le peu de considération et discrétion dont usoyent en ce mesme quartier JEHAN VAN BUYTEN, ¹⁾ JACOB VAN DUTTEN ¹⁾ et leurs substitutz par où chacun de bon et sain jugement peult assez cognoistre le peu d'affection qu'ilz ont au bien de ces affaires, n'estant leur volonté conforme à leurs promesses ainsi que je voys maintenant assez évidamment par ce que vous m'escripvez que ceulx d'Appollo ²⁾ au lieu de quatre mille florins promis, ils vous envoient seulement deux cens florins, et ceulx de Janus ³⁾ tant riches et opulens seulement trente ou quarante florins, qui est en effect une pure mocquerie, où je crains que ceulx que s'y employent et qui aultresfois vous ont faict de si grandes promesses (leur samblant maintenant que les choses ne veullent encoires réussir à bonne fin) cherchent maintenant par telles et samblables excuses s'en retirer, ou qu'ilz n'ont point le crédyt dont ilz se vantent, à quoy comme aultresfois je vous ay escript il sera surtout besoing de prendre soingneulx regard et d'avoir ung certain et bien fondé pied sur lequel avecq ordre on procède, afin que par une si grande variété en voulant maintenant tenter l'ung et tantost l'autre, l'on ne se treuve à la parfin débouté de tout. Et ci ces villes vouloyent bien considérer que s'augmente maintenant de jour à aultre le fardeau de leur servitude et misère, ilz debvroient tant plus estre induyctz à me demander le secours que je leur offre si libéralement, et ne sçay pourquoy aucuns vuellent tant calumnier lesditz BASIUS et REYNIER CANT, car je leur veulx bien dire ouvertement que en tout ce que moy ou mon frère le conte LOUYS leur avons jammais donné en charge, ilz s'en sont jusques à présent tellement acquictez, que je n'ay eu et n'ay encoires aucune occasion à me plaindre d'eulx. Si toutes fois aucuns veullent maintenir (?) qu'il soit ainsi que lesdits BASIUS, CANT, ou aucuns de leurs commis facent si mauvais debvoirs comme on le vous rapporte, qu'on me le face plus particulièrement entendre et je regarderai d'avoir la raison d'eulx. Car par une accusation si générale ne s'excusent ces accusateurs de leur petite affection, qu'ilz démonstrent.

Aux aultres pointz de vos deux lettres je ne vous respons icy plus particulièrement, puisque j'attens avecq si grande dévotion ceque vous et les aultres à vous cognuz aurez besoigné par ensamble, et la résolution qui sera prinse sur le faict de Vénus, afin que selon ce je me puisse icy aussi régler et le redresser

¹⁾ Waarschijnlijk schuilnamen.

²⁾ = Delft. Zie BOR t. a. p. — Verg. ook No. XVIII van deze briefwisseling.

³⁾ = Dordrecht. Zie BOR t. a. p.

par aultre voye. En cas que cela ne doibve succéder, point ne fauldrez m'en advertir à toute presse. Et s'yl y auroit apparence de le pouvoir exécuter, que ce soit le plustost que faire se pourra, afin que par ces longueurs ceulx de delà ne soyent descourengez, et que icy nous ne venons en déshonneur et trop grandes despences, parce que, ayant estimé que la chose se debvoit effectuer pour le XX^{je} de ce mois, j'auroys desjà quelques douze cens chevaulx en retenue. Et en cas que BASIUS soit encoires là¹⁾ vous luy direz de ma part qu'il se haste de partir tant qu'il pourra, pour donner ordre à ces batteaulx que m'escripvez seroyent nouvellement prinses par les miennes et qu'il regarde par delà, soit que les affaires de Vénus succèdent ou point, si on ne sçauroyt aussy le plustost effectuer les choses de Tryton, Walvisch, Zeeridder et aultres de delà, suyvant l'instruction que je luy en ai donné. Et sur ce pour fin de ceste je prieray Dieu, Wesenbeke, vous avoir en sa sainte garde. Escript à Dillenberch ce XXV^je jour de November 1570.

Votre bon amy

GUILLAUME DE NASSAU.

Maistre Jacques de Wesenbeke

Docteur en droict.

Recepi 3 Decemb. 1570.

Respondi 5 — —²⁾.

LVI.

Jhr. Albrecht van Huchtenbrouck, Jacob van Wesenbeke en Adriaen van den Hoevel Dircksz. aan Neeltje Simonsdr., vrouw van Dirk Volkertsz Coornhert [te Xanten]. Verzoek om, daar haar man afwezig is, de gelden over te zenden die hij ten dienste van den Prins ontvangen had, waarvoor kwitantie zal worden verstrekt. — Hs. van Wesenbeke, door hen drieën onderteekend. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 125 (134).

1570, 28 November.

Eersame ende zeer beminde NEELKEN SYMONSDOCHTER, Nae onse³⁾ willige gebiedenis tot u, laten te weten hoe datter wylen van alhier by laste ende bevelen van onsen genadigen heere den Prince tot voordel van den gemeynen sake zijnde besoignerende, tot onser kennissen gecomen is, dat seker gelt van beneden opgeschiet om aen zijnre V. G. ten gemeynen besten bestelt te wordene, soude by den brengere desselfs in afwesen van den eersamen onsen goeden vrient, DIERICK

¹⁾ Volgens Bor I, 5de boek, fol. 238 verso, bevond BASIUS zich den 4en Dec. 1570 te Emden, alwaar WESENBEKE zich dus ook moet hebben opgehouden bij de ontvangst van dezen brief.

²⁾ Aanteekening in hs. van WESENBEKE.

³⁾ Het woord „mijne” is door den schrijver doorgeshaald.

Oud-Holland, 1893.

VOLCKAERTSZ COORNHERT, uwen lieven man, in uwen handen tot behoef van zijn Genade gestelt ende gelaten sijn. Ende want wy jegenwoirdelijck zeer grootelijck hebben van doene sekere merckelycke somme van penningen om te bekeeren¹⁾ in den gemeynen oorbeer ende in saken daer zyne Exce dienst ende onser aller voorspoet groetelijck ane is gelegen, die oick so haestich zijn, dat sy geen vertreck en cunnen lyden, gelijk ons sijn V. G. noch heden, doer syne ontfangene geteeckende gesegelde brieven, belast ende bevolen heeft in alre haesten de penningen daertoe byeen te brengen, daeraff wy uwen man die saken te zijner compste wel selen te kennen geven ende nu noch secreet moeten blyven om beters wille, so eest dat wy jegenwoirdelijck aen u scrijven ende desen expressen seynden, begeerende dat u believe ons alsulcken penningen metten brenger tot zijner V. G. behoef ende om in de gemeyne sake bekeert te worden, terstont op te schicken ende, wetende de somme, selen u van zyne Genade wegen onse quitancie schicken, waer en tusschen dit onse scrijven met des brengers quitancie, u in stede dienen sal, ende indien u man te zijner compste oft oick die sulcx gelt in uwen handen gestelt heeft oft hem gesonden hebben, met sulcker overleveringe nyet tevreden en willen wesen, so geloven wy ende elck onser een voer al, deselve penningen oft somme weder u te restitueeren ende opleggen. Indien oyck ghy, hy oft zylieden met onse quitancie nyet tevreden en wilt of willen wesen, geloven wy u binnen Xiiij dagen naestcomende daeraf quitancie ende ontlastinge van der hant van mynen heere den Prince selver te doen hebben, soe dat u daerover gheen zwaricheyt comen en can, ende wy weten wel dat indien u man thuys quame, hy die penningen terstont in onsen handen overbrengen soude tot behoef van zyn Genade. Dus en wilt daerinne gheen vertreck maken, opdat de gemeyne sake des nyet verachtert en worde. Hiermede u God bevelende. Uit Wesel desen XXviii^{en} Novembris 1570.

De al uwe goetwillige vrienden

ALBRECHT VAN HUCHTENBROECK. JACOB VAN WESENBEKE
ADRIAAN VAN DEN HOEVEL DIRCKZ.

LVII.

Cornelis Cornelisz. Meynaertsz. aan Neeltje Simonsdr. te Xanten
Onderwerp als voren. Eigenh. Mus. Cotton Mss. Galba.
C. IV, 126 (135).

1570, 28 November.

Uut Wesel, den 28 Novembris,

Eersame ende seer beminde NEELKEN SIMONSDR., WEESBEECK, HUCHTENBROUCK, die burgemester van Gorrichem, alle commissarissen van mijn heer die

¹⁾ bekeeren = besteden.

Prinscen, ende uwes mans grote cornuden, hebben my huyden by haer ontboden ende op my begheert dat ick aen u soude schryven (verhopende dat myne brieven overmits onse onderlinghe vrundtschap yedt by u sullen vermoghen) dat ghy doch die penninghen onder u berustende, by CORNELIS aen uwe lieve man ghebracht, herwaerts aen haer soudt willen bestellen, ghemerckt uwe mans coomste dus lang tardeert ende die saeck groten haest heeft, ende nyet te twyfelen en is, oft DIRCK VOLCKHERTZ en sal die penninghen terstont (hier sijnde) in die handen van WEESBEECK gharen overleveren, so hy seeckerlic weet hem daertoe commissie van zyner Excellentie te hebben. Daerenboven hebben sy my ¹⁾ brieven ghetoot die sy huyden* van die Prince ontfanghen hebben, waerin haer sulcken saacken belast werden (die secreet moeten sijn) tot hetwelcke te volbrengnen die pennin- ghen terstondt nodich sullen sijn, ende sonder groot achterdeel van dien ghemenen oorbaer nyet en moegen achterghehouden werden. Dit houde ick voor waerachtich ende ben dies wel onderricht, alsoo dat mijn dunckt dat ghy haer begheren sult moeten doen, ende DIRCK VOLCKHERTSZ dat nyet qualic en sal moghen nemen, ghemerckt het doch seecker is dat die penninghen tot desen eynde ghesonden sijn. Sy sijn bereyt u borghen te sijn van die penninghen te restitueren so uwe man met u overleveren van dien nyet tevreden en is, ende so ghy met WEESBEECKS quytancie nyet tevreden en sijt, belooft hy u binnen 14 daghen acqyte van mijn heer die Prinscen te bestellen. Om welcke redenen voorsz., ende autoriteyt ende vrundtschap des voorsz. mannen met uwe lieven man, mijn nyet en dunckt enighe swaricheyt te sijn voor u om haer begheren te doen, oock en is die summe so groot nyet, datter so veel swaricheyts behoeft vermoet te werden in gheleghe te sijn, ende nochtans voor deze tijt boven mate grote vorderinghe sal moghen doen. Blijft ghesont ende houdt uwe oude maniere int beminnen van uwen vrundt ende dienaer

CORNELIS CORNELISZ. MEYNAERTSZ. ²⁾

*Aen die eerbare vrouwe
Neelke Simonsdr. huysvrouw
van Dirick Volckertsz
Corenhert tot Santen.*

¹⁾ „huyden” is door den schrijver doorgehaald.

²⁾ Was hij de latere predikant te Graft-Rijp 1581, Berkhout 1584, Hoorn 1591, † ald. 1600?

LVIII.

Brief van een ongenoemde [Dirk Cater?] te Wezel aan Berent Pietersz. [te Keulen], verzoekende de gelden, die hij ten dienste van den Prins in bewaring heeft, ten spoedigste over te zenden. — Afschrift van Dirk Cater. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C. IV, 123.

1570, 28 November.

Eersame gunstige goede vrintdt BERENT PIETERSZ. Na mijn willige gebiedenis tot u.l.¹⁾, ick laet u weten hoe dat alhier tot Wezel by my als last ende bevel hebbende van mijn genadige her den Prince van Oraengien, brieven ontfangen zijn den 18 deser maent an mijn geschreven van beneden den 6 derselver maent, van wegen eenigen goede secreete christenen, tot hunder eygen verlossinge ende ten dienste van zyn V. G. genegen wesende, neffens denwelcken ick darom van zyner Exc. wegen van overlange hadde doen aenhouden, inhoudende hoe dat zylieden op mynen aenhouden, scryven en seynden doer u an mijn waren seyndende ten dienste van zyn V. G. ende tot vordering van den gemeynen beste, sekere merckelyke somme van penningen, mits die u.l. my soude overleveren, mits u gevende ende doende hebben de eygen quitantie van zijne Exc., dewelcke sijn Exc. my heeft gesonden tot seekere fyne, nadin ick hem van sulck schryven en seynden heb by myne brieven laten weten. Ende want ick door ander schryven verstande ben u.l. vandaer gerijst te zijn ten selven 6 oft 7 dezer maent metten selven gelde, so heb ick op sulcke uwe comst lange verhoopt ende verwacht ende alnoch doe, want tot onser alre verlossinge sulcke penningen nootelick terstont geemployeert moeten worden. Nu hoor ick u.l. te wesen tot Collen, waarom ick nyet heb willen laten terstont an u.l. te scrijven ende te beryen dat u believe my terstondt sulcken somme van penningen, als zy my geschreven hebben, af te leveren ende over te leveren onder die voirs. quitantie van zyn V.G., oft indien het u te sorgelijck dunckt sulcx te doenne, mocht tselve aldaer onder yemant sekens, dar ick tselve altijt te mynen vermanen metter voirs. sijne Exc. quitantie sal mogen tallen uren doen berichten, om sijne Exc. ende ter gemeynre saken grooten dienste nu terstont bekeert te wordene, ende ghy selver in persooone evenwel terstont met enen sekeren bode uwe meyninge, op[dat]

¹⁾ Eene vergelijking van dezen met den voorg. brief van D. CATER (zie *Oud-Holland*, 1892, blz. 85. en vv.) toont aan, dat ginds voor „u.j.” overal: u.l. moet gelezen worden.

ick my darnae mach reguleren, ten eynde de sake darby nyet langer verachttert en worden. Warop verwachtende biddende den Heer u te ghunnen sijn gratie.

In haste uuyt Wesel den 28^{en} Novembris 1570.

LIX.

Frans Volckertsz. Coornhert te Emden aan Wesenbeke. Klachten der door Dolhain gerantsoeneerde schippers. Aanslag op het slot te Muiden? Gelijktijdig afschrift. Brit. Mus. Cotton Mss. Galba C IV, 128 (137).

1570, 29 November.

Uut Embden den naestlesten Novembris XV^c LXX.

Voersienige discrete bysondere gunstige heere ende vrundt, my uut gantscher harten tot uwer l. gebiedende, vermoede ick wel dat uwer l. wel verstaen hebben dat ick etlycke eyschen ofte scriftelycke clachten van etlycke schippers tot 25 toe (die by den heere VAN DOLHAIN gerantsonneert waeren ende tegens oesterlingen in questie ofte preces staen omme haere quote daerinne te dwingen) becomen hebbende, doer REYNIER CANT aen mijn heer den Prince van Orangien overgesonden hebbe, naer onsen laetsten afscheyt, verhope oick noch enige anderen te becomen, daer ick hestich om gescreven hebbe, die ick alsdan mede verhope an zijn V.G. te seynden, ten waere uwer l. begheerde die an uwer l. gesonden te werden, daervan ick bescheyt hebbende van uwer l., sal my daernaer reguleren.

Angaende de principale saecke daerom uwer l. scheen met uwer l. confrater allhyer gecomen te wesen, te weten of daer gheen middel soude zijn om dat slodt in tland te duringen¹⁾ met eenige finesse te gecregen, daervan alsdoe gheen eyntellicke resolutie genomen werde, immers daer ik van wete, daerop hebbe ick onlancx geleden gedacht ende geimagineert ende alsulcke zeeckere middele gevonden daerdoer dat men tselve slodt zeeckerlick ende sonder eenige pericule soude moegen crygen, bysonder omtrent dese tydt dat zijn V.G. alle crijchsluyden ende alle deghene die de gelegentheyte van tselve slodt kennen, sullen moeten bekennen dat tselve een zeeckere ontwyfelicke middel zy die nyet en mach failleren oick sonder enige pericule. Daervan ick uwer l. wel wilde ghesproocken te hebben, omme die uwer l. mondelinge te verclaren, so men die nyet wel scriftelick zoude moegen stellen, oick tselve periculoes soude zijn omme te scrijven, off desen bryeff by avontuyr mochte geraecken ofte verdolen in handen van den vorsten die zulcx angaet. Dan als tselve noodich sal zijn, sal tselve mondeling verclaren. Quam

¹⁾ Duringen, wellicht de schuilnaam voor: Gooiland, in welk geval het slot te Muiden zou kunnen bedoeld zijn.

ob rem his lectis trade Vulcano, postquam in alium modum aut metamorphosim mutandus si consultum tibi videtur ne aliqua sinistra opinio inde colligatur.

Die oorloeschepen hebben weder een grote buyt gehaelt, dan men weet nyet sekerlick van hoevele schepen, eenigen seggen acht, eenigen derthyen, eenigen sesthien, sodat ick van tgetal nyet zeeckers weet te scriyen. Ende indien hyer yetwat gebeurt waerdich om scriyen, daervan sal ick uwer l. eerstdaechs adverteren dien ick hyermede bevele die genade ons Heeren Jhesu Christi.

Onderstont geschreven uwer l. dienstwilligen

FRANS VOLCKERTS COORNHERT.

De superscriptie was dese: *Den vromen voorzienigen zeer discreten Mr. Jacob van Wesenbeke'wesende inde Veltstrate in de Witte Lelie tot Wesel.*

(Wordt vervolgd.)

EEN HEKSENPROCES TE ROTTERDAM IN 1566

DOOR

MR. W. BEZEMER.

WANNEER men de ten Rotterdamschen Gemeentearchieve berustende Crimineele Sententieboeken der Rotterdamsche schepenen uit de 16^e eeuw doorziet, zal men meermalen getroffen worden door eene zekere liberaliteit en clementie in de strafvonnissen, die aan den geest der tijden vreemd was, en op de schepenen aldaar in vergelijking met hunne collega's in andere steden een gunstig licht werpt. Vandaar meermalen een aan het bespottelijke grenzende verschil tusschen eisch en vonnis hetwelk vooral in den tijd van den crimineel-gezinden baljuw GERARD VAN DER MERSCHE (1556—1594) sterk uitkomt. Bedoelde baljuw eischte o. a. in 1558 tegen iemand, die in beschonken toestand allerlei gewelddadigheden gepleegd had en met brandstichting gedreigd, executie met den vure, en tegen iemand die 1 pond vleesch gestolen had de koord. In 1561 had iemand zijne vrouw kwaadwillig verlaten, waardoor zij, om levensonderhoud te winnen, den slechten weg was opgegaan; de baljuw meende dat zulk een feit met den dood, door middel van het zwaard, gestraft moest worden, en toen in 1563 de bode van Schieland, GIJSBRECHT JANSZ., een poorter van Rotterdam onbevoegd gearresteerd had, was de eisch eveneens het zwaard. Dergelijke voorbeelden zijn in menigte te vinden, en de geslagen vonnissen waren gewoonlijk licht. Hier moge een vonnis tegen eene heks afgedrukt worden, het eenige van dien aard dat ik gevonden heb. Merkwaardig en den tijdgeest vooruit mag het wel genoemd worden, dat

schepenen de aangeklaagde vrouw niet veroordeelden wegens hekserij, doch wegens hare leugens en beschuldigingen van andere personen.

Opten 26 Augusti anno 1566

Opten eysch ende aenspraecke gedaen by GERARDT VAN DER MERSCHE, baeliu deeser steede van Rotterdam, uytten naeme ende van wegghen den Con. Maj. als graave van Hollant op ende jegens GEERTGEN JANSdochter, jegenwoirdich gevangen, haer aensegghende dat ontrent 16 ofte 17 jaaren geleden zy gevanghen haer begheven ende geconverseert heeft metten duyvel, ende zulcx deur zijn ingheven haer gesmeert onder die ockselen, die schoorsteen uuytgevlooghen ende bethoovert tot Bommel zeeckere mans ende vrouwepersoonen, zeeckere beesten tarwe, haer by den vyant gebracht, innegegheven, oick een campe gerste in Zeelant bedorven, haer selven deur den duyvel opten thoorn alhier getransporteert ende zoe wanneer haer yet in den naeme van God gepresenteert worde tzelve nyet te willen ontfangen, ende oick metten duyvel te doen gehadt ende zeeckere vrouwe geseghent, die daerdeur genesen sijn geweest, alle twelck naer wette ende rechte nyet en behoort toegelaten te worden, maer grootelix gestraft, concludeerde daeromme dat de voirseyde GEERTGEN gecondempneert zoude worden gebracht te zijn ter plaetsen daer men gewoonlijk is criminele justitie te doen ende aldaer metten vyere verbrant te worden, ofte anders naer mijn heeren naer exigentie van de zaecke bevinden zouden te behooren, waertegens die voirseyde GEERTGEN zeyde dat alle tgeendt sy gezeyt hadde was deur razerye geschyet ende nymmerweer zulcx bevonden zoude worden — scheepenen die voirseyde partijen int lange gehoort, deurzyen d'informatie ende confessie van de voorseyde gevanghen, gehadt d'advij van geleerden, gelet ende geconsidereert alle tgund in deesen te letten ende considereren stont, hebben die voirseyde GEERTGEN gecondempneert ende condempneeren midts deesen overmits haer logentael, variatie ende valsse accusatie van diversse goede luyden ende andere redenen haer daertoe moverende te gaen binnen daechs zonnenschijn uuyt deeser steede ende vridomme van dien ende daer uuyt te blyven den tijt van vijf ende twintich jaeren achtereen volghende ende geduyerende, ende nyet weder binnen denzelven tyde in te comen op verbeurte van haer lijf ende goet, condempneren haer voirts in alle de costen van de apprehensie metten gevolghen van dien tot tauxatie van schepenen, zoe verre die strecken mogen. Actuum ut supra, presentibus alle die schepenen.

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1893.

A.

Aa (A. J. v. d.)..... 116
 Abba (Cornelis)..... 155
 Abraham (Walter)..... 133
 Abrahams (Lysbeth)..... 48
 Acquoy (Dr. J. G. R.)..... 112
 Adriaensdr. (Willemetje)
 125, 126
 Aelst (Willem van).... 136, 215
 Agges (Jacob)..... 46
 Aitzema (Leo ab)..... 163
 Alardus van Amsterdam
 76, 79—83
 Alberdingk Thijm (J. A.)
 67, 87, 91
 Alkemade (van)..... 91
 Allard (H. J.)..... 82
 Allertsd. (Lysbet).... 92, 93
 Allertsz. (Symon)..... 93
 Aller (J. Andriesz. van) 48,
 229, 230
 Alva..... 7, 9, 12, 22, 29, 118, 119
 Ancrum (Lord)..... 215, 217
 Andreas (Guilielmus).... 79
 Andriesz. (Geryt)..... 94
 Angiviller (d')..... 31
 Anna van Oostenrijk..... 10
 Anraedt (Pieter van) 101,
 102, 136
 Anxter (Alyt Gerritsdr.
 vanden)..... 94
 Arckenbouts (Maritgen).. 48
 Aremberg (Prins van)..... 226
 Armstrong (W.) 130—133,
 136—138, 140, 142—145
 Artichofsky (Christoffel) 171
 Asch (Pieter van)..... 136

Atten (von)..... 130
 Avercamp (Hendrick) 130, 217

B.

Backer (Jacob)..... 99, 213, 222
 Backer (Jhr. Mr. J. F.)..... 89
 Baen (Jan de)..... 228
 Bagnuolo (Graaf van)..... 171
 Bailly (David)..... 44, 45
 Bailly..... 31
 Bakhuizen (Ludolf) 30—33,
 130, 136, 144, 220
 Baldinucci (Francesco)... 161
 Barentsz. (Willem).... 163, 167
 Barlaeus (Caspar) 167, 173,
 174, 176
 Bartholomeusz. (Joost)... 230
 Bartius (Aecht Paulusdr.) 36
 Bartius (Paulus)..... 35, 36
 Bartius (Willem)..... 36—39
 Bartolotti..... 202
 Basius (Johannes) 9, 11, 28,
 107, 179—181, 183, 184, 187—189,
 244, 245, 247, 248
 Bassen (Bartholomeus van)
 53, 54, 136
 Beckford..... 53
 Begeyn (Abraham)..... 136
 Beguin (Mary)..... 51
 Benninck (J.)..... 73
 Bentinck (Cavendish).... 212
 Berch (Esienne van den)
 11, 107
 Berch (Willem, Graaf van
 den)..... 109, 180—182, 247
 Berchem (Nicolaes) 34, 104,
 131, 133, 137, 148, 211, 219

Berckel (Marie van)..... 51
 Bergen (Adriaen van) heer
 van Dolhain 13, 14, 17, 27, 243, 253
 Bergen (Dirk van)..... 214
 Beths (Alida Jansdr.).. 76, 94
 Beths..... 69, 75, 76, 84
 Beudeker (Christoffel)... 195
 Beuninghen (Coenraed
 van)..... 31—33
 Beyer (Samuel)..... 235
 Beyeren (Abraham van)
 137, 147, 148, 224
 Beynsdorp..... 91
 Bicker..... 70
 Biema (Eduard van)..... 202
 Blaeu (Joan) 173, 193, 195, 197,
 198, 201, 202, 206, 207
 Blaeu (Pieter)..... 202, 207
 Blanc (Charles)..... 44, 198
 Blanckerhof (Jan Theunis) 137
 Blauw (Wed.)..... 202
 Blieck (D. D.)..... 137
 Bloemaert (Abraham).... 147
 Bloemaert (Hendrick).... 137
 Blom (Jan)..... 144
 Bode (Dr. Wilhelm) 43, 44,
 46, 53, 131, 137—139, 140, 143,
 145—147, 154, 212, 213, 220, 222, 228
 Boegaert (Cornelius).... 94
 Boel (Jan Gerytsz.)..... 94
 Boelens (Alart)..... 94
 Boelens (Andries Dircksz.)
 69, 71, 76, 85—88, 92, 93
 Boelens (Anna Jansdr.)... 75
 Boelens (Arent)..... 94
 Boelens (Boel Dircksz.) 92, 93
 Boelens (Claes)..... 93
 Boelens (Dirck).. 72, 75, 92, 93

- Boelens (Dube)..... 93
 Boelens (Geryt Dircksz.)... 93
 Boelens (Grietje Dircksdr.)
 74, 76, 84, 88, 92, 94
 Boelens (Hendrick) 72, 75, 88, 92
 Boelens (Hillebrand
 Dircksz.)..... 72
 Boelens (Jacob Dircksz.)... 93
 Boelens (Jan Willemsz.).. 75
 Boelens (Margriet
 Dircksdr.)..... 72, 93
 Boelens (Stijne Allertsdr.) 94
 Boelens (Vechter Dircksz.)
 72—75, 84—86, 88, 92, 93
 Boelens (Willem)..... 75
 Boelens 69, 70—72, 75, 76, 84,
 90, 92, 93, 95
 Boer (D.)..... 49
 Boetselaar (Floris van
 den)..... 183
 Boetselaar (Rutger van
 den)..... 183
 Bogaerde (Willem van
 den)..... 59
 Bol (Ferdinand) 101, 130, 134,
 212, 220
 Boncle (Sir Edward)..... 135
 Bonnat (Léon)..... 156
 Bor (Pieter) II, 115, 150, 187,
 190, 246—249
 Borch (Gerard ter).... 214, 216
 Born (N. v.)..... 41
 Bosch (Abraham van den) 60
 Bossu (Maximiliaande) 10, 167
 Both (Andries)..... 130, 137
 Both (Jan)..... 130, 227
 Bouchardon (Edme).... 31, 33
 Bourgondië (David van).. 93
 Bouwens (Pieter)..... 231
 Boxhorn (Marcus Zuerius) 167
 Braamcamp (Gerrit)..... 205
 Brandt (Gerard)..... 127
 Bray (J. de)..... 202
 Brederode (Hendrik van). 116
 Brederode (Lancelot van) 245
 Brederode (van)..... 91
 Bredius (Dr. A.) 50, 51, 99, 102,
 125, 126, 133, 139, 142, 154, 201,
 215, 217, 224
 Breenbergh (Bartholomeus)
 35, 50, 134, 138
 Brekelenkam (Quiryn van)
 138, 218, 225
 Breughel (Pieter)..... 63
 Broeckhuysen (Gijsbrecht
 van)..... 119, 181
 Brouwer (Adriaen)..... 222
 Brouwer (Hendrik) 174, 175, 177
 Brouwer (Jan Dircksz.)... 93
 Brouwer (Jan Pietersz.)... 94
 Brunt (Reynerius)..... 79
 Brunynck..... 23
 Bruyn (Agatha de)..... 46
 Bruyn..... 64
 Buyck (Claes)..... 73
 Buyck (Joost)..... 93
 Bry (de)..... 174
 Buccleugh (Duke of) 219, 213, 214
 Burchard (Johannes)..... 162
 Burchoorn (Isaac)..... 169
 Bürger (W.)..... 135, 204, 224
 Burgh (Albert Coenraedsz.) 163
 Buyten (Jehan van)..... 248
- C.**
- Caerden (van)..... 168
 Camerlynck (Nicollas)... 106
 Campen (Frans van).... 78, 94
 Campen (Jacob Gysbertz.
 van)..... 94
 Campen (van)..... 91
 Cant (Reynier) 19, 26, 107,
 111, 245, 247, 248, 253
 Cantert (Albert)..... 94
 Cappelle (Johannes van
 de)..... 32, 138, 220, 235
 Caravaggio..... 132
 Carré (Michel)..... 137
 Carstensz. (Abraham).... 40
 Carstensz. (Jan)..... 39, 40
 Cartesius (Renatus)..... 221
 Carijnss (Lenaert)..... 121
 Cater (Dirck) 13, 14, 17, 184—187, 252
 Cats (Jacob)..... 228
 Cats (Jacob)..... 97—99, 201
 Cattenburgh (Otto van)... 157
 Caullery (Johannes de) 127, 128
 Caullery (Joris de).... 127, 128
 Caullery (Joris de) Jr. 128
 Caullery (Josyna de).... 128
 Caullery (Lambert de).... 128
 Caullery (Marya de).... 128
 Caullery (Philippe de).... 128
 Caullery (Sarah de)..... 128
 Cavellier..... 91
 Crispynsen..... 177
 Cinq Mars..... 226
 Claesdr. (Aechte)..... 95
 Claesz. (Frans)..... 73
 Claesz. (Gysbert)..... 93
 Claesz. (Jan)..... 93
 Claesz. (Pieter)..... 34, 148, 224
 Claeuw (Jacques de).... 45, 215
 Cleno (George Everard).. 163
 Clercq (S. de)..... 74
 Cloppenburg (Jan Everts.) 165
 Cluyt (W.)..... 36, 37
 Coelers..... 155
 Cocq (Frans Banning) 77,
 193, 195, 197—199, 201—204, 207—209
 Cocq (Gerrit)..... 39
 Codde (Pieter) 42, 45, 102—104, 166
 Coenen van 's Gravesloot 222
 Collier (Eduard)..... 45
 Colnaghi..... 42
 Colonia (Adam de).... 47, 50
 Colonia (Isaacq de)..... 47
 Collyer (Eduard)..... 216
 Coman (Jan Jansz.)..... 93
 Commelin (Caspasus) 67,
 68, 194
 Cook (Sir Francis)..... 143
 Coops (Hendrick)..... 35
 Coornhert (Clemens Vol-
 ckertsz.)..... 17
 Coornhert (Dirck Vol-
 ckertsz.)..... 249—251
 Coornhert (Frans Vol-
 ckertsz.) 13, 14, 17, 243, 253, 254
 Cordt (B.)..... 165
 Coren (Gerrit)..... 37, 73, 93
 Cornelissen (Adriaen).... 247
 Cornelisz. (Aert)..... 232
 Cornelisdr. (Baertge).... 230
 Cornelisz. (Cornelis).... 217
 Cornelisz. (Gerrit)..... 95
 Cornelisz. (Hendrick).... 94
 Cornelisz. (Jacob)..... 90
 Cors (Albert)..... 94
 Couwenberg..... 98
 Cranenburgh (van)..... 91
 Crocus (Cornelius)..... 82
 Croese (Arn. Cornelii).... 150
 Croiset..... 215
 Crozat..... 54
 Crucquius (Jacobus).... 149
 Cruys (N.)..... 38
 Crynen (Jasper)..... 232—234
 Cuylenborch (Abraham
 van)..... 138
 Cuyp (Aelbert) 131—133, 136,
 138, 147, 212, 219, 220
 Cuyp (Benjamin)..... 138, 223
 Cuyp (Jacob Gerritsz.)... 227
- D.**
- Dahl (Werner)..... 41, 44
 Dam (Pieter van)..... 38
 Danie sdr. (Elisabeth).... 229
 David (Gerard)..... 139
 Decker (Cornelis)..... 144

Decker (Jan Willemsz.) 125, 126
 Decker (Willem Jansz.) 125, 126
 Delen (Dirck van)..... 131, 136
 Delff (Jacob)..... 221
 Demetrius..... 165
 Denanne (Abram Gysberts) 48
 Denemarken (Margaretha

Prinses van)..... 135
 Deutecom (Jan Jansz. van) 126
 Devonshire (Duke of)..... 215
 Deyman..... 91
 Diederichs..... 169
 Dircksz. (Adriaen).... 120, 121
 Dircksz. (Arye)..... 233
 Dircksz. (Boel)..... 75, 92
 Dircksz. (Ellert)..... 93
 Doeck (Cornelis)..... 45
 Doedesz. (Egbert)..... 93
 Donck (G.)..... 225
 Doos (Meeus Gerbrantsz.)

67, 68, 74
 Dou (Gerard) ... 98, 104, 213, 221
 Doublet (Philips)..... 33
 Dousa (Janus)..... 149, 151, 152
 Dozy (Mr. Ch. M.) 162, 163,
 166, 177

Duchesne ainé..... 204
 Duck (Jacob)..... 46, 131, 225
 Ducq (Jean le)..... 131
 Dullaert (A.)... 54
 Dubois..... 49
 Dumont (A.)..... 44
 Duncan..... 147
 Duquesnoy (François) ... 157
 Dusart (Cornelis)..... 138, 223
 Dutton (Jacob van) 189,
 190, 248

Duyfhuysen (Jacob) Jr. 48,
 51, 52

Duyfhuysen (Pieter Jaco-
 cobsz.)..... 52
 Duyster (Willem)..... 45
 Drake (Francis)..... 167
 Dyck (Anthonie van) 63,
 128, 213

Dijk (Jacob van)..... 97, 98, 198
 Dyserinck (Dr. Joh.).... 96—98

E.

Eggert (Willem)..... 75
 Egmond..... 112
 Elgin (Earl of)..... 130, 222
 Elgin (Lord)..... 223
 Elias (Nicolaes)..... 99, 223
 Ellinkhuijzen (Mr. J. F. E.) 208
 Elsevier (Jhr. Rammelma-
 150, 151

Elsheimer (Adam)..... 222
 Elst (van)..... 64
 Engeland (Eduard IV, ko-
 ning van)..... 76
 Enschedé (Mr. A. J.)..... 49
 Entes (Bartel)..... 245
 Erasmus (Desiderius) 79,
 217, 221

Es (Jacob van)..... 224
 Esselens (Jac.)..... 138
 Euing..... 135
 Eyck (Everaert van)..... 60
 Eyck (Jan van)..... 139
 Eynde (Cornelis vanden) 60
 Eynde (Henrick van)..... 94
 Eynden (Roeland vanden) 203

F.

Feodor I, Czaar..... 165
 Ferguson (W. G.)..... 134
 Fernelius..... 158, 159
 Ferrers (B.)..... 216
 Fesch (Kardinaal)..... 156
 Flinck (Govert)..... 99, 156
 Florisz. (Symon)..... 94
 Fokke (Arent Simonsz.) 198, 203
 Fraes (Adr.)..... 45
 Franken (D. Dz.)..... 225
 Fransdr. (Grietgen)..... 243
 Frederik Hendrik, Prins
 van Oranje..... 146, 169, 176, 217
 Frederiks (J. G.)..... 165, 201
 Frederiks (P. J.)..... 165, 201
 Freessen (Luytgen)..... 38
 Fruin (Prof. Dr. R.)..... 149, 150

G.

Gael (Barend)..... 138
 Gaillard (Anthony)..... 46
 Galle (Cornelis)..... 63
 Galle (Theodoor)..... 63
 Gallis (Pieter)..... 224, 225
 Gartman (Hendrik)..... 163
 Geelvinck (Cornelis).... 197
 Gelder (Aert de)..... 224
 Gelre (Claes Jansz. van).. 93
 Gerbrandsdr. (Aeff)..... 95
 Gerbrandsdr. (Katryn).... 95
 Gerbrandsdr. (Marye).... 95
 Gerbrandsz. (Meeus)..... 68
 Gerritsdr. (Tryn).... 88, 92, 94
 Gerwen (Duifje van)..... 202
 Ghaeff (Claes)..... 73
 Ghavensz. (Jan)..... 94

Ghenoels (Hans)..... 59
 Gilbert (Graham). 135, 136, 142
 Gillis..... 91
 Glauber (Jan)..... 138
 Goelenius (Conradus).... 79
 Godlaed (Johan)..... 172
 Godunow (Boris)..... 165
 Goes (Damianus a)..... 79
 Goes (Hugo van der) 135,
 138, 139

Goltzius (Hendrik).... 226, 228
 Goltzius (Hubertus)..... 149
 Gonnet (C. J.)..... 166, 231, 233
 Gooden..... 131
 Gool (Jan van)..... 205
 Gossaert (Jan).... 135, 138, 222
 Gouw (J. ter) 70, 77, 78, 87,
 113, 115, 203

Goyen (Jan van) 139, 219, 222, 224
 Gracht (van der)..... 91
 Graeff (Cornelis de)..... 69
 Graeff (Gerrit de)..... 205
 Graeff (Jan de)..... 205
 Graeff—Hooft (Johanna de) 205
 Graeff (Philips de) 230, 232—234
 Graeff (de)..... 70
 Graeff van Polsbroek (Jhr.

D. de)..... 67, 76, 199, 205
 Granberg (Olaf)..... 216
 Gray (John M.)..... 214, 215
 Grey (Sander)..... 234
 Groen..... 198
 Groen van Prinsterer.... 112
 Groot (Dr. C. Hofstede de) 209
 Gsell..... 44
 Gucht (Maximiliaan van
 der)..... 231
 Guéras..... 50
 Gumprecht..... 219
 Gusmand..... 198
 Guy (Robert)..... 130, 226
 Gysbertsdr. (Aef)..... 93

H.

Haanen (Remy van)..... 44
 Haarlem (Cornelis Cor-
 nelisz. van)..... 217
 Habich..... 142
 Haen (Cornelis Jansz. de) 168
 Haensbergen (Johannes
 van)..... 136
 Haestreeht (Godefroy van)
 heer van Druyenen 10, 18, 19-23,
 25, 26, 107, 183, 186
 Haid (J. G.)..... 143
 Haldon (Lord)..... 54
 Hals (Dirck)..... 46

Hals (Frans) 45, 46, 101—104,
131, 133, 215, 221, 222
Hamilton (Willem, Hertog van) 135
Hamilton (Hertog van)..... 135
Hannot (Johannes)..... 45
Hargen (Johanna ab)..... 79
Hasselaer (Gerard)..... 32
Hasselt (G. van)..... 181
Hauser (A.)..... 212
Haye (Reinier de la)..... 228
Heda (Gerrit)..... 224
Heda (Willem)..... 215, 224
Heem (Cornelis de)..... 140
Heem (David de)..... 139
Heem (David de) Jr. 139
Heem (Jan Davidsz. de) 38,
44, 45, 139, 140, 216
Heemskerck (Reynier) 31, 32
Heemskerck (Jacob van)
163, 167
Heere (Lucas de)..... 222
Heijn (Piet)..... 168
Heinsius (Daniel)..... 171
Helst (Bartholomeus van
der) 34, 97—100, 131, 193, 210,
220, 221, 223
Helst (Lodewijk van der). 34
Hem (van der)..... 91
Hemessen (Jan van)..... 217
Hembyze (Willem van).... 245
Hendricksz. (Boel)..... 75
Henricksz. (Arent)..... 94
Herckmans (Elias).... 162—178
Hermannus (Haio)..... 79
Hermansz. (Evert).... 123, 124
Hermans (Sara Hermans), 39
Hermans (Sebastiaen).... 60
Hermite (Jacob P')..... 168
Hessen (Maurits de Wijze,
Landgraaf van)..... 167
Heukelom (Willem van).. 181
Heussen (H. F. van)..... 72
Heuvel (Mae en van den) 38
Heyde (Jan van der) 131,
140, 219, 220
Heymensz. (Claes)..... 93
Hillegaert (Paulus van) 231, 234
Hobbema (Meindert) 131,
132, 136, 140, 141, 144, 218, 219
Höch..... 215, 224
Hoeckgeest (Ger.)..... 132
Hoet (Gerard)..... 45, 141
Hoevel (Adriaen Dircksz.
van den)..... 249
Hofland (Arnolt)..... 233
Hogarth (William)..... 43
Hogheboom (C.)..... 38
Holbein (Hans)..... 217, 221

Hondecoeter (Gillis d').... 148
Hondecoeter (Melchiorde)
141, 147, 220
Hondius (Abraham).... 141, 217
Honthorst (Gerard) 132, 141,
148, 217
Honthorst..... 91
Hoogh (Pieter de)..... 91, 138
Hooghe (de)..... 91
Hoop (van der)..... 44, 140
Hope..... 131
Hopetown (Earl of)..... 130
Hopetown (Marquess of).. 221
Hopman (N.)..... 200
Hopman (W. A.)..... 100, 200
Houbraken (Arnold) 30—33,
35, 36, 38, 98, 194, 204, 205,
215, 217, 224
Houck..... 136
Hout (Jan van)..... 149
Houtman (Cornelis de)... 167
Huchtenbrouck (Aelbrecht
van) 9, 11, 20, 22, 112, 183,
184, 247—250
Huchtenburgh (Johan van) 217
Hulsius..... 174
Huygens (Christiaan).... 33
Huysum (Jan van)..... 141

I.

Immerzeel (J. Jz.)..... 198
Ingels..... 91

J.

Jacobsz. (Arent)..... 230
Jacobsz. (Beth)..... 94
Jacobsdr. (Claer)..... 93
Jacobsz. (Jan)..... 94
Jacobsdr. (Janneke)..... 48
Jacobsz. (Pouwels)..... 94
Jacobsz. (W.)..... 51
Janssens van Ceuleu (Cor-
nelis) 135, 141, 212, 214, 215,
225, 227
Jansdr. (Geertgen)..... 256
Jansz. (Gheryt)..... 94
Jansz. (Gerrit)..... 166
Jansz. (Gysbrecht)..... 255
Jansz. (Henrick)..... 94
Jans (Pieter)..... 48
Jansdr. (Rengermoeer).... 76
Jansz. (Ruysch)..... 73
Jansdr. (Sibilla)..... 125, 126
Jansz. (Willem)..... 126
Jardin (Kar. du)... 132, 147, 219
Jode (Pieter de)..... 63

Jongh (Ludolf de)..... 221
Joosten (Anna)..... 53
Jordaens (Jacob)..... 63, 221

K.

Kaempfen..... 205
Kalff (Willem)..... 225
Kann (Rud.)..... 132
Karel V, Keizer... 79, 87, 94, 227
Kay (Arthur)..... 130, 224, 225
Keller (Lambert)..... 46
Kerckhoven (Joost van).. 47
Kerckhoven (van den).... 168
Kerr (Sir Robert)..... 214, 217
Kervyn de Lettenhove 9,
10, 12, 14, 16, 18, 19, 23, 25,
26, 29, 105, 108, 110—112, 117,
179, 183, 187, 189, 191, 247
Kessel (J. v.)..... 140
Ketgen (Jacobus)..... 48
Ketgen (Jan Baptista).... 48
Keyser (Thomas de) 134,
225, 228
Keyser (Willem Dircksz.) 230
Kick (Simon)..... 131
Kieboom (A.)..... 230
Kinnaird (Lord)..... 130
Kleinenberg..... 42
Kneller (Sir Goifr.)..... 227
Knyff (Wouter)..... 140
Koninck (Philips)..... 147
Koninck (Salomon) 147, 217, 222
Koedyck (Claes)..... 49
Kramer (F.)..... 133
Krell (Dr. P. F.)..... 207
Kroon (Nicolaas)..... 64
Kuneman (J. J.)..... 232
Kuyper (Jos. de)..... 42

L.

Labergue (Christoffel de) 243
Lairesse (Gerard).... 138, 222
Lamberti (Laurens)..... 95
Lambertsz. (Jan)..... 73
Lambertsz. (Lambert).... 93
Lamme..... 49
Lap (Nelle)..... 75
Laporte..... 215
Lastman..... 45
Lauderdale (John)..... 135
Lautner (Max)..... 100, 101
Le Brun (Charles)..... 205
Lechmere (Sir Edmund)... 213
Leeuw (Gabriel van der).. 134
Leeuw (Pieter van der)... 134
Leeuwen (P. D. van)..... 38

Leeuwen (van)..... 64
 Lely (Sir Peter)..... 141, 227
 Lembeek (Matthys)..... 246
 Le Nain..... 146
 Leries (van)..... 49
 Lesire (Pouwels)..... 127
 Leuven (Dirck)..... 39
 Leyden (Lucas van)..... 141
 Lievensz. (Jan) 128, 155, 214, 217
 Linden (Hermanus van der) 45
 Linden van Slingelandt
 (van der)..... 224
 Lingelbach (Johannes) 132,
 141, 145, 146, 219
 Linschoten (Jan Huygen) 167
 Lintz (J. H.) Jr..... 49
 Lionne (Hugues de), Marquis
 de Berny..... 30-33
 Lisse (Dirk van der)..... 141
 Locquet (P.)..... 205
 Loenen (J. van)..... 227
 Loncq (Hendrik)..... 168
 Loo (Jacob van)..... 141
 Lorme (Abraham de)..... 52
 Lorme (Andries de).... 50, 51
 Lorme (Anna de)..... 52
 Lorme (Anthonie de) 50-54,
 132, 137
 Lorme (Augustyn de)..... 51
 Lorme (Floris de)..... 52
 Lothian (Markies van).... 129, 215
 Louff..... 233, 234
 Louwensz. (Wouter)..... 93
 Lov (C.)..... 167
 Loys (Jacob)..... 235
 Luckner (Graaf)..... 223
 Luls..... 64
 Lumbres (de)..... 19, 28
 Lundens (Gerrit)..... 201
 Lutma..... 215
 Lucas (Jan)..... 51

M.

Madalet (Maddaleen).... 51
 Madsen (Karl)..... 216
 Maes (Dirk)..... 226
 Maes (Nicolaes)..... 137, 142
 Mahu (Jacques)..... 167
 Maire (le)..... 168
 Mancino (L.)..... 216
 Mander (Karel van) de Jonge 134
 Manmaker (Adriaen)..... 244
 Manninga (Unico)..... 13
 Mantz (Paul)..... 44
 Marcus (Albert Dircksz.) 94
 Maria Stuart, Prinses van
 Oranje..... 213

Maria Stuart, Prinses van
 Oranje..... 221, 227
 Marnix van St. Aldegonde
 (Philips van)..... 149-153
 Martynsz. (Symon)..... 94
 Massa (Isaac)..... 165
 Matelief (Cornelis) de Jonge 168
 Matthysz. (Aldert)..... 46
 Maurits, Prins van Oranje 40,
 165, 169, 213, 217
 Maximiliaan, Keizer..... 69, 87
 Maxwell (Sir John Stirling) 130
 Mc Ardell..... 142
 Mc Ewan (Wm.)..... 133
 Mc Lellan..... 135, 136
 Meer (Corstiaen van der) 47
 Meeuwsz. (Jan)..... 68
 Menckenius (Fredericus
 Otto)..... 162
 Mennynck (Adriaen)..... 245
 Merode (Bernard van) heer
 van Rummen..... 181
 Mersche (Gerard van der)
 255, 256
 Metsu (Gabriel)..... 144
 Meursius (Johannes)..... 150
 Meyer (D. C.) Jr. 84, 87, 96,
 102, 198, 201
 Meynaertsz. (Cornelis Cor-
 nelisz.)..... 250, 251
 Meynerts (Frederickge) 36, 37
 Michel (Ém.) 154, 156, 157,
 194, 205, 206, 212, 213
 Michielsens (Hans)..... 59
 Michielsz. (Huybert)..... 52
 Miereveldt (Michiel Jansz.)
 213, 217, 228
 Mieris (Frans van)..... 141
 Mieris (Willem van)..... 213
 Mildert (Hans van)..... 63
 Mildert (E. van)..... 44
 Miln..... 147, 148
 Mnischek (Graaf André) 45, 215
 Modet (Hermannus)..... 112
 Moens..... 91
 Moes (E. W.)..... 135
 Moeyaert (Nicolaes)..... 45
 Molenaer (Jan Miense).... 141
 Molenaer (Nicolaes).... 147, 217
 Moll (G.)..... 154
 Modyn (Pieter)..... 222
 Mommers (Hendrik).... 137, 220
 Monamy (Peter)..... 120
 Monconys (de)..... 50, 53
 Moons..... 49
 Moreel (Paul)..... 132, 215
 Moretus (Balthazar) 59, 60,
 62, 63

Moretus (Jan I)..... 56-58, 61
 Moretus (Jan II)..... 61, 63
 Moro (Antonio)..... 217, 228
 Mot (Isaak)..... 163
 Moucheron (Frederik) 141,
 142, 144, 148
 Muelen (van der)..... 232
 Muller (Frederik)..... 41, 174
 Munsterus..... 113
 Murillo..... 146
 Musscher (Michiel van).... 146
 Mytens (Daniel)..... 141
 Mytens (Johannes)..... 223

N.

Nagler..... 37
 Naiveu (Matthys)..... 144
 Nassau (Engelbert I, Graaf
 van)..... 92
 Nassau (Jan, Graaf van).... 92
 Nassau (Joan Maurits, Graaf
 van)..... 162, 172, 173, 176, 228
 Nassau (Lodewijk, Graaf van) 248
 Naye (de la)..... 91
 Neck (van)..... 167
 Neer (Aert v. d.).... 133, 141, 142
 Nellius (Martinus)..... 45
 Neer (Eglon Hendrik van
 der)..... 141, 214
 Nerven (Cornelis van).... 235
 Netscher (Caspar) 141, 148,
 213, 227
 Netscher (P. M.) 171-171, 176, 177
 Neven (A. Philips)..... 42, 49
 Nolpe (Pieter)..... 41
 Nooms..... 91
 Noord (van)..... 168
 Noordkerk (Hermanus).... 196
 Norblin (J. R.)..... 154, 156
 Northbrook (Lord)..... 219
 Nout (Cornelis)..... 38
 Nuys (Jacques van)..... 60
 Nyhoff (Martinus)..... 165

O.

Obreen (F. D. O.).... 200, 206, 207
 Ockers (Adriaen)..... 94
 Oever (H. ten)..... 132, 133
 Ogilvie-Hamilton (Mrs.)... 131
 Ommeganck (Balthasar).... 147
 Oolen (Adrianus van).... 147
 Oorschot (Martinus van). 64
 Oostenrijk (Juan van).... 227
 Oostenrijk (Maria van).... 145
 Orlers (Jan)..... 217
 Ornia (Gerbrand)..... 155
 Ossenbeek (Jan van).... 133, 142

Ostade (Adriaen van) 133,
138, 142, 223, 225
Ostade (Isaac van)... 142, 226
Otrepijew (Jury)... 165
Otter (AechtClaesdr.den) 95
Otter (AechtDircksd.dr.den) 95
Otter (Catryn Hille-
brandsdr.den)... 78, 94
Otter (Claes Claesz.den). 95
Otter (Claes Dircksz.den) 95
Otter (DirckHillebrandsz.
den)... 76, 84, 88, 89, 91, 92-95
Otter (Floris DirckHille-
brandsz.den)... 89, 91, 92, 95
Otter (Floris Jansz.den) 76, 94
Otter (GrietjeBoelenDirck
Hillebrandsdr.den) 89,
90, 92, 94
Otter (Hillebrand den)... 95
Otter (Hillebrand Jansz.
den)... 75, 76, 84, 88, 92, 94, 95
Otter (JanClaesWoutersz.
den)... 76, 94
Otter (MargrieteDircksd.
den)... 95
Otter (Margr et Jansdr.den) 94
Otter (Marye Claesdr.den) 95
Otter (Nicolaes Hille-
brandsz.den) gez. Boelens
74-86, 88-92, 94
Otter (den) 69, 75, 76, 84, 90, 91-93
Otter van Ravensbergh
Lucia den)... 95
Otter van Ravensbergh
Magdalena den)... 95
Ovens (Jurriaan)... 97

P.

Palamedesz. (Anthonie) 53,
141, 142
Palamedesz. (Johan)... 53
Pancras (Michiel)... 155
Pape (Abraham de)... 141
Pappelendam... 49
Pater (Adriaen)... 168
Pater (AlbertDircksz.) 193,
195, 197, 198, 201, 202, 207, 208
Pater (Dirck)... 202, 204, 207
Paton (James)... 136
Pauw... 64
Peltzer... 215, 217
Perkins... 212
Pfungst... 131
Philips de Schoone... 87
Philipsz. (Jan)... 94
Pick (Adam)... 45

Pieters (Annetge)... 48
Pietersz. (Barent)... 231, 252
Pietersz. (Claes)... 94
Pietersdr. (Dirckje)... 48
Pieters (Geertge). 230, 232, 233
Pieters (Huybert)... 48
Pietersz. (Jacob)... 230, 233
Pietersz. (Leenert)... 120, 121
Pieters (Lysbeth)... 230, 243
Pietersz. (W.)... 95
Piso (Willem)... 35
Plancius... 167
Plantin... 56-63
Ploos van Amstel (Corn.)
198, 208
Pluym... 87
Poel (Egbert van der) 50,
137, 142
Poelenburgh (Corn.) 135,
145, 214, 226
Poll (Harmen van de). 202, 207
Poll (Joan van de) 193, 195,
197, 198, 201-203, 206-208
Poll (Jhr. J. S. R. van de)... 201
Porcellis (Jan)... 134
Poret (Pieter)... 45
Pot (van der)... 99
Pothoven (Hendrik)... 97, 98
Potter (Paulus) 35, 36, 39,
43, 219, 221
Potter (PieterSymonsz.) 34-46
Pouwels (Hendrick)... 94
Praetorius... 102
Preeckstoel (Gheryt Jansz.
in de)... 94
Punt (Hubrecht)... 230
Pyl (Jan Claesz.)... 94
Pynacker (Adam).. 133, 142, 214
Pynas... 45

Q.

Quarles van Ufford (Jhr.
J. H. J.)... 127
Queborn (Louys)... 128
Quellin (Artus)... 63
Quellin (Erasmus)... 63

R.

Radermacher (Ed.)... 207
Rademaker (Abraham)... 195
Raet (Jan de)... 51
Ram (Arent)... 231
Ramers (Paulus)... 46
Rath... 42
Ravesteyn (Jan van) 215,
217, 228

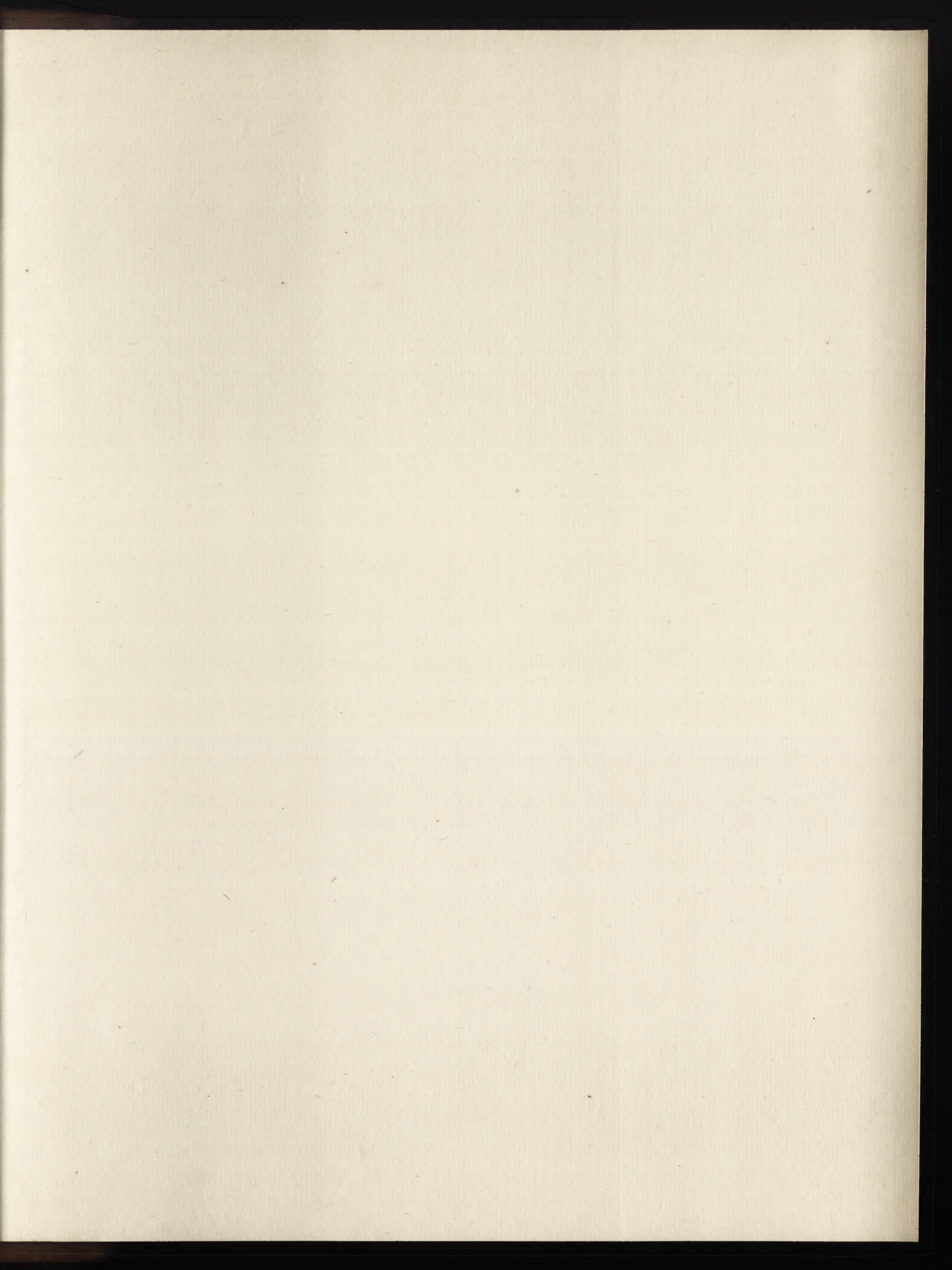
Reenen (L. van)... 43
Regters (Tibout)... 99
Reiniers (Lysbeth)... 102
Rembrandt 35, 37, 46, 96, 97,
100, 101, 104, 127, 128, 133, 136,
142, 143, 146, 147, 154-162, 169,
193, 197, 199, 201, 206, 209, 212,
213, 217, 220, 222, 223, 227, 228
Revijs (Jacobus)... 167
Reynolds (Sir Joshua)... 143
Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van) 50
Rieu (Dr. W. N. du)... 149
Robinson (Sir Charles)... 144
Roestraten (Pieter)... 215
Roever (Nicolaas de) 1-6,
31, 66, 67, 70, 71, 74, 87, 92, 154
Rogier (Francyntge)... 51
Rombouts (Salomon)... 147
Romeyn (W.)... 144
Roode (de)... 91
Rossen (Hendrick)... 234
Rossum (Ghysbrecht van) 47
Rössing (J. H.)... 32
Rottenhammer (Hans)... 145
Rovinski... 146
Roxas y Borgia (Louis de) 171
Roy (Maerten du)... 230
Rubens (Petrus Paulus) 62,
63, 141, 146, 228
Ruisdael (Jacob van) 99,
100, 132, 133, 134, 136, 137, 140,
144-146, 211-213, 218
Ruysdael (Jacob Salo-
monsz. van)... 34
Ruysdael (Salomon van)
34, 144, 219
Rummen (heer van)... 109, 246
Ruysch (Rachel)... 144, 225
Ruysch... 91
Ruyter (Herman de) 110,
112, 189, 190
Ruyter (MichielAdriaensz.
de)... 127
Ryn (Titus van)... 35
Rijn (van)... 72

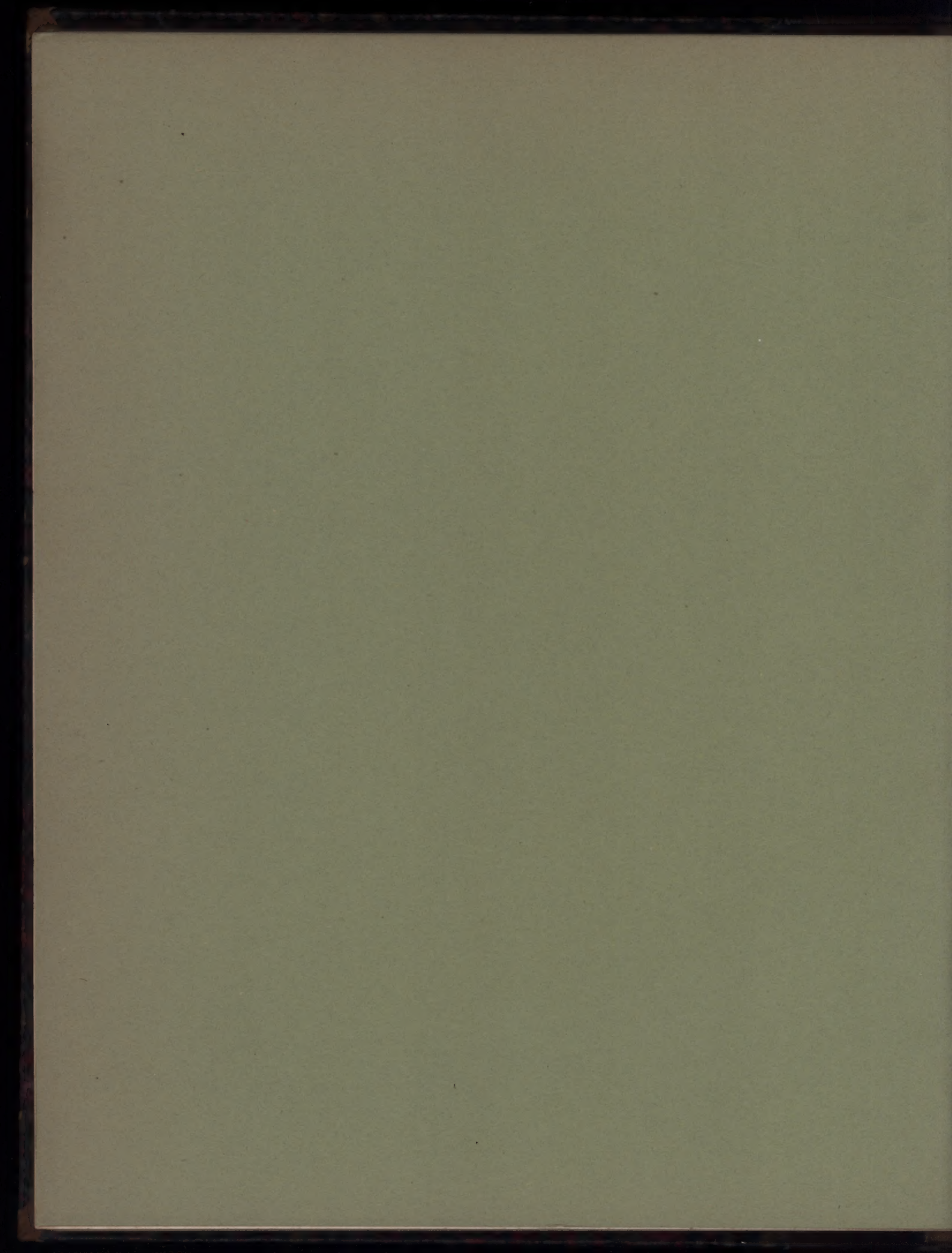
S.

Saenredam (Pieter)... 144
Saftleven (Cornelis)... 146
Saftleven (Herman)... 146
Salting (G.)... 142, 219
Sanden (Pauwels vanden) 59
Sanders (A.)... 214
Sanders (Hercules)... 214
Sandrart (Joachim von) 98, 228
Sanderson (Arthur)... 211-213
Sanderson (Axel)... 129

- Santvoort (Dirck) 134, 144, 212, 227
 Savery (Roeland)..... 227
 Schaep (Gerrit Pietersz.) 84, 85, 88—90, 102, 194, 201
 Schaep (Jacob Pietersz.) 89, 90, 94
 Schaep (Pieter Jacobsz.) 89, 92, 94
 Schalcken (Godfried)..... 144
 Scheffer (J. G. de Hoop)... 83
 Schellinks (Willem)..... 144
 Scheltema (Mr. (Jacobus). 163
 Scheltema (Dr. P.) 32, 72, 126, 194, 201
 Schenk (Georgius) baro a Tautenburch..... 79
 Schkoppe..... 171
 Schlie (Dr. Friedrich)..... 138
 Schönborn..... 42
 Schöne (Baron)..... 139
 Schotland (Jacobus III, Koning van)..... 135
 Schotland (Jacobus IV, Koning van)..... 135
 Schouman (Aert)..... 141
 Schuiski (Wassilji)..... 165
 Schwartz..... 215
 Schyn (Laurens)..... 46
 Scorel (Jan van)..... 77
 Scougall (John)..... 142
 Scriverius (Petrus)..... 167
 Seidlitz (W. von)..... 139
 Seth (Jasper Gerritsz.) 233, 234
 Siegenbeek (M.)..... 151
 Sill (Jan Dirksz.)..... 68, 73
 Sille (Nicolaas)..... 150
 Simonsdr. (Aeffge)..... 233
 Simonsz. (Geryt)..... 93
 Simonsz. (J.)..... 125
 Simonsdr. (Neeltje)... 249—251
 Six (Dirck)..... 157
 Six (Jan)..... 102, 155—157
 Six (Nicolaas)..... 155, 156
 Six (Willem)..... 155, 156
 Six (Jhr.)..... 54
 Six van Chandelier (Jan). 156
 Sixtinus (Suffridus)..... 167
 Slingelandt (Pieter van). 144
 Sluypwyck (Maria Magdalena van)..... 91
 Smitten (Hendrik ter) 199, 208
 Snouck van Loosen..... 43
 Snyders (Frans).... 63, 146, 223
 Somere (Lievynde)..... 243
 Someren (Paul van)..... 215
 Son (Adolf van)..... 247
 Sonoy (Dirck) 9, 10—12, 18, 19, 20, 22—24, 27, 191, 244—246
 Soolmaker (Jan François) 134
 Sophie Groot-Hertogin van Saksen-Weimar..... 208
 Soutendam (Dr.)..... 231
 Spanje (Maria, Koningin van) 227
 Spanje (Philips II, Koning van)..... 10, 227
 Spilberg (Johannes).. 201, 202
 Spilberghen (Joris van).. 168
 Spreunwen (Jacob van)... 218
 Stam (Jan Fredericksz.).. 167
 Staveren (Johan van)..... 144
 Steel (Gourlay)..... 130
 Steen (Jan) 37, 45, 134, 136, 144, 147, 215, 226
 Steenwyck (Herman) 44, 45, 225
 Steenwyck (Herman van) Jr. 53
 Steenwyck (Pieter)..... 44
 Stirling (Archibald)..... 130
 Stirling (Sir William). 226, 227
 Stoffels (Hendrikje)..... 133
 Stokbroo..... 49
 Straelen (van der)..... 49
 Stralen (Anthony van).... 217
 Striep (Christiaan)..... 225
 Strij (Jacob van)..... 144
 Stuers (Jhr. A. de)..... 205
 Stuers (Jhr. Mr. Victor de). 140
 Stuyver..... 91
 Suermondt..... 212
 Surmont (de)..... 91
 Suyderhoef (Jonas)..... 221
 Swieten (Th. van)..... 128
 Swol (S. van)..... 167
 Sijsmus (Dr. J.)..... 51, 53
- T.**
- Ta in (Nicolaas)..... 27
 Tamm (G. A.)..... 216
 Tedinck (Jan)..... 79, 94
 Telting (Mr. A.)..... 177
 Tengius (Johannes).... 79, 94
 Tegnagel (Mattheus Gansneb)..... 166, 178
 Terwesten..... 45
 Teylingen (van)..... 89, 91
 Thieme..... 43
 Thonisdr. (Annitge)..... 230
 Thoré (W.)..... 204, 224
 Thijssen (Dr. E. H. M.).. 158, 160
 Tideman (Philips)..... 222
 Tiele (P. A.)..... 174
 Tierens..... 50
 Torquinius (Henricus).... 155
 Torrens (Willem)..... 148
 Torrentius (Johannes).... 148
 Tromp (Jan Simonsz. van) 233
 Troyen (Jan van)..... 245
 Tschudi (Hugo von)..... 139
 Tseraertz..... 19
 Tulp (Margaretha)..... 156
 Tulp (Nicolaas)... 156—161, 197
 Turner (Ch.)..... 228
 Twietmeyer (A.)..... 54
- U.**
- Ufkens (Popco)..... 20, 21
 Uhlenbeck (Dr. C. C.)..... 165
 Ulenborgh (Saskia van) 155—157, 223
 Ulmer (Johann Conrad).. 207
 Unger (J. H. W.)..... 202
 Unger (W.)..... 142
 Uyllens (Dirck Jansz.).... 35
 Uyttenbogaert (Hillegont) 202
 Uyttenbogaert (Joan).... 197
- V.**
- Vaillant (Wallerant). 156, 157
 Vasari..... 135
 Veder (Mr. W. R.)..... 234
 Veenhuysen (Neeltge Gerritsdr.)..... 229, 230
 Veenhuysen (Nicolaes van) 229
 Veerendaal (Nicolaes).... 145
 Velasquez..... 226
 Velde (Adriaen vande) 134, 145, 213, 214, 219
 Velde (Esaias vande).... 144
 Velde (Lammert Lam-mertsz. vande)..... 47
 Velde (Sara vande)..... 47
 Velde (Willem vande) Sr. 34
 Velde (Willem vande) 34, 134, 144, 145, 148, 220, 223
 Velden (Adriaen Engelbrechtsz. vanden)..... 145
 Veltdriel (Johan)..... 163
 Verbeecq (B. J.)..... 38
 Verbeke (Aert) 21, 22, 24, 107, 110, 191, 192, 245
 Verbergen (Jacob)..... 68
 Verboom (Adriaen)... 145, 219
 Verbruggen (Gaspar Peter) 224
 Verdussen (Hieronymus.) 58
 Verelst (Herman)..... 215
 Verhagen (Joris)..... 99, 100
 Verhagen..... 168
 Verhoeven..... 168
 Verkolje (Johannes).. 145, 225
 Verloo (Frederik)..... 235

- Vermeulen (Geertruyd)... 202
 Verschoor (Mr.)..... 227
 Verstralen (Anthony)..... 217
 Vertangen (Daniel)..... 145
 Verwilt (François)..... 235
 Viardot (Louis)..... 205
 Victors (Jacomo)..... 220
 Victors (Johannes)..... 220
 Vinckebooms (David)..... 145
 Visscher (Cornelis)..... 50
 Visser (A. G. de)..... 208
 Vlieger (Cornelia de) 231,
 233, 234
 Vlieger (Neeltje Jacobsdr.
 de)..... 230, 233
 Vlieger (Simon de) 218, 219
 229—235
 Vloten (J. van)..... 245
 Voest..... 91
 Vogelaer (Daniel de)..... 177
 Vogelaer (de)..... 163
 Vollenhoven (Messchert
 van)..... 215, 223, 226
 Volmarn (Cryn Hendricksz.)
 231, 235
 Volmarn (Hendrick Cry-
 nen)..... 230
 Vondel (Joost van den) 65,
 69, 70, 87, 90, 202
 Voort (Cornelis van der)..... 223
 Vorsterman (Lucas)..... 63
 Vos (Jan)..... 202
 Vosmaer (Carel)..... 146, 169
 Vossius (Ger. Joh.)..... 228
 Voss (Alaert Hendrick de) 217
 Voys (Ary de)..... 145
 Vredenburg (Jacob van) 235
 Vries (Mr. A. D. de) Az..... 50
 Vries (Jeronimo de)..... 200
 Vries (Joan de)..... 226
 Vroom (Cornelis)..... 145
 Vucht (Jan van)..... 51, 53, 132
 Vulcanius (Bonaventura) 150, 151
- W.**
- Waagen (G. F.) 130, 134, 135-138,
 140, 142-146, 204, 209, 213, 214,
 218-220, 222, 226, 227
 Wachter (Jacob Pietersz.)
 163, 170
 Wagenaar (Jan)... 73, 83, 90, 198
 Wagensvelt (Aernout).... 229
 Walpole (Horace)..... 215
 Walter (John)..... 54
 Wanderting (Baron de).... 156
 Wantage (Lord)..... 142
 Warneck..... 148
 Warwick (Earl of)..... 54
 Warwyck (Wybrand van).. 167
 Wassenauer (Jacob van).... 127
 Water (J. W. te)..... 244
 Waterloo (Anthonie)..... 224
 Waterman..... 224
 Waveren (Nicolaes van)... 155
 Weber (Consul)..... 43, 220
 Weenix (Jan Baptist) 137,
 138, 146, 147
 Weerd (de).... 167
 Wellington (Duke of)..... 54
 Wemyss (Earl of)..... 129, 219
 Werff (Adriaen van der)
 134, 146, 221, 226
 Werf (Maertje Floris
 van der)..... 51—53
 Werff (Pieter van der).... 221
 Werff (Pieter Adriaensz.
 van der)..... 244
 Werve (Geertruy v. d.).... 92
 Wesenbeke (Jacob van) 7—29,
 105—124, 179—192, 236—254
 Wessels (Hendrick) 20—22,
 108—110, 112, 117—120, 181
 Wessely..... 156, 157
 Westhrene (T. van).... 36, 37
 Weyns (Marie Pietersdr.) 76
 Wieringen (Jan van)..... 87
 Wighmans (Johannes)..... 45
 Wilkens..... 168
 Willeborts (Thomas)..... 63
 Willem I, Prins van Oranje
 7—29, 40, 105—124, 152, 153,
 179—192, 236—254
 Willem II, Prins van Oranje... 213
 Willem III, Prins van Oranje..
 217, 221, 226, 227
 Willem III, Koning der Neder-
 landen..... 92
 Willemsz (Frans)..... 233
 Willemsz. (Jan)..... 125, 126
 Willige (Anna Gerritsdr.
 van)..... 229
 Willige (Catharina Ger-
 ritsdr. van)..... 230, 233
 Willige (Gerrit Ottensz. van) 229
 Willigen (A. van der)..... 203
 Willigen (Claes Jansz. van) 47—50
 Willigen (Jan Claesz. van) 48
 Winkelmeyer (J.)..... 87
 Winter (Hans de)..... 59
 Witsen (Cornelis)..... 194
 Wittert..... 168
 Woermann..... 140, 142
 Wolff (Betje)..... 196
 Wormer (Jan Dircksz. van) 93
 Woutersz. (Claes)..... 76, 93
 Wouters (Lysbeth) 230, 233, 234
 Woutersz. (Jan)..... 94
 Wouwerman (Philips) 133,
 146, 147, 213, 217, 220, 226, 227
 Wouwerman (Pieter)..... 146
 Wttenbogaert (F.)..... 35
 Wttenbrouck (Moyses).... 128
 Wurzbach..... 142
 Wuytiers..... 91
 Wyck (Jan)..... 213
 Wyck (Thomas)..... 137, 213
 Wymers (Anna)..... 156
 Wynants (Jan).... 134, 146, 213
- Y.**
- Yerkes..... 127
 Ysbrantsz. (Pouwels)..... 94
- Z.**
- Zael..... 69, 75, 84
 Zampieri (Domenico)..... 134
 Zeeman (Reinier)..... 145
 Zeghersz. (Jacob)..... 123, 124

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00610 8068

